

***L'Autobiografia* de Bernat Guillem** **Català de Valleriola: estudi crític i edició**

TESI DOCTORAL

Presentada per Carles Fenollosa Laguarda

Dirigida pel Dr. Vicent Josep Escartí Soriano

Doctorat en llengües, literatures, cultures i

les seues aplicacions

València, setembre 2019

ÍNDIX

I. INTRODUCCIÓ	5
1. Objectius i mètode	5
2. Bibliografia	9
3. Fonts	45
II. ESTUDI	47
1. Context sociolingüístic: <i>símtomes d'una època</i>	47
2. Català i Valleriola en la dietarística valenciana dels segles XVI i XVII.....	77
a. Gènere i evolució	77
b. L'evolució es concreta: Valleriola, primer gran dietarista?	79
3. L' <i>Autobiografia</i> de Català de Valeriola	83
a. Configuració de l'obra	83
b. Tipologia de les anotacions	88
c. La visió de l'autor	92
4. Un manuscrit perdut i una edició	97
5. Biografia del l'autor	101
a. Polític, devot i lletraferit	101
b. Biografies al llarg del temps: de Morlà a Grajales	106
c. Apèndix documental	123
6. Estudi lingüístic	141
a. Introducció	141

b. Grafies	142
c. Fonètica	144
d. Morfosintaxi	145
d.1. El sistema nominal	145
d.2. El sistema verbal	149
e. Lèxic	152
f. Estil	158
7. Resultats i conclusions finals.....	163
III. CRITERIS D'EDICIÓ	167
IV. TEXT <i>Autobiografia</i>	169
V. ÍNDEX DE NOMS I LLOCS	317

I. INTRODUCCIÓ

1. Objectius i metodologia.

La nostra tesi doctoral naix del suggeriment del doctor Vicent Josep Escartí de posar ordre, primer, i profunditat, després, als treballs d'aproximació realitzats sobre el dietari de Bernat Guillem Català de Valleriola durant els anys previs i completar per fi un estudi a fons del text. Aquest havia estat editat el 1929 amb el nom d'*Autobiografia*, gràcies a Acció Bibliogràfica Valenciana i a la cessió temporal del manuscrit als estudiosos per part del marquès del Malferit, fundador de l'associació, erudit i propietari aleshores d'un document que mai més seria dut a galeres, en perdre-se'n la pista irremeiablement durant la Guerra d'Espanya (1936-1939). El present estudi queda determinat, doncs, per aquesta circumstància inicial: la publicació del text i la desaparició de l'original només set anys més tard – i fins ara. Aquesta és la hipòtesi actual, com explicarem més avant en el present treball. Aquests anys no han donat fruit pel que fa a l'aparició del manuscrit original, encara perdut, malgrat els esforços realitzats per nosaltres i abans per altres investigadors en arxius valencians i d'altres indrets de la Península.

Siga com siga, la situació renova, en primer lloc, la necessitat d'un estudi crític, que explique i contextualitze l'obra i l'autor, per donar llum nova a una de les peces de literatura privada més importants del període, que inclou informacions des del 1568, data del naixement de l'autor, fins el 1607, pocs mesos abans de la seua mort. Tot plegat, un moment clau per a les lletres catalanes i no sempre explicat amb la profunditat que cal. En aquesta línia, cal remarcar que l'edició de què parlem, gràcies a la qual ens ha pervingut el text, conté encerts notables però també buits i ombres que cal dissipar: des de l'aprofundiment en la figura històrica del dietarista o l'anotació del text fins la nova documentació descoberta al seu voltant, que obliga a revisar certes afirmacions realitzades prèviament. Per tant, s'actualitza la necessitat d'un nou estudi global que presente el text als estudiosos contemporanis, amb tot el detall possible. En segon lloc, però, la desaparició del manuscrit llasta de manera inevitable algunes parts del present treball: per exemple, el que voldríem que haguera sigut l'anàlisi lingüístic exhaustiu del document original –l'únic verdaderament contrastable– només podrà ser una prudent aproximació a la transcripció feta a finals de la dècada dels vint del segle passat.

Aquests entrebancs històrics, que esperem que algun dia puguen ser resolts, no rebaixen, malgrat tot, ni el valor històric del text ni la necessitat de disposar novament d'aquest, com diem, acompanyat aquesta vegada d'un estudi crític que el contextualitze juntament amb també el seu autor, en primer lloc en la història de la literatura catalana, on sense dubte ha de constar com a un dels primers i dels millors exemples de *memorialística* moderna, però també en la història del regne de València dels Àustries, de la qual és un testimoni inigualable.

Així, després de l'exposició dels objectius, del mètode seguit i de la bibliografia i fonts consultades que tot seguit presentem, hem inclòs un primer apartat que situa l'obra i el personatge en el context polític i sociolingüístic del seu temps, uns "síntomes d'una època" que ajudaran a explicar com redacta els seus papers, què hi inclou, en quina llengua ho fa, quan i per què. No debades, com recordàvem, és un dels testimonis més directes pertanyents a l'aristocràcia valenciana dels regnes de Felip II i Felip III d'Àustria, i la visió que en dóna –o que insinua– és a hores d'ara molt valuosa no només per als especialistes en el passat de la llengua, sinó també als historiadors que s'ocupen del període. Uns anys que, pel que fa a la producció cultural al territori valencià, són de transició i de canvi. Amb la literatura d'elit cada vegada més decantada cap a la producció cortesana en castellà i un models medievals valencians cada vegada més llunyans, Valleriola s'erigirà com al símbol més clar d'aquesta tendència: en contraposició a la seua activitat pública, en castellà i castellanista –no debades, fou fundador i president de la coneguda Academia de los Nocturnos–, hi haurà la redacció dels seus papers íntims, principalment en la llengua del país, que era llavors i encara la majoritària i fins i tot l'única per a molts dels regnícoles. Dins d'aquest panorama es forja la seua autobiografia. Ens centrarem, doncs, en el gènere boirós i incert de la memorialística i la seua evolució durant l'època moderna per tal de situar-hi el nostre autor.

Una vegada aproximats a tot el que envolta l'obra, ens centrarem en aquesta. En primer lloc, analitzarem la seua configuració i tipologia: Valleriola no ho anotava tot i refeia sovint allò que sí que havia referit prèviament. Això i alguns retrocessos temporals evidencien un treball *a posteriori*, per tal de donar *coherència* a l'obra. És per aquesta raó que no hem dubtat de definir com a *autobiografia* un text que així està concebut, tot i que, com apuntem, sí que se'n desprén una probable anotació dietarística prèvia, posteriorment retocada. A través del que sí que deixà finalment per escrit, en tot cas, ens dóna pistes de les seues prioritats, englobades la majoria dins del procés d'ascens social en les

estructures de la monarquia hispànica, fet que anhelava i que certament aconseguí materialitzar. Aquestes anotacions van des dels nomenaments estrictes i notariais fins a les intimitats lligades a la vida quotidiana, tot i que solen abundar els primers, en forma de designacions i esdeveniments menors, sovint, i de més importància de vegades: les pagues de la costa, les visites reials, els viatges a Castella i a Lleó...

Com ja hem apuntat en aquestes primeres línies, la pèrdua del manuscrit i l'existència, com a única, de l'edició del 1929 obliga a explicar tot plegat i revisar les afirmacions fetes en aquell estudi introductori, cosa que farem abans de focalitzar-nos en la figura de l'autor. Aquesta serà aborada des de dues perspectives. En primer lloc, hem inclòs un resum global de les dades biogràfiques de què disposem a hores d'ara, amb alguna novetat rellevant respecte a les notícies anteriors. En segon lloc, farem un recorregut per la figura de Valleriola a través dels bibliògrafs que, des del segle XVI al XX, s'han aturat sobre la seua figura. Ací, revisarem i ampliarem les conclusions a què arribàrem el 2018, les quals ja apuntàvem com a provisionals (Fenollosa 2018), amb les noves troballes que hem pogut realitzar durant les investigacions dels darrers mesos.

Adjuntarem, tot seguit, un apèndix amb la transcripció d'un dels textos que més ajuda a reconstruir la part de la seua biografia que havia quedat a l'ombra –la còpia més completa del seu testament fins ara conservada– i, a més a més, un altre document clau, el que arreplega les subhastes de béns del noble, que inclouen també els seus llibres –i, per tant, indiquen part de les seues lectures i influències–, un descobriment que ajuda a reconstruir el personatge i la seua formació cultural amb més detall.

En l'apartat d'estudi de la llengua emprada per Català de Valleriola, pretenem donar una visió global de les característiques lingüístiques i estilístiques més rellevants de la seua obra, tenint en compte sempre els condicionants històrics a què ja hem fet referència i que afecten el testimoni que ens ha pervingut. Així, hem sigut tan exhaustius com hem pogut, però també molt prudents, en no disposar del text original i haver de basar-nos forçosament en la transcripció editada. En tot cas, l'hem analitzada el més detalladament possible, des de l'ús de les grafies a la morfosintaxi i el lèxic, estudi que aquella edició no va poder contindre i que encara hi havia pendent. La llengua de Valleriola, poc *literària*, lligada a la tradició jurídicoadministrativa i plena de formulismes, té, però, uns pocs moments per al gir més fresc i col·loquial i és, siga com

siga, un testimoni important de l'estat evolutiu del valencià entre finals del segle XVI i principis del XVII, en aquest cas el valencià d'un aristòcrata nascut a la capital del regne.

Finalment, pel que fa a l'edició del dietari, hem tractat de fer-ne una transcripció filològica amb la màxima fidelitat possible, sempre conscients de les limitacions materials de l'*original* de què partim. En els criteris d'edició indiquem el mètode de regularització seguit a l'hora de *traspasar* el text. Anotem també, a peu de pàgina, les informacions necessàries per a la plena comprensió d'aquest. Finalment, per tal de concloure, hi introduïm un índex antroponímic que faça més senzilla la navegació pel text.

No podem acabar aquesta introducció sense uns mots d'agraïment a tots els qui, en un moment o un altre, ens han ajudat amb els seus coneixements o amb el seu alé. En primer lloc, al professor Escartí, de qui partí l'empenta primera i necessària per tal d'engegar el present treball, i de qui també hem rebut temps, consell i ajut quan n'hem requerit. D'una altra banda, agraïm la seua atenció als estudiosos i als arxivers a qui hem demanat parer durant el temps d'investigació: al catedràtic emèrit de la Universitat de València, professor Antoni Ferrando, qui ens ha orientat sempre sol·lícit; a Beatriz Mora Moya, del servei d'Arxius de la Biblioteca de Carlet; a Alejandro Valderas Alonso, responsable de l'Archivo Central de la Universidad de León; a Susana Santos Valera i Joaquín Suarez Guerra, de l'Archivo Histórico Municipal de León, de qui vam rebre tota la informació que vam necessitar durant i després de les nostres visites; als treballadors de l'Arxiu del Regne de València i de l'Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València, sempre sol·lícits; al professor de la Universitat de València, Mateu Rodrigo, qui ens ha orientat sobre l'etimologia del llinatge Valleriola; als historiadors Abel Soler i Guillermo López Juan, els quals ens han donat valuosíssima informació sobre la branca dels Valleriola valencians; a l'historiador i professor de la Universitat Jaume I, Vicent Baydal, per la seua orientació al voltant de les institucions forals valencianes; als hereus del marquès de Malferit, Álvaro i Fernando Goig Garrigues, que ens han donat tota la informació de què disposaven, no només sobre la sort del llegat del fons al qual pertanyia el manuscrit original, sinó també sobre el llinatge dels Català de Valleriola; i, finalment, a tots aquells qui, en qualsevol moment de la investigació, ens han regalat el seu saber i, sobretot, el seu temps, perquè és el més valuós que tenim.

Benimaclet, València, setembre de 2019.

2. Bibliografia

- Actas de las Cortes de Castilla.* (1893-1899). Vols. XVIII i XIX. Madrid: Establecimiento tipográfico ‘Sucesores de Rivadeneyra’.
- AA. DD. (1988). *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez.* València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- AGUILAR, G. (1616). *El gran patriarca don Iuan de Ribera, arzobispo... de Valencia.* València: Felip Mei.
- AGUILÓ I FUSTER, M. (1923). *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860.* Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- AHUMADA, E. de (ed.) (2003). *Epistolaris d’Hipòlita Roís de Liori i d’Estefania de Requesens (segle XVI).* València: Publicacions de la Universitat de València.
- AIERDI, J. (1999). *Dietari. Notícies de València i son regne (1661-1679).* A cura de V.J. Escartí. Barcelona: Barcino.
- ALDANA FERNÁNDEZ, S. (2007). *Los judíos de Valencia: un mundo desvanecido.* Xiva (València): Carena.
- ALCOBERRO, A. (2012). “Poder i societat al Renaixement: estat modern i identitats nacionals”. A: DURAN, E. & TOLDRÀ, M. (eds.). *Itineraris. Nous estudis sobre cultura al Renaixement.* València: Tres i Quatre.
- ALDANA, S. (1995). *El Palau de la Generalitat Valenciana.* València: Generalitat Valenciana/Consell Valencià de Cultura.
- ALMARCHE, F. (1919). *Historiografia Valenciana.* València: La Voz Valenciana.
- ALMELA I VIVES, F. (1956). *Temas de antaño: con una bibliografía del autor,* València: Ajuntament de València.
- ALMONACIR, J. (1588). *Commentaria in canticum canticorum Salomonis.* Alcalá de Henares: Juan Íñiguez de Lequerica.
- (1590). *Commentaria in canticum canticorum Salomonis.* Alcalá de Henares: Juan Íñiguez de Lequerica.
- ÁLVAREZ, J. (1593). *Vida y milagros de san Bernardo.* Zaragoza: s.n.
- ÁLVAREZ Y BAENA, J. A. (1789-1791). *Hijos de Madrid, ilustres en santidad, dignidades, armas, ciencias y artes : diccionario histórico por el orden alfabético de sus nombres, que consagra al Ilmo. y Nobilísimo Ayuntamiento de la Imperial y Coronada Villa de Madrid.* 4 vols. Madrid: Oficina de Benito Cano.

- ÁLVAREZ Y BENAVENTE, A. (1587). *Silva espiritual de varias consideraciones para entretenimiento del alma christiana en los tiempos sanctos de adviento, septuagésima y quaresma*. Salamanca: Juan Fernández.
- ÁLVAREZ-COCA GONZÁLEZ, M^a. J. (1993) “La concesión de hábitos de caballeros de las Ordenes Militares: procedimiento y reflejo documental (s. XVI-XIX)”. *Cuadernos de Historia Moderna*, 14. Madrid: Editorial Complutense, p. 277-297.
- ÁLVARO, J. (1597). *Vida, penitencia y milagros de nuestro padre melifluo san Bernardo*. València: Pere Patrici Mei.
- AMELANG, J.S. (2007). “L’autobiografia popolare nella Spagna moderna. Osservazioni generali e particolari”. A: CIAPELLI, G. (ed.). *Memoria, famiglia, identità tra Italia ed Europa nell’età moderna*. Bolonya: Il Mulino, p. 113-132.
- AMAT I SEMPERE, L. ([1873] 1983). *Elda. Su antigüedad, su historia*. Elda: Ayuntamiento de Elda - Universidad de Alicante. Elda.
- ANDREAS TAXANDER, V. (1607). *Catalogus clarorum Hispaniae Scriptorum...* Magúncia: Balthasar Lipp.
- ANTIGÜEDAD DEL CASTILLO-OLIVARES, M^a. D. (2016). “El Greco: de la colección al Museo, etapas de un itinerario”. *El Greco en su IV Centenario. Patrimonio hispánico y diálogo intercultural*. Toledo: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha. p. 145-178.
- ANTIST, V. (1575). *Relación de la vida y muerte del p. fray Luis Bertran de la orden de santo Domingo* València: Pedro de Huete.
- (1582). *Verdadera relación de la vida y muerte del padre fray Luys Bertran*. València: Pedro de Huete.
- ANTONELLI, Q. (2007). “Dai libri di conti ai libri di famiglia in ambiente contadino trentino tra Sette- e Ottocento”. A: CIAPELLI, G. (ed.). *Memoria, famiglia, identità tra Italia ed Europa nell’età moderna*. Bolonya: Il Mulino, p. 181-200.
- ANTONIO, N. (1672). *Bibliotheca Hispana nova*. Roma: ex Officina Nicolai Angeli Tinassii.
- (1783-1788). *Bibliotheca hispana nova, sive hispanorum scriptorum qui ab anno MD ad MDCLXXXIV floruerunt notitia*. 2 vols. Madrid: Joaquín de Ibarra.
- ARACELI, G. (1939). Valencia 1936. Zaragoza: Imprenta El Noticiero.
- ARDIT, M. ([1993] 2006). *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Catarroja: Afers.

- ASENSIO, E. (1960). “La lengua compañera del Imperio”. *Revista de Filología Española*, vol. XLIII, 3/4, p. 399-413.
- Aureum opus regalium (1515) Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentie cum historia cristianissimi Regis Jacobi ipsius primi conquistatoris.*
València: Dídac de Gumiel.
- (1999). Compilació de Luis Alanya. València: Ajuntament de València.
- BADIA, L. (1993). “Per la presència d’Ovidi a l’Edat Mitjana catalana, amb notes sobre les traduccions de les Heroides i de les Metamorfosis al vulgar”. A: AA.DD. *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d’Ausiàs March*, València-Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana-Abadia de Montserrat, p. 39-71
- BADIA I MARGARIT, A. M (1981). *Gramàtica històrica catalana*. València: 3i4.
- BARRIENTOS, B. (1570). *Brevissimae in somnium Scipionis explanationes*. Salamanca: Matias Mares.
- BARRÓN ABAD, S. (2003). *Catálogo del patrimonio arquitectónico de Massamagrell*. Massamagrell: Ajuntament de Massamagrell.
- BASSEGODA, B. (2012). “La iconografia de sant Francesc de Borja. Una primera aproximació a través de l’estampa”. A: LA PARRA, S. & TOLDRÀ, M. (ed.) *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc. Actes del Simposi Internacional (Gandia, 25-27 d’octubre - Valencia, 4-5 de novembre de 2010)*. Gandia: CEIC Alfons el Vell, IIEB, Acció Cultural Espanyola.
- BATAILLON, M. (1937). *Érasme et l’Espagne: Recherches sur l’histoire spirituelle du XVIe siècle*. Paris: Librairie E. Droz.
- BATLLORI, M. (1971). *Catalunya a l’època moderna. Recerques d’història cultural i religiosa*. Barcelona: Edicions 62.
- (1973). “La cultura de Sardenya, Sicília i Nàpols al segle XVI en relació amb els estats catalano-aragonesos”. *VII Congreso de historia de la Corona de Aragón (València, 1 a 8 de Octubre de 1967)*. *La Corona de Aragón en el siglo XVI*. Vol 2. València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, p. 37-70.
- (1979). *A través de la història i la cultura*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- BAXANDALL, M. (1978). *Pittura ed esperienze sociali nell’Italia del Quattrocento*. Torino: Einaudi.

- BELENGUER CEBRIÀ, E. (1986). *La Corona de Aragón en la época de Felipe II*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- (ed.) (1989). *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*, vol. III, Barcelona, Edicions 62.
- (dir.) (2007). *Història de la Corona d'Aragó*. Vol II. Barcelona: Edicions 62.
- BELLENGARD [BELLENGARDO], E. [S.] (1559). *Sententiarum volumen absolutissimum*. Lugduni: Ioannes Tornasius.
- BELTRÁN DE HEREDIA, V. (1970). *Cartulario de la Universidad de Salamanca. La Universidad en el siglo de oro*. 2 vol. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- BENET DE NÚRSIA, sant (1543). *La regla y vida de sant Benito*. València: Juan Navarro.
- (1559). *Dialogorum beati Gregorii papae. Tractatus utilis qui dicitur exercitatorium vitae spiritualis*. Salamanca: Juan Maria de Terranova.
- (1583). *Aprobación de la regla y orden del glorioso padre san Benito, maestro de los religiosos, en algunos concilios*. Salamanca: Lucas de Junta.
- BENNASSAR, B. (1969). *Recherches sur les grandes épidémies dans le Nord de l'Espagne à la fin du XVIe siècle*. Paris: EHESS.
- BERGER, P. (1976). "Contribución a l'étude du déclin du valencien comme langue littéraire". A: *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 12, p. 173-194.
- (1982). "La decadència del valencià com a llengua literària en el segle XVI". *Debats*, 1, València: IAM.
- (1987). *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*. 2 vols. València: IAM.
- (1989). "La crisi del català al País Valencià durant el segle XVI (nou enfocament de la qüestió)". *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana, VIII, àrea 7, Història de la llengua*, València: IFV, p. 305-312.
- (1997). "Las lecturas de las capas modestas en la Valencia renacentista". *Bulletin Hispanique*, 99-1, p.161-170.
- BERNAT DE CLARAVALL, sant (1520). *Divi Bernardi Abbatis Clareuallis doctoris disertissimi ac vere melliflui opera omnia:...* Lugduni: Lugdunensi Clein.
- (1528). *Meditaciones de sanct Bernardo y otras obras de devoción*. León: Juan de León.

- BEÜT, E. (1969). *Les comarques valencianes : Conferència pronunciada amb motiu de la clausura dels cursos de llengua i literatura valenciana de Lo Rat Penat el dia 15 de juny de 1969*. València: Lo Rat Penat.
- BEUTER, P. A. (1546). *Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia, donde se tratan los estraños acaescimientos que del diluio de Noe hasta los tiempos del rey don Iayme de Aragón, que ganó Valencia, en España se siguieron con las fundaciones de las ciudades más principales d'ella y las guerras crueles y mutaciones de señoríos que ha vivido*. València: Joan Mei.
- (1551). *Segunda parte de la corónica general de España y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia, donde se tratan las cobranças destas tierras de poder de moros por los inclytos Reyes de Aragón y condes de Barcelona, y pónese en particular la conquista de la ciudad y reyno de Valencia y Murcia, con las islas Mallorca, Menorca, Eviça y las otras*. València: Joan Mei.
- (1971). *Primera part de la història de València*. L'Estel: València.— (1982). *Crònica*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Biblia sacra* (1584) *Biblia sacra cum duplici translatione et scholiis Francisci Vatabli*. Salamanca: apud Gaspar de Portonariis et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer.
- Bibliorum sacrorum* (1584). *Bibliorum sacrorum, tomus secundus*. Salamanca: apud Gaspar de Portonariis et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer.
- BLEDA, J. (1610). *Defensio fidei in causa neophytorum siue Morischorum Regni Valentiae, totiusq. Hispaniae* València: Ioannen Chrysostomum Garriz.
- BOBADILLA, C. (1597). *Politica para corregidores y señores de vassallos en tiempo de paz y de guerra y para Iuezes ecclesiasticos y seglares y de sacas, aduanas y de residencias y sus Oficiales y para Regidores y Abogados y del valor de los corregimientos y Gouiernos Realengos y de las Ordenes*. 2 vol. Madrid: Luis Sánchez.
- BOIRA MAIQUES, J. V. (2007). *Las torres del litoral valenciano*. València: Conselleria d'Infraestructures i Transport.
- BOIX, V. (1845). *Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia*. València: Imprenta de Benito Monfort.
- (1863). *Valencia histórica y topográfica*. 2 vols. València: Imprenta de J. Rius.
- BONET, A. (2005). *El Real Monasterio de El Escorial*. Bolonia: FMR-Patrimonio Nacional.
- BORDES, J. & CRUSELLES GÓMEZ, E. & CRUSELLES GÓMEZ, J. M. (2015). *Conversos de la ciudad de Valencia: el censo inquisitorial de 1506*. València: IAM.

- BORKENAU, F. (1971). *El reñidero español. Relato de un testigo de los conflictos sociales y políticos de la guerra civil española*. Paris: Ruedo Ibérico.
- BOSH CANTALLOPS, Margarita (1988). *Contribución al estudio de la imprenta en Valencia en el siglo XVI*. 2 vols. Madrid: Facultad de Filología, Universidad Complutense.
- BOTERO, G. (1593). *Diez libros de la razón de estado*. Madrid: Luis Sánchez.
- (1599). *Diez libros de la razón de estado*. Barcelona: Jaume Cendrath.
- (1603). *Diez libros de la razón de estado*. Burgos: Sebastián de Cañas.
- BOURCIER, É. (1977). *Les journaux privés en Angleterre de 1600 à 1660*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- BRAUDEL, F. ([1949] 1990). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. 3 vol.. Paris: Armand Colin.
- BROCH I HUESA, À; SOLERVICENS I BO, J. (2016). *Història de la Literatura Catalana IV, Literatura Moderna, Renaixement, Barroc i Il·lustració*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana/Editorial Barcino/Ajuntament de Barcelona.
- BUCELIN, G. (1655). *Menologium Benedictinum, sanctorum, beatorum atque illustrium ejusdem ordinis virorum*. Feldkirch: Henricum Bilium.
- BUENO TÀRREGA, B. (1997). *La festa del Corpus*. València: Federico Domènech.
- CABANES CATALÀ, M. L. (ed.) (1983). *Anales valencianos*. Saragossa: Anubar.
- CABEZA DE VACA QUIÑONES Y GUZMÁN, F. (1889). *Resumen de las políticas ceremonias con que se gobierna la noble, leal y antigua ciudad de León, cabeza de su reino*, León: Imprenta de la viuda de Rivero.
- CADENAS Y LÓPEZ, A. & CADENAS Y VICENT, V. (1979). *Elenco de Grandezas Y Titulos Nobiliarios Españoles. 1979*. Madrid: Ediciones de la Revista Hidalguía.
- CAHNER, M. (ed.) (1977) *Epistolari del Renaixement*. 2 vol. València: Albatros.
- (1980). “Llengua i societat en el pas del segle XV al XVI. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans”. *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra 1979)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p.183-256.
- CALEPINO, A. (1545). *Pentaglottos. Hoc est, quinque linguis, nempe Latina, Graeca, Germanica, Flandrica et Gallica constans: simul cum prosodiae notis hactenus tanta istac commoditae nunquam impressus*. Antwerpen: typis Gillis Coppens van Diest, Joannes Gymnicus.

- (1572). *Dictionarium in quo Latinis dictionibus adjectae sunt Graecae, Gallicae, Italicae & Hispaniae. Adjunctae sunt praeterea vocibus.* Louvain: Servaes Sassenus, haer Arnold I Birckman.
- CALLADO, E. & CÁRCEL M^a. M. & MARTÍ, J. & PONS, V. (2018). *L'episcopologi valencià de Gregori Ivanyes (segle XVI).* València/Barcelona: Institut Intrauniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CAMERON, E. (ed.) (2006). *The sixteenth century.* Oxford: Oxford University Press.
- CAMPS, C. (et al.) (2008). *El Palacio de los Català de Valeriola.* València: Conselleria de Presidència.
- CAMPOS, À. (1999). “Autobiografia de Català de Valeriola: una ullada a la situació lingüística del barroc valencià”. A: ESCARTÍ, V.J. & ROCA, R. (eds.). *Cabanilles i el Barroc valencià. Actes del les II Jornades Culturals.* València/Algemesí: Saó/Ajuntament d'Algemesí, p. 151-158.
- CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA, M^a. D. & PÉREZ GIL, J. (2006). *El palacio real de León.* León: Edilesa.
- CANALDA I LLOBET, S. (2016). “A l'entorn dels set pecats capitals: la iconografia dels novíssims de Flandes a Catalunya”. *Matèria*, 10-11, p. 225-242.
- CANET, J. L. (1993). “Estructura del saber y estructura del poder: organización y funciones de la Academia de los Nocturnos de Valencia”. A: RODRÍGUEZ, E. (coord.). *De las Academias a la Enciclopedia el discurso del saber en la modernidad.* València: IAM, p. 95-124.
- (et al.) (1988-2000). *Actas de la Academia de los nocturnos.* Valencia: Institució Alfons el Magnànim.
- CANET, T. (1986). *La audiencia valenciana en la época foral moderna.* Valencia: Institució Alfons el Magnànim.
- CANET APARISI, T. (ed.) (2008). *Tomàs Cerdà de Tallada: Visita de la cárcel y de los presos.* València: Publicacions de la Universitat de València.
- CANO DE GARDOQUI, J. L. (1966). “Saboya en la política del duque de Lerma, 1601-1602”. *Hispania*, 26, p. 41-60.
- CAPELLA, A. (1592). *Obras.* Madrid: Pedro Madrigal.
- (1593-1594). *Sermons dels diumenges y festes principals del any, per a utilitat dels rectors, y tots aquells que tenen cura de ànimes.* 2 vol. Castell de Sanahuja: Noel Baresson.

- CARBONELL, A. (et al.) (1979). *Literatura Catalana dels inicis als nostres dies*. Barcelona: Edhasa.
- CARMONA MUELA, J. (2003). *Iconografía de los santos*. Madrid: Ediciones Akal.
- CARRERES ZACARÉS, S. (ed.) (1930-1935). *Libre de memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de Valencia (1308-1644)*. 2 vols. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- CASANOVA, E. (1989). “Les conjuncions finals en català. El cas de *per a que*”. *La Corona d’Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d’homenatge a Germà Colón*. Tübingen: Gunter Narr, p.187-201.
- (1989). *Memòries d’un capellà del segle XVIII. Josep Esplugues, rector de Montaverner*. València: Institució Valenciana d’Estudis i Investigació.
- (2001). *Memòries d’un capellà del segle XVIII. Josep Esplugues, rector de Montaverner*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- (2015) “La xàvega dels notaris de 1604: edició i estudi”. A: BADIA, L. & CASANOVA, E. & HAUF, A. (eds.). *Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin = Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 117-136.
- CASEY, J., (1975). “La situación económica de la nobleza valenciana en vísperas de la expulsión de los moriscos”. A: *Homenaje a Reglà*. Vol I, p. 919-925.
- ([1979] 2006). *El regne de València al segle XVII*. Barcelona: Curial.
- CASSIÀ, J. (1559). *Joannis Cassiani eremitaie Omnia opera : videllcèt de Institutis renuntiantium lib. XII, Collationes sanctorum Patrum XXIV, de Incarnatione D.N. Jesu Christi lib. XII*. Basileae: Henricum Petri.
- CASTELLA FERRER, M. (1610). *Historia del apostol de Iesus Christo Sanctiago Zebedeo patron y capitan general de las Españas*. Madrid: Alonso Martín de Balboa.
- CASTELLÓ, V. (1845). *El Siglo Pintoresco. Periódico Universal*. Vol. 1. Madrid: Vicente Castelló.
- CASTILLO GÓMEZ, A. (dir.) (2007). *Escrituras del yo. Del libro de cuentas al diario íntimo. (Edades Media, Moderna y Contemporánea)*. Gijón: Trea.
- CATALÀ DE VALERIOLA, B. (1929). *Autobiografía y justas poéticas*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- CEBRIÀ I MOLINA, J. LL. (2010). “Montsant: el monestir cistercenc de Xàtiva”. A: NAVARRO I BUENAVENTURA, B. (ed.). *L’art monàstic a la Corona d’Aragó: el cas valencià*. Xàtiva: Ulleye.

- CERDÀ DE TALLADA, T. (1574). *Visita de la cárcel y de los presos*. València: Pedro de Huete.
- (1581). *Verdadero gobierno d'esta monarchia, tomado por su propio subiecto la conservación de la paz*. València: en casa de la viuda de Pedro de Huete.
- CERVERA DE LA TORRE, A. (1599), *Testimonio autentico, y verdadero de las cosas notables que passaron en la... muerte del Rey... Don Phelipe Segundo*. Madrid: Patricio Mey.
- CHALMETA, P. (2008). “El almotacén a través de los *llibre del mustaçaf*”. *Aragón en la Edad Media*, XX, p. 203-223.
- CIAPPELLI, G. (2007). “L'evoluzione dei modelli di memoria familiare: i libri di famiglia toscani (secoli XVI-XVIII)”. A: CIAPELLI, G. (ed.). *Memoria, famiglia, identità tra Italia ed Europa nell'età moderna*. Bolonya: Il Mulino, p. 201-233.
- CICCHETTI, A. i MORDENTI, A. (1983). *I Libri di famiglia. Problemi di storiografia letteraria e metodologia della ricerca*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
- CICERÓ, M. T. (1582). *Libro de Marco Tulio Ciceron, en que se trata, De los officios, De la amicitia, De la senetud, con la Economica de Xenophon / traduzidos de latin en romance castellano por Francisco Thamara...; añidieron [sic] se agora nueuamente los Paradoxos, y el Sueño de Scipion, traduzidos por Iuan Iaraua*. Salamanca: Pedro Lasso.
- CÍSCAR PALLARÉS, E. (1973). *Las cortes valencianas de Felipe III*. València: Universitat de València.
- (1977). *Tierrra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*. València: Del Cenia al Segura.
- CLIMENT, J. D. (2003). *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. València: Consell Valencià de Cultura.
- COBO DELGADO, G. (2014). “Retratos infantiles en el reinado de Felipe III y Margarita de Austria: entre el afecto y la política”. *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, vol. 25, 2013, pp. 23-42.
- COCK, H. (ed.) (1876). *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*. Madrid: Aribau.
- COLA Y GOITI, J. (1898). “Arqueología alavesa. Santo Domingo de Vitoria”. A: *Euskal-Erria : revista bascongada San Sebastián*, 39, p. 438-441.
- COLL I ALENTORN M. (1991). *Historiografia*. Barcelona: Curial.

- COLMEIRO M. (1851). *De la Constitución y del Gobierno de los reinos de León y Castilla*. Vol II. Madrid: Librería de don Ángel Calleja, editor.
- COLOMINA, J. (1987). “Notes sobre la llengua de la Decadència”. *Estudis de literatura catalana al País Valencià*. Alacant: UA/Aj.Benidorm, p. 37-54.
- COLON, G. & FERRANDO, A. (2011). *Les 'Regles d'esquivar vocables', a revisió*. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CONQUES, J. (1976). *Llibre de Job. Versió del segle XVI*. Edició a cura de Jaume Riera i Sans. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona/Curial Edicions Catalanes.
- CORBALÁN DE CELIS I DURAN, J. (2016). “Una mirada histórica a los Vallterra a través de la casa del *baró* de Torres Torres”. *Braçal. Revista del Centre d'Estudis*, núm. 56, p.13-40.
- CORREA BALLESTER, J. (1995). *La hacienda foral valenciana. El real patrimonio en el siglo XVII*. València: Consell Valencià de Cultura.
- CORTES ESCRIVÀ, J. (2012). “Què llegien les dones? Biblioteques i llibres en valencià entre l'Edat Mitjana i el Renaixement”. A: BELLVESER, R. (coord.). *Dones i literatura entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*. 2 vols. València: IAM, p.713-733.
- CROSSLEY, J. N. (2011). *Hernando de Los Ríos Coronel and the Spanish Philippines in the Golden Age*. Franham-Burlington: Ashgate.
- DCVB = ALCOVER, A. M. & MOLL F. B. (1993). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. 10 vols. Palma: Moll.
- DECLC = COROMINES, J. (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 9 vols. Barcelona: Curial.
- DIEC2 = *Diccionari de la llengua catalana. Segona edició* (2007). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DNV = *Diccionari Normatiu Valencià* (2016). València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- DE CASTRO, C. (1944). *Felipe III*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- DEKKER, R. (1995). “Les egodocuments aux Pays-Bas du XVIe au XVIIIe siècle”. A: *Bulletin du bibliophile*, p. 317-332.
- DE NOVOA, M. *Historia del Rey de España, Felipe III, tiénese por autor de esta historia al maestro Gil González Dávila, pero lo es... Bernabé de Vivanco, ayuda de Cámara de los reyes Felipe III y Felipe IV*. [Manuscrit. BNE, Mss/7961-Mss/7962]

- DIAGO, F. (1613). *Anales del Reyno de Valencia*. València: Pedro Patricio Mey.
- (1936-1952). *Apuntamientos recogidos por el P. M. Francisco Diago para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- DIAGO HERNANDO, M. (2008). “La lucha por el poder en las ciudades castellanas en el contexto de la revuelta Comunera (1520-1521)”. A: FORTEA PÉREZ, J. I. (coord.) *Ciudades en conflicto: (siglos XVI-XVIII)*. Madrid: Marcial Pons, p. 411-442.
- DIAGO MONCHOLÍ, M. (1991). “Reflexiones en torno a los autos en catalán de Joan Timoneda: fuentes, lengua, público”. A: DIAGO MONCHOLÍ, M. & FERRER T. (ed). *Comedias y comediantes. Estudios sobre el teatro clásico español*. València: Universitat de València, p. 47-53.
- DÍAZ-JIMENEZ Y MOLLEDA, E. (1930-1932). *Monasterio benedictino de San Claudio de León*. Madrid: Imprenta de Ramona Velasco.
- Dictionary of National Biography* (1886). Vol. 7. London: Smith, Elder & Co.
- Dietaris* (1996). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. 3. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DOÑATE SEBASTIÀ, J. M^a. (1973). “La torre del Rey”. A: *Datos para la historia de Villarreal*. Vol. 3. Vila-real: Anubar, p. 9-79.
- DU BELLAY, J. (1549). *La Défense et illustration de la langue française*. Paris: Arnoul l’Angelier.
- DURAN I GRAU, E. (1984). *Les cròniques valencianes de les Germanies de Guillem Ramon Català i de Miquel Garcia (s. XVI)*. València: Tres i Quatre.
- (1991). “Defensa de la pròpia tradició davant d’Itàlia al segle XVI”. A: *Miscel·lània Joan Fuster*. Vol. 8. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat.
- DURAN, E. & TOLDRÀ, M. (eds.) (2012). *Itineraris. Nous estudis sobre cultura al Renaixement*. València: Tres i Quatre.
- DURAND, G. (1504). *Rationale divinatorum officiorum*. Granada: Juan Varela de Salamanca.
- DURANTI, J-E. (1591). *De Ritibus Ecclessiae catholicae libri 3*. Roma: Ex Typographia Vaticana.
- ERCILLA Y ZÚÑIGA, A. (1569) *La Araucana*. Madrid: en casa de Pierres Cosín.
- ELLIOTT, J. H. ([1963] 1977) *Imperial Spain. 1469-1716*. New York: Meridian.

- ESCARTÍ, V. J. (1988). “Introducció”. A: MIRALLES, M. *Dietari del capellà d’Alfons el Magnànim*. A cura de V.J. Escartí. València: Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d’Estudis i Investigació.
- (1990). “Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII”. *Caplletra*, 9, p. 119-127.
- (1992). *El llibre del mustassaf d’Albalat de la Ribera*. Algemesí: Ajuntament d’Albalat de la Ribera.
- (1993). “Joan Fuster i la Decadència”. *Fuster entre nosaltres*. València: Generalitat Valenciana, p. 100-113.
- (1994). “Els dietaris valencians del Barroc”. A: *La cultura catalana tra l’Umanesimo e il Barocco*. Padova: Programma, p. 281-295.
- (1994-1995). “Intimitat i publicitat de l’escriptura privada en el segle XVII: el cas de mossén Aierdi”. *Estudis castellonencs*, 6, p. 459-466.
- (1995). “Edició de les *Notícies* de Gaspar Ximeno (1489-1492)”. *Saitabi*, XLV, p. 157-167.
- (1997). “Nota sobre l’interés per Ausiàs March al segle XVI”. A: ALEMANY FERRER, R. (ed.). *Ausiàs March: textos i contextos*. Alacant/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 173-197.
- (1998). *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*. València: Tres i Quatre.
- (1999). “Introducció”. A: AIERDI, J. (1999). *Dietari. Notícies de València i son regne (1661-1679)*. A cura de V.J. Escartí. Barcelona: Barcino, p.7-165.
- (ed.) (2001). *El cortesano de Lluís del Milà*. València: Universitat de València.
- (2003). “Intencionalitats polítiques en les cròniques de Pere Antoni Beuter i de Rafael Martí de Viciàna”. A: AA.DD. *Miscel·lània homenatge a Rafael Martí de Viciàna en el V Centenari del seu naixement (1502-2002)*. València: Biblioteca Valenciana, p. 205-218.
- (2006). “Escrips valencians del barroc: textos i contextos d’una literatura en català, especialment en poesia”. *Actes del Tretze Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Universitat de Girona, 9-12 de setembre de 2003*. Volum 1. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 17-42.
- (2008). “A propòsit de l’ús del valencià en els centenaris de la canonització de sant Vicent Ferrer (1555, 1655 i 1755)”. A: CASANOVA E. & BUIGUES, J. *En el món de sant Vicent Ferrer*. Teulada/ València: Denes, p. 51-70.

- (2009). “An almost unknown literature: Catalan language writers in Valencia’s Kingdom in the Early Modern Age (1500-1800)”. *Catalan Review*, 23, p. 17- 35. [Versió espanyola: “Aproximación a la literatura en catalán en el reino de Valencia durante la Edad Moderna (ss. XVI-XIX)”, *Espéculo. Revista de estudios literarios*, 47 (març-juny 2011)].
- (2010). “Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV al XIX”, *Manuscripts*, 28, p. 181-205.
- (ed.) (2011). MILÀ, Ll. *El cortesano*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- (2012). *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)*. Santa Barbara: Publications of eHumanista.
- ESCOLANO, G. (1610). *Decada primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*. València: Pedro Patricio Mey.
- (1611). *Segunda parte de la Década primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*. València, Pedro Patricio Mey.
- ESPINOSA DE SANTAYANA, R. (1578). *Arte de retorica en el qual se contienen tres libros. El primero enseña el arte generalmente. El segundo particularmente, el arte de HystoriadoK El tercero escribir Epístolas y Diálogos*. Madrid: Guillermo Drouy.
- ESQUERDO, O. (2001). *Nobiliario Valenciano*. 2 vol. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ESTEVE I BLAY, A. & MULLER, P. & MESTRE PONS, F. (1997). *El Palau dels Centelles d'Oliva : recull gràfic i documental*. Oliva: Associació Cultural Centelles Riu-sech.
- FALCÓ I SEGURA, P. J. (1600). *Operum poeticorum*. Madrid: Pedro Madrigal.
- (1600b). *Poemata. Epigrammata*. València: Felip Mei.
- FEBRER ROMAGUERA, M. V. (1984) “La ‘Breu relació de la Germania de València’ de Guillem Ramon Català de Valeriola (Estudio y edición del ms. 7447 de la Biblioteca Nacional de Madrid). *Torrens*, 3, p.53-133.
- (2003). *Ortodoxia y humanismo. El estudio general de Valencia durante el rectorado de Joan de Salaya (1525-1558)*. València: Universitat de València.
- FELIPE, B. (1584). *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*. Coimbra: Antonio de Mariz.
- (1589). *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*. Torino [London]: Gio [John Wolfe].

- FELIPO, A. (1993). *La Universidad de Valencia durante el siglo XVI (1499-1611)*, València: Universitat de València.
- FENOLLAR, B. (1561). *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan ordenat per lo reverent Bernat Fenollar*. València: Joan de Arcos.
- FENOLLOSA, C. (2014). “A propòsit del *Dietari* de Català de Valeriola”. *Revista Internacional d’Humanitats*, 32, p. 25-32.
- (2018). “La memòria de Català de Valleriola (1568-1608) en la bibliografia del segle XVI al XX”, *Mirabilia / MedTrans*, 7, p. 93-112.
- FERNÁNDEZ CONTI, S. (1994). “La nobleza cortesana: don Diego de Cabrera y Bobadilla, tercer conde de Chinchón”, A: MARTÍNEZ MILLAN, J. (dir.). *La Corte de Felipe II*. Madrid: Alianza Editorial, p. 229-270
- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, F. (1992). *La Orden militar de Calatrava en el siglo XVI*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- FERNÁNDEZ VEGA, L. (1982). *La Real Audiencia de Galicia, órgano de gobierno en el Antiguo Régimen (1480-1808)*, III. A Coruña: Diputación Provincial.
- FERNÁNDEZ VILLEGAS, P. (tr.) (1515) *La traducción del Dante de lengua toscana en verso castellano*. Burgos: Fradrique de Basilea.
- FERRAN SALVADOR, V. (1961). “El Real Monasterio Cisterciense de Gratia Dei (Zaidía) en Valencia. Aportación a su historia”. *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, N46, p. 60-108.
- FERRANDO, A. (1980). *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València: Institut Intrauniversitari de Filologia Valenciana.
- (1981). “Unes poesies valencianes del 1543 sobre el tema de la Malmonjada” dins *Revista Valenciana de Filologia*, 7, p. 391-402.
- (1982). “Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d’Isabel Suaris a la València Quatrecentista” *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 38. Barcelona: Real Acadèmia de Bones Lletres, p. 105-132.
- (1983). *Els Certàmens poètics Valencians del Segle XIV al XIX*. València: Institut de Literatura i Estudis Filològics, IAM.
- (1987). “La literatura popularista al País Valencià durant la Decadència”. A: ALEMANY, R. (ed.). *Estudis de Literatura Catalana al País Valencià*. Alacant: Ajuntament de Benidorm-Universitat d’Alacant, p.55-74.
- (1995). “Les memòries curioses (1609-1651) de mossén Vicent Torralba”. *L’aiguadolç. Revista de literatura*, 21, p.37-64.

- (2012). “Una revisió crítica del barroc valencià”. *Caplletra*, 52. València: Universitat de València.
- FERRANDO, A. & ESCARTÍ, V.J. (1992). “Impremta i vida literària a València en el pas del segle XV al XVI”. *Gutenberg-Jarbuch*, 67, p. 100-113.
- FERRANDO, A. & NICOLÀS, N. (2011). *Història de la llengua catalana (Nova edició revisada i ampliada)*. Barcelona: UOC.
- FERRER DE BLANES, J. (1545a). *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí*. Barcelona: Carles Amorós.
- (1545b). *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant*. València: Joan Mei.
- FERRER ORTS, A. (2016). “La iglesia y el convento de San Lorenzo (Valencia), antigua sede de la provincia franciscana de San José de Valencia, Aragón y Baleares”. *Hispania Sacra*, 67, p. 491-501.
- FERRER VALLS, T. (2000). “El duque de Lerma y la corte virreinal en Valencia: fiestas, literatura y promoción social. *El prado de Valencia* de Gaspar Mercader”. *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris*. Vol. 5. p. 257-272.
- FERRERO, R. & GUIA, LL. (eds.) (2008). *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*. València: PUV.
- FERRI COLL, J. M^a. (2001). *La poesia de la Academia de los Nocturnos*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- FERRIEUX, R. (dir.) (2001). *La littérature autobiographique en Grande-Bretagne et en Irlande*. París: Ellipses.
- FINESTRES I DE MONSALVO, J. (1756). *Historia De El Real Monasterio De Poblet*. Volum 4. Cervera: Imprenta de la Pontificia y Real Universidad, Manuel Ibarra.
- FORCADA MARTÍ, V. (2007). *La obra castrense en defensa de la costa castellonense*. Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura.
- FURIÓ, A. (1999). “Introducció”. A: GUERAU DE MONTMAJOR, G. *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip*. València: PUV.
- FURIÓ CERIOL, F. (1559). *Concejo y consejeros del príncipe*. Anvers: casa de la biuda de Martin Nuncio.
- Furs* (1588). *Furs, capítols, provisions e actes de cort fets i atorgats per la S.C.R.M. del rey don Phelip Nostre Senyor, ara gloriosament regnant, en les Corts generals per aquell celebrades als regnicols de la ciutat y regne de Valencia, en la vila de Monço, en lo any MDLXXXV*. València: Patricio Mey.

- Furs* (1607). *Furs, capítols, provisions e actes de cort : fets y atorgats per la S. C. R. M. del rey don Phelip... en les corts generals... celebrades als regnicols de... València... en lo ang MDCIII*. València: Patricio Mey.
- FUSTER, J. (ed.) (1959) *Ausiàs March. Antologia poètica*. Barcelona: Selecta.
- (1962a). *Poetes, moriscos i capellans*. València: L'Estel.
- (1962b). *Nosaltres els valencians*. Barcelona: Ed. 62.
- (1968). *Heretgies, revoltes i sermons*. Barcelona: Ed. Selecta.
- (1976). *La Decadència al País Valencià*. Barcelona, Curial.
- (1986). “Decadència i castellanització”. *Caplletra*, 1, p. 29-35.
- (1989). *Llibres i problemes del Renaixement*. Barcelona: Publicacions Abadia Montserrat.
- (1989). “Llengua i societat”. A: BELENGUER, E. (ed.). *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*. Vol. 3. Barcelona: Edicions 62, p. 219-232.
- FUSTER, J. P. (1827). *Biblioteca valenciana*. 2 vols. València: Imprenta José Ximeno.
- GALDUF BLASCO, V. (1961). *Luís Beltran, el santo de los contrastes*. Barcelona: Juan Flors.
- GALLEGO, A. (1973). “La constitución de 1561. Contribución a la historia del Studi General de Valencia”. *Estudis*, 1. València: Universitat de València.
- GARCÍA, A. (1987). *Els Vives: una família de jueus valencians*. València: Tres i Quatre.
- GARCÍA CÁRCEL, R. (1980). *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia (1530-1609)*. Barcelona: Península.
- (1987). “El concepte d'Espanya als segles XVI i XVII”. *L'Avenç*, 100, p. 38-51.
- GARCÍA FEMENÍA, A. (2018). “Analfabetismo y alfabetización en la València de los albores del Renacimiento”. *Incipit 7 Workshop de Estudos Medievais da Universidade do Porto*, p.31-47.
- GARCÍA GARCÍA, B. J. (1998). “Los marqueses de Denia en la Corte de Felipe II. Linaje, servicio y virtud”. A: MARTÍNEZ MILLÁN (dir.) *Congreso Internacional "Felipe II (1598-1998), Europa dividida, la monarquía católica de Felipe II (Universidad Autónoma de Madrid, 20-23 abril 1998)*, vol. 2, p.305-332.
- GARCÍA MARTÍNEZ, J. L. (2018). *Els Rabassa de Perellós. Els senyors de Benetússer i el seu palau*. Catarroja: Afers.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1980). *Bandolers, corsaris i moriscos*. València: Eliseu Climent editor.
- ([1968] 2006). *Els fonaments del País Valencià modern*. Catarroja: Afers.

- GARCÍA MAS, A. & MARTÍNEZ MEDINA A. (2015). “La frontera marítima fortificada: de la vigilancia a la señalización (XVI-XIX)”. A: RODRÍGUEZ-NAVARRO (ed.) *Defensive Architecture of the Mediterranean. XV to XVIII centuries*. Vol I. València: Editorial UPV. p. 61-68.
- GARCIA OLIVER, J. (1978). *El eco de los pasos*, Paris: Ruedo Ibérico.
- GARCÍA SEMPERE, M. & WILKINSON, A. (2011). “La producció impresa en català dels ss. XV i XVI: observacions sobre la història de la impremta a través de l’estudi dels catàlegs”, *Caplletra*, 51, p. 51-79.
- GARRIDO, M. A. (et al.) (1998). “Retóricas españolas del siglo XVI en la Biblioteca Nacional de Madrid”. *Revista de Filología Española*, vol. LXXVIII, 3/4.
- GARRIGA, J. (1987). “El Renaixement, origen i influències (segles XVI-XVII)”. A: M.C. FARRÉ (ed.). *L’Arquitectura en la Història de Catalunya*. Barcelona: Caixa de Catalunya. p. 153-196.
- GASCÓN PELEGRÍ, V. (1978). *Prohombres valencianos en los últimos cien años, 1878-1978*. València: Caixa d’Estalvis de València.
- GERARD, J. (2012). *The Autobiography of a Hunted Priest*. London: Ignatius Press.
- GIL POLO, G. (1778). *La Diana enamorada*, Madrid: Antonio de Sancha.
- GIMENO, Ll. (1982). *Poesia eròtica i burlesca dels segles XV i XVI*, València: Eliseu Climent editor.
- GIMENO BLAY, F. (1993). “Analfabetismo y alfabetización femeninos en la Valencia del Quinientos”. *Estudis. Revista d’Història Moderna*, 19, p. 59-102.
- GINER I PEREPERES, F. (2002). “Les torres de la costa de Cullera”. A: APARISI, J. & FURIÓ, A. (coords.) *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*. València: PUV, p. 213-230.
- GIRONA, A. (1986). *Guerra i revolució al País Valencià*. València: 3i4.
- GÓMEZ, Fray T. (2008). *En reino extraño: Relación de la visita del Real Monasterio de Valldigna*. València: PUV.
- GÓMEZ-FERRER LOZANO, M. (2009). “La reforma del Real Vell de Valencia en época de Alfonso el Magnánimo. Recuerdo del palacio desde Sicília”. *Lexicon*, 8, p.7-22.
- (2012). “La arquitectura jesuítica en Valencia. Estado de la cuestión”. A: ÁLVARO ZAMORA, M^a. I. & IBÁÑEZ FERNÁNDEZ, J. & CRIADO MAINAR, J. F. (coords.). *La arquitectura jesuítica: Actas del Simposio Internacional, Zaragoza, 9, 10 y 11 de diciembre de 2010*, p. 355-392.

- GONZÁLEZ, T. (1829). *Censo de población de las provincias y partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI*. Madrid: Imprenta Real.
- GONZÁLEZ DÁVILA, G. (1771). *Monarquía de España: historia de la vida y hechos del inclito monarca, amado y santo D. Felipe III*. Madrid: Bartholomé Ulloa.
- GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, C. (2012). “La *Junta de libros* de Tamayo de Vargas: ensayo de documentación bibliográfica”. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. [Tesi doctoral accessible a <http://eprints.ucm.es/17024>]
- GONZÁLEZ REYES, C. (2014). “La génesis de un ‘alter ego’ de Felipe II: Don Bernardino de Cárdenas y Portugal, un noble al servicio de la monarquía”. A: MARTÍNEZ ALCALDE, M. & RUIZ IBÁÑEZ, J. J. (eds.). *Felipe II y Almazarrón (1572). La construcción local de un imperio global*. Vol. 2. Murcia: Universidad de Murcia. p. 227-241.
- GONZÁLEZ DE SAN SEGUNDO, M. A. (1997). “El Consejo de Aragón y la Orden de Montesa”. *Anuario de Historia del Derecho Español*, 2. p. 901-923.
- GRAJALES, M. (1927). *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*. Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- GRANADA, L. de (1584). *Doctrina christiana*. Salamanca: herederos de Matias Gast.
- GRAULLERA, V. (2008). “Crónica de un año de Cortes en Valencia (1604)”. A: FERRERO, R. & GUIA, LL. (eds.) *Corts i Parlaments de la Corona d’Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*. València: PUV, p. 181-200.
- GRAULLERA, V. & SALAVERT, V.L. (1990). *Professió, ciència i societat a la València del s. XVI*. Barcelona; Curial.
- GRAESSER, A. (1955). *Das literarische Tagebuch. Studien über Elemente des Tagebuchs als Kunstform*. Saarbrücken: West-Ost-Verlag.
- GREGOIRE [GREGORIO], P. (1575). *Syntaxes artis mirabilis in libros septem digestae*. Lugduni: apud Ant. Gryphium.
- GUERAU DE MONTMAJOR, G. (1999). *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip*, València: PUV.
- GUICCIARDINI, L. (1586). *Horas de recreacion recogidas por Ludovico Guicciardino, noble ciudadano de Florencia ; traducidas de lengua Toscana [por Vicente de Millis Godinez] ; en que se hallaran dichos, hechos y exemplos de personas señaladas, con aplicacion de diuersas fabulas, de que se puede sacar mucha doctrina*. Bilbao: Mathias Mares.

- GUISADO, M. (ed.) (1988). *Cartes íntimes d'una dama catalana del s. XVI. Epistolari d'Estefania de Requesens a la seva mare la comtessa de Palamós*. Barcelona: La Sal.
- HENRÍQUEZ, C. (1630). *Menologium cisterciense notationibus illustratum*. Anvers: Baltasar Moreti.
- HERBERMANN, CH. (ed.) (1913). "Crisóstomo Henríquez". *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company.
- HEREDIA, A. (1683-1686). *Vidas de santos, bienaventurados y personas venerables de la sagrada religión de San Benito, patriarca de religiosos*. 4 vols. Madrid: Antonio Álvarez.
- HERRERO GARCÍA, M. (2014). *Estudios sobre indumentaria española en la época de los Austrias*. Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica.
- HERRERO HERRERO M.A. (2009). *Lletraferides modernes. Catàleg d'escriptors valencians dels segles XVI-XVIII*. Alacant: Centre d'estudis sobre la dona-Universitat d'Alacant.
- HINOJOSA MONTALVO, J. (ed.) (1979). *Crònica de Pere Maça*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- . (2012-2014). "Sederos conversos en la Valencia bajomedieval". *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 18, p. 187-224.
- HORTOLÀ, C. D. (1579). *Commentaria in canticum canticorum Salomonis in quinque libri distributa*. Barcelona: Jaume Cendrath.
- Iudicium Salomonis* (1633). *Iudicium Salomonis, hoc est, de Catenae aureae auctore*. Madrid: Typ. Immaculatae Conceptionis.
- Iustas poéticas hechas a devoción de don Bernardo Catalán de Valeriola*. (1602). València: Chrysóstomo Garriz.
- JANSEN, C. (1571). *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam partes IIII*. Lovaina: Joannes Masius impensis Petrus Zangrius.
- . (1593). *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam*. Antwerpen: Pierre Bellère.
- JIMÉNEZ ARIAS, D. (1553). *Lexicon ecclesiasticum latino-hispanicum, ex sacris Bibliis*. Zaragoza: Liminico de Fortenariis de Ursinis.
- . (1566). *Lexicon ecclesiasticum latino-hispanicum*. Salamanca: Andrea de Portonariis.
- JORBA, D. J. (1585). *Descripcion de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*. Barcelona: Hubertum Gotard.

- KAMEN, H. (2002). *Spain's Road to Empire*. London: Penguin Press.
- KORMANN, E. (2004). *Ich, Welt und Gott: Autobiographik im 17. Jahrhundert*. Colònia: Böhlau Verlag.
- KOVÁCS, L. (2012). “El teatre català al Renaixement: món teatral i àmbits de representació”. A: DURAN, E. & TOLDRÀ, M. (eds.) (2012). *Itineraris. Nous estudis sobre cultura al Renaixement*. València: Tres i Quatre.
- LABARRE, A. (1975). *Bibliographie du Dictionarum d'Ambrogio Calepino: (1502-1779)*. Baden-Baden: Valentin Koerner.
- LAGUNA ROMERO, F. B. & RODRÍGUEZ HERRERA, G. (2018). “Las *Sententiae* de Publilio Siro seleccionadas por Erasmo y su influencia en los florilegios de G. Maior y A. Rodrigues de Évora”. *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 38. Madrid: Ediciones Complutense.
- LALINDE ABADÍA, J. (1983). “La indumentaria como símbolo de la discriminación jurídico-social”. A: *Anuario de historia del derecho español*, 53, p. 583-602.
- LANDSBERG, J. (1532). *Pharetra divini amoris*. Anvers: De Keyser.
- LAURENCÍN, F. R. U. (1922). “El licenciado don Diego de Covarrubias, vicescanciller de Aragón, comendador de Perpunchent, en la Orden de Montesa”. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 81, p. 5-25.
- LEDESMA, P. (1598a). *Primera parte de la Summa: en la qual se cifra y summa todo lo que toca y pertenece a los sacramentos...* Salamanca: Juan y Andrés Renaut.
- (1598b). *Segunda parte de la Summa: en la qual se summa y cifra todo lo moral, y casos de consciencia que no pertenecen a los sacramentos...* Salamanca: Juan y Andrés Renaut.
- (1605a). *Primera parte de la Summa: en la qual se cifra y summa todo lo que toca y pertenece a los sacramentos...* Salamanca: Antonia Ramírez viuda
- (1605b). *Segunda parte de la Summa: en la qual se summa y cifra todo lo moral, y casos de consciencia que no pertenecen a los sacramentos...* Salamanca: Antonia Ramírez viuda.
- LEERSSSEN, J: ([2006] 2019) *El pensament nacional a Europa*. València-Catarroja: PUV-Afers.
- LE MEN, J. (2003). *Repertorio de léxico leonés*. 3 vols. León: Universidad de León.
- (2009). *Léxico del leonés actual*. 7 vols. León: Caja de España de inversiones/ Archivo Diocesano de León.

- LEÓN, F. J. (1620). *Decisiones Sacrae Regiae Audientiae Valentina*. Madrid: Thomam Iuntam.
- LIBURNIO, G.(1553). [ULLOA, A. (tr.)] *Sentencias y dichos de diversos sabios y antiguos auctores, assi griegos como latinos*. Venizia: Gabriel Giolito de Ferrari.
- (1555a). [ULLOA, A. (tr.)] *Elegantes sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*. Antwerpen: Hans de Laet.
- (1555b). [ULLOA, A. (tr.)] *Elegantes sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*. Antwerpen: Jean Richard and Hans de Laet.
- LIPSIUS, J. (1584) *De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis*. Anvers: Plantijn.
- (1589). *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*. Leiden: Apud Franciscum Raphelengium. Lugduni Batavorum.
- LLAGUNO Y AMIROLA, E. (1829). *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauración*. Vol. 3. Madrid: Imprenta Real.
- LLOMBART, C. (1879). *Los fills de la morta-viva*. València: Impremta de N'Emili Pasqual.
- LOBERA, A. DE (1596). *Historia de las grandezas de la muy antigua y insigne ciudad, y Iglesia de León*. Valladolid: Diego Fernández de Córdoba.
- LÓPEZ, J. (1600a). *Memorial de varios ejercicios christianos*. Barcelona: Sebastián de Cornellas.
- (1600b). *Memorial de diversos ejercicios*. Barcelona: s.n.
- (1608). *Memorial de diversos ejercicios que frequentados en vida, disponen a morir*. Nápoles: Juan Domingo Roncajól.
- LÓPEZ, J. (1622). *Quinta parte de la Historia de santo Domingo y de su Orden de Predicadores*. Valladolid: Juan de Rueda.
- LÓPEZ GRIGERA, L. (1995). *La retórica en la España del Siglo de Oro*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- LÓPEZ MONTOYA, J. (1997). “Indagaciones sobre el origen del Puente de Vadocañas y el antiguo de la Puenseca I y II”. *El Lebrillo Cultural*, 6, p.13-18.
- LÓPEZ PASCUAL, F. (1977). “Pedro de Ledesma, metafísico salmantino (siglos XVI-XVII)”. *Cuadernos Salmantinos de Filosofía*. 1977, 4, p.127-144

- LÓPEZ PIÑERO J. M^a (1988). “La patología, la terapéutica y el arte de conservar la salud en las *Controversiae* (1556) de Francisco Valles”, *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez*. València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, p. 241-262.
- LÓPEZ POZA, S. (2000). “Poliantes y otros repertorios de utilidad para la edición de textos del Siglo de Oro”. *La Perinola: revista de investigación quevediana*, 4, p. 191-214
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, C. (2005). *Nobleza y poder político en el Reino de Valencia*, València: PUV.
- LÓPEZ DE ÚBEDA, F. (1605a). *Libro de entretenimiento de la pícaro Justina*. Medina del Campo: Cristóbal Laso Vaca.
- (1605b). *La pícaro montañesa llamada Justina*. Barcelona: Sebastián Cormellas.
- LUNA Y MENDOZA, A. (ed.) (1573). *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa y sanct Jorge, filiación de la ínclita milícia de Calatrava, hechas por los ilustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, con asistencia del muy reverendo padre fray don Hierony Valls, abad de Valldigna, en el año de MDLXXIII*. València: Pedro de Huete.
- (1580). *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa y sanct Jorge, filiación de la ínclita milícia de Calatrava, hechas por los ilustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, con asistencia del muy reverendo padre fray don Hierony Valls, abad de Valldigna, en el año de MDLXXIII*. València: Pere Patrici Mei.
- LUZ COMPANY, J. L. (1993). *Evolución y estrategias de integración de las familias judeo-conversas valencianas en el tránsito al siglo XV*. València: Universitat de València. [Tesi de llicenciatura dirigida por Manuel Ruzafa García accessible a: Universitat de València, Biblioteca Dipòsit, BID.TL 01045].
- Manuale Valentinum* (1592). *Manuale valentinum ad sacramenta ecclesiae ministranda*. València: Pere Patrici.
- MAFFEI, [MAFFEUS] C. (1504). *Delitiosam explicationem de sensibilibus deliciis Paradisi*. Verona: Lucas Antonius florentinus.
- MAÑANERO LOZANO, D. (2010). “Trayectoria editorial de *La pícaro Justina*. Estudio bibliográfico y textual”. *Criticón*, 109, p.73-93.
- MARFANY, J-LI. (2001). *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*. Barcelona: Empúries.

- MARAVALL, J.A (1975). *La cultura del Barroco: análisis de una estructura histórica*.
Barcelona: Ariel
- MARTÍ I ASCÓ, M. (2013). “Cultura literària de la dona en la València dels segles XVI i XVII”, *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1, p. 362-380.
- MARTÍ GRAJALES, F. (1927). *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*. Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- MARTÍ MESTRE, J. (ed.) (1994). *El Libre de Antiquitats de la Seu de València. Estudi i edició*. València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1997). “Josep Giner i el valencià de l’anomenada Decadència”. *Alba*, 12, p. 169-180.
- (1999a). “Aportacions de les edicions de textos al coneixement de la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII”. *Catalan Review*, 1-2, p. 117-134.
- (1999b). “El català del País Valencià dels segles XVII i XVIII”. *Caplletra*, 27, p. 167-188.
- (2002). “La interferència lingüística del castellà durant els segles XVIII i XIX”. A: CANO, Mª A. & MARTINES J. & MARTINES V. & PONSODA J.J. (eds.). *Les claus del canvi lingüístic*. Alacant, IIFV, p. 187-233.
- (2005). “Una valoració sobre la llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII”. A: dins TOMÀS MARTÍNEZ (ed.), *Les lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*. Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, p. 93-125.
- (2006). *Diccionari històric del valencià col·loquial: Segles XVII, XVIII i XIX*. València: PUV.
- MARTÍ MESTRE J. & SERRA ESTELLÉS, X. (2009). *La Consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVII. Estudi i edició del Ms. 405 de l'ACV*. València: Facultat de Teologia San Vicente Ferrer.
- MARTÍN ABAD, J. (1991). *La imprenta en Alcalá de Henares (1502-1600)*. 2 vol. Madrid: Arco Libros.
- MARTÍN GONZÁLEZ, J. J. (2001). *Monumentos religiosos de la ciudad de Valladolid*, vol. 2. Valladolid: Diputación de Valladolid.
- (2009). “Antiguo monasterio de ‘El Abrojo’”. *Argaya*, 29, p. 48-49.

- MARTÍN MOLARES, M. (2015). “El *Tratado copioso y verdadero de la determinación de Felipe II para el casamiento del III* (1599): una primera aproximación”. *Hesperia. Anuario de filología hispánica*, XVIII-2, p. 63–74.
- MARTÍN SORO, J. (1987). *Historia de Villanueva de Castellón*. Villanueva de Castellón: Ayuntamiento de Villanueva de Castellón.
- MARTIN, C. & PARKER, G. (1999). *The Spanish Armada: revised edition*. Manchester: Manchester University Press.
- MARTÍNEZ BRA, J. A. (1967). “Missatgeria enviada a Felipe II por el Reino de Valencia en 1586”. *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III, p. 197-214.
- MARTÍNEZ MILLAN, J. (dir.) (1994). *La Corte de Felipe II*. Madrid: Alianza Editorial.
- MARTÍNEZ MILLÁN, J. & MORALES, C. (1998). *Felipe II (1527-1598). La configuración de la Monarquía Hispana*. Salamanca: Junta de Castilla y León.
- MARTÍNEZ ROMERO, T. (2001). “L'Obra profana d'Andreu Martí Pineda i la literatura valenciana a la primera meitat del XVI”. *Llengua & Literatura*, 12. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (ed.) (2005). *Les Lletres hispàniques als segles XVI, XVII i XVIII*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- MAS I USÓ, P. (1991). *Justas, academias y convocatorias literarias en la Valencia barroca (1591-1705). Teoría y pràctica de una convenció*. València: UV. [Tesi doctoral accessible a: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/justas-academias-y-convocatorias-literarias-en-la-valencia-barroca-15911705-teoria-y-practica-de-una-convencion--0/>]
- (1991). “El certamen valenciano a San Vicente Ferrer (1600) y la polémica entre Jaime Orts y Melchor Orta Año”, *Revista de filología hispánica*, 7, 1.
- (1992). “Poetas bajo nombres de pastores en El Prado de Valencia, de Gaspar Mercader”, en *Revista de Literatura*, LXV, p. 283-344.
- (1999). *Academias valencianas. Descripción y diccionario de poetas del barroco*. Kassel: Edition Reichenberger.
- MASSIP, F. (1994). “El rei i la festa. Del ritu a la propaganda”. *Revista de Catalunya*, 84, p. 63-83.
- (1995). “‘Un quasi espill de vida’: Fast i espectacle en l’entrada de l’emperador Carles a Mallorca (1541)”. *Randa*, 36, p. 17-37.

- MATTHEWS, W. (1950). *British Diaries. An Annotated Bibliography of British Diaries written between 1442 and 1942*. Los Angeles: University of California Press.
- Memorial (1726). *Memorial ajustado, del pleyto que empezò a seguir Don Pasqual Francisco de Borja, Duque de Gandia ... que por su muerte à continuado su hijo unico Don Luis Ignacio de Borja ... Con Don Joseph Catala de Valeriola ... Sobre la sucession en propiedad del dicho estado ... Hecho en virtud de auto de los Señores de la Real Audiencia de Valencia*. València: Juan Gonçalez.
- MÉRIMÉE, H. ([1913] 1985). *El arte dramático en Valencia*. 2 vol. València: Institució Alfons el Magnànim.
- MESTRE SANCHIS, A. ([1970] 2001). *Historia, fueros y actitudes políticas: Mayans y la historiografía del XVIII*. València: Universitat de València.
- MIQUEL I PLANAS, R. (ed.) (1911). *Cançoner Satírich Valencià dels segles XV y XVI*. Barcelona: Biblioteca Catalana.
- MIRABELLO, D. N. (1517). *Polyanthea. Opus suavissimis floribus exornatum*. Viennae : Leonh. & Luc. Alantsaei.
- MIRALLES, M., SANCHIS SIVERA, J. (ed.) (1932). *Dietari del Capellà d'Anfos el Magnànim*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- (1988). *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. A cura de V. J. Escartí. València: Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- (1991). *Dietari del capella (sic) d'Alfons el Magnanim (sic)*. A cura de M.D. Cabanes Pecourt. Saragossa: Anubar.
- (2001). *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. A cura de V. J. Escartí. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- MONTCADA, F. (1581). *Real Crida, y Edicte, sobre les coses concernents a la pacificacio de la present ciutat, y quietut dels poblats en aquella, persecucio dels delinquents, y prohibicio de cert genero de armes*. València: [s.n].
- MONTESINOS, F. (2017). *Retrato de un joven noble, caballero de la orden de Calatrava*. Sintra: Colecciones en Foco.
- MONTOYA ABAD, B. (1989). “Comunicació bilingüe i tractament personal a la governació d'Oriola (segles XVI, XVII i XVIII)”. *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana, VIII, àrea 7, Història de la llengua*. València: IFV, p.631-640.
- MORDENTI, A. (2001). *I libri di famiglia, II. Geografia e storia*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.

- MORLÀ, P. A. (1599). *Emporium utriusque juris quaestionum in usu forensi*. València: Álvaro Franco i Diego de la Torre.
- MOUYSSSET, S. (2007). “Scrittura comune e memoria familiare in Francia nell’età moderna (secoli XV-XVIII)”. A: CIAPELLI, G. (ed.). *Memoria, famiglia, identità tra Italia ed Europa nell’età moderna*. Bolonya: Il Mulino, p. 95-112.
- (2009). *Papiers de famille. Introduction à l’étude des livres de raison (France, XVe-XXe siècle)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- MUÑIZ, R. (1793). *Biblioteca Cisterciense española*. Burgos: Don Joseph de Navas.
- MUÑOZ, M. (2005). *Les Corts valencianes de Felip III*. València: PUV.
- (2008). “Les Corts de 1604 en la cruïlla del segle XVII”. A: FERRERO, R. & GUIA, LL. (eds.) *Corts i Parlaments de la Corona d’Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*. València: PUV, p. 385-394.
- MUÑOZ COSME, G. & CAMPOS GONZÁLEZ, C. (2007). “Algunas aportaciones a la historia constructiva de la iglesia de San Martín Obispo y San Antonio Abad de Valencia”. *Arché*, 2, p. 173-178.
- MUÑOZ MIRA, P. (2018). *La peste negra: siglo XIV-XVII: Gobernación de Valencia y Xàtiva*. Xàtiva: Ulleye.
- NADAL, J. (1594). *Adnotationes et meditationes in Euangelia quae in Sacrosancto Missae Sacrificio toto anno leguntur : cum Euangeliorum concordantia historiae integritati sufficienti ; accessit & index historiam ipsam Euangelicam in ordinem Temporis vitae Christi distribuens / auctore Hieronymo Natali Societatis Iesu*. Antwerpen: Martinus II Nutius.
- (1596). *Adnotationes et meditationes in Euangelia quae in Sacrosancto Missae Sacrificio toto anno leguntur : cum Euangeliorum concordantia. Secunda editio*. Antwerpen: Jan I Moretus.
- NADAL, J. M., (1983). “‘Usar de llenguatge artificios’ en el segle XVI: ideologia lingüística i llengua literària”. *Actes del VI Col·loqui Internacional de Llengua i literatura catalanes*. Barcelona: Abadia de Montserrat, p.89-125
- (1989). “Problemes lingüístics en els segles XVI i XVII”, dins A. Ferrando (ed.), *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana, VII, Àrea 7. Història de la llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p.53-64.
- NADAL, J. & GIRALT, E. (1953). “Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717”, *Estudios de Historia Moderna*, 3, p. 237-284.

- NARBONA VIZCAÍNO, R. (2012-2014). “La justicia municipal en el reino de Valencia (ss. XIII-XV)”. *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 18, p.347-357
- NAVARRO I SANCHIS, J. L. (2017). *La Pobla Llarga: Anotacions per al 700 aniversari*. La Pobla Llarga: Ajuntament de La Pobla Llarga.
- NEBRIJA, E. A. (1503). *Vocabularius*. Sevilla: Estanislao Polono et Jacobo Cromberger.
- (1506). *Vocabularius*. Sevilla: Jacobo Cromberger.
- (1507). *Vocabularius*. Barcelona: Carles Amorós i Gabriel Busa.
- (1515). *Artis rhetoricae compendiosa coaptatio ex Aristotele, Cicerone, Quintiliano*. Compluti [Alcalá de Henares].
- (1516). *Vocabulario de romance en latín*. Sevilla: Juan Varela de Salamanca.
- (1517). *Vocabularius*. Lyon: s.n.
- (1519). *Vocabularium*. Venizia: Bernardo Benalio expensis Dominici de Nesi.
- (1522). *Vocabularium*. Barcelona: Carles Amorós.
- NOLASCO VIVES I CEBRIÀ, P. (1833). *Traducción al castellano de los usages y demas derechos de Cataluña*. Barcelona: Impremta de J. Verdaguer.
- NORTON, F. J. (1978). *A descriptive catalogue of printing in Spain and Portugal, 1501-1520*. Cambridge: University Press.
- OBREGÓN Y CERECEDA, A. (1603). *Discursos sobre la filosofía moral de Aristóteles, recopilados de diversos autores*. Valladolid: Luis Sánchez.
- OJEA, H. (1602). *La venida de Christo y su vida y milagros en que se conuerdan los dos testamentos divinos, viejo y nuevo*. Medina del Campo: Christóval Lasso Iaca.
- OLUCHA MONTINS, F. (1987). “La torre de la Corda (Oropesa), seqüència d'una construcció”. *Centre d'Estudis de la Plana*, 11, p.29-32.
- ORDÁS, A. (1899). *La Virgen de Campo Sagrado*. León: Impremta de Nicolás López Muñoz.
- Origen ilustre* (1665). *Origen ilustre de la muy noble familia de Catalán y de algunos d'ella por línea recta de varón en varón, que han permanecido en la Ciudad de Valencia y su Reyno desde su conquista, hecha por el Rey de Aragón, Don Jayme el Conquistador, hasta fin del año 1664. Dedicase a la misma familia*. Madrid.
- OVIDI, P. (1494). *Taula dels quinze llibres d[e] Transformacions del poeta Ouidi: partida per llibres e capítols com se segueix*. Barcelona: Pere Miquel.
- PALOMARES IBÁÑEZ, J. M. (2013). “Vicisitudes del convento de San Pablo de Valladolid en el siglo XIX”. *Archivo Dominicano: Anuario*, 34, p. 225-284.

- Papel juridico* (1701?). *Papel juridico por Don Gilaberto de Centelles antes Don Joseph Catalá de Valerida ... con Don Luis Ignacio de Borja ... sobre, manifestar que dicho Don Gilaberto ha probado ser descendiente legitimo ... de ... Juana de Centelles..., y sobre ... que se declare ser legitimas..., las quatro escrituras publicas cuyos traslados arguyó de falsos civilmente la parte del Duque* [s.ll.]: [s.n.].
- PARDO MOLERO, J. F. (2002). “De puerto de La Ribera a llave del reino: defensa y fortificación de Cullera en el renacimiento”. A: APARISI, J. & FURIÓ, A. (coords.). *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*. València: PUV, p. 195-212.
- PARKER, G. (2010). *Felipe II. La biografía definitiva*. Barcelona: Planeta.
- PASTOR, J. F. (1929). *Las apologías de la lengua castellana en el siglo de oro*. Madrid: C.I.A.P.
- PASTOR FUSTER, J. (1827-1830) *Biblioteca Valenciana*. 2 vol. València: Idefonso Mompié.
- PASTOR I MADALENA, M. (2004). *El cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PEDRAZA, P. (1982). *Barroco efímero de Valencia*. València: Ayuntamiento de Valencia.
- PEPYS, S. (1946). *The diary of Samuel Pepys*. New York: Random House.
- PÉREZ, J. ([2002] 2009). *Breve historia de la Inquisición en España*. Barcelona: Crítica.
- PÉREZ MOREDA, V. (1980). *Las crisis de mortalidad en la España interior (siglos XVI-XIX)*. Madrid: Siglo Veintiuno de España.
- PETTEGREE, A. & WALSBY, M. (2011) *Books Published in the Low Countries and Dutch Books Printed Abroad before 1601*, 2. vol. Leiden-Boston: Brill.
- PITARCH V. (1972). *Defensa de l'idioma*. València: 3i4.
- (2001). *Llengua i església durant el Barroc valencià*. València-Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat/Institut Intrauniversitari de Filologia Valenciana.
- PLA ALBEROLA, P. J. (1999). “La población valenciana en la segunda mitad del siglo XVI”. A: BELENGUER CEBRIÀ, E. (coord.). *Felipe II y el Mediterraneo*. Vol 1. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p. 99-117.
- PONS FUSTER, F., (1991). *Místicos, beatas y alumbrados. Ribera y la espiritualidad valenciana del siglo XVII*. València: Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.

- (2015). “El erasmismo olvidado: la Corona de Aragón”. A: SERRANO MARTÍN, E. (coord.). *Erasmus y España. 75 años de la obra de Marcel Bataillon (1937-2012)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, p. 173-208.
- (2012). “El patriarca Juan de Ribera y el Catechismo para instrucción de los nuevamente convertidos de moros”. *Studia Philologica Valentina*, 15, p. 189-220.
- PORCAR, P. J (1934). *Coses evengudes en la ciutat y regne de València*. A cura de V. Castañeda Alcover. 2 vols. Madrid: Imprenta Góngora.
- (1983). *Dietari, 1589-1628 (Antologia)*. A cura de F. Garcia Garcia. València: Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d’Estudis i Investigació.
- (2012). *Coses evengudes en la ciutat y regne de València. Dietari (1585-1629)*. Edició a cura de Josep Lozano. 2 vols. València: PUV.
- PRATS, M. & ROSSICH, A. (1988). “El *Llibre dels secrets d’agricultura* i la prosa catalana a l’època del Barroc”. A: AGUSTÍ, M. *Libre dels secrets d’agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Altafulla.
- Proverbia Salomonis* (1500). *Proverbia Salomonis*. Burgos: Fadrique de Basilea.
- (1513). *Proverbia Salomonis summa cum diligencia denuo excussa*. Burgos: Fadrique de Basilea.
- RABAEY, H. (2010). “Aclaraciones biográficas en torno al humanista leonés Antonio de Obregón”. *Minerva*, 23. Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 251-259.
- RAFANELL, A. (1989). “Notes sobre la interferència lingüística en la literatura catalana del Barroc”. A: ROSSICH, A. & RAFANELL, A. (ed.), *El barroc català*, Barcelona: Quaderns Crema, 1989.
- (1996). “La llengua: els límits de la castellanització”. A: SERRA, E. & TORRES, X. (eds.). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. Crisi institucional i canvi social. Segles XVI i XVII*. Vol 6. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 238-55.
- (1998). “La llengua dels valencians vista des de la Catalunya de l’edat moderna”. *Afers*, 7, p. 321-349.
- (1999). *La llengua silenciada. Una història del català, del Cinc-cents al Vuit-cents*. Barcelona: Empúries.
- RAMOS, J.-R. (2005). “Els auxiliars dels temps compostos en català medieval”. *Caplletra*, 38, p. 179-209.
- REINHARD, W. (ed.) (1996). *Power Elites and State Building*. Oxford: Oxford University Press.

- REQUENA AMORAGA, F. (1997). *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*. Alacant: Diputació d'Alacant.
- RIBADENEYRA, P. (1595). *Las obras del P. Pedro de Ribadeneyra de la Compañia de Iesus: agora de nuevo reuistas y acrecentadas*. Madrid: en casa de la viuda de Pedro Madrigal.
- (1605). *Obras del padre Pedro de Ribadeneyra...: agora de nuevo reuistas y acrecentadas*. Madrid: Luis Sánchez.
- RIBELLES COMÍN, J. (1915-1920). *Bibliografía de la lengua valenciana: o sea catálogo razonado por orden alfabético de autores de los libros, folletos... etc., que escritos en lengua valenciana y bilingüe, han visto la luz pública desde el establecimiento de la imprenta en España hasta nuestros días*. 2 vols. Madrid: Imp. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- RIBERA, J. DE (1599). *Catechismo para instrucción de los nuevamente convertidos de moros*. València: Patricio Mey.
- RIMBERTINO [RIMBERTINUS], B. (1498). *De deliciis sensibilibus paradisi*. Venècia.
- RIQUER, M. (et al.) ([1964] 1985). *Història de la literatura catalana*. Vol 4. Barcelona: Ariel.
- RISCO, M (1792). *Iglesia de León, y monasterios antiguos y modernos de la misma ciudad*. Madrid: Oficina de Don Blas Román.
- ROCA RICART, R. (1997). "Bernat Guillem Català de Valeriola i el seu Dietari (1568-1607)". *Miscel·lània Germà Colón*, 7. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RODRIGUES DE ÉVORA, A. (1554). *Primera parte de las sentencias que hasta nuestros tiempos, para edificación de buenos costumbres, estan por diuersos autores escritas, en este tratado summariamente referidas en su propio estilo, y traduzidas en el nuestro comun*. Lisboa: Germao Galharde.
- (1555). *Primera parte de las sentencias que hasta nuestros tiempos, para edificación de buenos costumbres, estan por diuersos autores escritas, en este tratado summariamente referidas en su propio estilo, y traduzidas en el nuestro comun*. Coimbra: Ioan Álvarez.
- (1557). *Sententiae et Exempla ex probatissimis scriptoribus collecta*. Lugduni: apud Theobaldum Paganum
- RODRÍGUEZ, J. (1747). *Biblioteca Valentina*. València: Josep Tomàs Lucas.

- RORÍGUEZ CUADROS, E. (coord.) (1993). *De las Academias a la Enciclopedia : el discurso del saber en la modernidad*. València: Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. Alzira: Germania.
- RODRÍGUEZ-MOÑINO, A. (1963). *Las series valencianas del Romancero Nuevo y los cancionerillos de Munich (1589-1602)*. València: IAM.
- RODRÍGUEZ MOYA, I. (2018). “El bautismo regio en la corte hispánica: arte y ritual del siglo XVI al XVII”. *Archivo Español de Arte*, XCI, 364, p. 349-366.
- RODRÍGUEZ-PICAVEA MATILLA, E. “Calatrava. Una villa en la frontera castellano-andalusí del siglo XII”. *Anuario de estudios medievales*, 30/2, p. 807-849.
- (2007). “El proceso de aristocratización de la orden de Calatrava (siglos XIII-XV)”. *Hispania Sacra*, LIX, 120, p. 493-535.
- ROFES MOLINER, X. (2007). “Aportació a l'estudi de la conjunció concessiva *jatsia*”. *Caplletra*, 42, p. 75-106.
- Romancero general* (1600). Madrid: Luis Sánchez.
- (1604). Madrid: Juan de la Cuesta.
- (1605). *Segunda parte del Romancero general y flor de diversa poesía*. Valladolid: Luis Sánchez.
- ROMEU, S. (1985). *Les Corts valencianes*. València: Eliseu Climent Editor.
- ROS, C. (1736). *Tratat de adages y refranys valencians, y practica per a escriure ab perfecció la lengua valenciana*. València: Impremta Josep Garcia.
- (1764). *Diccionario valenciano-castellano*. València: Impremta Benito Monfort.
- ROSSELLÓ I VERGER, V. M^a. (1987). “Les salines de l'Albufera: un enigma històric i una hipòtesi geogràfica”. *Cuadernos de geografía*, 42, p. 113-131.
- ROSSICH, A. (1989). “Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana”. *Actes del Vuité Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 149-179.
- (coord.) (2010). *Panorama crític de la literatura catalana*. Vol 6. *Edat Moderna*. Barcelona: Vicens Vives.
- ROYO MARTÍNEZ, J. (1996). *Las visitas pastorales del pontificado de San Juan de Ribera (1570-1600)*. Picanya: Ajuntament de Picanya.
- RUBIÓ I BALAGUER, J. (1964). *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona: Edicions 62.
- (1985). *Història de la literatura catalana*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- RUIZ MEDINA, J. (1995). “Pedro Doménech, abad de Vilabertran (Girona). Un diplomático español con los golfillos de Lisboa”. *Analecta Sacra Tarraconensia*, 68.
- RUIZ PÉREZ, P. (1993). “El *Discurso sobre la lengua castellana* de Ambrosio de Morales”. *Revista de Filología Española*, vol. LXXIII, 3-4, p. 357-378.
- SALAZAR Y CASTRO, L. (1694-1697). *Historia Genealógica de la Gran Casa de Lara*. 4 vol. Madrid: Imprenta Real por Mateo de Llanos y Guzmán.
- SALINAS, M. (1541). *Rhetorica en lengua castellana*. Compluti [Alcalá de Henares].
- SALVÀ, P. (ed.) (1869). *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*. València: Imprenta de Ferrer de Orga.
- (1872). *Catálogo de la Biblioteca de Salvá*, València: Impremta de José Ferrer de Orga.
- (1905). *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València: Imprenta hijos de F. Vives Mora.
- SALVADOR, Emilia (1974). *Las cortes valencianas de Felipe II*. València: Universitat de València.
- (2008). “La atonía de las Cortes valencianas durante los austrias menores”. A: FERRERO, R. & GUIA, LL. (eds.). *Corts i Parlaments de la Corona d’Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*. València: PUV, p. 181-200.
- SCHMID, B. (1988). *Les “traduccions valencianes” del Blanquerna (València, 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*. *Estudi lingüístic*. Barcelona: Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SALVADOR Mª D. (1988). “Las 'bandositats' valencianas en la década 1553-63”. A: *Homenatge al Doctor Sebastià García Martínez*. València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, p. 229-240.
- SÁNCHEZ-BLANCO, R. B. (dir.) (2012). *Tríptico de la expulsión de los moriscos*. Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée.
- SANCHIS GUARNER, M. (1963). *Els valencians i la llengua autòctona del XVI, XVII i XVIII*, València: IAM.
- (2007). *Obra Completa I, Geografia, Història i Art del País Valencià*. Vol. 1. València: 3i4.
- SANCHIS SIVERA, J. (1931-32). “Bibliologia valenciana ss. XV, XVI i XVII”. *Anales del Centro de Cultura Valenciana* 4 – 5. [Ara A: SANCHIS SIVERA (1999) *Estudis d’història cultural*. Barcelona, IIFV-PAM, p. 125-186].
- SANCHIS SIVERA, J. (ed.) (1926). *Libre de antiquitats*. València: Diario de Valencia.

- SANTOS LÓPEZ, M. (2006). “El pensamiento realista y liberal de Bartolomé Felipe, el fiel discípulo de Fadrique Furió”. *Cuadernos constitucionales de la cátedra Fadrique Furió Ceriol*, 56, p.5-24.
- SCHOTT A. (1608). *Hispaniae bibliotheca seu de academiis ac bibliothecis, item elogia et nomenclator clarorum Hispaniae scriptorum, qui latine disciplinas omnes illustrarunt philologiae, philosophiae, medicinae, iurisprudentiae, ac theologiae*. Frankfurt: Claude de Marne.
- SERRANO CUETO, A. (2010). “La adagia de Erasmo en el Index expurgatorius de Amberes (1571): El alcance de la censura dirigida por Arias Montano”. *Calamus renascens: Revista de humanismo y tradición clásica*, 1, p. 363-384.
- SERRANO MORALES, J. E. (1897). *Presentació del Catecismo de la doctrina cristiana en dialecto valenciano compuesto por orden [...] D. Francisco de Navarra [...]*. València: impremta de F. Doménech.
- (1818-1899). *Diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte tipográfico hasta el año 1868*. València: Imprenta de F. Doménech.
- SEZNEC, J. (1980). *La survivance des dieux antiques. Essai sur le rôle de la tradition mythologique dans l'humanisme et dans l'art de la Renaissance*. Paris: Flammarion.
- SIMÓ I ROCA, C. (1990). *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)*. Palma de Mallorca: Societat Arqueològica Lul·liana.
- (1995). “Els dietaris a Mallorca (1372-1810)”. *L'Aiguadolç*, 21, p. 11-18.
- SIMÓN DÍAZ, J. (1994). *Bibliografía de la literatura hispánica. Tomo XVI*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- SIMÓN I TARRÉS, A. (1988). “Memorias y diarios personales de la Cataluña moderna”. *Historia Social*, 2, p. 119-134.
- (1991). *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del Cinc-cents*. Barcelona: Curial.
- SIRERA, J. Ll., (1993). “El universo cultural de la Valencia de la Academia de los Nocturnos”. A: RODRÍGUEZ, E. (coord.), *De las Academias a la Enciclopedia, el discurso del saber en la modernidad*. València: IAM, p. 125-170.
- (1995). *Història de la literatura valenciana*, València, IVEI.
- SOLER, A. (2013a). *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina*. 2 vols. València: IAM.
- (2013b). *Villalonga. Història i geografia d'una vila de la Safor*. Villalonga: Ajuntament de Villalonga.

- SOLERVICENS, J. (2012). *La poètica del barroc. Textos teòrics catalans*, Lleida: Punctum.
- SORIA, J. (1960). *Dietari*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana.
- SOTO, D. (ed.) (1555). *Biblia sacra*. Salamanca: Andrea de Portonarijs.
- SOTOMAYOR, L. (1599). *Cantiti canticorum Salomonis interpretatio*. Lisboa: Pedro Crassbeek.
- TAMAYO DE VARGAS, T. (2007). *Junta de libros*. Madrid: Iberoamericana/ Frankfurt am Main: Vervuert.
- TEMPESTA, A. (1587). *Vita et miracula D. Bernardi Clarevaliensis abbatis*. Roma.
- TIMONEDA, J. (1994). *Flor d'enamorats*. València: 3i4.
- TIMOTHEUS, M. (1582). In Hymnos Ecclesiasticos Ferme Omnes Michaelis Timothei Gateensis I.V.D. Breuis elucidatio. Venetiis : Ziletti
- TITELMANS, F. (1531). *Elucidatio in omnes Psalmos iuxta veritatem Vulgatae*, Anvers.
- TOMÀS D'AQUINO, sant (1649). *Confessionari del benaventurat sant Thomàs de Aquino*. Barcelona: Antoni Lacavalleria
- TORRAS I RIBÉ, J. M^a. (1997) “La ‘visita’ contra Pedro Franquesa (1607-1614): un proceso político en la monarquía hispánica de los Austrias”. *Pedralbes*, 17, p. 153-189.
- TOURON, A. (1743). *Histoire des hommes illustres de lordre de Saint Dominique*. Paris: Babuty.
- Tratado copioso* (1599). *Tratado copioso y verdadero de la determinación del gran Monarca Felipe II para el casamiento del III con la serenísima Margarita de Austria*. València: Joan Crisòstomo Garriz.
- ULBRICH, C. (2007). “Libri di casa e di famiglia in area tedesca nel tardo medioevo: un bilancio storiografico”. A: CIAPELLI, G. (ed.). *Memoria, famiglia, identità tra Italia ed Europa nell'età moderna*. Bolonya: Il Mulino, p. 39-62.
- VALSALOBRE, PEP (205). “Una cort italianitzant a València. Notes sobre la recepció d'Ariosto a Espanya”. *Quaderns d'Italià*, 10, p. 219-241.
- VALLVERDÚ, F. (2014). “Les traduccions catalanes del Decameró”. *Quaderns d'Italià*, 19, p. 109-124.
- VAN WYHE, C. (dir.) (2011). *Isabel Clara Eugenia. Soberanía femenina en las cortes de Madrid y Bruselas*. Londres: Paul Holberton Publishing.
- VATABLE, F. (ed.) (1585). *Biblia sacra*. Salamanca: apud Gaspar de Portonariis et Guillaume Rouillé expensis Benito Boyer.

- VENTURA, J. ([1963] 1976) *Els heretges catalans*, Barcelona: Editorial Selecta.
- (1978). *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*: 3i4, València.
- VERDET MARTÍNEZ, N. (2010). “Francisco Jerónimo de León. Trayectoria de un letrado al servicio de la Corona”. *Estudis*, 36, p.279-294.
- (2014). *Francisco Jerónimo de León, una vida al servicio de la Corona*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- VIALA, A. (2014). *Le Moyen Âge et la Renaissance*. Paris: Presses Universitaires de France.
- VICIANA, M. de (1564). *Libro tercero de la Chronyca de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*. València: Juan Navarro.
- VIEJO SÁNCHEZ, Mª L. (2008). “San Vicente Mártir en un poema de Bernardo Català de Valeriola (1592)”. *SCIO*, 3, p. 125-143.
- VILA MORENO, A. (1982). “Sobre la desaparición del valenciano en los “Quinque libri” (casos de Aldaya, Torrent y Manises)”, *Torrens. Estudis i investigació de Torrent i Comarca*. Torrent: Publicació de l’arxiu, la biblioteca i museu de l’Ajuntament de Torrent.
- VINCENT, B. (1976). “La peste atlántica de 1596-1602”. *Asclepio*, 28, p. 5-25.
- VIO, T. (1533). *Summa Caietana de peccatis et Noui Testamenti ientacula*. Lugduni: Joanne Danielis.
- VITORIA, F. (1560). *Summa sacramentorum Ecclesiae*. Valladolid: Sebastián Martínez
- VIZUETE MENDOZA, J. C. (2010). “La Universidad de Almagro. Historiografía, fuentes documentales y líneas de investigación”. A: RODRÍGUEZ-SAN PEDRO BEZARES, L.E. & POLO RODRÍGUEZ, J. L. (eds.). *Universidades hispánicas: colegios y conventos universitarios en la edad moderna. Vol 2. Miscelánea Alfonso IX*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca. p.71-99
- WATT, R. (1824). *Bibliotheca Britannica, or a general index to british and foreign literature*. 2 vol. Edinburgh: Archibald constable and company, Edinburgh.
- WEISS, P. (2003). “The vision of Constantine” *Journal of Roman Archaeology*, 16, pp. 237-259.
- WILKINSON, A. (2010) *Iberian Books (IB)- Libros ibéricos. Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Península before 1601. Libros publicados en español o portugués o en la Península Ibérica antes de 1601*. Leiden: Brill.
- WILLIAMS, P. (2010) *El Gran Valido, el duque de Lerma, la Corte y el gobierno de Felipe III, 1598 – 1621*. Valladolid: Junta de Castilla y León.

- WOOLFSON, J. (ed.) (2002). *Reassessing Tudor Humanism*. New York: Palgrave Macmillan.
- XIMENO, V. (1747-1749) *Escritores del reyno de Valencia*, València, Josep Esteban Dolz, 2 vols.
- YÁÑEZ, J. (1723) *Memorias para la historia de don Felipe III*, Rey de España. Madrid : en la Oficina Real, Nicolás Rodríguez Franco.
- ZAPATER, M. R. (1662) *Cister militante en la Orden y Caballeria de Calatrava*, Saragossa: Agustín Verges.
- ZARAGOZA GÓMEZ, V. (2017) “La impremta i la literatura a la Catalunya del Nord durant l’edat moderna, a revisió”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, LIV (2013-2014) [2017], pp. 255-260.
- . (2017) “Lectores, sàvies i escriptors en el temps de Jerònima Galés. La cultura escrita femenina a València en el pas del segle XV al XVI”, In *Pasiones bibliográficas II*. València: Societat Bibliogràfica Valenciana, pp. 147-163.
- . (2018) “Impresión y legitimación de la escritura femenina en el siglo XVI. A propósito de un canto poético femenino interpolado (Valencia, 1584)”, MORRÀS, M. (ed.), *Espacios en la Edad Media y el Renacimiento*, Salamanca: SEMYR, pp. 695-719.
- . (2018) “L’univers literari femení de l’edat moderna: textos i llengües a l’àmbit català”, dins PÉREZ SALDANYA, M. & ROCA, R. ed., *Del manuscrit a la paraula digital*, Amsterdam, John Benjamins, p. 67-93.

3. Fonts.

Archivo Historico Nacional, de Madrid (AHN)

Om-expedientillos, núm. 9542.

Arxiu Corona d'Aragó (ACA)

Consell d'Aragó, leg., 0883, núm. 165.

Arxiu General i Fotogràfic – Diputació de València (AGFDV).

Fons de la duquessa d'Almodòvar.

e. 1.1/ 1

e. 1.1/ 8

e. 1.1/ 10

e. 1.2/ 1

e. 1.2/ 2

e. 1.4/4

e.1.4/ 5

e. 1.5/ 6

e. 2.1/ 1

e. 2.2/ 1

e. 2.2/ 2

e. 4.4/ 20

Archivo General de Simancas (AGS)

Ptr., leg. 87, doc.344.

Archivo Histórico Municipal León (AHML)

Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 19/ 44.

Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos. núm. 20/ 45.

Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 21/ 46.

Archivo Histórico Provincial de León (AHPL)

Protocolos notariales, Ordas, Hernando de, 1605, 76, c. 56.

Protocolos notariales, Díez de la Puerta, Diego, 1607, 91, c. 63.

Protocolos notariales, Gutiérrez, Diego, 1605, 97, c. 68.
Protocolos notariales, Gutiérrez, Diego, 1607, 98, c. 68.
Protocolos notariales, Díez, Gaspar, 1605-1606-1607, 88, c. 61.
Protocolos notariales, López de Vivero, Pedro, 1605-1606, 102, c. 71.
Protocolos notariales, López de Vivero, Pedro, 1607, 103, c. 72.

Arxiu Municipal de Carlet (AMC)

Còpia digital del fons del comte de Carlet: CD 1-7 2.2 1604.

Arxiu del Regne de València (ARV)

Justícies de València, Manaments i empares, 1602, llibre 3, mà 28.
Justícies de València, Manaments i Empares, 1602, llibre 7, mà 67.
Justícies de València , Manaments i Empares, 1605, llibre 1, mà 7; llibre 5,
mà 46.
Justícies de València, Manaments i Empares, 1607, llibre 3, mà 43.
Justícies de València, Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23.
Manual de Consells, 128a.
Pergamins marqués de Malferit.
Real Audiència, Processos, part III, núm. 827.
Reial Audiència, Processos, part I, lletra C, núm. 174
Reial Cancelleria, 378.
Reial Cancelleria, Diversorum Valentiae, 1.
Real Cancelleria, Diversorum Valentiae, 13.
Real Cancelleria, CiE, Processos de Corts, núm. 516 bis.

II. ESTUDI

1. Context sociolingüístic: símptomes d'una època.

Els anys de vida de Bernat Català i Valleriola (1568-1607) abasten tres quartes parts del regnat de Felip II de Castella, prop de la meitat del govern del següent monarca dels Àustria, les primeres dècades d'*impermeabilització* hispànica de la Contrareforma –de fet, pràcticament la totalitat de l'arquebisbat valencià del Patriarca Joan de Ribera–, l'endemà de la batalla de Lepant i el viratge bèl·lic cap a l'Atlàntic, el prelude intens de l'expulsió d'uns moriscos inassimilats considerats quinta columna, els anys més excitats del bandolerisme nobiliari mediterrani o l'aparició i consolidació de les grans capitals governamentals del continent: Londres, Paris, Madrid, Praga i Estocolm. Una època, doncs, de profunds canvis polítics al si de la monarquia hispànica, que trasbalsaren el mapa europeu, global i de retop, el del cada vegada més perifèric –en el tauler de joc *mundial*– regne de València. Simultànies i estretament lligades a tots aquests moviments, s'hi donaren transformacions culturals i lingüístiques d'un pes determinant: les llengües cortesanes d'Europa començaven els seus processos de normativització i d'expansió, estretament lligats a les ànsies imperials respectives. Mentrestant, d'altres, com el valencià, desorientades, veien passar el tren de la modernitat amb bones dosis d'impotència o bé d'una resignació que, pel que fa a l'aristocràcia, esdevenia gens dissimulada dimissió. És en aquest context on cal entendre i explicar l'obra de Valleriola, cavaller valencià d'una capital de poder polític minvant, que gravitava enlluernat –com la resta de la classe dirigent autòctona– pel poder i la promoció que oferia la monarquia centralitzada a Castella, potència militar, demogràfica, cultural i lingüística del moment, a la qual seguirà fidelment, entre *saraos* i acadèmies¹, fins esdevindre noble i morir com a *corregidor* de la ciutat de Lleó.

¹ La bibliografia sobre el període és extensa. A tall de selecció, citem alguns dels estudis més destacats pel que fa a l'època, especialment els que fan referència al regne de València en el conjunt de la monarquia hispànica: Alcoberro (2012); Ardit ([1993] 2006); Belenguer Cebrià (1986, 1989 i 2007); Braudel ([1949] 1990); Cameron (2006); Casey (1975 i [1979] 2006); Císcar Pallarés (1977); Elliott (1977); García Martínez (1980); Kamen (2002); Muñoz (2005 i 2008); Pla Alberola (1999); Requena Amoraga (1997); Salvador (1974 i 2008) o Sanchis Guarnier (2007).

Cal començar, però, per la corona. A poc a poc però de manera irreversible, la segona meitat del segle XVI va concretar el desplaçament del centre *geopolític* mundial del Mediterrani cap a l'Atlàntic, i amb aquest l'interès d'una monarquia d'abast global però *de facto* castellana² pel xicotet regne valencià, llavors en expansió econòmica i demogràfica però tot i això poc poblat en comparació amb Castella. Malgrat els balls de xifres dels historiadors del període i de les diverses hipòtesis que han posat sobre la taula, dos fets semblen clars pel que fa a la demografia de la segona meitat del segle XVI: l'increment poblacional valencià lligat a la bona salut de la manufactura sedera i el comerç exterior, i el contrast d'aquesta realitat amb l'abassegadora superioritat numèrica del regne veí en el conjunt ibèric³.

La consolidació del flux d'or d'Amèrica, la revolta de Flandes, la Reforma protestant, l'estira i arronsa amb Anglaterra –que culminaria amb la creació de l'anomenada Armada Invencible⁴–, la guerra amb Portugal o el triomfalisme i relaxament després de la victòria sobre el turc de 1571 i la pau de 1577, entre d'altres contingències, poden explicar també el relatiu allunyament de la corona dels assumptes valencians. Aquests, situats en un dels flancs de les extensíssimes fronteres de la corona, continuaven encara i malgrat tot exposats als continus atacs pirates, que venien succeint-se des de feia dècades i havien produït, fins i tot, personatges tan llegendaris i temuts com el corsari Dragut⁵. Mentrestant, s'acostumaren a veure les seues Corts convocades més i més

² Ho era en quasi totes les seues ramificacions: “The King had established his residence in a stridently Castilian environment; he was surrounded by Castilians and was dependent on Castilian resources for the overwhelming proportion of his revenues. In these circumstances it was natural enough that viceroalties and other lucrative offices at Court and in the Monarchy should be bestowed on Castilians”, diu Elliott ([1963] 1977: 251). Per la seua banda, un altre dels historiadors clàssics, Braudel ([1949] 1990, II: 39), parla directament del “castillanisme” de la corona.

³ Així, les primeres investigacions de Nadal & Giralt (1953) s'han matisat després (Belenguer 1989: 20-21) però confirmen allò que apuntàvem: el poc pes poblacional valencià en el conjunt de la monarquia. Les estimacions han estat sempre complicades. En tot cas, ja siquen els aproximadament 250.000 habitants del País de què parla Furió (2001: 245), els 360.000 del 1591 de Nadal & Giralt (1953: 239-284) o els 400.000 d'Ardit ([1993] 2006: 29), aquests havien de conviure en una península de huit o nou, i la comparació encara s'agreuja si hi incloem la resta de dominis mediterranis, centre-europeus o, òbviament, les colònies d'ultramar. Casey (1981: 86) acara els 96.731 focs del País el 1591 amb el 1.200.000 de Castella el mateix any, és a dir, un 8% del regne veí. Atenció a banda demana la comparativa de l'increment poblacional de cristians i moriscos, factor important en el context de tensió que culminaria en la seua expulsió. Vegeu també el que apunta Valentí Gual dins Belenguer (2007: 57-59).

⁴ Vegeu Martin & Parker (1999).

⁵ Tot i que els temps d'aquest i altres hiperbòlics corsaris havien acabat, la sensació d'inseguretat era encara general i justificada a final de segle, en no cessar els atacs: “fou tal que Mondéjar [el virrei] aconseguí, sense més grans dificultats, que els estaments contribuïssen a la fortificació del regne –cosa inèdita fora de corts- i ni més ni menys que amb 100.000 lliures”. Vegeu Garcia Martínez (1980: 87) –obra completament imprescindible– i Requena Amoraga (1997). D'aquesta època, de fet, és l'ampliació de la línia de seguretat de la costa, que inclogué projectes frustrats però també d'altres de reeixits tot i que insuficients, com la construcció de torres i la consolidació de la dotació de guardes encarregats de la

irregularment: Felip II les cridaria a Montsó el 1564 i el 1585, mentre que Felip III només ho faria una vegada, però a la ciutat de València, el 1604, com manaven els furs. En seria l'antepenúltima, en tot cas, ja que Felip VI fou l'últim rei espanyol a convocar-les: el 1626 i el 1645. Malgrat els matisos, doncs, sembla incontestable la tendència general durant el XVI i el XVII de consolidació del poder del rei i la debilitat dels braços a l'hora de fer front a les seues exigències⁶: el regne continuava gaudint d'una autonomia que era cada vegada més lleugera. Una feblesa que era també sovint, però, clara connivència amb els interessos reials, especialment en el cas de l'estament militar, al qual pertanyia Bernat Català i Valleriola, present entusiàsticament a les del 1604, com bé reporta al seu dietari. El rei, al capdavant, buscava diners i els convocats, en moltes ocasions, promoció, fet que produí notables documents satírics, continuadors de la tradició que tan grans obres havia donat en el segle XV. És el cas de l'anònima *La Xàvega dels notaris*, acidíssima amb aquelles concessions de títols i prebendes: “lo rei nos ve a fer mercés / de mercaders fa militars / [...] / no hi ha nengú que no pretenga / ab llarga arenga / ser conte o duc”⁷.

L'autor d'aquests versos només consignava una realitat: el clientelisme sistemàtic i l'ànima de promoció que dominava l'alta societat del moment, disposada a col·locar-se en el renovat edifici institucional. I és que la de la segona meitat del segle XVI, sota les regnes de Felip II de Castella, fou una monarquia que va saber envoltar-se d'un “modern-style bureaucratic system”, en una societat, però, “that was still essentially mediaeval” (Elliot, [1963] 1977: 178). És a dir, que per davall de la construcció de l'Estat modern, amb la seua nova, ampla i diversa maquinària burocràtica *formal* d'institucions i lleis, hi

vigilància. Valleriola, de fet, obtingué el càrrec de veedor de la costa, qui havia d'examinar aquestes defenses i pagar el personal assignat, viatges que motivaren extenses anotacions al seu dietari, de les més interessants de tot el text.

⁶ Aquesta anàlisi resulta “acorde con la realidad” per a un dels últims estudis sobre el tema: Salvador (2008: 349). Sobre les Corts valencianes i les seues convocatòries, vegeu també Císcar Pallarés (1973), Romeu (1985), Muñoz (2005 i 2008) i Graullera (2008).

⁷ El fragment complet és impagable: “Venturós any,/ ple de tot guany/ és lo present./ A tota gent,/acomodat/ molt lo sembrat,/ collita prou;/ en son temps plou/ y fa seré. / Lo rey nos ve/ a fer mercés:/ de mercaders/ fa militars,/ familiars/ se posen creus,/ y alguns ebreus/ hàbits al pit./ Lo dia y nit,/ llanternechant/ van tots mostrant/ les pretensions:/ vots, devocions,/ fan les mullers/ dels cavallers/ y pretensors./ En Preycadors,/ les Corts formades/ fan grans jornades,/ los Braços tres:/ ab interés / particular/ és tot triar,/ no al bé comú./ No-y ha nengú/ que no pretenga/ ab llarga arenga/ ser conte o duch,/ y lo més ruch/ és més premiat./ Pareix mercat/de dones ple;/ lo u va y ve,/ lo altre no-s mou/ perquè no-s cou/ lo pa a son gust./ Lo que ans més just/ se prevarica, / lo més marica/ se fa un lleó, / y fa raó / ab ferro e forca, / que tot és força/ la d'estos Braços./ Paren-se llaços/ als pardalets,/ cauhen pobrets/ los richs afora./ En una hora,/ lo món se muda,/ tot hom ajuda/ al poderós; / lo copdiciós/té son obtat./ Así han parat/ aquestes Corts,/ restant molts borts/ llegalitats, / y nomenats/ per a creació/ una legió/ de practicants./ Jóvens galants/ són los més d'ells,/ alguns mesells/ té la manada” (Casanova 2015: 118). Una altra mostra prèvia de sàtira al voltant del clientelisme és la *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip*, escrita amb motiu de la visita reial de 1586 (Furió 1999).

havia l'ancestral *informalitat* dels contactes, ara reforçada per la grandària de l'aparell estatal i la diversitat de llocs a ocupar, els quals depenien sovint de la gràcia del monarca o de qualsevol dels seus subordinats. D'aquesta temptació, òbviament, se'n derivarien pràctiques poc transparents, basades en la cultura dels *servicios* i les *mercedes*, favors reials que tendiran a consolidar una aristocràcia tova i encadenada, especialment allà on el seu poder no arribava al nivell de contrapés efectiu, com era el cas valencià. Deien que Felip II ironitzava en ser preguntat per un dels seus bufons: “si tuviera que acceder a todas sus peticiones, no tardaría en verme pidiendo limosna” (Cameron, 2006: 86). La bola de neu es féu gran: una inflació⁸ de concessions que arribaria al seu clímax amb Felip III, qui creà seixanta-set marquesats i vint-i-cinc nous comtats. I qui també ironitzaria. Al País Valencià, n'hi havia tants, de nobles valencians que portaven la túnica de cavaller amb la creu roja, que el nou rei, com havia fet son pare, podia fer broma amb mossén Bleda a propòsit de la recent expulsió del contingent morisc: “ya la hemos sacado la cruz de las ofensas que le hazían los moriscos” (Casey [1979] 2006: 274). A Castella, algunes xifres parlen d'un mínim de cent-mil nobles –i fins a cinc vegades més– sobre una població total de sis o set milions: “une masse qui en raison même de son volume comprend forcément des pauvres et des misérables”, com tan bé reflectirien els personatges d'obres picaresques, especialment aquell escuder miserable del *Lazarillo de Tormes* (1554). Es venien títols i es concedien favors, en una dinàmica, això sí, general arreu d'Europa: “il n'y a pas un État, au XVIe siècle, pas un prince qui ne vende, contre argent comptant, des titres de noblesse” (Braudel, [1949] 1990, I: 431 i 451). Jeroni Pujades, sobre qui tornarem més tard, escriu a inicis del segle XVII uns clarividents versos festius en castellà amb motiu de la visita dels ducs de Cardona i els comtes de Palamós a Castelló d'Empúries (Nadal, 1989: 58):

Cubridme de flores
no sé qué siento;
ay!, que me desmayo
de goso y de contento.
De ver a mis señores
cumplióse el deseo;

⁸ Així l'anomena Elliott ([1963] 1977: 310): “the Spain of Philip III, like the England of James I, saw an inflation of honours”. Graullera (2008: 192) també hi fa referència, al fenomen: “con Felipe III, parece que ciertas barreras empiezan a debilitarse y la concesión de privilegios se hace mucho más fácil que con los anteriores austrias”.

alegre les veo
y espero favores.

Un engranatge de *favores* que demanava com a requisit, això sí, la coneguda *limpieza*. I no era un tema menor. En plena Contrareforma i amb una Inquisició sempre alerta, la demostració de la puresa de sang –real o adequadament inventada– esdevingué obsessiva, més encara si aquesta era obligada per tal d’optar a la promoció: “se podía disculpar –mediante la conveniente dispensa–”, diu Fernández Izquierdo (1992: 403) pel que fa a les possibles concessions de l’hàbit de Calatrava, “alguna falta de estas exigencias [*hidalguía* de llinatge o haver realitzat treballs mecànics], pero nunca en la limpieza de sangre de los descendientes de judíos”. En açò, les ordres foren el model d’altres institucions de l’època. El mateix Valleriola viurà a la pròpia carn la dualitat d’aquesta situació: saciarà la seua ànsia de progrés social amb la concessió d’aquest hàbit però anys abans haurà d’actuar en veure com membres d’una altra família del mateix cognom, enriquida i immersa en aquella espiral de títols, aspiraven a ser creats cavallers, quan eren d’origen jueu. En el document on era nomenat familiar del Sant Ofici, es feia constar la seua *limpieza*, títol que féu registrar el 1602⁹. Aquest episodi fou referit a les pàgines de la seua *Autobiografía*, en dos fragments ben il·lustratius: “y asò [el títol de familiar] no u pose perquè y haja dupte ningu sino per lo esdevenidor per causa dels jueus que y à de aquest nom ara, los quals son batejats per los meus Vallerioles” (Català de Valeriola 1929: 7). Dos anys més tard, tornava a anotar al seu dietari que “visto el atrevimiento que el dicho doctor Gerónimo Valleriola (...) porque como están ricos él y sus parientes van enparentando bien, me pareció (...) hazer una prueba (...) en que quede provado claramente la diferencia de los Valleriolas buenos y antiguos de mi familia, de quien yo deziendo por línea femenina, con los Valleriolas de la calle de la Mar nuevamente armados cavalleros este año 1604” (Català de Valeriola 1929: 126-12). La declaració fou feta pel governador de la ciutat el 1605, any en què quedà registrada, i fou confirmada pel Suprem d’Aragó. En aquella prova es tornà a certificar “que aquells [Vallerioles] són estats y són diferents y de diferent profeció” que els seus, dels quals descendia ell “per linea femenina”¹⁰. La situació no deixava de ser paradoxal en una societat tan *contaminada*, que difícilment podia assegurar aquella *puresa* i menys en un fil continu de moltes generacions. En el cas de Bernat Guillem Català i Valleriola, però, era cert que la

⁹ ARV. Manaments i Empares, 1602, llibre 7, mà 67, f. 36r-39v.

¹⁰ ARV. Manaments i Empares, a. 1605, llibre 5, mà 46, f. 36v.

seua branca era totalment diferenciada de les del carrer de la Mar i, com es certificava, molt més poderosa i antiga¹¹.

Però tornem a les institucions. Les Corts, dèiem, només foren convocades un parell de vegades en vida del nostre noble, després d'una altra prèvia al seu naixement. Aquestes assemblees estamentals, on era clamorós el predomini del clergat i de la noblesa i on també participava l'oligarquia urbana, però en cap cas les classes populars, eren, apunta Belenguer (1989: 42), "l'únic canal pel qual parlava el regne, desvalguda la Diputació del General de València de les funcions governamentals i representatives de la Generalitat catalana". L'únic? Així descrites les coses, sembla evident que la comunicació directa amb el rei es feia complicada, tot i que hi havia més vies per al contacte: cartes o ambaixades en què Valleriola participarà regularment. Amb un Felip II desbordat de paperassa¹², però, s'imposaven encara altres camins. L'edifici burocràtic centralitzat que era la monarquia dels Àustria va procurar tota una sèrie d'institucions per tal de governar més eficaçment les seues immenses possessions. Si el panorama a finals del segle XV i principis del XVI mostrava la primera convivència entre aquestes i les estructures polítiques forals prèvies, a finals de segle la vida en comú ja sembla consolidada. Els Consells de tipus territorial –el Consell d'Aragó per al cas valencià– i també la figura dels virreis, generalment castellans, que vigilaven el compliment de la voluntat del rei en els respectius territoris i amortien les seues eventuals protestes, eren

¹¹ Una altra cosa era la netedat de sang en una línia de segles, cosa més difícil de poder assegurar. A propòsit de tot açò, Fuster (1989: 12) comentava que "la identitat de cognoms, com en el cas dels Valleriola, i no pocs casaments entre conversos i cristians vells, durant una etapa que cal considerar pròspera o de notable recuperació econòmica per als ex-jueus, facilitaria la confusió de 'sangs' i, correlativament, l'oblit sistemàtic d'uns orígens tan angoixats. Que en el segle XVIII Gregori Maians creïés sense vacil·lar en la 'noblesa' –de cristians vells– de Joan Lluís Vives, doncs, no ens ha de sorprendre".

¹² Alguns dies treballava al seu escriptori quan "son las 10, y estoy hecho en pedazos y muerto de hambre"; quan "son dadas las 10 y no he cenado, y quédame la mesa llena de papeles para mañana pues ya no puedo más agora"; o quan "[estic] tan ocupado y tan alcanzado de sueño porque he menester lo más de las noches para ver papeles que otros negocios no me dexan de día y así comyengo a ver estos vuestros ahora, que es pasada media noche, que antes no he podido ver, ni los de ayer ni los de oy". El 1587, l'ambaixador venecià proporcionava al seu govern una informació en aquest sentit: "Alguien que siempre está en los aposentos privados [del rei] me informa de que nunca está desocupado, ya que, aparte de su deseo de leer él mismo todas las cartas que van y vienen de todas partes, de los embajadores y de todos los ministros de sus extensos dominios, aunque superan los correos de todas partes... escribe cada día de su propia mano más de un quintero de papel entre billetes, consultas y decretos, que siempre son transmitidos a sus consejeros, jueces, secretarios y ministros por escrito, y tantos otros negocios secretos que trata por vía de billetes con diversos otros particulares. Y es increíble el tiempo que dedica a firmar cartas, licencias, patentes y también asuntos de gracia y justicia, que algunos días llegan a sumar 2.000, siempre deseando saber de antemano, al menos en sustancia, las cosas que contiene". Juan de Silva, qui en 1589 portava més de mig segle al servei del rei com a patge deia "que [ni] la cabeça de su Magestad, que deve ser la mayor del mundo, ny otra de hombre umano, es capaz de digerir la multitud de sus negocios sin hazer división de los que conviene tomar para sí, y de los que no puede escusar de encargar a otros. También es cierto que su Magestad no haze esta distinción" (Parker 2010: 18, 171, 205 i 912).

altres intermediaris als quals s'havia de recórrer. Per la seua banda, la Reial Audiència, autèntic “tribunal suprem” –i en última instància, clar, servidor del rei– s'havia assentat completament després de la seua instal·lació a inicis del cinc-cents, per molt que envaïra la jurisdicció d'altres institucions del regne.

Tot i les tensions que s'hi pogueren produir per aquest o altres temes, la sintonia entre la corona i la “relativament nova” noblesa valenciana¹³ continuà el seu particular procés de compactació. El patriciat urbà tampoc no hi posava massa objeccions. Els perquès d'aquesta docilitat han suscitat un notable interès per part dels experts, entre aquests James Casey, qui en va fer una de les aproximacions de més pes a l'arrel i posterior desenvolupament del fenomen. L'historiador irlandès va exposar ben aviat com les oligarquies valencianes estaven conformades per poques persones, que es repartien regularment els càrrecs i responsabilitats de govern: “uns noranta individus competien a la ciutat de València pel càrrec de jurat, sobre una població de deu mil famílies almenys i –el que és potser més significatiu– provenien d'una població de ciutadans estimada per un contemporani en cinc-centes persones”. Aquests grups reduïts, en ser tan poc representatius de la globalitat, depenien del poder reial per a mantindre uns privilegis als quals, evidentment, no estaven disposats a renunciar i que “els feren presa fàcil de la monarquia” (Casey [1979] 2006: 205). Les ciutats, al cap i a la fi, no hi comptaven perquè no podien: a la llarga, “aclaparat pels problemes financers de les comunitats que governaven, el grup dels jurats cessà virtualment de funcionar en el cos polític” (Casey [1979] 2006: 207).

Però sobretot hi havia la Diputació. El poder d'aquesta institució –tan ample, per exemple, a Catalunya– era limitat al País Valencià. Aquesta idea ja ha aparegut abans: “potser això explica bona part de la llegendària ‘blanor’ política valenciana”, apunta Casey. El fet és que, dissenyada en el segle XIV per a gestionar els subsidis concedits per les corts a la corona, “restà fins a la fi dels seus dies una maquinària col·lectora de rendes sense cap funció política més enllà de la de representar cerimoniosament el regne”. Els

¹³ Les grans nissagues del regne en època dels Habsburg, com bé va remarcar Casey, eren una aristocràcia “relativament ‘nova’, una mescla d'infants reals amb terres en apanatge”. Hi havia els ducats de Sogorb, creat el 1469, i Vilafermosa, del 1476, el marquesat de Dénia, del 1431, el comte de Cocentaina del 1448 i “especuladors rics” com el papa Borja, Alexandre VI, que comprà el ducat de Gandia per al seu fill bastard, el 1485... Aquests, amb els Habsburg, van veure el seu poder territorial enfortit: aquelles adquisicions, dècades més tard, “eren cosa del passat”. Així, fou, per a ells, una època “d'estabilitat i consolidació”, entre d'altres coses perquè van saber posar “llurs possessions sota la teulada del ‘mayorazgo’, el vincle rígid, perpetu, quasi irrompible de l'Espanya imperial” (Casey [1979] 2006: 126).

diputats, juntament amb els jurats de la ciutat, serien els encarregats de les aparicions protocolàries en actes de rellevància pública. I poc més. Molt clar li ho deixarien els primers al prior general de Sant Joan, el 1624: “nosaltres en este regne no tenim la plenitud de poder que los deputados de Catalunya y Aragón” (Casey, [1979] 2006: 267).

La classe dirigent valenciana, doncs, es concentrava en altres assumptes. Guanyadora de les Germanies però deutora del poder reial, part de la noblesa s’havia arrel·legat a la capital després de la victòria, i allà continuava vagarejant al voltant dels successius virreis. Com més prop millor, de fet. Així era, al cap i a la fi, la societat cortesana del moment, en la qual el prestigi de l’aristòcrata, “su existencia social, en fin, su identidad personal” estaven íntimament relacionades amb la seua proximitat al monarca (Ferrer Valls 2000: 262 i 271). Valleriola en serà un exemple immillorable: a les seues pàgines veurem aquests acostaments de manera gradual, amerats d’esperança d’ascens i de diàlegs convenientment reportats en castellà. Canviar de llengua, òbviament, també acurtava la distància amb un rei i uns acòlits que en parlaran sempre la seua amb “impertorbable tranquilidad” (Marfany 2001: 116)¹⁴. El cas de l’andalús Joan de Ribera, arquebisbe de la seu de València més de quaranta anys, és revelador, atés que el 1609, només dos anys abans de morir, encara s’adreçava en castellà a una ambaixada de diputats catalans: “digué que no s’afligísem, que el señor marquès *com a prínsipe tan zeloso procuraría de darnos consuelo*” (Dietaris 1996, III: 938-939). La màxima expressió d’aquestes relacions sucursalistes l’assolirà la noblesa valenciana de finals de segle, aliada amb el poder central per tal d’assegurar el seu ascens, tan ben descrita pel futur comte de Bunyol, Gaspar Mercader, en la pastoril *El Prado de Valencia*. A l’obra desfila el bo i millor de l’oligarquia local, amb personatges ficticis però de vegades identificables –Valleriola podria haver inspirat el de Cardenio– que es mouen al voltant de la cort del virrei, llavors el marquès de Dénia, don Francisco de Sandoval y Rojas.

Tot i això, alguns, fins i tot, havien d’acostar-se més al poder per tal d’assegurar col·locacions i *favores*, i feien convenientment camí de Madrid. El cas de Pere Franquesa és paradigmàtic: establí en aquesta ciutat la seua residència principal per als seus descendents, “pues si viniesen acá se podrán prometer acrecentamientos de sus reyes, y

¹⁴ “El príncep Felip, un cop al timó de la monarquia va escriure als consellers barcelonins una única, i darrera, carta en català. Que jo sàpiga, ni ell ni els seus successors no en van escriure cap altra. A partir de mitjan segle XVI els òrgans centrals de la monarquia van expressar-se en una mateixa, única, llengua. Era part de la lògica interna del procés de constitució d’un estat absolutista” (Marfany 2001: 116).

no sería así retirándose a la vivienda de Valencia, porque el rey es castellano y de otra parte” (Casey, [1979] 2006: 273). De vegades no n’hi havia prou, doncs, amb la proximitat al virrei. Però també s’hi donava el cas contrari: quan aquesta era perjudicial. Pere Maria Orts va recuperar el cas del napolità Vespasiano Gonzaga, virrei entre 1575 i 1578, i els seus esforços davant el rei perquè nomenara una “persona castellana” com a prior del monestir de Sant Miquel dels Reis i evitar les incòmodes lleialtats al regne de l’anterior, fra Valleriola, “el qual es natural de este Reino y tan escrupuloso y disconforme en todas sus opiniones, de lo que la razón requiere y conviene al servicio de vuestra majestad” (Ferrando 2012: 122).

L’últim quart de segle XVI, el regne de València coneix el govern de cinc d’aquests virreis: tres castellans, el napolità Gonzaga i un català. Els vora quinze anys de comandament d’aquest darrer, Francesc de Montcada i Cardona, comte d’Aitona, (1580-1594), ens poden donar una bona fotografia del moment i una idea de la crítica situació que travessava el territori pel que feia a temes com el morisc i el bandolerisme. La problemàtica al voltant de la primera qüestió no havia estat resolta, a pesar del ventall d’esforços esmerçats en la conversió¹⁵ i, cosa que agreujava el problema, la pirateria algeriana continuava assolant les poblacions de la costa, sobretot de la Marina cap al sud, sovint amb col·laboració interior¹⁶. Malgrat les treves amb el turc de 1581-1585, Calp, la Vila Joiosa, Moraira, Xilxes¹⁷, Altea, Callosa d’En Sarrià, Polop, Cap Martí i Benissa van

¹⁵ Després de les conversions forçoses dutes a terme pels agermanats als anys vint, els esforços es concentraren també en la *pedagogia*, amb resultats poc satisfactoris. El 1566 ja s’havien publicat *Les instruccions, e Ordinacions per als nouament convertits del regne de València* de l’arquebisbe Ayala i la *Doctrina Christiana, en lengua Aráviga y Castellana*. De 1599 és el *Catechismo para instruccion de los nuevamente convertidos de Moros* que promocionà el Patriarca Ribera, amb alguns fragments memorables. Un d’aquests simula una conversa entre un “maestro” i el seu “discípulo”, un morisc que afirma que vol ser cristià. El “maestro”, després d’una sèrie de preguntes i inquisicions, li diu: “Dime la verdad si lo deseas de corazón. DISCÍPULO: ¿Por qué me aprietas tanto? MAESTRO: Porque he visto muchos de vosotros venir fingidamente a la Christiana religion, y traer otros propósitos y motivos de cosas mundanas, o para que con este color puedan ser espías en estos reynos, que estan poblados de vuestra gente, y vuestra ralea; por codicia de ser ricos y bien tratados, porque veis que lo hacen assí allá en vuestra tierra con algunos Cristianos que se passan a vuestra secta. Y dígolo, porque te desengañes de los uno y de lo otro, y rectifiques tu intención, si la tienes torcida. Porque ser espía, se tenía cosa de gran peligro, y muy ayna te caerían en la cuenta, y te harían quartos, como lo han hecho a otros” (Ribera 1599: 2-3). L’obra havia sigut preparada per Ribera “sobre un manuscrito de Martín de Ayala” (Pons Fuster 2013).

¹⁶ “El 1583, es feu avortar una conspiració dels moriscos valencians per a provocar un alçament amb l’ajuda barbaresca, la complicitat francesa i la traïció d’alguns navarresos desafectes” (García Martínez 1980: 138).

¹⁷ El *Libre de memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e regne de València* conté una anotació sobre l’execució, el 19 d’octubre del 1593, de 14 moriscos per col·laboració en el saqueig d’aquesta vila: “foren esquarterats 14 moriscats de la Llosa del condat de Almenara per haver recollit y guiats als moros de la mar en lo saco del lloch de Chinchés y incendi de la església de aquell que estos dies propasats havien fet” (Carreres Zacarés 1930-1935: 955).

patir atacs. Els assalts, per la seua banda, permeteren al virrei ampliar el seu corollari de contrafurs i demanar fora de Corts cent mil lliures per a la defensa costanera, cosa inaudita; mentrestant, Felip II considerava l'expulsió dels moriscos com a mesura definitiva, tot i que seria el seu fill qui la materialitzaria (García Martínez 1980: 137). La segona de les qüestions candents, el bandolerisme, era un mal endèmic fins llavors no abordat decididament, entre d'altres raons perquè implicava també molt sovint la noblesa. En aquest context, les mesures del virrei destacaren per la seua determinació i duresa. Montcada no feia presoners: treballà des de la repressió dels vagabunds, a la prohibició d'armes amb pedrenyal o a la persecució de criminals, bandolers i als responsables de les sagnants baralles nobiliàries. Del 1581 és la *Real Crida, y Edicte, sobre les coses concernents a la pacificació de la present ciutat, y quietut dels poblats en aquella, persecució dels delinqüents, y prohibició de cert gènere de armes*, amb l'objecte d'atallar les morts, robos e altres delictes que se han acostumat de perpetrar (...) perquè ab més quietut y sosiego dels poblats en la present ciutat, aquella puga ésser millor regida y governada” (Montcada 1581). Aquesta en fou la primera, però no l'última. Li'n van succeir moltes d'altres, obra del mateix Montcada i de posteriors virreis, mostra de l'eficàcia tan relativa que tenien en una societat on la violència i la possessió d'armes eren el pa de cada dia, sense importar origen o estament, inclòs el religiós¹⁸.

No pot estranyar, doncs, que les Corts del 1585 se centraren en bona mesura en els contrafurs i en la millora de la defensa de la costa, sufragada amb un augment de l'impost de la seda, a la llarga insuficient. Els atacs, com venim dient, continuarien, i les queixes també¹⁹. Pel que fa a la convocatòria estricta, Felip II hagué d'esmenar els casos més flagrants de contrafur, però també es mostrà ferm i no retrocedí en tot allò que

¹⁸ Valleriola esmenta, de fet, una crida del virrei del 1596, llavors el successor d'Aitona, Francisco Gómez de Sandoval i Rojas, marqués de Dénia, per tal de fer recompte d'armes a la parròquia de Sant Llorenç, on residia el nostre autor. Tot per si “en cas de neçessitat si per cas, lo que a Déu no plàcia, vénen los enemichs que temem”. Trobaren “que y avia entre arcabuços y escopetes de meja y pedreñals noranta y tres canons y tres mosquets sinse ballestes y altres armes defensives” (Català de Valeriola 1929: 33). Aquests controls i prohibicions d'armes, però, evidenciaren que la seua propagació afectava totes les capes de la societat, inclosa l'església: “Quan la prohibició d'anar armats tocà l'església, 1584, Felip II ordenà als prelats valencians que llurs subdits obeïssen: (...) l'esforç del Patriarca per evitar l'escàndol no podia emmascarar el fet innegable que part de la clerecia valenciana vivia immersa en el clima de violència imperant”, (García Martínez, 1980: 149). Malgrat tots els esforços, la violència als carrers –espontània o organitzada– continuà sent la tònica les dècades posteriors. A tall d'exemple, Pere Joan Porcar relatava, el 1619, com “a la nit, entre les dos oracions, pucharen a la Torre alguns hòmens ben armats ab boques de foch, y romperen les portes y varen traure a un home d'Algemésí que's dia Gomis. Y se n'anaren, dien, 57 presos. Cas extraordinari en València” (Porcar 2012, II: 510).

¹⁹ El problema subsistiria. A les Corts de 1604, s'hi faria referència a la insuficiència material de la guarda de la costa. Vegeu l'anotació núm. 79 de Valleriola en l'apartat de la transcripció del text.

poguera afectar la lluita contra el bandidatge. A finals de 1586, els resultats d'aquesta primera etapa del que García Martínez (1980: 138) anomenà “política repressiva a ultrança” de Montcada eren cridaners, i el rei, a banda de promocionar el comte a marquès, va prorrogar-li el virregnat fins la seua mort, el 1594. Sense ell, però, aquella pacificació imposada va ser prompte oblidada.

Ja en el segle XVII, un altre dels virreis determinants, pel seu pes simbòlic, fou l'esmentat Joan de Ribera. La seua rellevància, però, no vindria d'aquesta funció pública, sinó de la d'arquebisbe de la seu de València, tasca que dugué a terme durant més de quatre dècades, fins la seua mort el 1611, dos anys després de l'expulsió definitiva dels moriscos, i que estaria marcada per les seues intenses polítiques contrareformistes, per una banda, i per la seua *inhibició lingüística*, per l'altra. El conegut com a patriarca Ribera havia arribat a la mitra el 1569, pocs anys després de Trento, i representava “el prelat típic de l'Espanya de de Felip II i la seva ortodòxia ultracentra i encapsulada”. La cita és de Joan Fuster (1989: 133), un dels estudiosos més perspicaços del període, qui no dubtà a posar a les mans de l'arquebisbe bona part de la responsabilitat en assumptes com l'extirpació de l'erasmisme o la castellanització social: “Ribera vigila la Universitat i acut a Timoneda: dos canals d'influència ben calculats. (...) segons les línies de propaganda eucarística que engegaven els eclesiàstics de la Felipada”²⁰. L'escriptor de Sueca fou matissat després en alguna d'aquestes qüestions, entre d'altres per García Martínez (2006) i per Sirera (1995)²¹, també grans coneixedors del període. Ara bé, del que no hi ha dubte és que el procés adoctrinador engegat pel Patriarca, en la línia dura de la Contrareforma, sabé prendre com a mitjà molts dels grans altaveus de l'època, entre aquests el teatre. Timoneda, com a gran editor del moment, havia d'entrar en els càlculs. Hi va contribuir, per exemple, amb els autos sacramentals que van proliferar llavors, novetat a València²², dos dels quals van ser escrits parcialment o total en la llengua del país. Aquest fet ha provocat interpretacions diverses. Hi ha qui ha vist en el canvi de llengua –del castellà en què acostumaven a ser escrits al valencià– una variació de destinatari que incloguera capes més baixes de la jeràrquica eclesiàstica, poc familiaritzades amb la llengua de la

²⁰ De la seua introducció a Timoneda (1994: 50).

²¹ “Creure's que amb les seues edicions de textos castellans Timoneda va contribuir decisivament a la castellanització de la societat valenciana del moment, fóra concedir un valor desmesurat a l'imprés en un procés sociolingüístic amb unes arrels prou més fondes i antigues. I acusar-los de no haver contribuït a la defensa i expansió del valencià, no és –al capdavant– sinó acusar-lo del mateix defecte que va patir la immensa majoria dels nostres intel·lectuals (i no sols escriptors) del segle XVI ençà” (Sirera 1995: 241).

²² “Una curiosidad exótica” diu Mérimée ([1913] 1985: 196).

cort²³. Siga com siga, *L'Església militant* i *El castell d'Emaús* són els dos únics exemples que dona el segle XVI en català d'aquest tipus de composicions. La primera, de fet, ho fa íntegrament i sense els tocs humorístics de la segona, cosa que la converteix, “más que un divertimento edificante”, en “una máquina de guerra contra los protestantes” (Mérimée [1913] 1985: 200). Tot plegat, el prelat venia a confirmar el clima de *tancament* que vivien els regnes hispànics, forrellat que prohibicions com la de Felip II d'estudiar en facultats europees, el 1568, tendrien a consolidar, mentre els jesuïtes escampaven els seus dominis, el seu poder i, també, la llengua castellana (Ferrando & Nicolàs 2011: 197).

El debat al voltant de les dècades d'arquebisbat de Ribera ha sigut regular i gens estrany tenint en compte el llarg i crucial lapse de temps que l'andalús va ostentar la mitra. Parlàvem de la Contrareforma i és ben cert que alguns dels preceptes de Trento tingueren incidència directa en el context sociolingüístic valencià. És el cas, entre d'altres, de les referències explícites que es feren en el Concili a la llengua de la predicació, un fenomen aleshores a l'alça i dominat pels oradors castellans, especialment a les capitals –on hi havia sermons cada dia– i als grans esdeveniments organitzats normalment per una aristocràcia local ansiosa de *distingir-se*. El cas ha estat recentment i exhaustivament estudiat per Vicent Pitarch, un dels punts més interessants del treball del qual és precisament el que analitza aquests canvis lingüístics arrel de Trento i la seua incidència al regne de València. En efecte, una de les mesures de la Contrareforma quedà reflectida, no sense equívocs, a la constitució tridentina *Ut fidelis populus*, i era la necessitat de predicar al poble en *lingua vernacula* o *vulgaris lingua*. Totes dues venien a dir el mateix: la llengua *que parlava el poble*. Aquesta indicació desaparegué en tots els decrets que es promulgaren després en les diòcesis valencianes, la de València de Ribera com a capdavantera, però també la d'Oriola i Sogorb. Només els pobles i viles de Castelló sota la diòcesi de Tortosa es beneficiaren de l'autèntica guerra que el bisbe castellà Antolínez de Burgos dugué a terme posteriorment en favor de la predicació en llengua vernacle per combatre la creixent predicació en castellà, ja que no era ben entesa pel poble. Cèlebre és la seua batalla contra els jurats de Castelló el 1636 per prohibir el predicador castellà que els primers volien per prestigi i, segons adduïen en una ambaixada al nunci del papa a Madrid, perquè l'escassetesa de predicadors indígenes “ocasiona a que muchas almas no tengan el pasto espiritual qual conviene porque apenas se halla predicador para

²³ Manuel Diago (1991) considera que les referències a les “ànimes contemplatives,/ esposes de Jesucrist”, “amigues mies” i “filles de Jerusalem” estarien dirigides a un públic femení i per això l'obra estaria en valencià. Josep Solervicens ho recorda a Broch & Solervicens (2016: 127).

predicalles” (Pitarch 2001: 181-182). Antolínez es mantingué ferm amb aquest i amb altres casos similars, també a Catalunya (Rubió i Orts 1985: 88 i ss). El cas de Ribera, ja ho hem dit, era tot un altre: “senzillament eliminà, en termes dràstics, tota referència lingüística en les decretals promulgades pels seus sínodes” (Pitarch, 2001: 49)²⁴. Per acció o per inhibició –el debat no cap ara ni ací– la tasca de Ribera sembla que fou poc sensible amb la llengua del país, tendència que no canviaria en el futur. L’arxidiòcesi valenciana, d’una altra banda, continuaria sense conèixer cap bisbe indígena fins l’any 1700.

I la Inquisició? El debat sobre el seu pes és tan antic com la instal·lació dels seus tentacles a terres valencianes, als anys huitanta del segle XV, que es farà perenne i cada vegada més sòlida. S’ha barallat sobre tot: el seu poder, el nombre de les seues condemnes, la corresponent duresa, el nivell de centralització, la convivència amb altres institucions, el seu encaix lingüístic... Estudiosos de totes les èpoques n’han dit la seua i no és l’objecte d’aquestes pàgines contradir a cap d’ells. La bibliografia sobre el tema, després de tot, és variada, extensa i, sovint, fins i tot contradictòria²⁵. Hi ha, però, qüestions rellevants a l’hora d’entendre l’acoblament de peces polític del cinc-cents hispànic, especialment el fet que la Inquisició era l’única institució –amb la pròpia corona, òbviament– que funcionava en tots els dominis de la monarquia i l’únic tribunal de l’Antic Règim que podia perseguir algú en tot el seu territori, incloses les consegüents tensions amb les institucions locals, com a la Corona d’Aragó, on aquests estires-i-arrosses fins i tot motivarien la publicació d’una concòrdia comuna el 1568 (Belenguer 2007: 231-233). Els inquisidors, com els virreis, també foren generalment castellans, tot i que abundava el funcionariat del regne. El seu poder, doncs, era notable, més encara tenint en compte que estar prop seu era sinònim de seguretat –la *limpieza*, una altra vegada–, com hem vist en el mateix cas de Valleriola, auxiliar del Sant Ofici i per tant, també, protegit per aquest. Ell no era l’únic. Se’n planyia el virrei comte d’Aitona, en una carta al monarca el 1587, perquè “muchos cavalleros de esta ciudad y del reyno, deseando tener más libertad en su vivir –más de la que el respecto de la Justicia consiente–, acuden ahora a los inquisidores por familiaturas” (Sanchis Guarner, 2007: 300). En relació a la llengua, finalment, hi ha

²⁴ L’estudiós ha sigut matisat posteriorment en algun dels seus enfocaments presentistes pel que fa al clero secular valencià i la seua resistència a la castellanització. Vegeu Ferrando & Nicolàs (2011: 131).

²⁵ A tall d’exemple, les visions que en donen, respectivament els últims treballs de Pérez (2002), Kamen (2002), Marfany (2001), García (1987) o els clàssics de Ventura (1978) i García Cárcel (1980) són tan diverses com la voluntat dels seus textos. Els autors dels dos últims, de fet, mantingueren una relativament coneguda polèmica al voltant del grau de responsabilitat de la Inquisició en la castellanització, de la qual es feren ressò estudiosos posteriors (Belenguer 1989: 63).

també fets innegables, més enllà del grau de responsabilitat que se li vulga atorgar en la castellanització, allò cert és que la Inquisició no ajudà a mantenir el tradicional funcionament administratiu del regne en la seua llengua pròpia. Malgrat que el seu propòsit no fóra en principi de substituir-la, la mera introducció d'una institució forastera, part important del funcionariat de la qual també ho era, havia de pesar inevitablement, almenys, en l'habitució al contacte amb la llengua que portaven i que, per força, suposava una interferència amb l'autòctona²⁶. I no n'era l'única, encara faltava la que propiciaria una altra immigració simultània, l'onada “de buròcrates, de soldats, de frares, d'aventurers”, descrita per Fuster (1968: 166-167), però també la d'estudiants²⁷ o escriptors –inclosos Cervantes i Lope de Vega, a finals de segle– que arribaven des de Castella a l'animada capital valenciana...

Atlantització estratègica mundial, *periferització* del regne de València, debilitat dels seus braços, aparell burocràtic monàrquic frondós, de personal sovint foraster i cada vegada centralitzat a Madrid... El panorama polític que venim dibuixant deixava el terreny preparat per una eventual procés de castellanització cultural que, de fet, ja s'havia engegat, i sobre el qual s'ha debatut tant o més que sobre l'acció del Sant Ofici. La producció cultural, després de tot, es *concebria* i *viuria* en aquesta realitat cada vegada més *provinciana*. I ho faria, a més a més, en un temps en què les llengües vulgars europees deixaven de ser de ser un mer vehicle d'expressió, per a esdevindre també a poc a poc però inexorablement un potencial pilar dels imperis. Explicar, però, un procés que sembla efectiu i difícilment negligible si es vol entendre el nostre segle XVI, com és el de postergació del valencià com a llengua de cultura en els nivells *superiors* i no, malgrat tot, a nivell oral, ni com a llengua de literatura *popular*, ni –tot i que a la llarga se'n ressentira– tampoc com a llengua administrativa, explicar aquest procés, doncs, implica molt més que el que pot aportar una simple panoràmica de l'organització política de la monarquia hispànica. Això per molt que les seues institucions satèl·lits hi pogueren

²⁶ Un dels millors estudis sobre el Sant Ofici en terres valencianes, el de Ricardo García Cárcel, assegura que “en la abrumadora lista de cargos que pueden y deben de adjudicarse al Santo Oficio y especialmente al tribunal de Valencia no creemos que debe figurar el *debe* de la alienación cultural castellana”, ja que, entre d'altres, la centralització idiomàtica, diu, fou “tardía”. Tot i això, aporta alguns casos reveladors. El primer d'aquests és la visita de Sotosalazar a València el 1567: “en todas las Inquisiciones se ha de guardar una misma forma y orden de proceder... y que en los negocios de la fe todo se procede en lengua castellana”. En una altra, del 1600, els inquisidors manaven el notari Jerónimo Sanz “que traduxese de lengua valenciana en lengua vulgar castellana” els informes realitzats pels familiars Ballester, Ortí i Bertina (García Cárcel 1980: 317-318).

²⁷ Vora el 40% dels graduats en medicina entre 1526 i 1580, i més del 80% dels graduats en dret (Felipo 1993: 219).

influir, com, de fet, ho feren. Per tant, és evident que hem de parar atenció a altres fenòmens previs o coetanis que ajudaren a desplaçar molts dels nuclis productors de literatura de la seua llengua materna, inclosos Bernat Català i Valleriola i els seus companys de vetllades de l'Academia de los Nocturnos.

La història, però, venia de lluny. Els precedents d'introducció del castellà en aquests grups d'*alts lletraferits* són antics. Valleriola, després de tot, només confirmarà radicalment amb les seues reunions el que ja era una realitat incipient durant les dècades prèvies i fins i tot al segle anterior: el *bilingüisme* entre els escriptors valencians. No cal recordar, ara, els casos més coneguts: des de la castellanitat *de facto* dels Trastàmara²⁸ fins la corresponent *de iure* dels virreis ducs de Calàbria, amb tot el que allò comportava, ja fora la llengua que es va fer servir o la literatura que es va conrear al voltant d'aquestes corts. Sense entrar en el terreny de la primerenca convivència amb l'occità, val la pena fer una parada en la vida cortesana de finals del segle XV, que a València es desenvolupava als palaus dels comtes d'Oliva i dels ducs de Gandia, on la promoció del castellà fou precoç. Parlem del quatre-cents, encara. Serafí de Centelles (1480-1536), segon comte d'Oliva, no dubtà a abandonar el mecenatge sobre les lletres catalanes i abraçar el castellà, canvi que “repercutí ràpidament en les preferències lingüístiques de la noblesa valenciana i fins i tot d'algun sector ciutadà” (Colón & Ferrando 2011: 206). El *Cancionero General* d'Hernando del Castillo (1511), en seria una bona prova. Els certàmens també; a mesura que avança el segle, el castellà ja no brolla en provatures esparses, com ara en les *Obres e trobes en llaors de la Verge Maria* (1474), on les poesies en castellà semblen més aviat exòtiques, sinó que es fa habitual i fins i tot dominant, mostra d'un canvi de model²⁹. També de finals del XV és l'ús del castellà en els cartells de benvinguda a Ferran II i Isabel I que les famílies nobles de la capital valenciana penjaren dels seus palaus amb motiu de la visita reial (Colón & Ferrando, 2011: 248). Prèvia és la tertúlia bilingüe presidida per Isabel Suaris, de família noble castellana, d'impacte social “mínim” però, malgrat tot, ressenyable en tant que “preludi” (Ferrando,

²⁸ “En els darrers anys del regnat de Ferran II es consolidà el paper del castellà com a llengua de relació del rei amb els seus col·laboradors més directes i així, en la correspondència amb el seu darrer ambaixador a Roma, Jeroni de Vic, o amb els virreis de Nàpols i de Sicília Ramon de Cardona i Hug de Montcada, el català hi és absent” (Cahner 1980: 205).

²⁹ Les diferències entre els certàmens de principi i final de segle XVI, però, implicaran canvis profunds: “cal observar una diferència sociolingüística essencial entre el certamen de 1532 i els de 1592: presència de la burgesia mitjana i del català com a llengua predominant en aquell enfront d'alta burgesia i castellà exclusivament en els darrers” en què, a més a més, “només utilitzaran estrofes castellanques”, tot i això, en el certamen en honor de la Immaculada Concepció, el 1622, es presenten “la més notòria aportació poètica en llengua catalana de tots els certàmens coneguts de l'època” (Ferrando 1983: 879, 889 i 956).

1982: 124-125). És cert que aquestes actituds no eren privatives del regne de València: a Portugal o a Barcelona podem trobar per aquell temps exemples similars i fins i tot més primerencs i profunds d'esnobisme lingüístic³⁰. Famosa i sobradament coneguda és *La Vesita* (1524) de Joan Ferrandis d'Herèdia, on algunes dames valencianes s'han de resistir a fer servir el castellà, o un altre col·loqui, *El Cortesano* de Lluís del Milà³¹, i el seu fresc plurilingüe –siga aquest més o menys fictici– que fa de la cort de Germana de Foix, en què el valencià apareix secundàriament i lligat ja al context afectiu. Tots, siga com siga, es nodrien de la *política*, concretament del prestigi que emanava d'una llengua amb –i *de*– cort, dinàmica que s'eixamplaria i agreujaria durant el segle XVI amb la consolidació institucional de la monarquia dels Habsburg, amb la qual la noblesa valenciana coincidirà en interessos. Ja ho hem vist. Aleshores, però, l'esnobisme, ja haurà esdevingut dimissió. El canvi de llengua en la cultura *d'elit* covat durant les primeres dècades del segle XVI entre les capes més altes de la societat valenciana es consolidarà completament, doncs, a finals de la centúria, gràcies a aquestes transformacions socials i polítiques, que faran dels precedents del quatre-cents, significatius i bàsics però al remat puntuals i superficials, la norma. Alhora, aquests passos previs faran de la castellanització literària de les classes dominants valencianes un fenomen no tant *sobtat* com tradicionalment s'ha volgut veure en estudis on es destacaven la Inquisició i la revolta de les Germanies (1519-1523) com a determinants³².

Ho van ser, efectivament. Sobradament estudiada ha estat la dolorosa repressió postagermanada, que caigué com una llosa sobre una burgesia mantenidora de bona part de l'efervescència literària de l'anomenat Segle d'Or, i que a partir d'aleshores veuria afectada la seua capacitat d'influència. Els atacs del Sant Ofici sobre les capes judaïtzants d'aquesta –tan actives en el món cultural–, tampoc hi ajudaven. Ara, l'abast de les Germanies no hauria sigut tan fonamental per a la llengua de cultura sense la seua relació

³⁰ A Portugal, el castellà també era “objecte de conreu literari a la cort” i el veiem utilitzat en el *Cancionero de Resende* o als textos de Gil Vicente. D'una altra banda, “al cançoner conegut com *Jardinet d'orats* (1486), copiat pel notari Narcís Gual, són en castellà 20 de les 84 cançons antologades així com els lemes que utilitzen els cavallers de l'alta societat barcelonina en la justa que s'hi descriu” (Colón & Ferrando 2011: 248 i 271). Vegeu també Ferrando (1980 i 1982).

³¹ L'obra fou editada el 1561 però escrita anys abans, almenys abans de 1538. Vegeu la introducció de Vicent J. Escartí a Milà (2011).

³² “És evident que sense la llarga tradició bilingüe cortesana dels països de la Corona d'Aragó del XV –de la qual és un pàl·lid eco la tertúlia d'Isabel Suaris– no podríem explicar-nos el plurilingüisme propugnat amb total naturalitat pels cartells dels certàmens poètics valencians i les relativament reeixides mostres de poesia de ‘cancionero’ compostes per valencians i aplegades ja al *Cancionero General* d'Hernando del Castillo” (Ferrando 1982: 125-126).

amb altres factors, en primer lloc el prestigi cortesà del castellà i, d'una altra banda, la consolidació de la impremta, que catalitzaria tots els anteriors.

Com a llengua del rei i del regne més poderós de la península Ibèrica, el castellà és a més a més el vehicle en què estan escrites les obres de moda, base d'una literatura que comença a bastir la seua època d'esplendor. En aquest context s'ha d'encaixar la posterioritat de la derrota agermanada que dóna com a resultat la València de la cort virregnal de Germana de Foix, aquella vagament italianitzant de versos en castellà de què parlàvem a propòsit d'*El Cortesano*, en què la noblesa imposa la seua llei. Hi haurà un àmbit, però, en què encara serà més clar l'efecte de la llengua cortesana: la citada impremta. Combinats, tots dos factors van marcar la diferència. Philippe Berger ha insistit moltes vegades en el punt d'inflexió que suposà la guerra per a les publicacions en llengua autòctona: “les Germanies foren fatals per a la llengua local”, rebla (Berger 1989: 309). Les xifres d'impressió en valencià mai no tornarien a ser les mateixes, i la seua estabilització posterior a l'esclat bèl·lic seria ja en una posició subalterna al castellà i al llatí, promocionat per l'humanisme i sempre ben assentat al voltant de la Universitat. Abans de tot això, però, ja havia començat el decaïment de la llengua autòctona. El criteri era el mercat. Els editors, cada vegada més, apostaven per les possibilitats de venda que els oferien tots els dominis d'una monarquia comandada per Castella. De fet, a partir de 1540, els autors deixaran de tindre la facultat decidir en quina llengua editen. El dominicà Jeroni Taix, autor del *Llibre de la institució, manera de dir, miracles e indulgències del Roser* (1556), que havia traduït al català, feia constar que “la primera vegada que, ara a sis anys, se empremtà *perquè axí me ho manaren*, lo fiu en llengua castellana” (Pitarch, 2001: 38). El 1616 fou impresa a Barcelona la versió al castellà de la crònica de Bernat Desclot, per obra del notari i “ciudadà honrat” de Barcelona Rafael Cervera, també síndic ambaixador davant de Felip IV i de la seua germana Maria d'Àustria. Doncs bé, el mateix Cervera no s'estava de confessar que “los impresores... visto que los libros catalanes no tenían expediente en otras provincias y que la nuestra les dava menos ganancia... pocas veces se han querido ocupar en imprimirlos de la lengua propia”³³.

³³ Dins Rubió i Balaguer (1985: 237). El filòleg barceloní afegia sobre el tema: “Catalunya era editorialment, de fet, un país bilingüe, malgrat que en la documentació burocràtica i en la màquina administrativa i política l'idioma del país conservés la preeminència. La perdia, però, quan els editors es proposaven de publicar un llibre per a la impressió del qual havien agenciat llicència i privilegi i del qual esperaven una àmplia venda. Les relacions d'entrades de reis i prínceps, a Barcelona, de festes per llur naixença, de ‘llantos fúnebres’ per llur mort, etc., eren publicades en castellà. Se'n pot assenyalar alguna excepció...” (Rubió i Balaguer 1985: 100).

És un cas que es repetirà tant a la capital catalana com a la valenciana. De fet, la fragilitat del sistema editorial en llengua autòctona –només aquestes dues ciutats en concentraven llavors entre el 82 i el 90% de la producció³⁴– féu la resta. L’investigador francès compara dos períodes de producció editorial a la ciutat de València, des de la introducció de la impremta, el 1474, fins 1506, i de 1510 a 1572. Doncs bé, del 47,57% de títols en valencià del primer període (amb un cim de 50,63% entre 1490 i 1506) passem al 13,41% del següent lapse de temps (Berger 1989: 306). Els primers anys de mercat interior donen al valencià la preeminència que perd en obrir-se aquest a altres conquestes mercantils. Més enllà dels matisos pertinents –hi ha l’abundant circulació manuscrita³⁵, els no menys nombrosos plecs solts de menor importància, sovint no conservats, els arxius inexplorats encara...– la conclusió difícilment podrà evitar la paraula *afonament* si parlem de *producció impresa d’alta literatura en valencià* en aquest període. El “llibre”, doncs, canvia en bona mesura de llengua per raons de mercat. Ara bé, el “llibre” no deixava de ser, a la segona meitat del segle XVI, un objecte de luxe, relativament minoritari tenint en compte les circumstàncies econòmiques i el potencial públic lector. Qui podia, llavors, *llegir*, qui *llegia un llibre* i qui *llegia amb el llibre a les mans*? Les respostes excedeixen l’objecte d’aquestes pàgines però la simple pregunta relativitza el *catastrofisme* que sembla brollar en parlar del primer segle de la impremta. Només entre la noblesa –un 56% de lectors mascles–, professions liberals i clero trobem percentatges rellevants de lectura: “es un hecho excepcional en el trabajador manual, mientras interesa a casi uno de cada tres individuos en el sector terciario” (Berger, 1987: 363). Els percentatges, d’una altra banda, no afecten igualment els homes i les dones, bandejades generalment del món de les lletres, notables excepcions a banda. A més a més, existien altres maneres de *llegir*, com la declamació davant d’un públic més o menys nombrós³⁶. De fet, moltes de les obres produïdes durant el període, en castellà o en valencià, no foren editades simplement perquè no calia. És el cas de les actes de les acadèmies manieristes com la que Valleriola presidirà, que quedarien inèdites llevat d’algunes peces concretes, dutes a galeres dins

³⁴ Vegeu García Sempere & Wilkinson (2011: 60).

³⁵ El cas de la salut del català als manuscrits és controverit. Vicent Pitarch cita Felipo Orts quant a “l’obra científica i literària que produïren, durant el segle XVII, els catedràtics i opositors de la universitat de València”. Les conclusions, tot i que per al segle següent el que ens ocupa en aquest treball, són esclaridores respecte a la llengua vehicular: són “en castellà el 70% dels impresos i el 37% dels manuscrits; el llatí ocupa el 24,8% dels impresos i el 63% dels manuscrits” i conclou que “s’ensorra la hipòtesi que postulava la vigència d’una salut considerable per als textos manuscrits en català” (Pitarch 2001: 40).

³⁶ Sobre la lectura al segle XVI, vegeu també Berger (1997), Gimeno (1993), Cortés Escrivà (2012), especialment pel que fa a les dones, i García Femenía (2018).

d'altres obres. I encara hi havia el poble analfabet –o quasi–, subjecte al teatre o a la trona...

La producció de textos en llengua pròpia, mentrestant, no desapareix, ni de bon tros. De fet, la pervivència del català escrit es manté ben viva per diversos canals, com destaquen les noves visions del període (Rossich 2010). El que ocorre, “senzillament”, és que “s’instal·la en un marge més o menys ampli i allarà a l’àmbit de la cultura manuscrita” (Escartí 2006: 19), alhora que canvia de paràmetres: a la llarga, la jurisprudència guanya la partida³⁷ a les obres religioses –ara concentrades en l’adoctrinament– i a les literàries –especialment en prosa–, entre les quals dominarà la paraula lleugera i volàtil, la sàtira mai oblidada o els col·loquis. La llengua s’acomoda també en l’oralitat, en les declamacions en públic emmarcades en justes poètiques, festes religioses, sermons... I així continuarà la tendència en segles posteriors: col·loquis, raonaments, soliloquis o conversacions seran el seu refugi públic. Pel costat privat, llibres de memòries i dietaris com el que ocupa aquestes pàgines romandran inèdits –o quasi³⁸– i seran el més semblant a una prosa narrativa de ficció autòctona que després del *Tirant* pràcticament s’esvaïrà i deixarà per a la posteritat el de Joanot Martorell com a l’últim gran text d’aquest gènere en valencià. El que ens ha arribat de la biblioteca de Valleriola, que analitzarem més avant, encaixa en aquesta fotografia: el valencià voreja el 10% dels

³⁷ “Si entre 1475-1500 representava [la jurisprudència] només un 15% de la producció, augmentà notablement durant el XVI i entre 1581-1600 representava un 63% de totes les obres en català” (García Sempere & Wilkinson 2011: 66). Aquesta obra és imprescindible per tal de comprendre les transformacions formals i temàtiques i la tipologia de la producció editorial en valencià al segle XVI. Els autors conclouen que, malgrat tot, “es pot parlar d’una certa continuïtat en la producció literària des del segle XV, en una evolució que, si per diverses raons no va poder ser tan espectacular com ho seria en castellà, així i tot manté unes constants en el volum de producció i en els gèneres publicats; i hem d’insistir que es mantenen unes certes constants, que ens permetran parlar d’una producció literària ininterrompuda, que continuarà fins a l’època de la Renaixença. Així, tant les obres de tipus cavalleresc, com les considerades de temàtica satírica i burlesca o la poesia lírica tenen una continuïtat al llarg de tot el segle XVI, s’editen obres que impliquen despeses importants i també es produeixen traduccions al català” (García Sempere & Wilkinson 2011: 69).

³⁸ “La literatura valenciana dels segles XVII i XVIII, en la nostra llengua, es refugià en el món dels manuscrits per tal com els seus autors no demanaven més, i la societat i el negoci tipogràfic no podrien garantir-li un mitjà com el de la impremta”. Il·lustratiu en aquesta línia és el cas del baró de Maldà, que ens recorda com “inèdit” no volia dir que no tinguera alguna transcendència, ja que redacta el seu dietari “per divertiment de l’autor i sos oients” (Escartí 2006: 20). Fuster en va fer també un resum del paisatge editorial pel que fa al valencià: “Els llibres impresos i els manuscrits que hi han sobreviscut, i les notícies de papers que recuperarem mai, es refereixen a matèries molt específiques: coses piadoses, jurídiques o històriques. L’última, l’única obra ‘divertida’ publicada a València en català, i el 1490, fou el *Tirant*. L’ornamentada traducció del *Càrcer d’amor* de Diego de San Pedro, treballada ‘en estil de valenciana prosa’ s’edità a Barcelona. I els satírics –en vers–, que sí que eren divertits, foren presentats, no sé si hipòcritament, amb l’excusa de la ‘grandíssima abundancia de documents, sentencies y avisos’. Ausiàs March només era vist com un productor de ‘moralidades’” (Fuster 1989: 50).

títols, només, amb la *literatura* dominada pel vers clàssic i la els papers religiosos per la prosa.

En els primers moments del trasbals, però, s'hi deixarà sentir una certa reacció: dèbil i de poca durada. No podia de ser d'una altra manera. Fou una minoria de “burgesos de poca rellevància” qui intentà una última alternativa a la claudicació, la sèrie de publicacions dels clàssics de 1561, que Onofre Almudéver va fer acompanyar de la seua famosa epístola proemial, en què exaltava les grans obres valencianes i plorava el seu oblit: “si no fósseu ingrats a la llet que haveu mamat i a la pàtria on sou nats, no dormíreu amb tan gran descuit: ans oberts los ulls de la consideració, veuríeu com se us van perdent les perles e margarides que amb contínues vigílies los vostres passats adquiriren, i après les vos deixaren” (Pitarch 1972: 40-43). Necessitaren, doncs, més de tres dècades per a reaccionar, i ja era tard. El que va eixir aleshores al carrer fou el bo i millor de la literatura satírica valenciana del quinze –*La brama dels llauradors* de l'Horta, l'*Spill* de Roig, *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan* de Fenollar, Vinyoles i Gassull, volum present a la biblioteca de Valleriola– i també dels seus continuadors del setze, amb la *Disputa de viudes y donzelles* de Siurana, Valentí i Pineda. Aquesta iniciativa editorial no inclogué la prosa. Sí que ho feren els jurats de la ciutat, que quasi simultàniament patrocinen la publicació de dos de les grans cròniques medievals, la de Jaume I, el 1557, i la de Muntaner, el 1558. Vint anys abans havien pagat igualment la publicació de la *Primera part de la Història de València* de Pere Antoni Beuter³⁹.

Al final, però, tots claudicarien d'una manera o altra: Almudéver, Pineda, Beuter, els jurats i els altres. El primer publicarà sonets en castellà i la *Instrucción para saber devotamente oir missa* (1571); el segon, que en l'època virregnal s'expressava quasi sempre en la seua llengua materna, l'abandonarà en les seues últimes peces; el tercer traduirà la seua obra al castellà i l'ampliarà en aquesta llengua perquè “en los lugares do no entenderían la valenciana (...) requiere que sea en todos una comun lengua” (Fuster 1989: 51); i els jurats no faran cap més esforç editorial com aquell. S'hi pot afegir el cas del cronista Rafael Martí de Vicianà, també molt conegut, qui havia redactat en valencià el seu *Libro de alabanzas de las lenguas Hebrea, Griega, Latina, Castellana y*

³⁹ “Arran d'un programa ambiciós, i que s'estén sobre uns quants anys, la corporació municipal fomenta i costea l'edició de dues cròniques que fins el moment havien quedat manuscrites. Si considerem que aquests llibres constitueixen el 85,85% del que es va publicar en català en la ciutat entre 1547 i 1564, tindrem una idea clara de l'esforç que això representa” (Berger 1989: 311).

Valenciana i el féu traduir per tal d'estampar-lo, amb argumentació semblant a Beuter: “suplicándoles me perdonen por haber vertido esta obra de valenciana en castellana (...) solamente por hacerlos comunicables a muchas otras provincias” (Pitarch 1972: 44)⁴⁰. La historiografia també canvia de llengua a Catalunya i Mallorca: Lluís Pons d'Icard tradueix el *Llibre de les grandeses de la ciutat de Tarragona* (1572) i Jeroni Pujades, de qui parlàvem abans a propòsit dels *favores*, hagué de fer el mateix amb la segona i la tercera part de la seua *Corònica universal del Principat de Catalunya*, com l'historiador mallorquí Joan Binimelis (1538-1616) amb la *Història general del regne de Mallorca* (1595) per a poder-la editar-la el 1606. També a Portugal molts intel·lectuals cincentistes aconsellaven als autors d'escriure “na lingoa latina ou castelhana, porque sendo cada huma dellas mais geral, pudesse comunicarse a todos, o que nao podia com a portuguesa, nunca bem vista nem entendida dos estrangeiros” (Sanchis Guarner 1963: 41). La justificació, després de tot, sempre era la mateixa: “muchas otras provincias”...

Perquè la temptació hi era: en diners i en públic. D'altres van resistir-hi més. Cristòfor Despuig escriu en català els seus *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) i no “en llengua castellana per no mostrar tenir en poc la catalana i també per no valer-me de llengua estranya per a il·lustrar i defensar la naturalesa pròpia que és la principal intenció de mon treball; ni tampoc l'he volguda escriure en llatina perquè no pareguera ser tan generalment tractada i entesa per los de nostra nació com jo volguera, per honra i contentament dels quals s'és escrita” (Despuig 2011: 29). Però l'obra romandrà significativament inèdita fins el 1877.

Tot açò, l'escassetat d'edició d'obres literàries d'alta qualitat i *modernes* en la llengua del país i el simultani emmirallament en els dominants models castellans renaixentistes produïa –o més aviat reproduïa–, de retop, la pèrdua de la *llengua literària* pròpia: el model trontollava. Si “encara durant el Renaixement es conserva en gran part l'elegància expressiva del català cancelleresc”, com més ens acostem al segle XVII “el to

⁴⁰ Una altra de les obres de Vicià, la *Chronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, ajuda també a explicar com funcionava el mercat del paper. L'editor del seu tercer llibre, explicava com la redacció s'havia acurtat per tal de poder vendre l'obra a l'entrada de Felip II de Castella a la ciutat: “...y no se pudo en esta impresion alargar mas la obra: porque siendo ella principalmente de los Reyes: e por causa de la felice venida que del catholico Rey don Phelippe segundo en esta ciudad se esperaba: fue el Autor rogado de muchos señores que cortasse el hilo della porque su Magestad Catholica y los de su Corte y reynos gozassen de lo escrito: por ende el autor... acordo condescender a los ruegos dellos, y vino mucho a proposito, que Viernes que se contavan XIII días... de Abril... MDLXIII se acabo de imprimir en Valencia en casa de Ioan Navarro... que fue el mesmo dia que su Magestad entró en esta... ciudad...”, dins Berger (1987: 123).

general s'empobreix" (Ferrando & Nicolàs 2011: 207)⁴¹. Al mudéver va saber veure que els escriptors contemporanis necessitaven saber *com* escriure bé. I escriure bé per a ell era escriure com els clàssics. L'epístola proemial és un termòmetre, en aquest sentit. El seu diagnòstic oferia pocs dubtes: els grans noms havien sigut oblidats i el seu model viciat. Calia, doncs, més o menys renovats, recuperar-los tots dos. Ausiàs March era el primer bandejat a qui s'havien d'encomanar, "que essent natural de València, los catalans lo s'han volgut aplicar, i los castellans han treballat d'entendre'l, fent-lo en acadèmies públiques llegir". Feia referència a les edicions cinccentistes dels versos del poeta de Gandia, tres a Barcelona, una a Valladolid i només la primera, del 1539, a València⁴². Però March no era l'únic, hi havia "moltes altres dignes de ser portades a la notícia dels hòmens, i ser tengudes en la estima que elles mereixen", com les que ell portava ara a galeres. El que volia corregir era clar: "de cada dia se van corrompent los vocables. I algunes vegades pensant millorar-los, com lo vers sia una cosa tan delicada, muden la sentència, o alteren los versos, de tal manera, que si hui tornassen algunes d'elles davant sos propis autors, no les coneixerien". Calia tornar, per tant, a aquests clàssics i deixar de banda egos inútils: "pot servir per estímulo dels moderns poetas, per a moure'ls a fer obres que resten en la memòria a imitació de aquestes i conèixer sa culpa los que amb arrogància presumeixen, en fer cinc cobles, de ser tan consumats, que de ningú volen ser aconsellats ni corregits".

Al mudéver assenyalava els clàssics, però la seua proposta no prosperà perquè no podia. La llengua antiga era ja vista com a "una altra cosa" prèvia, més unitària però també més envellida –és en aquesta època que sorgeix el mot "llemosí"⁴³–, i abraçar-la

⁴¹ Els editors de principis de segle tenien uns referents cultes que asseguraren el model escrit, tot i que no del tot unitari: "Professors universitaris, juristes, notaris, eclesiàstics i funcionaris de la Cancelleria Reial impulsaven un determinat tipus d'obres; clàssics grecs i llatins, gramàtiques, vocabularis, etc., obres que influeixen en les noves pautes gràfiques, gramaticals i lèxiques". Malgrat la seua precarietat, aquest mestratge "va garantir, almenys, una certa consciència i unitat lingüística i uns models cultes de llengua sense els quals no es podria explicar la Renaixença" (García Sempere & Wilkinson 2011: 55).

⁴² Sobre les edicions i la recepció de March al segle XVI, vegeu Escartí (2012: 66-92).

⁴³ Lluís Santàngel, en els coneguts versos inclosos a les traduccions d'Ausiàs March impreses al 1560, 1562 i 1579 a Barcelona i Valladolid, de les quals parlàvem adés, deia: "la empresa [de Montemayor] fue d'ingenio al mundo raro / qual le pedía la aspereça fiera / de la escabrosa lengua limosina" (Valsalobre 2014: 20). També en pot servir d'exemple l'edició del Blanquera de Lull apareguda a València el 1521, obra del català Joan Malbech. I dic "obra" perquè fou traduïda "de la llengua llemosina primera" a "esta llengua valenciana bastarda". Només havien passat dos segles. Vegeu Schmid (1988). El cas del cronista Pujades, de qui ja hem parlat, és ben conegut: "Si jo parlàs lo català vell, molts no l'entendrien, com no entenen lo antic llemosí i altres no el volrien ni oir [...] així com en castellà hi ha diferències de llengües entre la nova i la vella" (Pujades 1609: s.n.). Hi ha, però qui matisa aquesta anàlisi. Antoni Lluís Moll, sobre les edicions cinccentistes de March, afirma: "la tesi d'una pretesa distància lingüística insalvable entre el català de final del segle XV i el model lingüístic del XVI, que expliqui la sensació d'obscuritat, no és expressada explícitament per cap dels textos o paratextos; les llistes de vocables definits que apareixen

hauria significat renunciar “a participar amb una òptica autòctona” en una literatura europea contemporània que es movia en altres coordenades: llibres de cavalleria, epopeies o poesia lírica itilitant (Ferrando & Nicolàs 2011: 205). Els temps havien canviat definitivament. L’alternativa era la *creació* d’una llengua moderna, un besllum frustrat de la qual podem veure a línies de Beuter, polides d’arcaïsmes i de suficient frescor. Era el que havia fet el castellà abdicant de les seues grans figures medievals i el que feien altres llengües de l’entorn. Du Bellay, en certa manera, repetia el plany d’Almudéver sobre l’estat de la llengua literària llavors: “je n’estime pas notre langue vulgaire, tel qu’il est maintenant”, tot i que diferia d’ell en la solució: “laissez-moi de toutes ces vieilles poésies françaises aux Jeux floraux de Toulouse et au Puy de Rouen, témoignages de notre ignorance” (Viala 2014: 237 i 257). I també era inviable: Du Bellay –i Valdés, i Morales⁴⁴, i Bembo, i fins i tot Oliveira o Barros– tenien una cort i un poder de què el valencià no disposava. La clau, en el fons, no era si *modernitat o no*: era si *cort o no*. Els debats, els planys, les hipèrboles i tot allò que ocupava les seues plomes tenia possibilitats d’aplicació pràctica senzillament perquè comptaven amb una estructura institucional complexa que ho feia possible. Aquesta s’escolà, per cert, entre les línies de les seues apologies, discursos i gramàtiques, sempre tan a prop de la reivindicació imperial⁴⁵. En el cas peninsular, un dels casos més primerencs i d’exposició més clara és el de l’aragonés Gonzalo García de Santa María: “e porque el real imperio que hoy tenemos es castellano, y los muy excellentes rey e reyna nuestros senyores han escogido como por asiento e silla de todos sus reynos el reyno de Castilla, deliberé de poner la obra presente en lengua castellana. Porque la fabla comúnmente, más que otras cosas, sigue al imperio” (Asensio,

al final d’algunes edicions són més habituals del que, d’entrada, alguna bibliografia havia pressuposat. Per això, més que d’una foscor real, caldria parlar d’un tret autorial definitori, que es converteix en topos de les lectures marquianes renaixentistes” (dins Broch & Solervicens 2016: 90). Aquesta foscor, però, sembla evident unes dècades més avant. El 1621 s’edita la versió del *Kempis* de Pere Gil, en el pròleg de la qual afirma: “de la versió catalana sols he vist un exemplar estompat en lo segle passat, en forma de quart, en llengua antiga, que era en bona part limosina, ara no usada en Catalunya” (Riquer 1964: 586). Parla de la traducció de 1491 del valencià Miquel Peres: ací, depassat un segle entre una edició i una altra, la distància sí que sembla determinant.

⁴⁴ “Por esto me duelo yo siempre de la mala suerte de nuestra lengua Castellana, que siendo igual que todas las buenas en abundancia, en propiedad, variedad y lindeza, haciendo en algo d’esto a muchas ventaja, por culpa o negligencia de nuestros naturales está tan olvidada y tenida en poco, que ha perdido mucho de su valor” (Ruiz 1993: 366).

⁴⁵ En el cas d’Irlanda i les propostes d’anglicització, per exemple, Richard Stanyhurst comentava a les *Chronicles de Holinshed* (1577): “una conquesta comporta, o com a mínim hauria de comportar, tres coses, com ara la llei, vestimenta i llengua. Perquè allí on un país és sotmès, els seus habitants haurien de regir-se per la mateixa llei a què se sotmet el conquistador, seguir la mateixa moda en la indumentària que segueix qui ha assolit la victòria, i parlar la llengua que parla el *vencedor*. I si falta una d’aquestes tres, indubtablement, la conquesta flúixejà” (Leerssen [2006] 2019: 57)

1960: 403)⁴⁶. Aquesta idea, exposada significativament –repetim– per un aragonés a finals del segle XV al caliu de la vocació *universalista* de l’humanisme⁴⁷, tindria èxit al XVI, ja amb eixe *imperio* ben definit i *universal*. L’hem entrevista ja a les raons que exposaven Beuter o Viciana per a traduir les seues obres. El primer encara seria més clar: “pues como el tiempo ha traydo la diversidad de tantos reynos como en España se partieron (por la venida de los moros) en un general y solo señorío, excepto el reyno de Portugal, parece que el mesmo tiempo requiere que sea en todos una común lengua, como solía en la monarquía primera de España en tiempo de godos”. Anys després, un altre testimoni ben conegut és el de Gaspar Escolano, amic de Català de Valleriola i membre de la seua acadèmia, qui escriurà les seues *Décadas* (1610) “en lengua universal, que lo es la castellana”, a més de “ser generalmente hablada y entendida no sólo en España, pero aun en toda la redondez de la tierra”. Igualment clar era, el 1660, fra Antonio d’Alacant, als seus *Avisos al nuevo predicador evangélico*, deia: “No digo que use el predicador lenguaje tosco y bronco (que de ambos extremos se ha de apartar [sic]) sino de lenguaje cuerdo, llano y propio [...] hágase a hablar castellano que es el que se usa en los púlpitos de España”⁴⁸. De vegades, però, era aquest universalisme el que feia bandejar el castellà. És el cas de Jaume Bleda, qui escrigué en llatí la seua *Defensio fidei* entre d’altres coses perquè li era en aquesta llengua “más fácil que en la castellana”, però també perquè havia viatjat “entre naciones estrangeras que dessean ver escritas en estos tiempos en latín las cosas de España” (Bleda 1601: 579). Per contra, malgrat tots dos *universalismes*, hi havia casos en què el català es feia *necessari*, com explicava el principatí Pere Gil en la seua versió del *Kempis*, ja que fora de les grans urbs, “en les altres demés ciutats, viles i llocs no és ben entesa la llengua castellana de la gent comuna, i nengunes dones la usen”, i així calia escriure “en les paraules més planes comunes de la llengua catalana per a que

⁴⁶ L’humanista aragonés, que arribà a ser juriconsult del rei Ferran, havia llegit Lorenzo de Valla i continuaria la seua idea *imperialista* de la llengua.

⁴⁷ Un dels productes més notables de la “paradoxa” de l’humanisme que comentava Bataillon, en eixir reforçades les llengües romàniques d’un moviment pretesament *universalista*, foren les obres de reflexió lingüística publicades en les llengües romàniques més destacables: Antonio de Nebrija la *Gramática castellana* (1492), Pietro les *Prose della volgare lingua* (1525), Alonso de Valdés el *Diálogo de la lengua* (1527), Fernao d’Oliveira la *Grammatica da lingoagem portuguesa* (1536), Joao de Barros el *Diálogo em louvor da nossa linguagem* (1540) i Joachim Du Bellay la *Défence et illustration de la langue française* (1545). Per al cas valencià, tot i que no es publiquen pròpiament gramàtiques, sí que van aparèixer obres de reflexió sobre el vulgar amb propostes de gramatització, com és el cas de les *Regles d’esquiver vocables o mots grossers o pagesívols*, començades pel valencià Bernat Fenollar i acabades pel barceloní Jeroni Pau, format a Itàlia i coneixedor de la “questionne della lingua”. Les *Regles* inclouen no només correccions lèxiques sinó també ortogràfiques o morfològiques. Vegeu Colón & Ferrando (2011).

⁴⁸ Vegeu tots aquests testimonis al recull de Pitarch (2001: 44). Per a les raons de Beuter i de Viciana, vegeu Escartí (2003).

tota manera de gent pugua d'ell aprofitar-se"⁴⁹. Però eren paraules "més planes"; les "altes", clar, eren ja en castellà...

Així les coses, la modernització lingüística que intentà Marc Antoni Ortí al segle següent no pogué passar d'hipòtesi. Carles Ros es queixarà, ja a inicis del XVIII, que la llengua escrita és "difícil de escriure, hui en dia, per estar arrimada, y no usar-se" (Ros 1736: 17). Els lletraferits valencians feia temps que havien triat, i la majoria havien optat per la diglòssia. Bernat Català i Valleriola també. La redacció del seu dietari íntim, majoritàriament en valencià, és coetània a la seua activitat literària i política pública en castellà, de la qual l'Academia de los Nocturnos⁵⁰ (1591-1594), que presidia amb amples poders, n'és l'exemple més clar: una reunió literària de les capes altes de la ciutat de València, aplegades per a la creació a imitació⁵¹ dels clàssics llatins i de la poesia castellana de moda, seguint el ja assimilat Garcilaso i en la línia ideològica de Trento⁵², sense obviar l'espai per a la sàtira tradicional. Només alguna referència ornamental a sant Vicent Ferrer i a un Ausiàs March que no entenien⁵³ posaria la nota *provincial*. Nobles i

⁴⁹ Gil afegia, a més a més, l'argument que "ans bé la llengua catalana entra algunes llegües dins del regne d'Aragó i de França, i és parlada casi en tot lo regne de València i en les illes de Mallorca, Menoca, Ivissa i en part de la Sardenya" (Riquer 1964: 585).

⁵⁰ La bibliografia sobre aquesta acadèmia manierista és extensa. A tall de selecció, vegeu els estudis de Canet (1993), Ferri Coll (2001), Sirera (1993), Mas i Usó (1991) o Canet & Rodríguez & Sirera (1987).

⁵¹ "La poesía de la Academia es deudora de la mentalidad literaria de su tiempo, en que se premia la capacidad del escritor para remedar un motivo clásico, sirviéndose de las distintas posibilidades que la mimesis le ofrecía (...) los *nocturnos* eran ante todo buenos *imitadores*" (Ferri Coll 2001: 17-18).

⁵² Com a exemple de la comunió espiritual d'aquesta literatura aristocràtica amb la Contrareforma, hi ha la hagiografia teatral del patriarca Ribera que publica Gaspar Aguilar, amb alguns tocs, però, de probable ironia. En algun moment, diu Ribera "Qué dize de mi toda la gente d'este Reyno?" i li respon un cambrer: "Callando alaba tu valor inmenso". Ribera: "Y esta es grande alabança? *Cam*: Es infinita, la Escritpura no dize, que la tierra/ enmudeció en presencia de Alexandro?/ Pues lo mismo a Valencia le sucede,/ que viendo tu grandeza soberana/ su alabança con silencio" (Aguilar 1616).

⁵³ "Aquesta aglomeració de grafòmans arrossegaven encara molta insípida medieval, de vegades d'un erotisme fàcil, de vegades d'una pietat igualment fàcil. Però ja havien assumit Garcilaso de la Vega. El que no podien 'entendre' era Ausiàs March. En una interminable llista de poetes, el canonge Francesc Tàrraga fa aquesta declaració que no té pèrdua:

*Juan de Mena es el primero
que pendón ha levantado.
Un marqués de Santillana
no va lejos a su lado;
puédense contar también
tres antiguos valencianos:
Ausias y Jaime Rojo,
y uno que ha también soñado. [Jaume Gasull]
Garcí Sánchez, Cartagena,
y después Torres Navarro,
Castillejo, y finalmente
van Boscán y Garcilaso,
que hurtaron a Italia el metro
que en España han trasplantado.*

jerarques eclesiàstics, però també burgesos més discrets econòmicament, l'objectiu dels quals, però, no serien, en el fons, ni els sonets ni les *redondillas* sinó la celebració social. Ho va veure molt bé Josep Lluís Canet: el que s'hi donava era l'exercici en uns models literaris "que sirvieran ante todo a los intereses de la nobleza, para que ésta pudiera desenvolverse con facilidad en ese nuevo espacio cortesano-ciudadano, creando al mismo tiempo una nueva estructura del poder cultural en la propia ciudad" (Canet 1993: 118). En altres paraules, allò era un entrenament social, en què s'adquirien destreses retòriques útils en el seu futur de càrrecs notables. La proposició de temes, l'habilitat en la *defensa* d'aquests en el debat i l'exhibició de saber eren els motors de les reunions. Tot allò, òbviament, era en castellà. I no calia insistir massa perquè així ho fora. En la segona *Sentencia* de les *Justas poéticas hechas a devoción de don Bernardo Catalán de Valeriola*, celebrades el 1601 i editades l'any següent, el "doctor Francisco Tarrega, canónigo de la Santa Iglesia de Valencia" dedica uns versos molt grandiloqüents al president:

Él [Valleriola] la gran competencia
juzga, y admite versos castellanos:
las pruebas a sentencia
a diez de março lleguen y a sus manos,
porque salgan (el día
de sant Benito) a la luz en la Zaydía.
(*Justas poéticas* 1602: 185).

Molt més famosa i citada és la referència posterior, ja en la tercera justa:

Cathalán que tantas vezes
por su zelo y por su nombre
sus privilegios celebra,
en estas Cortes da el orden.
Día de la Madalena
recibe las peticiones,
en lenguaje castellano,
qu'es agora el que más corre.
Iuzgará con asistencia

Aquests versos valen per una autodefinició. Els 'acadèmics' dels Nocturnos no sabien ja qui era Ausiàs Marc. Inclús en el castellà discret de Jorge de Montemayor, Marc els era, i només, un dels tres noms, tres noms solament, a recordar, en un gloriós esforç de 'paisanatge'" (Fuster 1989: 95-96).

sin que sus pasiones le doblen.

(*Justas poéticas* 1602: 253).

S'admetien i es rebien versos castellans, per tant, i poques propostes hi havia que trencaren el monolingüisme oficial de tots aquells aplecs. Les línies en vernacle de Jaume Orts, irrellevants en el conjunt d'actes dels nocturnos són la nota *exòtica* d'uns papers que ben podrien haver sigut redactats en una acadèmia sevillana⁵⁴. Però ho foren en una de valenciana, i per allà desfilarien més o menys regularment tots els grans noms d'aquella "escuela" literàriament condemnada per Fuster i absoluta per Sirera⁵⁵: Gaspar Aguilar, Guillem de Castro, Rey de Artieda, Cristòfor de Virués... El fet que molts d'ells foren fills o néts de castellans o aragonesos, destacat en alguns estudis del període (Fuster 1962b: 139), en el fons no era determinant. Molts valencians de llengua materna, fins i tot d'una generació anterior als nocturnos, com Gaspar Gil Polo, escrivien ja amb "destreza" les seues obres "sin embargo de no serle tampoco nativo el idioma castellano"⁵⁶. I molts escriptors forasters havien sigut literàriament assimilats abans. El problema no era aquest. Ara era diferent: la llengua de la monarquia era el castellà. I això sí que tenia importància, perquè darrere desfilaria la llengua de –l'alta– literatura. Virués, capità dels *tercios* espanyols com Rey de Artieda, no dubtaria: "digo que España está en su edad robusta,/ y como en lengua y armas valga y pueda,/ me parece gustar de lo que gusta" (Sirera 1995: 271). I també, a nivell públic, bona part d'una aristocràcia que havia anat entroncant amb la veïna i que veia en l'altra llengua un signe inequívoc i inigualable de distinció: "habla siempre en castellano" deia una dama valenciana de *La verdad averiguada y engañoso casamiento* (1599) de Guillem de Castro. Hi ha també la il·lustrativa desimboltura amb què el senyor d'Olocou, Joan de Vilaragut, es dirigeix a les autoritats municipals el 1604: "muy bien hazen vuestras mercedes, que no ha de haver

⁵⁴ "És com si la generació dels Tàrraga, Aguilar, Rey de Artieda, Virués, etc., que és la de sant Joan de Ribera, hagués aconseguit soterrar definitivament tota una gloriosa literatura medieval. Nogensmenys, amb el temps la llengua autòctona penetrarà de nou en les justes, però ara només amb una finalitat burlesca o satírica" (Ferrando, 1983: 1068). Ferrando recupera també el cas paradigmàtic de Gaspar Aguilar, qui en el certamen en honor de Tomàs de Villanueva, a València el 1619, contestà uns versos en valencià de Nicolau Mestre no sense afegir que "...aunque el tiempo lo proíbe/ respondelle determino/ con la lengua que él escribe". Foren sis quintetes en català, vegeu Ferrando (1983: 934).

⁵⁵ "La inòpia intel·lectual es generalitza. La lectura de Guillem de Castro, de Gaspar Aguilar, de Tàrraga, de Mercader, de Rey de Artieda, de Virués, de Boïl, ens revela la monstruosa inanitat dominant. (...) La plantilla, sense oblidar Gaspar Gil Polo ni ningú, és d'una mediocritat relativament àuria" (Fuster 1968: 23-24 i 155). Sirera, en canvi, considera per exemple algunes de les proses de Tàrraga, Virués, Ledesma o Aguilar "peces realment notables" (1995: 260).

⁵⁶ De les notes de Cerdà i Rico a l'edició de *La Diana enamorada* Gil Polo (1778).

almohada donde asiste la ciudad”⁵⁷ o la vertiginosa facilitat amb què Valleriola canvia de llengua al seu dietari quan el diàleg reportat és amb algú *important*. El mateix comportament públic sembla que seguia el marquès d’Aitona i virrei, Francesc de Montcada i Cardona, que diu als jurats de la ciutat “que hiciessen lo que quisiessen”⁵⁸ en un acte de fe de la Inquisició l’any 1594.

Tot açò, però, no apareix del no-res. Ho hem apuntat abans. La literatura que produeixen aquests grups, classicista i castellanitzant, fou batejada per Fuster com a “un afer dels aristòcrates locals, de ‘ciudadans honrats’ i adherits a la noblesa, o d’escriptors refugiats al mecenatge dels uns i dels altres” (1962a: 47), cosa ben certa. Ara bé, el seu primerenc anàlisi –que matisaria anys més tard– comportava també deixar en mans del “patrimoni popular” en quasi monopoli “la vena satírica i burgesa”, una conclusió que no encaixaria del tot amb una part important dels versos dels nocturns, a vessar d’equivocs sexuals i de paròdia, com la del mateix canonge Tàrrega⁵⁹. El problema, en el fons, no és que en valencià es produïra sàtira-burla de tocs *popularistes* –en castellà, com veiem, també se’n feia, i en francès, i...–, sinó que el seu pes en el còmput global de la producció literària i de la seua percepció social es decompensava progressivament: “el català s’hi queda reduït” (Fuster 1989: 98).

⁵⁷ L’anècdota es troba referida al *Libre de memòries*, i suposa un exemple més de com l’aristocràcia s’endinsava cada vegada més en el camí de la substitució lingüística (Carreres Zacarés 1930-1935: 1052).

⁵⁸ Vegeu Carreres Zacarés (1930-1935: 1022).

⁵⁹ Així ho matisarien els editors de les actes completes de l’acadèmia: “Si así fuera de modo taxativo [la dicotomia que plantejava Fuster], no se explicaría las más que frecuentes incursiones de la poesía del Cancionero de los nocturnos en temas equívocos y la chispeante amalevolencia del mismo Tàrrega cuando diserta ‘sobre las excelencias de la breva’ (...). Por el contrario pensamos, junto a Rinaldo Frolidi, que en el último tercio del siglo XVI valenciano puede estudiarse la maduración de una conciencia artística que se realiza dialécticamente entre las reminiscencias aristocráticas (a menudo exasperadas en formas ya barrocas) y una orientación burguesa y de mayorías; una simbiosis que, por cierto, se ha considerado en la base de la erudición académica. Sólo así se entiende que la obra producida en el seno de la Academia de los Nocturnos (poesía y prosa) se imponga en dos corrientes de clara personalidad: la literatura didáctica marcada por una especie de corporativismo gremialista (...) y la que (en palabras de Mérimée) tributaría de la popularidad y del momento: la poesía banal que hilvana e improvisa temas costumbristas, irónicos, amorosos, engolados, burlescos, religiosos” (Canet & Rodríguez & Sirera 1987: 41-42). El mateix Fuster, com diem, però, en fou conscient: “Els Nocturns alternaven la corda piadosa amb l’amatòria maquina, i, de tant en tant, no vacil·laren davant l’obscenitat” (dins Belenguer 1989: 299). En aquest sentit, són memorables alguns dels fragments del pròleg a l’edició del cançoner dels nocturns de Salvà: “lo cual prueba la aberración de ideas de aquellos hombres, que creían poder pasar como género lícito y corriente todo aquello que no atacaba a los dogmas del catolicismo, por más que la inmoralidad y licencia rebosara en todas sus partes. En vista, pues, de estos datos y otros muchos que podría alegar, he llegado a deducir, asiste poquísima razón a los que para denigrar el estado de cultura actual y los progresos de la civilización, nos están continuamente presentando como modelos a nuestros antepasados” entre candorós i irònic el prologuista, que continua relatant, aparentment excitat, les banalitats que “nadie se atrevería hoy día a publicar” d’aquells homes que vivien “cuidadosamente escudados por un tribunal de la Fe” (Salvà 1905: 20-21). En relació amb el canvi de gustos poètics, vegeu també Martínez Romero (2001).

Les figures més actives del moment, però, no es limitarien a la participació en els certàmens que tornarien o en les acadèmies elitistes que naixerien, provarien la prosa –hi ha l'efímera novel·la pastoral– i un teatre laic que també s'havia adaptat als models castellans. Hem fet abans referència als autos sacramentals que començaven a fer-se habituals als carrers valencians, però la dramaturgia profana també havia evolucionat des dels temps de la torre d'ivori de Germana de Foix, renaixentista i artificial. Hi havia ara el teatre *comercial*, amb què les companyies d'actors castellans i italians sovintegen i acaben per guanyar el mercat: la d'Alberto Naseli, Ganassa, Stefanello Bottarga... o la de Lope de Rueda, que triomfa a la dècada dels seixanta (Broch & Solervicens 2016: 108). Timoneda, clar, també l'edita. Vint anys més tard es consolida la nova comèdia amb Tàrraga, Aguilar i Guillem de Castro. Aquest, amb la seua partida a la cort de Madrid, retrata la *provincianització* de la cultura d'elit valenciana. El regne de València, que tenia en el Corral de l'Olivera de la capital el seu amfiteatre dramàtic, no podia oferir-li més. L'espai, poc adaptat per a hostatjar grans representacions, i la “dependència” d'aquelles companyies estrangeres, van ser sense dubte “els principals impediments per a la consolidació d'una practica teatral autòctona” (Sirera 1995: 282).

Amb la poesia de cançoner, la predicació i el teatre cada dia més vehiculats en castellà, el triangle dels *mass media* de l'època⁶⁰ es tancava. I això volia dir, senzillament, que la castellanització a què s'havien llançat amb tot l'entusiasme les capes més altes de la societat valenciana també *tocava* d'una manera o una altra el poble, monolingüe però cada vegada més exposat a la llengua veïna, i sobretot a les capitals –València, Oriola⁶¹...– on les dinàmiques que venim comentant tenien més incidència. Després de tot, ja s'havia generalitzat una edició més econòmica orientada cap a les capes mitjanes: el cançoner del *Flor de Enamorados* de Timoneda, bilingüe tot i que majoritàriament en castellà, n'és un bon exemple. En tot cas, cal ser prudents en aquest punt i no interpretar “la història de la llengua des de la història de la literatura”, com recordava encertadament Martí Mestre (2005: 102). El poble, al cap i a la fi, continuarà monolingüe i incapaç d'entendre correctament el castellà fins ben entrat el segle XIX. D'exemples, no en falten: “Esta és

⁶⁰ Així els anomenava Fuster dins Belenguier (1989: 228).

⁶¹ A Oriola, cas de fulminant substitució lingüística a partir, sobretot, de la repoblació després de l'expulsió dels moriscos, trobem un cas revelador, en tant que cohetani i semblant al de Valleriola a la capital. Es tracta de Mossén Pere Bellot, rector, qui “en la seua activitat administrativa feia servir el català; fins i tot, com a assidu a l'arxiu de la Sala de la ciutat, hi va restaurar *Lo Llibre del Repartiment d'Oriola*”, mentre que “en la redacció dels *Analys d'Oriola*, que adreça a l'oligarquia de la ciutat, ja i empra l'espanyol” (Pitarch 2001: 46).

la causa perquè/ escrich yo hui en valencià/ que és rahó que a nostra llengua/ la usem al cap de cent anys,/ y és cert que no tots entenen/ tots los termes castellans”, deia algú en el *Coloquio entre un religioso mercenario y un labrador*, referit per Josep Vicent Ortí el 1740 (Escartí 2012: 147). Segle i mig abans, la llengua també resisteix encara en l'àmbit privat de les capes altes, malgrat que públicament en dimitisquen. Fou probablement Gaspar Centelles a qui anava adreçada la versió valenciana de Jeroni Conques del *Llibre de Job*⁶², l'única traducció de la Bíblia al XVI, investigada aviat per la Inquisició. Era 1560 i Centelles, qui moriria després a la foguera, es feia traslladar al valencià una obra per al seu consum íntim, una temeritat però també un símptoma. Indicis, també, serien les posteriors línies privades dels nobles germans Vic, Àlvar i Dídac, probablement el primer dietari nostrat que emprà singularment el castellà, iniciat el 1619. A cavall dels uns i dels altres, la vida i l'obra de Bernat Guillem Català i Valleriola sura com un símbol de transició, entre dues aigües. El corrent, però, ja s'hi havia decantat. Des de Lleó, la correspondència amb el seu fill Pelegrí, com amb la resta dels seus paisans, serà en castellà⁶³. L'aristocràcia començava a renunciar també, a poc a poc, de portes endins.

⁶² Vegeu Conques (1976).

⁶³ AGFDV, e.1.5/6, 42.

2. Català i Valleriola en la dietarística valenciana dels segles XVI i XVII.

a. Gènere i evolució.

Hem insistit molt al llarg d'aquestes línies en la dimensió molt sovint *privada* de la “literatura memorialística” en què en molts casos es refugià certa prosa valenciana quan fou bandejada de la impremta pel prestigi del castellà, i en la qual podem incloure l'autobiografia de Bernat Guillem Català de Valleriola. Ara bé, l'etiqueta, boirosa i ampla, mena a l'eclecticisme i demana precisió: què és, doncs, aquesta “literatura memorialística” i què són, dins d'aquesta, els “dietaris”? La varietat de la primera, un autèntic paraigües que engloba textos tan diversos com els dietaris moderns *stricto sensu*, els memorials i les anotacions en llibres de compte, obliga almenys a precisar-ne algun tret comú. Així, els estudiosos de la matèria arreu d'Europa⁶⁴ han convingut que als uns i als altres els uneix, almenys, “la voluntat de l'autor o dels autors per tal de deixar constància del que han vist o han viscut, o del que s'han assabentat per via de terceres persones o, fins i tot, per via escrita –impresa o manuscrita–”, malgrat que es podrien diferenciar pel seu grau d'intimitat o per la freqüència amb què corre la seua tinta (Escartí 2010: 183). Dins de l'eclecticisme inevitable, doncs, hi ha característiques que ens permeten agrupar tots aquests papers i també delimitar la singularitat dels dietaris. Un dels historiadors clàssics de la matèria, Bourcier (1977: 4), aposta per una definició ampla, segons la qual un dietari “est la récapitulation d'une journée, de journées successives”. Ací, però, podrien entrar les relacions de successos particulars, que narren algun esdeveniment notable i de curta durada, com les realitzades en les entrades triomfals dels reis a les ciutats dels seus dominis. En seria un bon exemple la coneguda *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*, de Cock⁶⁵. De vegades, però, el fil temporal s'allarga, i el que es narra és tota una guerra, com podem

⁶⁴ De l'àmbit europeu vegeu Mouysset (2007 i 2009). Pel que fa al català, són fonamentals, sobretot per al cas valencià, els estudis d'Escartí (1990, 1994, 1998, 1999 i 2010) i la seua introducció a Aierdi (1999: 37-52), com també els de Antoni Simón i Tarrés (1988), Torres Sans (2000) i Simó i Roca (1990 i 1995). La producció en anglès i alemany ja havia suscitat l'interès dels estudiosos des de la dècada dels cinquanta del segle XX. Ben coneguts són els estudis de Matthews (1950) i Bourcier (1977) pel que fa a l'anglesa, i Graesser (1955) de l'alemanya, als quals se'ls han afegit en els últims anys, respectivament, els nous estudis de Ferrieux (2001) –d'Anglaterra i Irlanda– i de Kormann (2001) i Ulbrich (2007) –de l'alemany. La dietarística en altres llengües ha sigut analitzada posteriorment: Dekker (1995) la dels Països Baixos; Cicchetti&Mordenti (1983), Mordenti (2001), Grubb (2007), Antonelli (2007) o Ciappelli (2007) la italiana; i Amelang (2007) i Castillo Gómez (2007) l'espanyola.

⁶⁵ Fou editada al segle XIX, vegeu Cock (1876). També hi ha mostres manuscrites d'aquest tipus d'obres, com la *Relación de la entrada y mansión en Valencia del rey don Felipe 2, 1586* (Arxiu del Reial Convent de Predicadors de Valencia, ARCPV, ms. 49, f. 201-211).

llegir en la *Relació verdadera de com se començà i se proseguí la Germania en la ciutat i regne de València que fonc en los anys 1519 fins el 1521*⁶⁶ de Guillem Ramon Català i Valleriola, avantpassat del nostre noble. Hi hauria espai també, dins d'aquella definició, per als annals i els llibres de memòries, centrats en la recopilació de notícies i encarregats per una institució amb certa voluntat d'ús públic, com el famós *Libre de memòries de la ciutat de València*⁶⁷ o el *Libre d'antiquitats de la seu de València*⁶⁸, construïts al llarg del temps per diverses mans. Però el dietari –el dietari *pur*– és en el fons una altra cosa, i la seua formació com a gènere literari –subaltern, però gènere– fruit d'un procés de segles. Presents ja en l'Antiguitat Clàssica, arriben a l'Edat Mitjana “barrejats amb altres gèneres”, i és només a partir de la segona meitat del segle XIV que “podrem tornar a parlar d'una dietarística més o menys independent dels annals, dels crònicons o de les cròniques, tot i que ben sovint hi sol aparèixer com un apèndix d'altres obres, com una continuació” (Escartí 1998: 15). Aquesta “protodietarística” naix per tant a l'ombra d'altres tipus de textos, sempre subordinada, però acaba per créixer a partir d'aquests, d'una banda gràcies a “la curiositat dels notaris o dels escrivans” que no s'estaven de reportar marginalment fets rellevants per a ells amb la corresponent data en el marge dels seus protocols. En el cas valencià, trobem Jaume Vinader entre 1458 i 1464 o el notari Berenguer Cardona amb la seua referència a l'incendi del Mercat de València del 1447⁶⁹. I n'hi haurà més: Pere Alfonso entre 1462 i el 1472, Joan Gamisa entre el 1480 i el 1486, i molt especialment dos escrivans de la sala del Consell de la ciutat de València, Jaume Eiximeno i el seu fill Gaspar, qui acumularà vint anotacions entre 1489 i 1492 sobre temes tan diversos com execucions o eleccions menors de càrrecs locals. A la formació del dietari modern també ajudarà, d'una altra banda, l'evolució de les anotacions d'annals i cròniques, que “perden el caràcter més o menys èpic i esdevenen locals, anecdòtics i passen a relatar els fets ‘per jornades’” (Escartí, 1998: 15). L'augment de l'assiduïtat i la

⁶⁶ Se'n conserva còpia manuscrita a la Biblioteca Valenciana (Mss/262), però existeix edició crítica contemporània, obra de Duran i Grau (1984).

⁶⁷ El títol complet és *Libre de memories de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de Valencia (1308-1644)*, el primer volum del qual va ser publicat un any després de l'*Autobiografia* de Català i Valleriola per la mateixa Acció Bibliogràfica Valenciana del marquès del Malferit, a càrrec de Carreres Zacarés (1930-1935).

⁶⁸ Fou editat per primera vegada a principis del segle XX per Sanchis Sivera (1926), tot i que hi ha la moderna edició crítica de Martí Mestre (1994).

⁶⁹ Copiem la transcripció d'Escartí (1998: 17): “Dijous en la nit, a les deu ores de la nit, que comptàvem XVI de març, any MCCCCXXXVII, que era mijant quaresma, se'n pres foch o fon més foch en la Fusteria del Mercat de València; e cremà's tota la una e a l'altra part [...] al cantó de la Porta Nova e tro al cantó del carrer que va a la Mercé, per casa d'en Bayona, e tot lo Trench per la mitat de la Pelleria tro a la Carneceria. Fon una fort spavantable nit. Déu, per sa mercé, nos guart de altre semblant sinistri o major. Moriren-hi huyt persones e cremaren-se tots los mobles dels fusters e la major part dels altres”.

profunditat de les línies, doncs, acabaria per crear una nova categoria: “el dietari seria el gènere historiogràfic que dóna notícies per dies amb una extensió i una freqüència majors que els annals i els crònics. En general, participa de les característiques apuntades de la crònica i sembla haver-se originat per evolució d’aquestes” (Simón i Tarrés, 1991: 20)⁷⁰. Entre aquests trobarem molts exemples a partir sobretot de la segona meitat del segle XIV: el famós *Dietari del capellà d’Alfons el Magnànim*⁷¹, atribuït a Melcior Miralles, la coneguda com a *Crònica de Pere Maça*⁷² i els anomenats *Annals valencians*⁷³. I encara hi hauria els esmentats *Libre de memòries* i el *Libre de antiquitats*...

b. L’evolució es concreta: Valleriola, primer gran dietarista?

El dietari, doncs, el trobem al segle XVI cada vegada més emancipat i amb uns trets definitoris més marcats, que amb Català i Valleriola veurem més clarament reflectits que mai fins aquell moment. El primer, apunta Escartí, serà el fet que “abraça un període – llarg o curt– de la vida del seu redactor i és tot just l’existència d’aquell el fil conductor de la narració” (Escartí 1990: 121). En altres paraules, el dietari podrà parlar o no de fets rellevants de la vida de qui l’escriu, però és aquesta vida el nexa d’unió de cada anotació i d’on parteix la motivació per reportar-la. Altres dos trets s’hi afegeixen: l’heterogeneïtat i la fragmentarietat. Efectivament, els dietaris seran eclèctics per definició: hi haurà, al seu interior, allò que haja sobtat al redactor, des d’un esdeveniment religiós a una malaltia pròpia, passant per l’oratge o qualsevol contingència política. Les línies de Valleriola encaixaran a la perfecció, per primera vegada en la història de les lletres catalanes, en aquestes tres característiques: abraçarà pràcticament tota la vida del seu autor que és, d’una altra banda, el fil que lliga totes les anotacions; alhora, les anotacions són variades, heterogènies, poden parlar d’una malaltia i a la línia següent tractar un nomenament del bras militar; finalment, són fragmentàries: no estan concebudes com un text amb perfecta coherència interna, una introducció i una conclusió, sinó com a notes al vol, importants en la mesura que consignen fets, però no en *com* ho fan. Així, pensem justificada l’afirmació d’Escartí a propòsit de la consideració de Valleriola com a primer gran

⁷⁰ Vegeu també Coll i Alentorn (1991: 428).

⁷¹ De les tres edicions contemporànies, vegeu Miralles (1988, 1991 i 2001).

⁷² Vegeu-ne l’edició d’Hinojosa Montalvo (1979).

⁷³ Vegeu-ne l’edició de Cabanes Català (1983), la introducció de la qual és, però, molt deficitària.

escriptor valencià d'aquest tipus de textos: “molt possiblement, el primer autor que podríem destacar com un vertader ‘dietarista’” (Escartí 2010: 189).

La comparació amb el dietari de Pere Joan Porcar, *Coses evengudes en la ciutat y regne de València*⁷⁴ parcialment coetani –el de Valleriola, però, s’inicia i s’acaba abans–, és reveladora en aquest sentit: el primer apostarà, sobretot, pel món hostil i fascinant que l’envolta –manifestacions, riuades, assassinats, esclats socials...– mentre que el del nostre noble centrarà la seua atenció en si mateix i la seua fulgurant carrera dins de la monarquia hispànica, no sense alguna esporàdica concessió a la vida quotidiana. La classe ho determinava, en part: Porcar, humil retor en la parròquia de Sant Martí de la ciutat de València, centrava la seua atenció en criticar-ho tot –i en no tocar res–, mentre que l’altre, cavaller ennoblit amb ànsies de promoció, reportava, al capdavant, un ascens. I tot era fragmentari. La mateixa configuració del gènere, *diària*, impedia normalment altres alternatives, malgrat que trobarem sovint exemples de reescriptura posterior: dècades més tard, Joaquim Aierdi apunta com les autores d’un assassinat que havia sigut injustament atorgat a un diputat “estigueren anys preses” (Aierdi 1999: 182) o el mateix Valleriola, qui en cert moment s’aturarà i posarà “per lo orde que se me recordarà y millor poré, los convents que yo he vist en aquest regne”, per a tot seguir relatar com “esent yo de 9 o deu anys concertaren mos pares ab molts altres cavallers y señores coneguts de anar a visitar a Nostra Senyora del Puig de Cebolla...” (Català de Valeriola 1929: 16), una narració que s’allarga tot seguit amb altres convents i anècdotes. Els exemples de reescriptura, com ja hem dit, es reiteren en les seues pàgines: “Fonch, crech yo, lo any 1601” (Català de Valeriola 1929: 110).

Aquesta introspecció de Valleriola, tan centrada en el seu “jo”, ha motivat alguns historiadors a col·locar les seues línies com a “antecedents rudimentaris de dietaris de tot més personal” (Escartí 1990: 40), una línia frustrada en la literatura catalana, en no haver els exemples posteriors incisius en l’autoexamen que podem trobar en d’altres com l’anglesa, amb el dietarisme *pur* de Samuel Pepys. Les raons d’aquest buit, lligades probablement al context politicocultural de què hem parlat en les pàgines anteriors, ens deixen les línies del nostre noble com a gairebé els únics indicis –però com a indicis al cap i a la fi– d’una escriptura d’aquesta mena, interior i construïda abassegadorament al

⁷⁴ Potser el de Porcar és, pel seu volum i contingut, el dietari més estudiat del barroc valencià. Així, ja té tres edicions, dos completes i una parcial –vegeu Porcar (1934, 1982 i 2012)–, com també el conegut estudi de Fuster (1962a: 119-182).

voltant de la consciència de la pròpia existència. El 1596 anotava el part d'una filla que naixeria morta:

...après mig jorn, li prengueren unes dolors a dona Costança de Perillós, ma muller, y confesà en lo oratori ab mossén Miquel Geroni de Aguilar, rector de sent Llorens. Y anant crexent-li les dolors enviaren per la comare, y entre güit y nou hores de la nit vingué a parir. Y com no era a dies cridaren a dit rector, que estava dient-li les maitines de Nadal, y yo li portí una canterella de aygua (que yo la avia feta poar per a beure, que tenia set), y posant-li una poca aygua en la mà, dix lo dit rector: “criatura de Déu, yo t bateje en nom del Pare, del Fill y del Sperit Sant”, y de allí a mig quart o un quart de hora morí (Català de Valeriola 1929: 30).

Val la pena comparar aquestes línies amb alguns fragments de Pepys en què la vida real –la dels dolors i les malalties, la mort–, s’hi escola també, però de la qual sempre sabem *a través del jo* que la viu:

Up, and all the morning at the office. At noon home, and contrary to my expectation find my little girle Su worse than she was, which troubled me, and the more to see my wife minding her paynting and not thinking of her house business, this being the first day of her beginning the second time to paynt. This together made me froward that I was angry with my wife, and would not have Browne to think to dine at my table with me always, being desirous to have my house to myself without a stranger and a mechanic to be privy to all my concernments. Upon this my wife and I had a little disagreement, but it ended by and by, and then to send up and down for a nurse to take the girle home and would have given anything (Pepys 1946: 192).

Però Pepys escriu ja en la segona meitat del XVII. Al País Valencià, llavors, continua la línia de dietarística privada, sense pretensions literàries ni d'edició i lligada només a la inclinació tan humana de “deixar memòria”⁷⁵. Era aquesta, al capdavall, la voluntat que havia mogut Vinader o Miralles en el segle XV, Català i Valleriola en el següent o, ja en el XVII, Porcar en la primera meitat i Aierdi, amb el seu *Notícies de València i son regne*⁷⁶, en la segona. És precisament en el sis-cents que trobem la més gran concentració de dietaris valencians, i a través d'aquests també les dinàmiques

⁷⁵ Així ho expliciten molts autors: Benavent afirma que escriu per deixar “memoria en lo venidero”. Mossén Torralba o el nostre Català i Valleriola solen utilitzar expressions de l'estil “pose en memòria” (Escartí 1999: 123).

⁷⁶ Només es conserva una part de la monumental obra d'Aierdi, concretament dos dels set volums que va tindre (Escartí 1999: 53), que sí que han estat editats. Vegeu Aierdi (1999).

sociolingüístiques que s’hi produïen. L’ús del castellà, que només cap al final del dietari de Valleriola es fa dominant, té en Porcar la qualitat de provatura no reeixida: ho intenta als inicis però sembla no fer-li el pes i acaba per desistir. En canvi, com ja hem apuntat, és la llengua privativa de les pàgines dels nobles germans Vich (1619-1632), o del posterior d’Ignasi Benavent, *Cosas más notables sucedidas en Valencia desde el año 1657*, que abasta fins el 1704. D’altres dietaristes, com mossén Torralba, apostaran pel bilingüisme de vegades extrem –les dues llengües poden conviure fins i tot dins d’una mateixa oració– que podem trobar en les seues notícies arreplegades entre 1608 i 1652⁷⁷. Joaquim Aierdi, però, es mantindrà fidel a la llengua i serà, consegüentment, un dels millors testimonis per tal de copsar l’estat de la prosa narrativa en valencià, tan mancada de models i, consegüentment, de mostres d’aquell període. El segle XVIII encara donaria els textos del rector de Montaverner, Josep Esplugues⁷⁸, com al millor exponent de dietarística al ja inexistent regne de València. A Catalunya, poc després, era el baró de Maldà, Rafael d’Amat i de Cortada, qui escrivia el seu dietari.

⁷⁷ Escartí (1999: 51) rescata un fragment desconcertant en aquest sentit, escrit amb motiu de la processió del 9 d’octubre del 1638: “...y por la calle de la Verge Maria baxaron a la Merced. Y por la calle dels Cotamallers entraren en lo Mercat y passaren per lo mitj...”. La còpia d’aquest manuscrit, obra del pare Güell i anomenada per aquest *Memorias curiosas*, es troba en la BUV (ms. 13, f.292-312).

⁷⁸ S’editaren per primera vegada el 1989 –també el 2001– sota el títol de *Memòries d'un capellà del segle XVIII. Josep Esplugues, rector de Montaverner*. Totes dues d’Emili Casanova (1989 i 2001).

3. L'*Autobiografia* de Català de Valleriola.

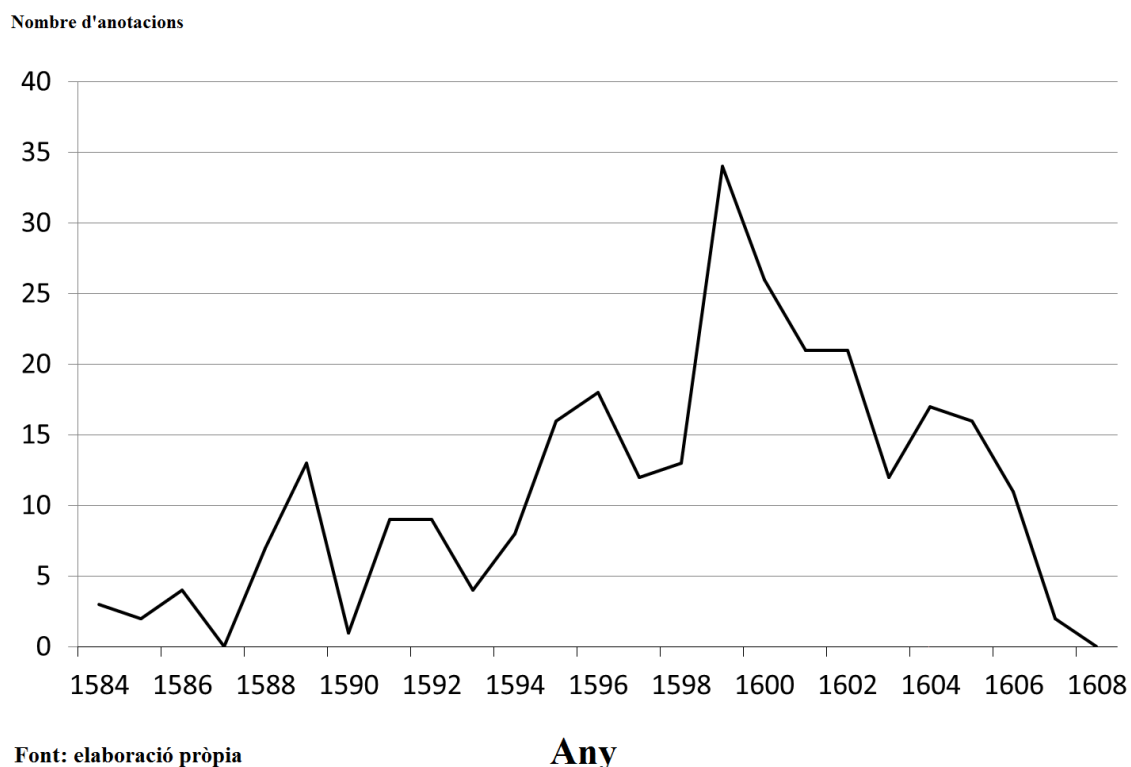
a. Configuració de l'obra.

Hem de creure, segons les anotacions que l'autor deixa caure de tant en tant, que el manuscrit original de l'obra estava compost per un únic volum de més de 80 folis escrits i probablement menys de 100. Valleriola apunta cap al final de l'obra dues referències, una al foli 81b (quan li és concedit l'hàbit de Calatrava) i una altra al 83, quan recorda la disputa amb els altres Vallerioles del carrer de la Mar “de que está hecha memoria en este libro, folio 83b., a que me remito” (Català de Valeriola 1929: 143). Així, “este libro” sembla ser clarament l'únic volum que Valleriola concebia com al seu dietari, i la referència a allò contingut al foli 83, situada cap a final de la transcripció permet, si seguim una senzilla proporció, projectar un nombre hipotètic d'entre 98 i 99 folis com a xifra total de producció escrita d'aquell volum, a hores d'ara malauradament perdut.

Siga com siga, la configuració interna és clara: es tracta d'*una* obra, concebuda com a unitària, coherent, per tant, i subjecta a retocs continus, que només el seu final sobtat fa *imperfecta*. Hi ha, en tot cas, si volem, dues parts per força ben diferenciades: una primera, molt breu, en què no existeix simultaneïtat ni cap connexió amb la contemporaneïtat del dietarista, ja que aquest anota fets d'un passat propi però massa llunyà –fins i tot el propi naixement– i una segona part, en què les anotacions sí que contenen aquesta simultaneïtat, és a dir, que són d'alguna manera contemporànies a l'escriptor, parcialment –per aquella retrospecció, reescriptura o retoc posterior de què parlem– o totalment. El fet de reportar el seu naixement és una curiositat important, perquè mostra fins a quin punt Valleriola concebia l'obra com a un tot coherent, amb un principi i un final: la seua vida. És per això que l'apel·latiu “autobiografia” encaixa i és compatible amb el de “dietari”: el primer per la voluntat i el segon per la tipologia de les anotacions. Com dèiem, però, les primeres són escrites molt a posteriori, en no ser possible haver estat transportades d'una altra manera, per simple qüestió d'edat. Concretament, en parlem de cinc, que Valleriola, nascut el 1568, col·loca a l'inici de la seua obra: el seu “bateyx y nativitat”, la seua “confirmació, 1572”, l’“àbit de mon germà”, pres l'any 1578, la “profesió” del seu germà, l'any següent i, finalment, la mort de son pare, “a 5 de febrer, 1582” (Català de Valeriola 1929: 1-2). Així, cinc anotacions breus, succintes, produïdes al voltant de fets esdevinguts quan l'autor tenia pocs anys i, llevat la de la mort del pare, difícilment escrites de manera *simultània*. És a partir d'ací, però, que arriba un moment clau, que pensem que és, de fet, el que el motiva a encetar de debò un

dietari: el primer viatge a la cort de Madrid, el gener de 1584, amb quinze anys. A partir d'aquest moment, les anotacions s'allarguen i es fan molt més freqüents, amb les primeres aparicions del present i del futur d'indicatiu, reveladores, el 1586: “Remetiren-me a Madrid; no crech que aniré perquè entench que no faré res” (Català de Valeriola 1929: 4). Les notes no segueixen al principi, però, cap patró fixe. Valleriola escriu quan li interessa, i sovint reescriu o refà temps després i a poc a poc, aplica més coherència al *relat*: sap que està escrivint els successos importants *de la seua vida*, dels quals cal “deixar memòria”.

A partir d'aquest moment inicial, el dietari de Valleriola és relativament regular en la seua freqüència d'anotació, si tenim en compte les circumstàncies i l'absència de períodes mantinguts de silenci total. Des que el comença, llevat d'un parell d'anys concrets de quasi absoluta sequera –1587 i 1590– i el pic de 1599-1603, la freqüència es manté entre les cinc i les vint anotacions per any.

Són continues les retrospectives, dèiem adés, de vegades introduïdes per fórmules de l'estil “ans de açò”, però d'altres simplement amb la data aproximada del succés si la recorda: “pose en memòria com dos vegades, la una ara tres anys y la segona lo any passat...” (Català de Valeriola 1929: 19); o si no ho fa: “no·m recorde de les jornades

certes y per ço no u pose” (Català de Valeriola 1929: 11). En alguns casos, la mescla de dates a l’interior de les notes sembla indicar aquestes reescriptures o retocs posteriors, tot i que no podem esclarir-ho completament, en no referir-se per part dels editors cap ratlla ni marca que així ho poguera indicar. D’altres vegades, però, la simultaneïtat sí que és explícita: “arribí a Madrid, gràcies a Déu, *güi dijous*, dia de la Assençió de nostre señor Jesuchrist, ab salut” (Català de Valeriola 1929: 9). Tot plegat, aquesta barreja fa més complicada la datació exacta de cada nota i, per tant, només orientatiu el nostre gràfic. S’ha de tindre en compte que, com dèiem, les cinc primeres (de 1568 a 1582) –o almenys les quatre primeres, fins 1579– han de ser forçadament retrospectives, i que només a partir de 1584 podrien considerar-se com a més o menys contemporànies a l’autor, però de cap manera, insistim, poden ser datades exactament. D’altra banda, algunes errades i vacil·lacions –menors, en tot cas– en la datació per part del dietarista, poc esclarides en l’edició existent del text, hi afegeixen dificultat.

A més a més, cal encara més prudència a l’hora de delimitar *què* és una “anotació”, perquè no posseïm el manuscrit i hem deduir els límits de les notes a partir de la disposició formal de l’edició de 1929 i del significat del propi text. Cal anar igualment amb peus de plom quant a la valoració global del gràfic, centrat en la freqüència de les notes, ja que moltes de les anotacions són breus, mentre que d’altres són molt més treballades: qualitativament, per tant, també cal incidir en el progressiu augment de la presència de notes més llargues, tot i que les breus i més notarials mai no desapareixen. Per tant, tot açò servir com a visió orientativa, només, però ajuda a comprendre les motivacions de Valleriola al llarg de la seua vida. És especialment a partir de l’any 94 que les anotacions es fan més llargues i treballades, i més si estan relacionades amb la vinguda del rei, com les de l’any 1599 –la que més línies concentra.

Siga com siga, de tot plegat se’n poden desprendre algunes conclusions. Català i Valleriola començà la seua redacció probablement a partir de l’any 1584 –amb total seguretat entre 1584 i 1588– i ho féu amb uns inicis una mica dubitatius, amb una posterior consolidació temàtica i productiva del dietari entre 1594-1598, i la final explosió, quan l’ascens social comença a ser més evident, amb l’any simbòlic de 1604 com a cim –concessió de l’hàbit i càrrec de corregidor de Lleó. A partir d’aquest moment sembla donar-se una davallada en el nombre d’anotacions fins el silenci sobtat i final de 1607, any de la seua mort. Cal matisar, en tot cas, aquest relaxament de 1605 i 1606, quantitativament més important que qualitativa, ja que hem considerat una sola anotació dues respectives notes sobre viatges de més d’un dia, que sembla que va redactar a

posteriori o servint-se'n d'apunts esparsos previs. Així, el silenci ve a poc a poc però, efectivament, és abrupte el 1607, amb només les dues anotacions amb què clou les seues pàgines. Un final en el buit que trenca la coherència i regularitat mostrada fins el moment, probablement explicable pels seus problemes de salut llavors, que conclourien amb la seua mort a principis de setembre d'aquell any.

Quant a la llengua, el dietari està majoritàriament escrit en valencià, tot i que amb parts –quantitativament i qualitativament notables– en castellà. La introducció de la llengua veïna és progressiva i té una lectura sociolingüística transparent, que apunta al seu ús lligat al prestigi. Valleriola comença en valencià i manté aquesta llengua durant les primeres pàgines, llevat dels tres breus diàlegs amb el rei, que reporta en castellà de manera directa, el primer el 1585, el segon el 1586 i el tercer el 1591 (Català de Valeriola 1929: 2, 4 i 9). Vegem-ne el primer: “Yo os agradezco el buen deseo que tenéys de servirme y mandaré que se vea vuestro negocio”. El valencià, mentrestant, es manté *intacte* fins l'anotació de febrer de 1597 sobre la paga de la costa, quan ja ha sigut nomenat veedor general:

Dijous, a 6, aní a dinar a Moncofa y presa reseña de la compañía de Gaspar Vidal, cavaller, paguí les torres de l'Almardà, la de Almenara y la de Beniesma, que és la de Moncofa. *En este lugar hay una iglesia so título de santa Maria Mdalena, hay una imagen d'esta santa, de piedra mármol, y me dixo allí don Christoval Centellas, señor de Nules, que la traxo consigo el Çentellas que traxo la cadena de Marsella.* Divendres, a 7, aní a... (Català de Valeriola 1929: 39).

És novament la conversa amb el senyor de Nules el que sembla fer introduir el castellà a l'autor, tot i que no és del tot clar. Ara, però, ja no es tracta només de reportar un diàleg en format directe: el castellà s'escampa fins tocar la mateixa narració. De la mateixa manera, una mica més avant, tornarà a ocórrer el mateix, ara sense justificació aparent: “Estiguí lo diumenge y lo dilluns, oy estos dos dies misa en la iglesia, *so invocación de Nostra Señora; es arto grande*” (Català de Valeriola 1929: 45). Posteriorment, el canvi ja no es limitarà a un fragment, sinó que es mantindrà durant tota la llarga anotació –3 pàgines de l'edició de 1929–, quan visite i pague la costa de ponent, el novembre de 1598. Serà la primera renúncia important i sostinguda:

Divendres, a 20 de nohembre, partí de Cullera per la marina y viu la torre de la gola del riu Júcar, és bona, y el Guerau de Gandia, *es bueno*, y viu la torre de Piles y *dos lugaricos de moriscos que hay en el camino asta Piles, donde hallé a don Carlos de*

Borja con su compañía y fuimos a Oliva. Posé en el castillo, en los entresuelos entrando a mano derecha... (Català de Valeriola 1929: 56).

El castellà desapareix després, amb un parell d'aparicions esporàdiques en noves converses amb el rei, tot i que en la primera d'aquestes sobrepassa els límits del diàleg i, novament, arriba a la narració:

...y encontinent me dix estas paraules formals, sense afigir ni llevar-ne ninguna: “Su magestad a hecho merced a V.M., aunque de suyo linjane de V.M. es muy antigo y muy noble, de mandar que se le despache privilegio de nobleza. Acudirá V.M. al señor Secretario que el despachará a V.M.”. *Como yo no avía pedido tal, desde que el rey está en el reyno, espantéme y así con palabras de mucho agradecimiento respondí al vicescanciller [...]* (Català de Valeriola 1929: 73).

No és fins el final del dietari, l'any 1604, que trobem un altre canvi, en una nota breu amb motiu de la concessió de la germandat del Cister (Català de Valeriola 1929: 122) i, dues anotacions després, el definitiu, que mantindrà –amb alguna introducció esporàdica del valencià (125-126 i 142)– fins el final del seu “llibre”, en què retornarà a la seua llengua materna sobtadament. Aquest canvi ve motivat pel seu trasllat a la cort de Valladolid i la posterior estada a Lleó per tal d'exercir el càrrec de corregidor: “Miércoles, a 14 de julio, 1604, partí de Valencia para Valladolid, en coche” (Català de Valeriola 1929: 123). Les dues últimes anotacions del dietari seran, com apuntàvem, en valencià: la primera, un breu comentari sobre l'auxiliador que li havia tocat en sort aquell any 1607 i, la segona, un altre de més extens al voltant del bateig del seu fill Pedro, en què acaba parlant amb el rector, diàleg que reportarà en castellà. Seran les últimes línies de l'autor:

...Al tornar del bateig nos acompañà lo rector y per lo camí me dix: “V. M. ha enseñado dos cosas nuevas a los d'esta ciudad que querría quedasen en uso para siempre, la una es bautizar los hijos luego de recién nacidos y no como se usa en estas tierras que esperan muchos días para bautizarles, a lo menos lo más presto ocho días, y la otra es venir autorizando el acto con su presencia, que aquí no dexan ir a los padres a los bautizos sino que se quedan a hazer compañía a las paridas” (Català de Valeriola 1929: 151).

Així doncs, si bé l'autobiografia de Bernat Guillem Català i Valleriola és un producte majoritàriament escrit en valencià, llengua materna de l'autor, el castellà hi té una presència rellevant: posseeix la qualitat, en primer lloc, de llengua de prestigi –que

apareix quan hi ha contacte amb el poder i que sembla influir les temptatives posteriors, poc sostingudes— i, en segon lloc, de llengua vehicular només quan el seu autor es trasllada a Valladolid i, més tard, definitivament a Lleó.

b. Tipologia de les anotacions.

Hem comentat que Valleriola inicia probablement el seu dietari a mitjans 80 del segle XVI, quan fa la seua visita a la cort de Madrid i veu el rei. Aquesta “primera” anotació és reveladora del que interessa el cavaller: ell i el poder. Començarà a escriure a partir d’aquest moment qualsevol fet rellevant en relació a la seua persona, i rellevant vol dir en primer lloc *lligat a l’ascens social*. Llevat de la mort de Felip II de Castella o del naixement de Felip IV, la resta, la immensa majoria, són notícies referents a ell mateix. El món exterior apareix només secundàriament. El tipus d’anotacions més comú que trobem és, doncs, el de nomenaments estrictes del braç militar o qualsevol altre tipus de concessions —de confraries, d’hàbits, de familiatures...—, d’estil molt notarial, que probablement anotava alhora que en guardava la certificació oficial “en lo meu escriptori, en lo calaix de les coses pies” (Català de Valeriola 1929: 109). Es preocupa fins i tot de fer-ne mentalment tots recomptes: “Me elegiren en conseller de dita confraria y esta és la quarta vegada que u so stat” (Català de Valeriola 1929: 59). Anotà també metòdicament les 61 vegades que és nomenat pel bras militar a València, abans de ser ascendit a corregidor de Lleó i abandonar el regne. La majoria de vegades adjuntarà pacientment el llistat cavallers i nobles nomenats amb ell, i fins i tot algun colp d’altres nomenats “per que si acàs altra vegada volen fer novetat alguna sia de ningun effecte, y perquè o puguen testificar en lo esdevenidor” (Català de Valeriola 1929: 29).

L’estil notarial i purament acumulatiu d’aquesta mena de notes deixa, però, algun espai a la informació *extra*, com la del seu polèmic casament. Efectivament, el dietari inclou unes poques anotacions referents al seu festeig amb qui seria la seua dona, Constança de Perellós, dut a terme contra la voluntat del seu sogre, Gener Rabassa de Perellós, circumstància que el portà des de la presó a l’altar. Valleriola, però, només s’ocupa d’escriure sobre aquest fet durant pràcticament un mes i escaig, i oblida —o fa oblidar— les conseqüències posteriors, entre aquestes l’enemistat perenne amb la família de la seua dona, que sí que quedarà reflectida, però, en els plets que els mantindran enfrontats els anys i dècades posteriors. La primera fa referència al dia de Tots Sants de

l'any 1586, i esmenta el festeig prohibit. Valleriola, ací, no evita parlar d'allò evident, és a dir, de la incomoditat que causa la seua voluntat al seu voltant:

Dia de Todos Sanctos de l'any 1586 començí a festejar a la señora dona Costança de Perillós, filla del señor don Giner de Perillós, molt contra voluntad de tots mos parents y de son pare, y per ço y agué alguna dificultat, y lo virey y Consell me feren manament de que no la festejàs. Yo la festejí y conçertí de casar-me ab ella. Y axí, dimecres a 13 de janer, de 1588, entrí en casa del señor don Giner y, trobant-me ab sa filla, féu que miçer Geroni Pasqual, que es jutje de cort, me portàs a presó, y serien les tres hores de la maytinada, y yo entrí a les quatre de mig jorn en dita casa (Català de Valeriola 1929: 4).

D'altres vegades, és el context històric qui s'hi escola, rarament europeu i normalment municipal o regnícola: les bregues administratives, els furs i contrafurs, l'amenaça morisca que plana sempre en l'horitzó, l'alta presència d'armes, la conflictivitat entre estaments sempre delicada, les innumerables processons...:

...lo virrey, don Françisco de Sandoval y Rojas, marqués de Dénia, avia enviat al dir bras una enbajada ab don Loís de Calatayú, loctinent de governador, y Juan Baptiste Garçia, loctinent del batle general, dient que una armada de Inglaterra, Escòcia y altres regnes de herejes avien sitiats y pres a Càliz, ciutat de la Andaluçia, y que lo turch enviava en son socorro dels infels 200 galeres y que y avia entre moros y lutherans feta lliga contra España (Català de Valeriola 1929: 31).

És ací que podem entreveure la vida –sobretot aristocràtica– d'aleshores, amb un toc més narratiu, més fresc. Els estaments de la ciutat viuen de reunió en reunió, i els xocs i conflictes entre ells són continus, moltes vegades per qüestió de protocol o de detall administratiu, en una societat que veu cada acte social una mostra més de la complexa organització estamental i l'aparença social un valor quasi més important –o més important, de fet– que la pròpia realitat portes endins. Bona mostra d'això és la reacció de Valleriola al nomenament d'un escrivà “inhàbil” per a la confraria de sant Jaume, que l'obliga a alçar-se “de peus y ab grans crits” per a dir “que era mal fet no votar-se dita proposició”, cosa que mogué “grans marors y grans discòrdies” (Català de Valeriola 1929: 23). En canvi, el febrer de 1597, amb motiu d'un soterrar d'Honoat Abella, ciutadà, el debat comença per l'existència de cadires “per als oficials ecclesiàstichs y llechs que porten los ciris de la confraria de Nostra Señora de la Seu”, que els jurats acaben per llevar, un “notable agravi” per a la confraria que motiva el nomenament de Valleriola per

tal de fer una ambaixada als jurats per tal d'intentar fer pau, "pues érem persones que representaven religió y los jurats y nosaltros som jermans" (Català de Valeriola 1929: 27-28). El llistat continua, encara.

Menció a banda demanen anotacions motivades per esdeveniments *especials*, que impliquen sovint el desplaçament. D'aquests viatges, n'hi ha principalment de tres tipus al llarg del dietari. El primer és l'obligat pel seu càrrec de veedor general, en què ha de visitar totes les torres i destacaments defensius de la costa valenciana, de nord a sud, que són consignats metòdicament, com és costum. Aquests fragments, més llargs, narratius i tímidament descriptius que la resta, deixen algunes de les línies més *literàries* de tot el dietari:

Dimats, de matí, viu la iglésia de Vinaroz. És al modo de la Sent Martí de València. És tan gran poch més o menys, fan-li una torre bellíssima en la matexa església. Y après aní a Nostra Señora de la Font de la Salud a oyr misa. Pasàrem per un lloch que s diu lo Mas dels Estellers. Viu del camí la vila de Cervera, que està en una montaña redona. Viu a Càlig. Dinàrem en Nostra Señora de la Font de la Salud; beguí aigua de la font: és boníssima. Està esta casa molt devota en un fondo y rodada de montañas altas, totes fèrtils de romeros y altres herbes (Català de Valeriola 1929: 40).

De la mateixa manera, una vegada escollit com a corregidor de Lleó, l'obligada visita a la seua jurisdicció, l'abril i el maig del 1606, farà que reporte els nous paisatges i costums que troba al seu voltant, alguns de ben curiosos:

... pasé por Fortún y Belilla y llegué a Cármenes, donde tomé la residencia. En iglesia está un arca de tres llaves, las cuales tiene una cada concejo d'estas tres tercias, donde tienen todos sus privilegios; entre otros hay uno del qual cuelga una piedra cubierta con pergamino, con la qual pueden tirar a qualquier juez que no sea corregidor de León y fuese a tomarles residencia, aunque sea tiniente de corregidor o alcalde mayor, porque en effeto han de ser visitados sólo por la persona del corregidor de León, y si envía otro, dizen que dize el privilegio que el hombre más forçajudo e tonto le dé con aquella piedra al tal juez entre çeja y çeja e después los demás le puedan hechar a pedradas si porfiare a haserles molestia, y que no cayan en pena alguna (Català de Valeriola 1929: 147).

El rei és un cas especial: simbolitza durant tot el dietari l'ànsia d'ascens de Valleriola, ja siga en anotacions sobre viatges a la cort, demandes frustrades o satisfetes,

visites del monarca a Dénia –on hi ha el seu privat– o a València –com la del casament reial de 1599–... i, també, celebracions de Corts. Si les de Montsó de 1585 passen de puntetes –“ no y estiguí” (Català de Valeriola 1929: 3)–, les següents centren bona part de l’atenció de l’autor durant l’any 1604: des de les ambaixades al monarca per tal que les concedira o el seu canvi *obligat* de lloc celebració a la solemnitat de l’esdeveniment, acollit al convent de Predicadors de la capital del regne:

Y après anàrem pujant sens orde los demás a besar-li la mà a sa magestat, y quant yo la y besí li diguí: “Viva vuestra magestad mil años como sus vasallos avemos menester”. Y lo rey me mirà molt y coneguí que s’ folgà de lo que li diguí (Català de Valeriola 1929: 121).

Finalment, però, hi ha l’*altra part* del dietari: la vida *normal*, més íntima, que acaba per introduir-se en algunes anotacions: naixements, malalties, morts, curiositats menors... Valleriola, de salut delicada –com, d’una altra banda, era normal a l’època–, no deixa d’anotar les oportunitats en què aquesta es ressent. Apunta fins a cinc períodes de malaltia greu durant la seua vida: 1592, 1598, 1603, 1604 i 1605, any en què es veu afectat també tot el seu servei. La de 1598, de prop de dos mesos, fou causada per “una unflor y durícia en la barra esquerra”, i finalment millorà “perquè may cessaven de fer moltes pregàries per mi en moltes parts, señaladament en la Zaÿdia, que tota la comunitat pregava a Déu per mi en la misa y en lo cor...” (Català de Valeriola 1929: 48-49). L’alta mortaldat de l’època es manifesta sovint en mals parts, que la seua dona, Constança de Perellós, pateix. La mort del seu fill Benito motiva una de les anotacions més íntimes i visceral de tot el dietari:

Morí en la casa de València, en la cambra gran, allí on naixqué a 20 de abril, 1599, de manera que sols ha vixcut un any, nou mesos y dèset dies poch més o menys. Déu nostre sia servit de tot y me done paciència que la he molt menester, que era don Benito lo fill que yo més volia (Català de Valeriola 1929: 93).

La quotidianitat no sempre és tràgica, però. Hi ha espai per a l’anotació més amable, com quan certifica el seu costum de triar un sant apòstol cada any perquè l’auxilie:

Cascun any, dia de sent Maçà, pose los noms dels sants apòstols en dotse paperets y de aquells, estant ben mesclats, señant-me, en trach u y aquell tinch per auxiliador tot aquell any, al qual cada matí y cada nit, al llevar i al gitar-me, li faig oració y me acomane a ell (Català de Valeriola 1929: 25).

D'altres vegades, molt poques, apunta un fet curiós del món “exterior”. És del cas de les galeres que veu per primera vegada, el 1593:

...vingueren a València nou galeres de les de Gènova que servixen al rey nostre señor, y estigueren a vint-y-cinch o trenta pasos del pont de la Mar (cosa que may se ha vist). Yo entrí en compañía de alguns cavallers per ser cosa que may la avia vista (Català de Valeriola 1929: 15).

Aquestes línies, més distretes i en contacte amb el món que l'envoltava, són, però, l'excepció en una obra les prioritats de la qual no passaven en cap cas, com ja hem reiterat, pels successos que no tingueren a veure amb la trajectòria ascendent de l'autor en l'escala social.

c. La visió de l'autor.

No abunda l'opinió explícita i explosiva al dietari de Valleriola. La sentència pot semblar lògica després de la nostra insistència en el fet que les seues pàgines són, per damunt de tot, una autobiografia centrada en la seua promoció política, en què es *consigna* més que no s'*opina*. El que cal, al capdavall, és fer constar una vida de prestigi, destinada a progressar dins les altes esferes del poder. No és aquest i –hem insistit en la comparació– un dietari com el que emanarà de la mà de Pere Joan Porcar, ple a vessar d'opinió àcida, mordaç, centrada en un món canviant i frustrant, un dietari purament barroc, per dir-ho així. No és això, doncs. Allò que importa, en les pàgines de Valleriola, no és el món, perquè el món està ben fet, el que té rellevància és el *jo polític*, la persona que escriu i la seua trajectòria *professional*, i si el que ocorre de portes enfora li interessa –perquè forma part de la seua *obra* vital, del que deixarà per a la posteritat– i per tant ha de ser escrit: el nomenament, la conversa amb el representant del poder, la reunió... però també el naixement o la mort d'un fill. Esperit del Renaixement? Així ho veia Escartí (1999: 46). Dit això, és evident també que aquesta dinàmica, per molt referencial que siga, deixarà entreveure d'una manera o altra la visió que l'autor té sobre els fets que reporta i l'ordre social en què està immers: la seua opinió. És inevitable i és així, de fet, de vegades de manera molt més clara que no podríem esperar. Al capdavall, més o menys voluntàriament, Valleriola va deixar bocins de la seua personalitat a través de les seues línies.

En primer lloc, la impressió que denoten alguns dels seus comentaris és de ser obra d'una persona notablement *tenaç* i amb una alta consideració de si mateix. D'exemples, n'abunden. Hem parlat abans del conflicte amb motiu del nomenament d'un notari en la confraria a la qual pertany. Doncs bé, la seua batalla per retornar a l'*ordre*, fa apuntar que “axí y agué moltes altres persones que m digueren que se me devia fer una estàtua de or per aver estat ocasió, mijansant la divina clemència, en estorbar la prosecució de dit ofici en la dita persona”. Més avant, però, no s'està de recordar que tot allò ho posa en memòria “no per a que mi me'n vinga ninguna onrra ni per vanidad sinó per a que sia lloat Nostre Señor y per a que en lo esdevenidor servixca de exenple per a mi per a que en altres occasions me recorde de esforçar la part més utilosa per al bé comú y no seguir-me per pasions particulars, lo qual totstamps entengch y propose de fer” (Català de Valeriola 1929 23-24). Segur de si mateix, també sembla mostrar confiança granítica en la seua posició, i fins i tot l'exagera. És el cas del besamans al rei de 1599, en què afirma que “llevats los ecclesiàstichs fui yo lo primer cavaller sense títol que li besà la mà”, en una reunió que sembla impressionar-lo: “fonch çert cosa de veure tanta noblea junta per al besar la mà a sa magestat” (Català de Valeriola 1929: 65). Més encara, és capaç de rebutjar un càrrec per no ser del seu nivell, com quan el senyor de Bunyol, Gaspar Mercader, de part del marquès de Dénia, li demana ser capità de batallons:

Clarament li diguí que no podia, donant escusa de que me n'avia de anar fora València y axí m'escapí de açò, que après comunicant-ho ab moltíssims cavallers e altres persones me digueren tots unànimes y conformes que no m'estava bé y que yo u avia açertat en no acceptar-o perquè *era poc per a ma calitat y condició* (Català de Valeriola 1929: 44).

El cas més paradigmàtic respecte al gran concepte que tenia Valleriola de la seua “calitat y condició”, en tot cas, és el ja citat i continuat enfrontament amb els altres Vallerioles del carrer de la Mar, que “poque como están ricos él y sus parientes van emparentando bien” i havien aconseguit privilegi del rei, podien ser confosos amb els seus Vallerioles, “buenos y antiguos” (Català de Valeriola 1929: 127) –molt més “buenos y antiguos”, després de tot, que els seus homònims, als quals calia parar els peus.

Però potser allò més rellevant, en un dietari en què la monarquia i el sistema institucional foral prenen un espai central, és l'opinió política de l'autor. La radiografia, ací, és clara. Valleriola mostra una autèntica i gens dissimulada connivència amb el poder reial: ni una sola crítica eixirà de la seua ploma orientada “cap a dalt”. No podia, al

capdavall, atacar allò de què volia format part⁷⁹. A la mort de Felip II de Castella, no s'està de dir que el seu fill “ans de fer acte ne cosa alguna combregà, edificant en açò a tots sos vasalls y donant-nos esperances, segons lo bon anunçio, de que serà molt catòlich y cristianíssim com son pare”, qui “és estat tan bon rey y a dextat a tots sos vasalls tan llastimats que general y particularment se an fet majors demostracions de sentiment y dol que per molts altres reys se ha fet” (Català de Valeriola 1929: 51-52). No era cosa d'estranyar aquest dolor, Valleriola estava obtenint de la casa reial la promoció que buscava i que arribaria a un esglai superior amb Felip III de Castella, qui li concediria el privilegi de noblesa (1599), l'hàbit de Calatrava (1604) i el càrrec de corregidor de Lleó (1604). Així, Valleriola es mostrava raonablement agraït amb el monarca:

Yo he desseado siempre servir a vuestra magestad y lo he mostrado en todas las ocasiones que se han ofrecido en el Reyno de Valencia, y assí estoy muy contento y beso a vuestra magestad sus reais pies por la merçed que me ha hecho vuestra magestad del hábito de Calatrava y del corregimiento de León. Plegue a Dios viva vuestra magestad largos y feliciísimos años, como yo cada día se lo suplico, y a mi me de fuerças y valor para servir a vuestra magestad en lo que agora me manda para que pueda mereçer que vuestra magestad me emplee en cosas mayores (Català de Valeriola 1929: 125).

Només una vegada, el respecte reverencial que mostra deixa anar alguna dosi de sinceritat menys afectada, tot i que també prudent. És el cas de la descripció que en fa amb motiu d'una de les visites a Dénia, el 1599: “està molt refet y és molt gentil home encara que baixet de cos” (Català de Valeriola 1929: 61).

Aristòcrata de pedra picada, sí que es mostra dur sovint contra l'estament reial. En aquest sentit, és especialment reveladora l'anotació del 13 d'octubre de 1598, que transcrivim pràcticament completa per la seua transparència:

se juntà lo bras militar per a tractar de que avent fet elets en dies pasats per a que ab los altres estaments anasen al Real a que lo dit compte de Benavent, virrey, explicàs la crehença que sa magestad manà en la lletra que donà rahó de la mort del rey don Felip primer, son pare, y les demás coses que convindria, axí de fer enbajada donant lo pésame y parabien de la ingresió en sos regnes, y lo bras real no volgué fer elets.

⁷⁹ Cosa que deixa clara des de l'inci a Felip II de Castella: “Sa magestat donà lloch a que li parlàs, en effecte li besí la mà y li diguí que·l desijava servir en sa real casa” (Català de Valeriola 1929: 9), i hi insistirà anys més tard, al seu fill Felip III: “suplico a vuestra magestad emplee mi persona en su real servicio en el asiento o officio de que más servicio fuere” (Català de Valeriola 1929: 74).

Determinà lo bras miliar que·s fes eleció de altres sis elets per a que ab los elets del bras eclesiàstich vesen y mirasen lo que convindria fer y enviasen una e moltes enbaxades a sa magestad queixant-se de la ciutat, eo dels officiàls de aquella, perquè an fet sentiment de que lo rey nostre señor escrigués dita carta als tres estaments, cosa ben escusada per moltes rahons, *però a la fe són plebeyos descendents de agermanats y jóvens* los més que enguany rigen la present ciutat (Català de Valeriola 1929: 54).

Poca cosa cal afegir-hi. Com veiem, el sentiment *de classe* ix a la superfície amb tota la seua força. La queixa sobre el govern municipal deixa poc espai al dubte: plebeus, descendents d'agermanats i jóvens són tres qualificatius difícilment més pejoratius per a un cavaller. En un dietari sense rastre de conflicte lingüístic ni de problemes socials greus, l'hostilitat estamental sols podia supurar cap a baix en aquestes qüestions de protocol. Valleriola escriu des de la seua posició atrinxerada en el braç militar, atacada –o molestada– constantment: també amb els contrafurs que afecten el seu estament i “molts altres privilegis y furs que·s rompen cada dia” (Català de Valeriola 1929: 21). De vegades no se n'escapa ni l'estament eclesiàstic, algun representant del qual també rep hostilitat verbal. És el cas de Francisco Terronnes “predicador de sa magestad”, ja que

estant sermonant en la capella del Real en presència del rey y de molta altra gent, dix que los señors de vasalls moriscos de aquest regne, per aver més utilitats y servici de sos vasalls, los consentien que fesen la zala y tinguesen alfaquins y guardasen ritos y cirimònies de l'Alcoran de Mahoma, les quals paraules són molt falses, per ser la veritat en contrari.

Valleriola fou nomenat per tal de suplicar el monarca de donar-los llicència per a posar una petició davant els inquisidors,

suplicant en ella que lo dit Terrones diga, expesifique y declare qui són estos señors de llochs de moriscos que·ls consentixen fer les damunt dites maldats, per a que, si consta de tal delicte, sien rigurosament castigats e que si no serà axí com lo dit Terrones dix en la trona, que los señors Inquisidors lo castiguen rigurosament com tal allevantança mereix (Català de Valeriola 1929: 66-67).

“Més catòlic que poeta”, deia Josep Lluís Sirera (1995: 263) a propòsit del nostre noble. Anava ben encaminat. L'última de les característiques que defineixen el dietarista és la seua profunda religiositat, que amera totes les seues notes, sovint de manera explícita. Valleriola, com ja hem vist, tria un sant apòstol auxiliador cada any, i el fa triar

a la seua dona i als seus fills. L'exemple més fenomenal d'aquesta beateria es reserva al final del dietari, en què se li concedeixen indulgències per part del bisbe de Lleó, entre d'altres, per un "verso y oración que yo compuse" a sant Bernat, sant Robert i sant Bernat, abats i patrons de l'ordre de Calatava. L'oració, en llatí, és copiada íntegrament al seu llibre (Català de Valeriola 1929: 141). Aquesta anèctoda, però, obra d'un aristòcrata orgullós, etern company de viatge dels interessos reials i religiós fervorós, era al capdavant, com ho eren totes les altres, un batec del seu temps.

2. Un manuscrit perdut i una edició.

És impossible no tornar a reiterar un fet que marca tot aquest treball: el manuscrit original del dietari es troba a hores d'ara perdut i només en conservem l'edició d'Acción Bibliográfica Valenciana de 1929, anomenada *Autobiografía y Justas Poéticas*. Aquesta, amb un pròleg de Salvador Carreres Zacarés i d'una introducció del baró de Sant Petrillo, va poder dur-se a terme perquè el marquès de Malferit, llavors president d'Acción Bibliográfica, posseïa en el seu arxiu l'original de l'obra, com així queda reflectit en el pròleg a l'edició:

Hemos de hacer constar que los ejemplares que han servido para la impresión del presente volumen pertenecen: la Autobiografía al excelentísimo señor marqués de Malferit, presidente de la Acción Bibliográfica Valenciana, deudo de don Bernardo Catalán de Valeriola, y las Justas Poéticas al consocio don Francisco Carreres Vallo (Català de Valeriola 1929: VII).

Antonio Mercader y Tudela (1861-1934), el IX marquès de Malferit, havia rebut en herència el document, inserit en un gran corpus llibrari i documental que ara passava a formar part del seu gran arxiu, situat al palau dels Malferit, al número 22 del carrer de Cavallers de València. Doncs bé, durant el període de la nostra investigació, hem pogut acotar, de mica en mica, el moment en què se'n perd la pista definitivament, que fins ara no era cap altre que aquell any 1929, l'últim en el qual es tenia referència de l'existència del manuscrit i de la seua propietat. Mort el IX marquès el 1934, el títol passà al seu fill, Pascual Mercader i Vallier, X marquès, que aleshores vivia ja a Madrid i no tenia, ni de lluny, l'interès pels llibres que havia manifestat son pare. L'arxiu quedà, doncs, al palau. A través dels hereus actuals del marquesat, els fills de Marta Garrigues i Mercader, Álvaro i Fernando Goig Garrigues, i de la seua amable col·laboració, hem pogut saber que el palau estigué habitat per la viuda, Dolores Vallier i García-Alesón, i la filla del marquès, Matilde, fins el juliol de 1936, amb l'arxiu en el seu interior. Aquesta, Matilde, reportà anys després per via oral a Maria Antonia, una de les filles de Pascual Mercader i Vallier, com la nit del 18 de juliol de 1936, el dia del frustrat colp d'estat a València, el palau fou assaltat i ells hagueren de fugir a casa d'unes criades, situada prop, i només pogueren tornar fugaçment, uns dies després, ja amb les destrosses ocasionades –quadres estripats, inicials retallades dels llençols, etc.–. Seria aquest –el de Maria Antonia, encara en vida– l'únic testimoni oral directe dels fets, tot i que no esmenta l'arxiu, però podem entendre

que va patir la mateixa sort que la resta del palau. Seria, doncs, la confirmació que la potencial pèrdua del manuscrit se circumscriuria a aquesta setmana de juliol de 1936, o almenys, si volem, a partir d'aquesta setmana.

Aquesta versió dels fets encaixaria, en tot cas, amb la que aporta la poca bibliografia existent sobre el moment. El treball model de Girona (1986), s'atura a descriure aquests dies posteriors al colp d'estat frustrat, en què enmig d'una vaga general i amb els carrers presos per les milícies i la ciutat gestionada des d'un Comitè Executiu Popular, el govern central intentava controlar la situació, després dels incendis d'algunes esglésies, com el Col·legi de Sant Tomeu o la dels Sants Joans i de l'intent d'assalt de la Catedral (Girona 1986: 32-33 i 38). En aquests moments, alguns dels arxius dels convents foren repartits entre particulars amics, destruïts més tard en els assalts o retornats anys després als seus llocs primigenis. El relat de Girona, el més documentat fins el moment, no pot evitar, però, alguns buits, produïts pel caos dels primers dies i per la vaga als diaris, que no van eixir al carrer fins el dia 22 de juliol. D'una altra banda, la Junta Delegada, enviada des de Madrid amb poders extraordinaris, no arribà a València fins el dia 21. Sí que esmenta, de manera general, l'abús de sindicats "de la seua prepotència i sobtada autoritat adquirida", col·locant "el rètol de confiscat a tota mena d'empreses, edificis i vehicles" (Girona 1986: 159). El palau dels Malferit també?

D'altres testimonis contemporanis d'aquells dies són més clars, tot i que tampoc arriben a esmentar el palau específicament. Bornekau, s'atura a la primera setmana de guerra i "las quemadas de iglesias y conventos, las requisas..." (1971: 18), però poc més. Les paraules més directes són potser les de Gabriel Araceli en el seu *Valencia 1936*, una exagerada narració, prop del pamflet, que reitera les cremes i assalts d'esglésies i temples i deixa, però, algunes dades més concretes, tot i que ja sobre els mesos posteriors:

Los palacios de la calle de Caballeros, los de amplios portales, historiadas escaleras de honor y patios sombríos con macizos y plantas trepadoras, tan dignos, tan señoriales, evocadores de pretéritas grandezas, las mayores casas de la calle de Colón y la Glorieta, convertidos como por arte de magia en ministerios, instalados deprisa y corriendo en locales con color y olor domésticos (Araceli 1939: 96-97).

Efectivament, la tardor de 1936, el palau dels Malferit ja és seu del Ministeri de Justícia, refugiat a València després del setge de Madrid. Les memòries de Juan García Oliver tornen a parlar d'aquest, però no apareix cap esment a l'arxiu:

Cuando regresé a Valencia, me encontré con que ya teníamos edificio para la instalación del Ministerio. Se trataba del palacio de un marqués, edificio de muy buen aspecto, con enormes vigas de madera sosteniendo los techos. Entrada amplia, con un pequeño patio en el centro y dependencias vacías en toda la planta baja. En el primer piso, una sala de recibir, un gran salón y una salita contigua. En las paredes de todas las habitaciones del primer piso había cuadros antiguos, la mayor parte de motivos religiosos y algunos paisajes. Encargué a Sánchez Roca que no permitiese que nadie quitara los cuadros de las paredes.

—¿Tampoco los religiosos? —preguntó el secretario.

—Tampoco los religiosos. El ministro de Justicia lo es también de Cultos. Si viniese de visita algún sacerdote o religioso, hay que darles la sensación de que se encuentran en su casa.

La instalación de los ministerios iba aceleradamente. No así la del Comité nacional de la CNT (García Oliver 1978: 328).

Si el testimoni de García Oliver, escrit moltes dècades després, és cert, encara hi havia patrimoni artístic respectat dins del palau al mes de novembre de 1936 —el govern de Madrid havia fugit cap a València la vesprada del dia 6. Però i el manuscrit? Després de tot açò i com ja apuntàvem, l'escenari més probable sembla ser la seua pèrdua —furt, destrucció, venda...— durant la setmana posterior al colp d'Estat. El testimoni indirecte de la filla del marqués, referit a l'inici, i la situació de descontrol consignada pels estudiosos posteriors, que no va calmar-se fins a principis d'agost, ja amb els quarters assaltats i l'alçament definitivament desactivat, fan pensar en aquests primers dies els que més fàcilment podrien haver acabat amb l'obra fora de l'arxiu. Sabem cert que part de la documentació que pogué ser salvada de l'arxiu Malferit fou duta a l'Arxiu del Regne de València, com recorda el portal d'informació de la institució⁸⁰: “llegó a poseer un archivo familiar muy importante, que desapareció en la Guerra Civil. Pudieron salvarse los documentos de este fondo que fueron depositados en este Archivo el año 1937”. Tot i això, aquests bocins formen “una xicoteta col·lecció de 52 peces, majoritàriament dels segles XV i XVI, referents principalment a la família Mercader, amb la qual van entroncar en un moment donat els Malferit”, i inclouen “diversos privilegis reials i butles papals”. Són coneguts com a “pergamins de Malferit”, sota la signatura ES.462508.AR/PMalf,

⁸⁰ Disponible electrònicament a <http://www.ceice.gva.es/va/web/archivo-del-reino/pergaminos> i físicament als catàlegs que custodia l'arxiu.

i entre aquests, malauradament, no hi ha el manuscrit del dietari de Bernat Guillem Català i Valleriola.

3. Biografia de l'autor

a. Polític, devot i lletraferit.

Pot semblar redundant un apunt biogràfic sobre una obra precisament i tan explícitament autobiogràfica. La informació sobre Valleriola, en efecte, és abundant en primer lloc per l'existència de les seues notes, que ajuden, i molt, a la comprensió del personatge, amb dates i fets des del seu naixement. A més a més, existeix una ampla bibliografia sobre la seua persona, que s'enceta tot just acabat el segle XVI i que analitzarem en el punt següent. Valleriola, tot plegat, era un personatge prou conegut en certs cercles politicoculturals de l'època, sobretot a la ciutat de València. Ara bé, com tota obra autobiogràfica, els buits –conscients o inconscients– i les imprecisions obliguen a aturar-s'hi i esmenar allò necessari, perquè ni Valleriola ni els seus bibliògrafs posteriors van escriure tot –el dietari, de fet, s'atura sobtadament mesos abans de la seua mort– ni tampoc van evitar errades de datació, especialment notables com veurem pel que fa al dia del seu decés.

Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Canyamars, fill primogènit de Guillem Ramon Català i Valleriola i de Francisca Vives de Canyamars⁸¹, naix a València el 26 d'octubre de 1568 al si d'una família ben situada i d'arrels antigues. L'avi de Bernat Guillem, Guillem Ramon Català de Valleriola i Cifre, descendia d'Arnau Valleriola, un banquer i jurat prominent de la ciutat de València a mitjans del quatre-cents, els descendents del qual foren nomenats cavallers pel rei Martí l'Humà. Aquests, temps després, entroncaren amb els Català Centelles. Era el 1444. Per la seua banda, l'àvia, Arcàngela Beneta Valleriola, descendia d'un Lluís Valleriola menys conegut, sobre qui no tenim gaire referències. Pel que fa als Valleriola de la branca d'Arnau, aquests eren molt poderosos ja a finals del segle XIV. Com dèiem abans, més tard acabaren per emparentar-se amb els Català, més nobles però amb algun problema econòmic per aquella època. L'exigència de Nicolau Valleriola, llavors, per casar la seua única filla Violant amb Joan Guillem Català i Centelles fou que s'incorporara per vincle testamentari els hereus “de Valleriola” a “Català”, per tal d'evitar a la pèrdua del primer llinatge (Soler 2013a: 385-386). Així fou, efectivament. Tot i això, cal recordar que abans d'allò i donat el seu esmentat poder, els Valleriola van apadrinar a alguns jueus en la seua conversió al

⁸¹ L'edició de 1929, si per una banda és deficitària pel que fa a l'anàlisi del text i la biografia, té en canvi un detallat estudi genealògic (Català de Valeriola 1929: XLI-XCVII).

cristianisme després del brutal atac a la jueria de València del 1391, com feren altres famílies de l'oligarquia municipal. Aquest fet, com ja hem vist, portaria algun maldecap al nostre Bernat Guillem segles després.

Així les coses, primogènit de llinatge reconegut, Bernat deixa clares des de ben jove les seues prioritats. La primera és l'ascens social. Cavaller *només*, els seus contactes inicials amb les altes esferes es resumeixen de manera simbòlica en la seua primera visita a Madrid, on hi ha la cort de Felip II de Castella, amb només quinze anys, moment en què ja es posa explícitament a disposició del monarca, per entrar al seu servei. Aquesta obsessió l'acompanyarà tota la vida, fins que la veja realitzada, en ser nomenat corregidor de la ciutat de Lleó, el 1604. Fins que arribe eixe moment, però, continuarà fent carrera política dins de les fronteres del regne de València, i especialment des de la seua capital. Viu a la parròquia de Sant Llorenç, en una “casa grande” situada “en la calle dicha de Catalanes”, com anomena el *Libro genealógico de la noble e ilustre familia de los Catalanes* al palau dels Valleriola⁸². Des d'allà, arribà a ser un personatge conegut a la ciutat: està present en confraries, actes públics, ambaixades al rei o al virrei i fins i tot és l'amfitrió i president de l'Academia de los Nocturnos (1591-1594), una reunió tan social com literària –o potser més social que literària–, per on desfilen els lletraferits locals del moment. Escriu, fins i tot, desenes de peces menors, tot seguint la moda castellana: sonets de toc religiós sobretot, però també alguna prosa classicitzant en forma de discurs –obligat per les normes de l'Academia⁸³. Guanya patrimoni, adquireix propietats: una alqueria prop del convent de la Saïdia i una casa “en la parroquia de san Pedro, en la calle de Cavalleros, cerca de la Diputación”⁸⁴... i llibres. La seua formació com a aristòcrata del moment, després de tot, passa per la lletra escrita. Aquesta no es limita als poemes en voga de què parlàvem: inclou també la lectura –o almenys la possessió– de molt diverses

⁸² AGFDV, e.1.1/ 10, f.62v.

⁸³ L'obra poètica de Valleriola compta amb 56 sonets, 27 octavas, 7 romanços, desenes de *cuartetos* i 10 lires. La prosa literària es materialitza en 6 discursos, el més interessant dels quals és probablement la “Relación de un sarao d'esta ciudad”, per les tímides descripcions que incorpora entre les passejades de déus clàssics, que visiten València: “Y así le dixo que estava bien con la casa de las armas, poruqe es bien que el amante sea animoso, pero es casa superflua, pues como tenga amor en el pecho, esse le sirve de escudo. Dixo también que dexassen allá el edificio de la Lonja, que esa es casa de gente tratante, que no puede dar su coraçon a la dama, por tener le dado al dinero, y que estava mejor con las escuelas, pues la mayor parte d'ellas seguía su estandarte, y también con los templos, porque esos muchas veces eran casas de su contratación. Albava el mercado, pues es la feria donde, al sabor de las frutas, se hazían las compras y ventas de coraçones (...) Celebró el Real Palacio, por parecerle al de Chipre; enamoróle el río y su paseo...” Català de Valeriola (1929: XXXVI). Per a l'obra de Valleriola, vegeu Català de Valeriola (1929: XIV-XL), Ferri Coll (2001) i, sobretot, Canet et al. (1988-2000).

⁸⁴ AGFDV, e.1.1/ 10, f.63r.

obres. O no tant. La troballa del document de la subhasta⁸⁵ dels seus béns ha sigut una ajuda preciosa per tal de reconstruir la formació cultural del personatge. Una anàlisi ni que siga superficial dels huitanta títols que hi apareixen –una mostra probablement parcial, intuïm que extensa però de segur representativa de la seua biblioteca– no deixa massa lloc al misteri. No en són massa, de llibres, doncs, però sí que són reveladors. Dels que n’hem pogut localitzar amb exactitud, els volums en valencià –quasi sempre indicats pel copista com a escrits en aquesta llengua– no arriben a la desena, els castellans s’acosten a la trentena i els llatins la depassen: cap d’aquests dos grups no necessita, per cert, una puntualització que és ja una evidència. Són xifres, curiosament, molt a prop del que indiquen els estudis de Berger sobre la impremta valenciana del període citats en les pàgines anteriors. Si ens hi fixem, però, en el tipus d’obres, la nitidesa de la imatge augmenta: Ausiàs March, un Ovidi, un *Art de ben morir*, unes *Conquistes del rey de Aragó*, un llibre de cobles sense identificar, un *Contemptus mundi* –tots aquests amb la corresponent puntualització: “en valencià”– més una còpia del *Llibre del mostassaf* i *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan* –que no en necessiten– completen un catàleg on domina el vers tradicional, per una banda, i la religió en diverses formes per l’altra. Sobrevolant-ho tot, hi ha el fet revelador que es tracta en general d’obres *clàssiques* –amb una certa antiguitat, per dir-ho clar i ras. El cas del castellà és tot un altre: el domini de la prosa i de *l’actualitat* és abassegador; pràcticament l’única obra en vers és l’*Araucana* d’Ercilla y Zúñiga, mentre que els gèneres es diversifiquen i s’equilibren. Hi ha la *literatura*, amb la *Celestina*, *La Pícaro Justina* o les *Horas de recreación*, i la religió sempre omnipresent, però destaca –no tant numèricament, que també, com qualitativament– l’aparició d’un bon recull d’obres de teoria política contemporània com les de Cerdà de Tallada o Barolomé Felipe. No és estrany, clar. Primerament, perquè és al XVI que es posen molt de moda, estirant el fil de Maquiavel en les noves monarquies, i en segon lloc pel perfil de Valleriola: com pot sobtar, en algú que en la seua primera trobada en persona amb el rei li demana sense embuts entrar al seu servei, la possessió del *Verdadero gobierno d’esta monarchia*, de Cerdà, o del *Tractado del consejo y de los consejeros de los príncipes*, de Felipe? Més enllà d’açò, s’hi afegixen *summes* eclesiàstiques i enciclopèdies diverses de les que circularen abundantment al cinc-cents,

⁸⁵ No sabem, però, la raó de la venda dels seus béns: cap de les còpies del testament conservades ni el referit volum on s’anota cada subhasta (AGFDV, e.1.4/5, 10) són concloents pel que fa a les possibles causes. Els béns de l’herència requeien sobre la seua dona i el seu fill primogènit, i cap referència explícita hi és feta als llibres (vegeu l’apartat de l’apèndix del present estudi, on adjuntem tots dos documents i la seua anàlisi).

mentre ajudaven a omplir de cites cèlebres els textos de grans i no tan grans escriptors. També en llatí, evidentment. El grup més nombrós del lot de Valleriola correspon, com diem, a volums en aquesta llengua, i el resultat és clar: l'ampla majoria d'aquest contingent correspon a prosa religiosa, des de les obres de Dionís l'Areopagita a les *Adnotationes* del jesuïta mallorquí Jeroni Nadal. Tampoc cap sorpresa en algú que, a Lleó, morí com al "corregidor santo" (Rodríguez 1747: 80), després d'una vida de profunda religiositat privada, com mostra el dietari, i també pública: sense anar és lluny, de les 145 composicions de tema religiós presentades en l'Academia de los Nocturnos, Valleriola n'és l'autor de 54, més d'un terç i una xifra més notable encara si tenim en compte que el segon dels classificats, *Estudio*, en compta amb 15 (Ferri Coll 2001: 321-322).

La seua carrera política, mentrestant, continuava impertorbable, amb l'enllaç de càrrecs públics i de nomenaments un rere l'altre: és nomenat familiar del Sant Ofici el 1588, subdelegat de justícia civil el 1595 i subdelegat de veedor general de la costa el 1596, el 1599 li és despatxat el privilegi de noblesa i el 1601 és triat obrer de murs i valls. Assoleix el seu cim el 1604, amb la concessió de l'hàbit de Calatrava i el càrrec de corregidor. Com a cavaller de l'ordre continua mostrant, ara fora de les fronteres valencianes, la beateria de què, com diem, sempre ha fet gala. A través de les seues pàgines veiem com Valleriola, abans però sobretot quan ja s'ha instal·lat a Lleó, teixeix una xarxa de contactes a l'entorn de les institucions de la monarquia, especialment de la colònia valenciana que vagarejava al voltant del rei i del Consell d'Aragó (Català de Valeriola 1929: 130). A poca distància de Valladolid, doncs, on hi havia llavors la cort del monarca, el nomenament el col·locava en una molt bona posició i, el que és més important, en un lloc propici per tal d'esperar el nou ascens.

Des de Lleó, mentrestant, entre reunions i actes, manté una animada correspondència, no només la *institucional* que se pressuposa d'un càrrec d'influència, amb capacitat per a legislar, nomenar subordinats i per tant per a rebre recomanacions i demandes⁸⁶, sinó també la *familiar*, amb València. El mateix farà la seua dona, Constança de Perellós, qui no trencarà el vincle amb la seua terra ni tampoc amb els seus éssers estimats, especialment sa mare –amb son pare no hi havia relació, per casar-se amb Bernat contra

⁸⁶ Se'n conserven diverses d'aquestes, rebudes per carta, a l'AGFDV, e.1.5/6, 31, 37, 38, 39, 41, 43, 47 i 48. Sobre els atributs del corregidor, a banda del context històric contingut en la present introducció, vegeu l'anotació núm. 252 de Valleriola en l'apartat de la transcripció del text i les notes al peu de pàgina que conté.

la seua voluntat⁸⁷–, dels qui rep missives amb les novetats del regne, des d'un assassinat al nomenament del nou virrei⁸⁸. De les cartes conservades –totes rebudes i cap d'enviada– no n'hi ha cap en valencià.

Aquell nou ascens, com sabem, però, no es produiria a causa de la seua mort, que els bibliògrafs, per una errada d'interpretació de Josep Rodríguez, han reiterat que es produí el 2 de novembre 1608. No fou així. Rodríguez probablement va prendre la referència del patracol anònim *Papel jurídico por Don Gilaberto de Centelles antes Don Joseph Catalá de Valerida ... con Don Luis Ignacio de Borja ... sobre, manifestar que dicho Don Gilaberto ha probado ser descendiente legitimo ... de ... Juana de Centelles..., y sobre ... que se declare ser legitimas..., las quatro escrituras publicas cuyos traslados arguyó de falsos civilmente la parte del duque (Papel jurídico 1701?)*, on es provava efectivament aquesta filiació, “por referirla diversos autores, y en especial el padre fray Antonio de Heredia, en el *Flos Sanctorum Benedictino*, en el día 2 de noviembre, sobre la vida del venerable varón don Bernardo Catalá...” (*Papel jurídico 1701?*: 10). Així, com veiem, una referència al *Flos Sanctorum* d'Heredia –aquest tipus d'enclíclopedies religioses podien organitzar-se per dies de l'any–, passà a ser, en Rodríguez, la data de la seua mort: “Murió en León, como se ha dicho, dia 2 de noviembre 1608, a los quarenta años de su edad” (Rodríguez 1747: 81). Açò serà repetit fins i tot en l'edició de 1929: “...hasta su muerte ocurrida en 2 de noviembre de 1608” (Català de Valeriola 1929: IX).

Quan morí realment, Valleriola? Si els bibliògrafs hagueren llegit amb més atenció les còpies dels testaments de què disposaven, s'haurien adonat fàcilment que la referència de Rodríguez era errònia. Els editors de l'any 29 adjunten al seu treball introductorí una transcripció del testament “otorgado ante Francisco Terán, el 4 de septiembre de 1607” (Català de Valeriola 1929: IX). Aquesta, però, era parcial, en no contindre una última part clau, en què Constança de Perellós, dona de Valleriola, apareix com a viuda. Dos anys

⁸⁷ Sobre aquest fet, traumàtic i de conseqüències dràstiques també per a Bernat Guillem, vegeu l'anotació núm. 15 de Valleriola en l'apartat de la transcripció del text i les notes al peu de pàgina que conté.

⁸⁸ AGFDV, e.1.5/6, 40, 44 i 46. Cahner (1977) ja va acostar-se als epistolaris en català fins el segle XVI. El cas més conegut del segle, que també destaca, és el d'Estefania de Requesens i la seua filla. L'aristòcrata, però, ja va comunicar-se en castellà amb el seu fill, Lluís (Cahner 1977: 22). Aquest epistolari ha sigut editat per Ahumada (2003).

abans, Martí Grajales (1927: 102-112) sí que havia inclòs la informació completa continguda en una de les còpies del testament⁸⁹, amb el paràgraf que diu:

En la ciudad de León, a *treyn ta y un días del mes de octubre de mil y seiscientos y siete años*, ante el presente escrivano y testigos infrascritos pareció presente la señora dona Costança Perellós Catalán, *viuda muger que quedó* del señor don Bernardo Catalán Baleriola... (ARV, Manaments i Empares, 1607, llibre 3, mà 43, f.12r).

Però el mateix Grajales, que no va parar massa atenció al que transcrivía, repetí en les mateixes pàgines l'errada de Rodríguez: "Murió don Bernardo en la indicada ciudad de León el día 2 de noviembre de 1608" (1927: 106). Com veiem, doncs, el testament era clar: havia sigut atorgat el 4 de setembre del 1607, i el 31 d'octubre Constança ja es presenta com a viuda. Valleriola havia mort entre el dia 4 de setembre i el 31 d'octubre d'aquell any. Només calia saber quin dia exacte, i la resposta la trobarem a les actes municipals de l'Arxiu Històric Municipal de l'Ajuntament de Lleó. En un "ayuntamiento extraordinario", el "miercoles zinco de septiembre de mill y seiscientos y siete años se juntaron los cavalleros regidores para nombrar oficiales que administren (...) por aver fallszido el señor don Bernardo Catalán y Baleriola, corregidor"⁹⁰. Així doncs, i com deia la còpia del testament, Constança de Perellós era efectivament viuda a finals d'octubre, i ho era des de més de mes i mig abans. Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Canyamars havia mort com a corregidor de Lleó entre el dia 4 i la matinada del 5 de setembre de 1607.

b. Biografies al llarg del temps: de Morlà a Grajales.

La importància de Valleriola en el petit món politicocultural valencià de l'època quedà clara aviat, i així acabà reflectida en el seguit d'obres bibliogràfiques que començaren a sorgir ja a finals del segle XVI i que s'escamparen fins el segle XX. Ara bé, aquesta

⁸⁹ La còpia més antiga es troba a ARV, Manaments i Empares, 1607, llibre 3, mà 43, f. 6r-16r. Grajales, en canvi, en consulta altra (ARV, Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23, f.44 y ss), que es va fer perquè se n'havia buscat la primera, que el copista cita "en la mà 43 de manaments y enpares de l'any 1608, foleo 6" i "no se ha trobat la dita mà". El copista referenciava correctament la mà i el foli, però s'enganyava el l'any: era 1607 i no 1608. Sí que citava, però, "lo original", llavors en poder del "regiment" don Otger Català de Valleriola i Mompalau, net de Bernat Guillem (ARV, Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23, f.44). Aquest original es troba actualment perdut, probablement després de la disgregació de l'arxiu de Malferit després de la Guerra d'Espanya.

⁹⁰ AHML, Gobierno, Actas Municipales, Libros originales de acuerdos, núm. 21/46, f.75v.

importància res tenia a veure amb la que els erudits dels nostres dies veuen en Valleriola. Elevat el castellà de facto a gairebé única llengua d'*alta cultura*, cap línia hi ha entre les pàgines dels primers bibliògrafs al seu probablement desconegut manuscrit íntim ni a la llengua en què està escrit; molta tinta, en canvi, es vessa al voltant de l'activitat com a president de la manierista Academia i de les moltes sessions que tenien lloc en el seu palau de l'actual plaça de Nules de la ciutat de València, com també sobre el seu hàbit de Calatrava, que posseïa des de 1604 i amb el qual morí entre aurèoles de beatitud.

La primera referència que trobem a Valleriola és ben matinera: el juriconsult Pere Agustí Morlà el cita en el pròleg al seu *Emporium utriusque juris quaestionum in usu forensi* (1599), volum inicial d'una sèrie que no aparegué, però que conté el primer catàleg –*sui generis*– d'escriptors valencians. Així, les paraules de Morlà s'editen encara en vida de l'autor, i centren l'atenció en la seua tasca com a amfitrió de la reunió de grans poetes que tenia lloc a sa casa:

Conticebo nũnc etiã consuevisse nobilissimos Valentiae Poetas singulis Mercurii diebus in domum Don Bernardi Catala convenire, ingenii sui opes fundere quae breviter ut spero typis mandabuntur (Morlà 1599: 3).

Aquesta primera aparició, que reprendria Ximeno moltes dècades més tard, era probablement coneguda per Gaspar Escolano. El cronista, en la seua *Segunda parte de la Década primera de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia* (1611), és el segon que parla de Valleriola, ja que Andreas Schott no ho fa en cap dels seus catàlegs sobre escriptors hispànics⁹¹, en què sí que apareixen altres autors valencians previs, com Pere Antoni Beuter, tots dos molt consultats en l'època i una mica anteriors a l'obra d'Escolano. Aquest, que havia sigut membre de l'*Academia de los Nocturnos*, marca el camí que seguirien autors posteriors en la informació aportada sobre Bernat Català, molt més detallada, per cert, que la breu referència de Morlà. Era comprensible, després de tot: Escolano coneixia Valleriola com a hoste en el seu palau en aquelles

⁹¹ Andreas Schott tragué a la llum el *Catalogus clarorum Hispaniae Scriptorum* el 1607 i la *Hispaniae bibliotheca seu de academiis ac bibliothecis, item elogium et nomenclator clarorum Hispaniae scriptorum, qui latine disciplinas omnes illustrarunt philologiae, philosophiae, medicinae, iurisprudentiae, ac theologiae* el 1608. Segons Furió, tots dos noms fan referència a la mateixa persona: “sembla que Valerius Andreas era el pseudònim del jesuïta Andreas Schott, i que Taxander és el corònim de Turnhout, ciutat de la província d'Anvers, d'on era natural” (Furió 1999: 23). Per a Luisa López Grigera, en canvi, la primera de les obres era de mà “del secretario de Schott, Valerius Andrea Taxandrus” (López Grigera 1995: 50). No tenim més notícies al respecte.

vetllades literàries. Les línies que li dedica, per tant, van més enllà de la simple exposició notarial:

... Don Bernardo Catalán de Valeriola, epilogando en si las buenas prendas y loables inclinaciones de sus passados, en su mocedad y casa sustentó con su diligencia la Academia, llamada de los Nocturnos, que como estrellas resplandecieron en aquellas noches Valencianas por muchos años, en todas facultades de letras: que si hubiera quién alentara la impresión de tantos y tan curiosos trabajos y los sacara a la luz, sin duda hubiera acaudalado mucha reputación a la nación Española con las extranjeras, que ciegameente la tienen por desterrada de semejantes ejercicios de curiosidad. D'este Cavallero tuvo noticia la Real Magestad de Philipe tercero, y después de haverle honrado con un hábito de Santiago, le sacó de Presidente de la Academia para Corregidor de la ciudad y Reyno de León, en la Corona de Castilla, donde murió dexando renombre de prudente y virtuoso cavallero (Escolano 1610: 531).

Aquest text és el primer que certifica l'existència de les actes de l'Academia de los Nocturnos –“tan curiosos trabajos”– i en demana una impressió que no arribaria, i encara de manera parcial, fins al segle XIX. Així les coses, la rellevància de l'autor es basa en dos fets principals: la fundació de l'esmentada Academia i, ara també, la seua vertical trajectòria política, amb l'hàbit de Calatrava i el càrrec de corregidor en Lleó d'estendards més visibles del seu prestigi. Escolano, a més a més, deixava entreveure una altre dels atributs de Valleriola més coneguts en vida i més recordats posteriorment: la seua beateria, que practicava fervorosament i explícita, molt a la *moda* barroca. Tòpic o no, el ben cert és que Escolano va conèixer-lo mentre alenava i, llevat del molt succint Morlà, és l'únic dels qui deixen publicada alguna línia sobre ell que així ho feren –el cas de Francisco de Bivar, que comentarem més avant, demana molta prudència.

La següent referència, i sempre seguint el sempre relatiu ordre cronològic – d'edició, per descomptat– és la de Francesc Jerònim de Lleó –o Francisco Jerónimo de León, com passaria a la posteritat en les obres bibliogràfiques–, un jurista que acabà arribant a la Reial Audiència i al Consell d'Aragó⁹² i que dedica unes pàgines a Valleriola, editades el 1620, que res tenen a veure amb la resta de línies d'abans o de després. A aquesta referència vam arribar gràcies a l'*Origen ilustre de la muy noble família de Catalán*, un opuscle anònim editat el 1655 a Madrid en el qual, seguint l'obsessió de l'època per remuntar els orígens de les branques de la noblesa el màxim possible, fa

⁹² La seua figura ha estat àmpliament estudiada en Verdet Martínez (2010 i 2014).

retrocedir les dels Catalans a “los antiguos reyes y duques de la Provincia de la Boyaria o Babiera, con nueve reyes en línea recta, desde los años de 500 del nacimiento de Christo nuestro Señor, hasta el de 690”, com s’apunta en l’índex no numerat. Des de Adelgero fins a Otoger de Catalon, doncs, “Principe electo rey de Catalunia, fue el primer que por los años de 735 entró a conquistar la tierra después llamada Catalunia”, passant per diversos “Theodon” i altres suposats reis germànics, com diu en el catàleg genealògic del llinatge, que precedeix l’obra en foli no numerat. L’apunt sobre Bernat Guillem, però, no conté molt de detall, i es limita a certificar el seu casament:

Don Bernardo Catalan de Valeriola fue casado con D. Costança de Perellós, hija de D. Ginés de Perellós, señor del lugar de Benitucer, en el Reyno de Valencia, y de los tres hace mención el Regente de León. D’este matrimonio fue hijo D. Otoger Catalán de Valeriola (*Origen ilustre* 1665: 14v).

Com déiem, però, les pàgines de Jerònim de Lleó, de les quals l’*Origen* pren la nota, són peculiars, ja que, emmarcades en la seua monumental obra de jurisprudència doctrinal, s’acosten a Valleriola precisament per això: a propòsit del pleit entre ell i la seua dona contra el pare d’aquesta, qui no estava disposat a incloure l’alimentació de la filla en la dot:

At vero dotis constitutio, quatenus diversa est ab alimentis, est de iure civili. Et hinc fit, quod licet filia que matrimoniu contrahit absque consensu patris, non est a patre dotanda, nec alenda iuxta forum 6 in rub de his quibus ut indignis, dicta tamesori dispositio tantum observatur respectu dotis, ut fuit declaratum sententia publica per Deona R. M. S. die 26 Martii 1591 in favorem don Ianuarii de Perellós & contra Bernardum Català & domna Costantia Perellós, quae fuit confirmata in S. S. R. C. sententia publicata per Petrum Navarro die 14 Iunii 1593. Quia dos est de iure positivo, & sic potuit per legem huius Regni tolli, nom tamen dicta foralis dispositio observatur circa alimenta. Quia cum illa fint de iure naturali, non potuerunt per dictum forum liberis adimi.

Et ita talis filia, quae contra voluntatem patris nupsit, ab eo consequitur alimenta & ita in Regia Audientia fuit iudicatum in favorem dietae domnae Costantiae de Perellós & de Català, quae nupserat dicto Bernardo Català, contra voluntatem dicti don Ianuarii de Perellós eius patris, sententia publicata per Alreus die 5. Octobris 1601. Cum qua fuit condemnatus dictus don Ianuarius ad praestandum alimenta dicte eius filiae. Unde meritò Seraphinus decisione... (León 1602: 214).

Així, Valleriola s'erigeix com a exemple, alhora que se'ns dóna notícia de la sentència i de part del procés, que encara es pot consultar amb molt més de detall, tot i que manuscrit, en el fons de la Duquesa d'Almodóvar de l'Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València, en un text que tractem més específicament en una altra part del present treball⁹³.

En tot cas, el segle XVII apuntalarà la memòria de Valleriola en dos vessants que res tenen a veure amb processos judicials: els compendis bibliogràfics de toc humanista i les enciclopèdies de l'ordre del Cister. Els primers indicaran l'existència de les *Justas poéticas* que se celebraren al seu honor i de les actes dels nocturnos; les segones posaran l'accent en la biografia del noble, però pràcticament només en relació amb la seua pertinença a l'ordre de Calatrava. El bibliògraf castellà Tomás Tamayo de Vargas, en la seua *Junta de libros la mayor que ha visto España en su lengua hasta el año 1624*, destaca de manera notarial l'ordre de Calatrava i l'activitat dels Nocturnos i exposa la bibliografia coneguda de l'autor. L'obra fou de circulació manuscrita fins el 1976 i des de 2012 compta també amb un complet estudi amb edició crítica en la tesi doctoral de Cristina González, de la qual citem:

D. BERNARDO CATALAN i VALERIOLA del hábito de Calatrava. *Justas poéticas hechas a su devocion* Madrid por Luis Sanchez. 1602. 4º. *Las noches Valencianas*, obras suias diversas de la Academia de su casa. M-S. 4º. (González Hernández 2012: 162).

Així, Valleriola és presentat en primer lloc com a cavaller d'aquesta ordre i tot seguit són introduïdes les seues obres conegudes: les *Justas poéticas* celebrades a València però editades a Madrid el 1602, on Valleriola només participa en el pròleg, i, ja descrit amb detall de bibliògraf, el manuscrit que anomena *Las noches valencianas*. Aquest no és sinó el feix d'actes de l'Academia de los nocturnos, on s'aplegaven els poemes i discursos allà exposats i que, com dèiem adés, romandria oblidat fins el segle XVIII, primer, en què Cerdà i Rico (1778: 517-519) en recupera unes poques línies de les institucions en les seues notes a *La Diana enamorada* de Gil Polo, on Valleriola apareix anomenat només com a president i no com a autor literari d'importància. Lluny quedava encara el segle XIX, quan els Salvà (1869, 1972 i 1905) el rescaten ja àmpliament encara

⁹³ Vegeu l'anotació núm. 15 de Valleriola en la part de la transcripció del text i les notes al peu de pàgina que conté aquesta.

que només parcial i on sí que trobem versos i proses seues, així com una preocupació més gran pel personatge.

Cap indicació a la seua activitat literària podem trobar, en canvi, en el *Menologium cisterciense notationibus illustratum* de Crisòstom Henríquez (1630), el primer dels compendis enciclopèdics cistercencs esmentats, que s'aturaran a lloar la figura "virtuosa" de Valleriola. Henríquez fou un monjo castellà de l'ordre del Cister destinat en els aleshores dominis hispànics de Flandes, que va llegar amb el *Menologium* la seua obra més important⁹⁴, centrada exhaustivament en la seua ordre monàstica, a la qual pertany també la de Calatrava, establida el 1158. Aquesta era, òbviament, la raó per què Valleriola hi apareixia. Henríquez se centra, doncs, en l'hàbit, però introdueix duess interessants novetats en el coneixement del personatge, la primera és la referència a Francisco de Bivar, també cistercenc, professor de filosofia, teologia i astronomia, abat de Noguera i procurador de la seua ordre a Roma, la biobibliografia més completa del qual podem llegir en les pàgines que arreplegà fra Tomás Gómez⁹⁵. Henríquez, comença amb una introducció a Valleriola com a membre de l'ordre:

In Hispania obdormitio pij viri Bernardi Catalani, Ordinis Cistertiensis de Calatrava, qui Dei-parentem, Virginem gloriosam, Angelorum Reginam, quo affectu coluerit, praeclaro testimonio posteris testatum reliquit. Vitam secundum Ordinis Regulam instituit sanctissimam: sicque secularia, quibus intendere ex officio debuit, peregit ut spiritualia, quibus toto animo deditus erat non omitteret. Puritatem mentis & corporis, quò magis ad Angelicam naturam accederet, summa cura seruavit: & post multa pietatis opera, ad extrema devenis, dum iam ultimu ageret spiritum, beatos Patres Benedictum & Bernardum sibi adstantes, unum a dextris, alterum a sinistris, eius manus suaviter sustentantes, eique animum addentes, conspexit. Quibus ducentibus, corpore solutus, migravit ad patriam.

Tot seguit, en la pàgina següent, però, diu:

Bernardi Catalani. Vitam ipsius R. P. Bivarius mihi communicavit. Fuit vir insolitae pietatis, nostris presertim temporibus, quando Militiae Calatravensis alumni

⁹⁴ Vegeu Muñiz (1793: 163-169 i Herbermann (1913).

⁹⁵ "Nació en Madrid poco después de 1580, y murió en 1634, a los 53 años. Catedrático de derecho canónico y filosofía, varias veces abad y procurador general de la Orden del Cister en Roma, fue autor prolífico en temas tan diversos como la filosofía de Aristóteles, la Inmaculada Concepción, casos de conciencia, biografías de cistercienses ilustres, vidas de santos y cuestiones relacionadas con la organización de la religión" (Gómez 2008: 153). Per a ampliar la informació d'aquest personatge vegeu també Gómez (2008: 153).

non ita religiosae perfectioni intendunt: sed Deus solita sua providentia hunc beatum virum excitavit, ut aliis viam recte Regulas suas servandi ostenderet (Henríquez 1630: 369).

Aquest “vitam ipsius mihi communicavit” porta cua i obliga a estirar el fil. Nicolás Antonio, de qui després parlarem, afirma que Henríquez era de Bivar “eius quondam discipulus” (Antonio [1672] 1783: 408), i al segle següent era Roberto Muñiz qui hi tornava recordant que havia “cursado en los colegios de nuestra congregación bajo el magisterio del insigne Bivar” (Muñiz 1793: 163). Com a deixeble seu, doncs, és evident que rebé la informació. El canal, ací, és el punt punxegut. Oral o escrit? Misteris a banda, sembla indicar una probable informació oral per part de l’altre cistercenc madrileny, ja que de les seues obres esmentades en la *Biblioteca* de Muñiz, les editades abans de 1630 tenen poca relació temàtica. Queden les citades com a existents a nivell manuscrit, com *De viris illustribus ordinis Cisterciensis* (Muñiz 1793: 48), temàticament més proclius a haver contingut una nota sobre Valleriola, de les quals, a hores d’ara, però, desconexem la localització i si han estat conservades –obres, en tot cas, que podria haver consultat el seu deixeble Henríquez.

Malgrat tot açò, i fóra quina fóra la font i la seua via de transmissió, la *notícia* ja és més completa: Henríquez –o Bivar en boca d’Henríquez–, insisteix en la recta conducta de Valleriola, com ja havia fet Escolano. El monjo cistercenc, però, parla d’un testament de Valleriola escrit “manu & proprio nomine” en què aquest, seguint l’explícita beateria que movia la seua conducta i la seua no menys declarada fe en la mare de Déu, se’n declara el seu serf. Henríquez ho transcriu, tot plegat:

Praeclaro testimonio. Scripsit ipse propria manu & proprio nomine roboravit, chartulam, per quam se perpetuum Dei-parentis seruum fatetur quam, ad excitandum piorum animos, operae pretium iudico hic ob oculos ponere.

Maria Virgo Sanctissima mater Domini nostri Iesu Christi vers Dei & homini, advocata & protectrix peccatorum, ego illorum maior & qui magis tuo indiget favore o pietatis & misericordia Regina, ad pedes tuos provolutus me in perpetuum tua maiestatis seruum offero & humiliter peto in talem admittas obtineasque a tuo benedicto filio eam gratiam qua ad tibi placentium in omnibus meis cogitationibus verbis & operibus requiritur diligendo ex toto corde divinam Maiestatem: ut omnia quae cogitavero locutus vel operatus fuero, vel omisero cogitare, dicere aut operari ad supremum honoris & gloriae sanctissima Trinitatis

dirigantur: cui actiones mea gratae erunt, si tu, Virgo immaculata hanc donationem & oblationem, qua me in perpetuum seruum tuum offero, digneris admitere. Et precor sanctum Ioseph sponsum tuum, Angelum Custodem, sanctum Bernardum & sanctum Benedictum Abbates, SS. Ioannes Baptistam & Evangelistam, Vicentium Martyrem & Vincentium Confessorem, sanctum Guillelmum, sanctum Honoratum, sanctam Annam felicem matrem tuam, sanctam Mariam Magdalenam, sanctos Apostolos & omnem curiam caelestem, angelos & spiritus beatos, velint pro me intercedere quatenus tu, dignissima Dei Mater, in perpetuum seruum recipias, possimque te imitari in voluntaris propriae resignatione & profunda humilitate, ceterisque viriutibus, quibus ornata fuisti. Et ut omni tempore constet me tibi ipsum tradidisse & ad eius rei perpetuam memoriam & ut omnes qui praesentes litteras viderint, sciant me tuum esse perpetuum famulum & Lucifer ac omnes inferni ministri desperent, nullamque in me partem habituros intelligant, hanc chartam propria manu scripsi, meo nomine subsignavi & armorum meorum sigillo communini, in Regia aula Legionensis urbis, ipsa die Nativitatis Salvatoris nostri, recepto prius ipsius sacratissimo corpore, 25. Decembris, anno 1606, aetatis meae 38 & duobus mensibus. Et omnes creaturas, ad quas huius [?] oblationis notitia peruenit contestor & provo, ut si (quod Deus avertat) gravibus meis peccatis id exigentibus a recta virtutum via deviaverim, indicent mihi & memoriae repraesentent, me non esse meum idque solum facere, loqui & cogitare posse quod gratum sit Angelorum Reginae, Dominae meae.

Perpetuus Mariae Virginis Dominae meae servus.

Fr. Bernardus Cathalan. (Henríquez 1630: 307)

Tornem sobre Bivar, però, perquè una altra pregunta retorna: es conegueren personalment, ell i Valleriola? L'única referència a l'ordre del Cister que trobem en la seua *Autobiografia* (1929), és de principis de 1604, anterior a la concessió del seu hàbit de Calatrava, que tindria lloc mesos més tard, al setembre:

Hermandad de la orden del Cistel. Lo il·lustrísimo y reverendísimo don Edmundo de Cruz, abbad de Cistel, doctor en theología y de toda la orden cisterciense cabeça y superior general, con plenaria autoridad del capítulo general de la misma orden, me concedió hermandad a mi a y mi muger y a mis hijos don Othger, dona Anna y doña Filippa y a mi señora madre doña Francisca Vives de Cañamás, con su bulda dada en Valençia, en las casas de Valldigna, a 9 de março, 1604, sea a gloria de Dios Nuestro Señor y provecho nuestro (Català de Valeriola 1929: 122).

L'encontre de què parla Valleriola es produí enmig del viatge d'Edmundo de la Creu –o *de la Croix*–, abat general del Cister, que havia vingut a la península Ibèrica a visitar els monestirs de l'ordre impel·lit pel papa, entre ells el de la Valldigna. Sabem també que “se hallaba en Poblet a 25 de enero de 1604”, com apuntava José Finestres (1756: 233). Poques setmanes després, doncs, es veié amb el noble valencià. Però Bivar? No trobem referències al dietari i només podem conjecturar l'alta probabilitat que així fóra, tenint en compte el tarannà *públic* de Valleriola i la facilitat de què gaudia per a ampliar el seu cercle de coneixences remarcables.

Bivar, per cert, torna a aparéixer com a font anys més tard, el 1656, juntament amb Henríquez i una tercera referència boirosa en una altra obra religiosa enciclopèdica, el *Menologium Benedictinum* (1656) del benedictí suís Gabriel Bucelin, un volum sobre els sants benedictins organitzat –aquest també– pels dies del mes, en què Valleriola apareix elevat com de costum als altars dels grans personatges lligats a l'ordre:

...Venerabilis viri Bernardi Catalani, sacrum institutū nostrum de Calatrava professi, qui quo affectu BENEDICTAM & Admirabilem Matrem Angelorum Reginam coleret, illustri testimonio posteris testatum reliquit, quan nimirum instrumento publico, eoratis certis Patronis eiusdem testibus, se eidem Virgini perpetuo devovit & emancupavit his ipsis denique verbis idem Instrumentum concludens: Etut omni tempore constet, me tibi ipsū tradidisse &c. Hanc chartam propria manu scripsi, meo nomine subsignavi & armorum meorum sigillo communivi in Regia aula Legionensis Urbis, ipsa die Nativitatis Salvatoris nostri, repecto prio ipsius sacratissimo Corpore 25. Decembris An. Ch. 1606, aetatis meae 38 & duobus mensibus & c.

Perpetuus Mariae Virginis Dominae servus.

Frater Bernardus Cathalan.

Vitam secundurn Ordinis Regulam instituit sanctissimam: sicque saecularia, quibus intendere ex officio debuit, peregit, ut spiritualia, quibus toto animo deditus erat, no omitteret. Puritatem mentis & corporis, quo magis ad Angelicam naturam accederet, summa cura servavit: & post multa pietatis opera ad extrema deveniens, dum jam ultimum ageret spiritum, beatos Patres BENEDICTUM & Bernardum sibi adstantes, unum a dextris, alterum a sinistris, ejus manus suaviter sustentantes, eique animum addentes conipexit. Quibus ducentibus, corpore solutus migravit ad patriam.

Franc. de Bivar. Chrystost. Henr. Ann. Nostr. (Bucelin 1656: 753).

Com veiem, Bucelin, sense afegir la transcripció completa del testament a la Mare de Déu, es limita a transcriure poc més o menys les informacions d'Henríquez, a qui cita, dèiem, juntament amb Bivar i *Ann. Nostr.*, referència que no hem pogut identificar⁹⁶. Al seu torn, Bucelin serveix com a la base del següent text sobre Valleriola: el de Miguel Ramon Zapater, un altre monjo cistercenc, en aquest cas de Saragossa, que en *Cister militante, en la Orden y Caballeria de Calatrava* (1662) recull el que ja havia havia el monjo benedictí, però ho tradueix al castellà amb alguna lleugera variació que, si bé no aporta grans novetats de fons, sí que incideix més detalladament en l'aspecte virtuós del fundador de l'*Academia*:

SUCESION DE FELIPE III EL PACÍFICO y cómo falleció insigne en virtudes Don Bernardo Catalán.

Varones ilustres de Calatrava.

En la edad de Nuestro Administrador Prudente, florecieron Príncipes ilustres y muchos Hijos de la invicta Orden de Calatrava.

(...)

Cumplió con el feliz curso de su vida el Venerable Don Bernardo Catalán, Cavallero profeso de la Orden de Calatrava, y de patria Valenciano, siendo Corregidor de León, y su edad quarenta años. Hace memoria dèl en fu *Monologio* Gabriel Bucelino, Historiador yacitado. Vivió Bernardo consoladísimo en la aflicción del cuerpo y penalidades. Su oracion, y caridad con los pobres, fueron excesivamente largas, y queriendo Nuetro Señor pagar la continua asistencia en su servicio, le llamó a la gloria, testificándolo fin dichoso: El Confesor presente al tránsito, Monge de San Claudio, y profeso en la misma Regla del Patriarca San Benito, publicó que asistieron ayudándole a morir los gloriosos Padres San Benito y San Bernardo, teniéndole un brazo cada uno. Como negaran su patrocinio a Hijo tan de su Regla y alas? Entre las personas de más autoridad fue, y a sido publica esta

⁹⁶ En en el pròleg de l'*Autobiografia* de Valleriola s'afirma que: "y así en los anales de Francisco Diago como en la obra de Hipólito Samper (...) vemos en primer término a los varones de este antiguo y noble linaje [els Català]" (Català de Valeriola 1929: XLIV). D'una lectura ràpida d'aquestes línies, podria desprendre-se'n que els *Anales del Reyno de Valencia* (1613) de Francisco Diago serien susceptibles de contindre alguna referència a Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Banyamars. La consulta d'aquests, però, ho desmenteix. Tant l'esmentada edició de la primera part dels *Anales* com la de les anotacions inacabades que deixà abans de morir (Diago 1936-1952) fan referència a avantpassats del nostre Català. El mateix ocorre amb Hipòlit Samper i Gordejuela i la seua *Montesa ilustrada* (1669). D'una altra banda, també s'esmenta Onofre Esquerdo com a font bibliogràfica (Català de Valeriola 1929: VII), però possiblement de segona mà, ja que no hem trobat cap referència al nostre Català de Valleriola en el seu *Nobiliario Valenciano* (2001).

voz y fama. El día de las Honras salieron al púlpito sus admirables y raras penitencias, mortificaciones y virtudes heroicas (Zapater 1662).

Aquestes “raras penitencias, mortificaciones y virtudes heroicas”, probablement un tòpic dramàtic i morbós afegit de Zapater, no tindran ja repetició en cap altra menció posterior a Valleriola.

Deu anys després de l’edició del *Císter militante*, era Nicolás Antonio qui, en la seua coneguda *Bibliotheca Hispana Nova* (1672 i 1783), un diccionari biobibliogràfic amb els escriptors en qualsevol llengua nascuts a Espanya entre 1500 i 1670, transcrivía el que Tomás Tamayo ja havia fet constar en la *Junta de libros*: “Bernardus Catalan et Valeriola, Calatravensis eques, editit: *Justas Poeticas hechas a su devoción*, Madriti apud Ludovicum Sánchez 1602, in 4. *Las Noches Valencianas*. MS. in 4. vidit D. Thomas Tamajus” (Antonio [1672] 1783: 224). Ara bé, en el cas d’Antonio, la seua obra sí que fou duta a galeres, primer en l’edició romana de 1672 i el segle següent a Madrid, la que citem.

Més avant, coneixem també l’existència d’una altre comentari enciclopèdic cistercenc, en aquest cas el d’Antonio de Heredia, *Vidas de santos, bienaventurados y personas venerables de la sagrada religión de San Benito, patriarca de religiosos*, editat en quatre volums entre 1683 i 1686, tot i que aquesta referència la coneixem de segona mà, en la ja citada transcripció feta en un opuscle jurídic per qüestions d’herències, imprès al voltant de 1701, en què es resumeix la genealogia del nostre autor, la seua pertinença a l’ordre de Calatrava, el seu treball polític i, finalment –i novament– la seua “dichosa mort”⁹⁷.

⁹⁷ “... el Padre Fray Antonio de Heredia en el Flos Sanctorum Benedictino, en el día 2 de noviembre, sobre la vida del venerable varón don Bernardo Català, casa 34, con estas palabras: ‘En España, en la ciudad de León, el Venerable Varón don Bernardo Català, que profesó el sagrado instituto militar de la orden de Calatrava, fue hijo legítimo de Don Guillen Ramon Catalán de Valeriola, en el Reyno de Valencia, descendiente por varonía de Don Auger Catalán (este nombre de Auger es lo mesmo que Otgero y se pone a devoción de San Otgero, ilustre santo de nuestra religión, cuya vida ponemos a diez de setiembre, pag. 398, y muy conocido en Flandes), uno de los principales héroes, que vinieron de Francia a la conquista de Cataluña, a donde quedó heredado, y de allí passaron sus descendientes a la conquista del Reyno de Valencia con el rey don Jayme el Conquistador, donde hizieron asiento y sirvieron a los señores reyes de Aragón, en las guerras de su tiempo y ocuparon honoríficos puestos assí políticos como militares y emparentaron siempre con las primeras casas de aquel Reyno. Fue quinto nieto de don Gilabert de Centelles, señor del estado de Nules, y de doña Toda de Villanova, progenitores de mucha nobleza de Castilla y de la Corona de Aragón, pues por Centelles, estoy informado, y contra los autores citados a la margen, que son sus nietos los duques de Gandía, los condes de Lemus, los duques de Sessa y Vabena, los condes de Altamira y otros muchos señores. Su madres fue doña Francisca Vives de Cañamás, hija de los señores de esta casa, pero más ilustre y calificado por la singular virtud y santidad con que vivió y por ella fue estimado

Fou en el XVIII que arribà un moment clau per a la memòria literària de Valleriola, amb la publicació de la *Biblioteca Valentina* de Josep Rodríguez, ja redactada a principis de segle, però “por su muerte interrumpida su impresión”, com indica en portada l’edició que, finalment, eixiria a la llum el 1747, “aora continuada y aumentada con el prólogo y originales del mismo autor” i “añadidas algunas enmiendas y correcciones como las dexó el autor entre sus originales, con que se mejoran muchos lugares de su obra”. El volum de Rodríguez, dèiem, és clau, perquè és el primer que aborda el personatge de manera global, en arreplegar quasi totes les referències anteriors per tal d’oferir no només una panoràmica de la seua obra, sinó també dades més exactes de la seua vida. En primer lloc, torna sobre Escolano, a qui “ha de enmendarse lo del hábito de Sant-Iago en hábito de Calatrava”. Tot seguit fa una de les referències importants del seu text, que explica, en part, que siga tan complet: “y otros puntos que podrán leerse en una larga relación de su vida, que los nobles descendientes de nuestro escritor me ministraron, que, ciñéndola, es assí” (Rodríguez 1747: 80). Aquesta “larga relación de su vida” subministrada pels descendents de Valleriola sembla ser la primera referència al manuscrit del dietari que trobem en la bibliografia moderna:

D. Bernardo Català de Valeriola, Cavallero Professo de la Militar Orden de Nuestra Señora de Calatrava, nació en Valencia, fue diferentes vezes Embaxador por el Reyno de Valencia a la Magestad de Felipe III; Veedor General de la Costa d’este Reyno; Corregidor de la ciudad de León; cavallero muy entendido, de grandes prendas y gobierno. Dado a las buenas Letras que sobre el oro de la Nobleza es gran esmalte, para exercitarlas tuvo en su casa Academias morales, políticas y poéticas, para que los cavalleros moços, desterrando ociosidades, se emplearan en este gustoso estudio, que començó año 1591, de qué hay tres tomos en folio, muy dignos de darse a estampa y aplaudirse, como las Justas Poéticas que, a sus expensas y devoción, se hizieron, que fueron recibidas con general aceptación quando se imprimieron, año 1602.

Casó con Doña Constança Perellós y Mercader hija de D. Giner Rabaza y Perellós, quarto d’este Nombre, olim D. Ramon de Perellós, Señor de Benetúser y Varón de Dos Aguas, y de María Mercader y Exarch.

La vida y muerte que hizo podría[n] quedar ponderada[s] con lo de llamarle en León el *Corregidor Santo!* Esto es: Pio y Devoto. Y no aver permitido sacar su

y venerado. Sirvió a la magestad señor rey don Phelipe Tercero en diferentes cargos y con grande aprobación, y finalmente tuvo una dichosa muerte”, (*Papel juridico* 1701?: 10).

cuerpo quando, bolviéndose a Valencia su muger, quería traerse consigo, porque aquella ciudad deseó tener el consuelo de tenerle allí (Rodríguez 1747: 80).

Diem “sembla” perquè en cas que fóra així, Rodríguez no l’hauria aprofitat prou, en afegir només un altre càrrec al ja conegut de corregidor i el matrimoni amb Constança de Perellós. Més dubtes aporta el fet que no done cap detall formal del text i sí que parle, en canvi, dels “tres tomos en folio” de les actes. Siga com siga, a banda d’aquesta primera introducció, Rodríguez es limita a ampliar i compilar altres informacions que els autors previs havien produït o, al seu torn, reproduït. Els cita tot seguit:

Pero no puede escusarse lo que publican los reverendísimos PP. De la Sagrada Orden de San Bernardo, M. Fr. Chrysostomo Henríquez, in *Menologio Cisterciensi*. Tom I, die 2. Novembris. pag.369, M. R. Miguel Bucelino, etiam in *Menologio*; eodem die, pag. 753⁹⁸, M. Fr. Miguel Ramon Zapater, en el Tratado de la Cavalleria de Calatrava. cap. 34. el año de Christo 1618. pag. 343⁹⁹. M. Fr. Francisco de Bivar: in *Vita D. Bernardi Català de Valeriola*, y Otros, de los quales se compondrá este Elogio (Rodríguez 1747: 80).

És aquesta la referència de què parlàvem pàgines més amunt. Rodríguez cita la *Vita D. Bernardi Català de Valeriola*, el que sembla ser, insistim, l’*Autobiografia*. Rodríguez adjunta tot seguit un refregit dels textos llatins bibliogràfics que coneixia, principalment el d’Henríquez, ja que copia un fragment del “testament marià” que el noble valencià escrigué “propia manu”. L’apunt del bibliògraf es tanca amb la ja comentada data incorrecta de la mort de Valleriola¹⁰⁰ i la seua obra coneguda, que pren de la *Junta de Libros* de Tamayo de Vargas, per a finalitzar amb un record de Morlà i les seues línies a propòsit de l’*Academia*.

El mateix any 1747 eixia al carrer el primer volum dels *Escritores del reyno de Valencia* de Vicent Ximeno, en què el bibliògraf valencià repeteix a grans trets el que ja havia arreplegat Rodríguez dècades abans però sumant-hi molta més informació sobre l’*Academia de los Nocturnos*, en consultar-ne directament els manuscrits de les actes, cosa que cap altre bibliògraf havia fet prèviament. Diu Ximeno:

⁹⁸ Sembla haver-hi una errada en la referència al *Menologium Benedictinum, sanctorum, beatorum atque illustrium ejusdem ordinis virorum* de Gabriel –no Miguel– Bucelin.

⁹⁹ Hi ha, com veiem, una altra errada en la cita de Josep Rodríguez., apareixen malament el títol de l’obra, el capítol i l’any però bé la pàgina en què Zapater parlava de Valleriola.

¹⁰⁰ Rodríguez apunta: “Murió en León, como se ha dicho, dia 2 de noviembre 1608, a los cuarenta años de su edad” (Rodríguez 1747: 81), errada que repetiran els bibliògrafs posteriors i fins i tot, com hem vist, els editors del dietari al segle XX (Català de Valeriola 1929: IX).

Se aplicó al estudio de las buenas letras; pero como los virtuosos no se contentan con serlo, sino que procuran atraer a otros a los ejercicios de virtud, discurrió uno muy a propósito para apartar a los jóvenes de los tropiezos a que andan expuestos, y tenerlos gustosa y provechosamente entretenidos. Para esto fundó en el año 1591 una academia de 45 sujetos autorizados por su nobleza, grados o dignidades, los cuales se juntaban cada miércoles en la casa de D. Bernardo, que era presidente, y sobre los asuntos que el señalava se leía un discurso moral o político, y mucha variedad de poesías, ya sagradas, ya serias, ya jocosas. Los ejercicios de esta Academia eran de noche, y por ello la llamaron de los Nocturnos, y cada individuo tomó nombre que tuviese alguna relación con la noche, como *Silencio*, *Sombra*, *Tinieblas*, *Reposo*, *Vigilia*, y otros semejantes. Empezó esta Academia en el día 4 de octubre del referido año 1591 y duró por espacio de dos años, hasta el día trece de abril 1593, en los cuales se formaron tres tomos de las referidas obras (Ximeno 1747: 241).

El bibliògraf valencià resumia el que havia trobat a les actes, sobre les quals torna més tard, també amb cert detall, quan parla, com ja havia fet Tamayo, de les *Justas Poéticas* i *Las Noches Valencianas*:

Assí intitularon las Obras de la Academia de los Nocturnos las cuales vio M. Ss. D. Thomas Tamayo, como refiere D. Nicol. Anton. Gaspar *Escol.* hace memoria de ellas en varios lugares de su Historia. Onofre *Esquerdo* dice que eran tres tomos: *Rodrig.*, por relación de los parientes de este cavallero, dice lo mismo; pero yo he tenido la suerte de verlos originales en poder del P. Dr. Felipe Seguer de la congregación de S. Felipe Neri de esta ciudad (sujeto que ha sabido hermanar la erudición con la virtud) encuadernados los tres en un tomo en fol. muy grueso, en cuya mano han parado después de aver estado perdidos mucho tiempo. En ellos, amàs de muchas devotas, e ingeniosas poesias que se hallan de este autor, he visto los discursos que se siguen:

- Discurso I. Vituperando la Sobervia.
- II. Sobre el Memento homo quia pulvis es, Oc.
- III. De las Excelencias de la Castidad.
- IV. De las Excelencias de la Noche.
- V. En alabanza del Silencio.
- VI. De las Excelencias del Corazón.

En todas estas obras manifiesta un ingenio relevante con una amena erudición y extraordinaria modestia, que le distingue mucho entre todos los demás

academicos. Al principio del tomo primero se hallan las constituciones que formaron para gobierno de aquel cuerpo ilustre y erudito (Ximeno 1747: 241).

I el dietari? La nota de Ximeno no menciona ni directament ni indirecta la seua existència. A nivell biogràfic, són esmentats tant el matrimoni com les ambaixades a la cort i la concessió de noblesa, però cap més aportació hi és sumada en el seu text. Ximeno, al seu torn, és citat a finals del segle com a font per Roberto Muñiz en *Biblioteca Cisterciense española* en parlar de Valleriola en una ràpida nota en què “Català y Valeriola” era anomenat “Frey D. Bernardo”, “caballero del orden de Calatrava, natural de la ciudad de Valencia”, i eren citades les seues dues obres conegudes: les *Justas Poéticas* i *Las Noches Valencianas* (Muñiz 1793: 92).

Poc menys d'un segle més tard, sabem que les actes dels Nocturnos ja es trobaven en mans de Pedro Salvà i Mallén, fill del conegut polític i editor valencià Vicent Salvà, que havia reunit en la seua biblioteca al voltant de 4.000 valuosíssims volums. Entre ells hi havia el cançoner de l'Academia, que fou finalment editat, tot i que de manera parcial, amb el nom *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia* (1869 i 1905). En la introducció, Salvà i Mallén analitza la figura del president i mostra la seua sorpresa perquè “quien generalmente dedicaba sus escritos a asuntos de moral y santidad, aunque en algunas ocasiones se ocupó de cosas más livianas”, i home “tan religioso, devoto y esclavo de la Purísima Concepción, no solo permitiese desahogos tan poco decentes en sus subordinados, sino que hallándose investido por las *Instituciones* con la facultad de distribuir los asuntos o de examinarlos antes de repartirlos, en caso de no poderlos dar él, parece tenía un empeño especial en asignar a los escritores más alegres aquellos argumentos en los cuales con más facilidad podían deslizarse” (Salvà 1905: 15).

L'editor, fill d'un segle més *burgés* i pudorós, no encertava a comprendre com aquells aristòcrates i altres representants de la gent *respectable* pogueren caure en semblants mostres de literatura pornogràfica i/o escatològica. Queda clar, doncs, que l'època era una altra, i ho era amb totes les conseqüències. Aquesta obstinació per temàtiques poc edificants provava, doncs,

la aberración de ideas de aquellos hombres, que creían poder pasar como género lícito y corriente todo aquello que no atacaba a los dogmas del catolicismo, por más que la inmoralidad y licencia rebosara en todas sus partes. En vista, pues, de estos datos y otros muchos que podría alegar, he llegado a deducir, asiste poquísima razón

a los que para denigrar el estado de cultura actual y los progresos de la civilización, nos están continuamente presentando como modelos a nuestros antepasados (Salvà 1905: 16).

Entre candorós i irònic, el prologuista continuava relatant, aparentment excitat, les banalitats y “ciertas piezas malsonantes para oídos de doncellas” que probablement “nadie se atrevería hoy día a publicar” d’aquells homes que vivien “cuidadosamente escudados por un tribunal de la fe” (Salvà 1905: 17). El mateix que el 1869 repetia l’editor tres anys més tard, en traure a la llum el *Catálogo de la Biblioteca de Salvá*, amb un pròleg en què deia considerar el manuscrit “como el volumen más precioso de mi Biblioteca” (Salvà 1872: 57-62). Ni rastre de referències clares al dietari encara, doncs.

Per a trobar noves notícies sobre Valleriola cal esperar fins el segle XX, ja que ni Justo P. Fuster havia inclòs l’autor en la seua *Biblioteca valenciana* (1827-1830), per no poder aportar informació nova com era el propòsit del seu volum, ni ho faria Constantí Llobart en *Los fills de la morta-viva* (1879), que començaven el seu recorregut amb Carles Ros, ja en el XVIII, i l’allargaven fins el XIX. Tampoc no en trobem línies en la *Bibliografía de la lengua valenciana* de Ribelles Comín (1915-1920). Finalment, en la *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, Vicent Boix afirmava al final del primer dels tres volums de la seua obra que

en el apéndice del tomo tercermo terminaremos el catálogo compendiado de los principales escritores y artistas que han figurado hasta nuestros días; reservando también para entonces la inserción de algunas observaciones históricas que nos han remitido, como tenemos ofrecido a nuestros lectores (Boix 1845: 512).

La promesa, però, mai es va acomplir i personatges tan diferents però tan importants per a comprendre la història de la literatura catalana com Valleriola o sant Vicent Ferrer, restarien al marge. Acabat per tant el segle XIX sense cap novetat respecte del dietari, és Francesc Almarche en *Historiografía Valenciana* qui recupera l’interés per Valleriola i, finalment, menciona explícitament l’existència de dietari, del qual, després de descriure’l formalment, en reproduïx fins i tot un breu fragment:

37. Autobiografía de M. Bernardo Catalá de Valeriola. 1568-1604.

Manuscrito. L. Siglo XVI y XVII. 87 fol. + 20 de índice 0’225 x 0’150 mm.

Pasta Valenciana.

El manuscrito que encabeza este artículo constituye una de las más interesantes autobiografías, por las condiciones excepcionales de su autor.

Forma parte de dicho libro de los documentos, títulos y papeles del vínculo de los Català de Valeriola, cuyo heredero es el actual Marqués de Malferit, Exmo. Señor Don Antonio Mercader, poseedor de este libro.

El manuscrito es autógrafo, y así se puede ver comparándolo con otros escritos de mano de don Bernardo Cathalá.

Comienza el libro sin encabezamiento ni epígrafe alguno.

Fol. I. Dimats a 26 de octubre any 1568, a la matinada...

(Almarche 1919: 140-141).

L'última aportació abans de l'edició de l'*Autobiografia* impulsada per Acció Bibliogràfica Valenciana el 1929 és la del periodista Francesc Martí Grajales en *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*, obra en què el fundador de l'*Academia* apareix en una referència ja més exhaustiva i completa, amb una desena de pàgines que s'expliquen per la lectura atenta del manuscrit del dietari, fet que preparava adequadament el terreny per a la seua publicació:

En la *Autobiografía* manuscrita, que en su escogida biblioteca guarda cuidadosamente nuestro amigo el excelentísimo señor Marqués de Malferit da el propio don Bernardo interesantes detalles sobre los principales sucesos de su existencia, y con tal sinceridad y concisión están anotados, que creemos preferible reproducir textualmente algunos párrafos a hacer un mal extracto de ellos (Martí Grajales 1927: 102).

Ací, doncs, el coneixement del personatge és màxim, ja no només com a fundador de l'*Academia* de los Nocturnos o com a membre de l'ordre de Calatrava –fet ja considerat secundari– sinó també com a autor, per fi, ja i per sempre del dietari majoritàriament en valencià que en galeres duria el nom d'*Autobiografia* i es publicaria juntament amb les *Justas poéticas*. Grajales, doncs, podia permetre's valorar sense caure en injustícies: “Catalán de Valeriola apenas es conocido como escritor. Las obras que produjo, salvo rarísimas excepciones, no se han publicado. De otra suerte es indudable que la crítica hubiera reconocido en él un poeta, si no de muy altos vuelos, de correcta forma, digno de alternar con otros de mayor nombradla, y un prosista atildado y erudito” (Martí Grajales 1927: 106). A més a més, davallava als arxius per a rescatar tres

documents de notable interès: la partida de baptisme, l'ambaixada a la cort de 1604 i una còpia del testament, que transcriu per a finalitzar la nota.

La memòria bibliogràfica de Bernat Guillem Català de Valleriola s'inicia per tant, com hem vist, centrada en la seua figura de fundador i president de l'Academia de los Nocturnos. Era comprensible, després de tot, en ser una activitat pública que reunia en sa casa el més florit de l'elit local i que, a més a més, deixava rastre escrit: de vegades editat, com les *Justas poéticas*, i d'altres manuscrit però sobradament conegut, com les actes. Aquesta aurèola s'allargarà en el temps, però competirà a partir de la seua mort amb la de l'hàbit de Calatrava, que ostentà tan orgullosament no només a València sinó també a Castella i a Lleó, i que serà motiu de perpetuació en les obres enciclopèdiques del Cister. Serà l'ordre qui li atorgarà ara la qualitat d'home virtuós, idea repetida i reescrita a través dels segles, en servir de font a pàgines posteriors com les dels bibliògrafs valencians del XVIII, Rodríguez i Ximeno. Aquests repesquen Valleriola i n'ofereixen una visió àmplia, en arreplegar la bibliografia anterior i exposar-ne la panoràmica: lletraferit castellanitzant, polític professional, creient fervorós. Les referències al dietari, però, són fins ací inexistent. O quasi: només són interpretables en les difuses línies de Rodríguez. Així arribem al segle XIX, en què els Salvà ens regalen, amb les actes de l'Academia, un coneixement més profund de les seues sessions i produccions. Finalment, és el segle XX que completa la recuperació de Valleriola, amb els estudis –ara sí explícits– d'un dietari tret definitivament a la llum. Era la culminació de més de quatre segles de construcció del personatge.

c. Apèndix

Testament “dado en León” (Manaments i Empares, 1607, llibre 3, mà 43, f 6r-16r)¹⁰¹.

||^{6r} Die tercio January 1608. Instant Agostí Joan Ferrandis, notari procurador de dona Costança de Perellós de Català, viuda.

¹⁰¹ Es tracta de la còpia del testament més antiga (1608) a hores d'ara conservada, com també la més completa. A banda, n'hi ha una altra posterior (1670), en Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23, f.44-47 i mà 29, f.1-3, citada per Martí Grajales (1927: 110-112). L'edició de 1929 (Català de Valeriola 1929) transcriu un fragment incomplet d'una d'aquestes còpies, sense citar-la. L'original es troba perdut.

Frare Joan Vicent Català, mestre en teologia, consultor del ssant officii y don Bernabeu Vallterra comenador de Montesa conxen lletra y signe y sello.¹⁰²

In dei nomine amen.

Sepan quantos esta carta de testamento última postrimera voluntat vieren como yo, don Bernardo Catalán de Valeriola, cavallero del ávito de Calatrava, natural de la ciudad de Valencia del Zid y corregidor de León por el rey nuestro señor, estando en una cama acostado y enfermo de la enfermedad que Dios nuestro señor fue servido de me dar y en mi entero juhizio, creyendo firmamente en la sanctíssima trinidad, padre, hijo y ||^{6v} espíritu sancto y en todo aquello que tiene y crehe la sancta madre Yglesia cathólica y reselándome de la muerte como cosa natural a toda persona viviente; queriendo poner mi alma en carrera de salvación; tomando como tomo por mi abogado a la gloriosa virgen sancta María, a quien supplico sea mi interceutora con su pretioso hijo y le suplique que me quiera perdonar y col·locar en su sancto reyno adonde los santos están y los pecadores deseamos entrar, a cuyo honor y alabança, hago ||^{7r} y ordeno mi testamento, última y postrimera voluntat, en la forma e manera siguiente:

Primeramente, mando mi ánima a Dios nuestro señor que la crió y redimió por su pretiosa sangre y el cuerpo a la tierra¹⁰³ de que fue [...] ¹⁰⁴ formado.

Ítem mando que¹⁰⁵ si Dios nuestro señor fuese servido de me llevar d'esta enfermedad, mi cuerpo sea depositado en el monasterio del señor San [...] ¹⁰⁶ Claudio en parte y lugar que el padre¹⁰⁷ abbad ordenare.

Ítem mando que mi entierro, homilías y cavo de año, offrendas, missas, ||^{7v} y demás sacrificios lo deyo a dispusición de dona Costança, mi muger, a quien encargo lo

¹⁰² Dues notes al marge esquerre, sembla que d'una altra mà, potser la mateixa que continua escrivint el testament a partir del foli 7r.

¹⁰³ A partir d'aquest moment la cal·ligrafia canvia fins el final del document, cosa que sembla indicar un canvi de mà.

¹⁰⁴ Abans de "formado" hi ha la paraula "fue" ratllada per repetició.

¹⁰⁵ "de" ratllat abans del "que".

¹⁰⁶ Sembla que el notari va equivocar-se primerament en el nom del monestir, i va escriure "Francisco", que apareix ratllat abans de "Claudio". El monestir de San Claudio de Lleó va desaparèixer a conseqüència de les desamortitzacions de 1835. Per a la història del monestir fins 1620, vegeu Díaz-Jiménez y Molleda (1930-1932: 500), en què l'autor recupera un manuscrit anònim de principis del segle XVII que conté la història de l'edifici. Com a curiositat, en una "memoria de los libros que esta casa tiene, este año de 1620, para quando se haga la librería", figurava un volum de "mosén Ausiás, poeta". Vegeu també Risco (1792 86-93).

¹⁰⁷ "Señor" apareix ratllat abans de la paraula "abad". Novament, sembla que el notari va haver de rectificar.

haga con entero cuydado, cómo yo lo hiziera, a cuiá dispusición lo deajo, y a su voluntad.

Ítem digo que yo devo algunas deudas a personas d'esta ciudad y fuera d'ella; mando que se paguen constando ser así deverse, de que algunas d'ellas tiene noticia dona Costansa, mi muger, y criados, y a ellos les de lo que ella y yo teníamos tratado de más del salario de su servicio.

Ítem que lo que pareciere haver pagado Juan Fuertes por cartas de pago o declara donde dona Costansa o de Juan Estevan, mi criado, ¶^{8r} se le passen en quenta.

Ítem digo que a mi hijo don Ojer Catalán y Valleriola y a don Pedro Catalán, mis hijos varones, y a dona Ana Magdalena Catalán y a dona Phelipe Catalán, mis hijas, la misma cantidad les mando que dona Costança, mi muger; y al dicho don Pedro, por haverle llamado la dicha mi muger, póstumo le mando la misma cantidad que por dicho estamento¹⁰⁸ le mando la dicha mi muger.

Ítem declaro que a la administración y obra pía que Arnaldo¹⁰⁹ de Valleriola que ja por declaración hecha ¶^{8v} ante la justicia de causas civiles y juez ordinario de la ciudad de Valencia, declaro pertenecerle después de mis días al dicho don Ojer Catalán y Valeriola, natural y legítimo hijo mío y de la dicha dona Costança de derecho desde luego se declaró por mi legítimo heredero¹¹⁰ aunque sin esta declaración le pertenesce por mayorazgo al qual quiero y es mi voluntad suceda en el dicho mayorazgo como de derecho le pertenesce [...]¶^{9r} y así pueda presentar las capellanías y beneficios eclesiásticos simples y pertenecientes a la dicha obra pía y administración.

Ítem declaro todos los bienes que precediendo las sostituciones de Francisco Juan Catalán, cavallero generoso de la ciudad y reyno de Valencia, si acaso yo viviera y vinyera yo a suceder la dicha hazienda, declaro que solo pertenesca al dicho don Ojer Catalán y Valeriola, mi mayorazgo.

¹⁰⁸ En la còpia de 1670, "testamento". Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23, f. 47r.

¹⁰⁹ *Ibid.*: "Hernando".

¹¹⁰ *Ibid.* i Català de Valeriola (1929: XCV): "para mayor abundancia de derecho desde luego se le declaró por mi legítimo heredero". En aquest cas, tant el manuscrit del transcriptor de l'edició de 1929 com la còpia de 1670 són més complets, en cobrir l'omissió existent en de Manaments i Empares, 1607, i donar sentit a l'oració, altrament incompleta semànticament.

¹¹¹ Les següents tres línies i mitja del foli següent (9r) apareixen ratllades; diuen: "por mayorazgo al qual quiero y es mi voluntad suceda en el dicho mayorazgo", repeticó d'un fragment ja escrit anteriorment.

Todos los demás bienes y herencias que a mi pertenescen y puedan pertenescer en qualquiera manera,¹¹² quiero ¶^{9v} que los haya, gose y herede el dicho don Ojer mi hijo y heredero, el qual quiero herede todos mis bienes después de los días de la dicha Dona Costança, mi muger, y los demás mis hijos don Pedro Catalán y Balleriola y dona Ana Madalena Catalán y dona Phelipa Catalán, mis hijos legítimos e naturales de mí y de la dicha dona Costança Perellós, mi muger, hayan por manda que dicho [...] ¹¹³ tengo y la dicha mi muger¹¹⁴ sea usufructuaria de todos los dichos bienes, lo qual los administre todos aquellos que de derecho pueda. E nombro ¶^{10r} por tutores y curadores de los dichos mis hijos a¹¹⁵ don Gaspar Beneyto y a don Crhistóval de Castellví y Sans¹¹⁶, mis procuradores, cavalleros vezinos y naturales de ciudad y reyno de Valencia, en cuyo poder de entravos quedan todos los papeles de mis herencias e mayorazgo, sin los que por acá tienen la dicha Costança, mi muger, e yo; a los quales pido e suplico admitan la dicha tutela y curaduría; e si alguno d'ellos no lo quisiere, la justicia civil le nombre a gusto e voluntad de la dicha dona Costança, ¶^{10v} mi muger.

Ítem mando a las mandas acostumbradas, dos quartos a cada una y se paguen de mis bienes.

Para cumplir y pagar las mandas y legatos¹¹⁷ y obras pías dexo e nombro por mis albaceas y testamentarios e cumplidores d'él a la dicha dona Costança de Perellós, mi muger, y a los dichos don Gaspar Beneyto e a don Christóval de Castellví y a qualquiera d'ellos, a los quales e a cada uno d'ellos; e si muriese [...] ¹¹⁸ con este testamento en esta ciudad mando cumplan mi alma ¶^{11r} en esta ciudad el señor doctor Gamiz, a disposición de dona Costança, mi muger, a todos los quales y a cada uno d'ellos doy poder cumplido para que bendan mis bienes y cumplan este testamento y lo en él contenido y cumplido y pagado. Dexo, nombro por mi universal heredero a don Ojer Catalán, y a don Pedro y a dona Phelipa y a dona Madalena, mis hijos y de la¹¹⁹ dicha mi muger dona Costança la manda¹²⁰ arriva dicha; las quales quiero

¹¹² Català de Valeriola (1929: XCVI): “en cualquier manera, muebles y rayzes en qualquiera suma y manera,”. Manaments i Empares, a.1670, 3, mà 23, fol. 47v: “en qualesquiere manera, mueles, raisses en qualesquiere forma y manera”. El fragment posterior a la primera paraula “manera” és inexistent en el manuscrit de 1608, que continua directament amb el “quiero...”.

¹¹³ Català de Valeriola (1929: XCVI), paraula ratllada.

¹¹⁴ En aquest punt s'atura la còpia de 1670 (Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 23, f. 44r-47v) i continua al foli 1r de la mà 29 del mateix llibre.

¹¹⁵ Català de Valeriola (1929: XCVI): ací inclou uns punts suspensius.

¹¹⁶ *Ibid* : “a don Christoval de Castelví...”. No apareix el segon cognom.

¹¹⁷ *Ibid.*: “los gastos”.

¹¹⁸ Paraula ratllada: “con”.

¹¹⁹ A *Ibid.*, ací inclou uns punts suspensius, corresponents a “y de la” del manuscrit de 1608.

¹²⁰ A *Ibid.*, no apareix el sintagma “la manda”, punts suspensius.

que los hayan¹²¹ y hereden con la bendición¹²² de Dios y la mía, en la forma susodicha conforme a los statutos y fueros de Valencia. E rrevoco ¶^{11v} e anul·lo otros qualesquier testamentos y codicilos que antes d'este haya fecho, que quiero que no valgan salvo éste, el qual quiero que valga por mi testamento o codicilio en la vía y forma que mejor derecho lugar haya. = En testimonio de lo qual, lo otorgo en la ciudad de León d'España a quatro días del mes de setiembre de mil y seiscientos y siete años; ante mí el presente escrivano publico testigos de yuso escritos. Testigos que fueron presentes: Juan de Silva, alguacil mayor d'esta ciudad, y el doctor Pedro de Gamiz y Gaspar ¶^{12r} Guiterrres, vezinos y estantes en esta ciudad, y Marco Crecencio de Urea y el doctor Luis de Olivera y Juan Fuertes y Diego Pérez, vezinos y estantes en esta ciudad. El otorgante que doy fe conosco lo firmo de su nombre, don Catalán, ante mi Francisco de Terán, escrivano.¹²³

En la ciudad de León, a treynta y un días del mes de octubre de mil y seiscientos y siete anos, ante el presente escrivano y testigos infrascritos pareció presente la señora dona Costança Perellós Catalán, viuda muger que quedó del señor don Bernardo Catalán Baleriola, ¶^{12v} corregidor que fue d'esta ciudad, y dixo que como interessada en el testamento que otorgó el dicho don Bernardo Catalán, su marido, y como madre de sus ijos, attento que el dicho su marido es fallecido, pasó d'esta presente vida¹²⁴, y pidió y requirió a mí, el presente escrivano, le publique en la forma acostumbrada, conforme a los fueros y estatutos de Valencia, y se le dé en pública forma, de manera que hága fe para en guarda de su drecho y justicia y de los dichos sus hijos. E luego yo, el presente escrivano, attento que la ¶^{13r} que la voluntad del dicho don Bernardo Catalán fue de hacer y otorgar el dicho testamento conforme a los fueros y estatutos de la dicha ciudad de Valencia, ya que fui informado se debe guardar este stilo, publiqué el dicho testamento en presencia de la dicha señora dona Costança de Perellós y Catalán y del dicho doctor Pedro de Gamiz, corregidor presente d'esta ciudad y del señor don Bernavé Valltera, cavallero del hábito de Montesa, estante en esta dicha ciudad, y de Estevan Mallor de Monrredón y Juan Estevan, naturales de la ciudad de Valencia, y de don Gaspar Rubín ¶^{13v} de Zelis, estantes en esta ciudad y vezino d'ella. E después de leýdo y publicado el dicho testamento, la dicha señora dona Costança de Prellós Català dixo que protestava querer todo el tiempo que le dan los fueros de Valencia para azetar o repudiar el usufruto que el dicho su marido

¹²¹ A *Ibíd.* no apareix la clàusula “que los hayan”, punts suspensius

¹²² A *Ibíd.* punts suspensius després de “bendición” fins “la”.

¹²³ En aquest punt acaba el fragment del testament transcrit en l'edició de 1929. Continua, però, la còpia de 1670 (Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 29, f.1r-3v)

¹²⁴ En Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 29, f.1r: “fallecido y pasado d'esta presente vida”.

le dexó por los días de su vida y pidió que este protesto se pusiesse juntamente con este testamento y suplicación; testigos los dichos.¹²⁵ Va testado, do [...] ¹²⁶ dezía de la ciudad no valga y entre renglones do dize con este testamento valga. E yo, Juan Francisco de Terán, escrivano público del rey nuestro ¶ ^{14r} señor y del número y procedencia d' esta ciudad de León de Espanya, presente fui con el dicho otorgante y testigos que doy fe conosco, y en fe d' ello, de pedimiento de la dicha dona Costança de Perellós y Catalán, lo susodicho drecho escrevir hize sacar en estas tres hojas con esta en que van signo y firma a tal en testimonio (+) ¹²⁷ de verdad, Franscisco de Terán, scrivano.

Hoy los scrivanos del rey nuestro señor y del número de la ciudad de León de Espanya zertificamos y damos fe y testimonio verdadero a los que el presente vieren, en cómo Francisco de Terán, ¶ ^{14v} de quien va signada y firmada esta scriptura de testamento y suplicación, es tal escrivano, como en su subscripción se nombra, havido y tenido por fiel y legal y entera confiansa y a sus escrituras e autos que ante él han passado e passan, se ha dado entera fe y crédito en juhicio y fuera d' él, y la letra de la subscripción y firma del dicho testamento es fecha de su propia mano por que se la vimos hazer y escribir, signar y firmar muchas veses; y ansí mismo certificamos va este transumpto del dicho testamento y su publicación ¶ ^{15r} cierto y verdadero porque le vimos corregir y consertar con el original, que queda en poder del dicho Francisco de Terán, a quien nos referimos, y porque conste damos esta fe en la dicha ciudad de [...] ¹²⁸ León, a treinta y un días del mes de octubre de mil y seiscientos y siete años, en testimonio de verdad (+) Hierómimo de Robles, y digo en testimonio de verdad (+) Diego Díez de la Puerta, yo, Victorio Vázquez, escribano mayor del ayuntamiento [...] ¹²⁹ en la santa yglesia y obispado de la muy noble y muy leal ciudad de León d' Espanya. ¶ ^{15v} por el rey nuestro señor hago fe y verdadero testimonio a los que la presente vieren que Francisco de Terán, ante quien pasó y se otorgó el ynstrumento de testamento del señor don Bernardo Catalán y Valleriola, corregidor y justicia mayor que fue en la dicha ciudad y su tierra, por su magestad diffunto y de quien ba signado y Hierónimo de Robles y Diego Díaz de la Puerta, de quien va autorizado, todos ellos son escrivanos públicos reales, yo el número en esta

¹²⁵ A partir d'aquest punt, la còpia de 1608 i la de 1670 continuen de manera diferent fins el final del document: "Ante mi Francisco de Terán, escrivano (...) fecho y sacadao, conexido y concertado fue este traslado de testamento y suplicación y protesta de la scritura y prothocolo original que está y queda en el registro y prothocolo de scrituras publicas que pasaron y se otorgaron por testimonio de Franscisco de Terán (...) el año passado de mil seycientos y siete..." (Manaments i Empares, 1670, llibre 3, mà 29, f.2v)

¹²⁶ Paraula ratllada.

¹²⁷ Símbol del notari.

¹²⁸ "Valencia", ratllat.

¹²⁹ Apareix ratllat "d' esta ciudad", però llegible.

dicha ciudad, avidos y tenidos por fieles y legales y de toda confianza y a sus scripturas y autos ||^{16r} se ha dado y da entera fe y crédito en juhizio y fuera d'él, y las firmas y signos de suso del fin de el ysntremento y de la cerrtificación son suyas proprias y las que acostumbran, y para que conste de ello de la presente firmada de mi nombre y signada con mi signo, sellada con el sello y armas de la dicha ciudad que está en mi poder, en ella a treynta y uno de octubre de mill y seiscientos y siete años y en fe d'ello lo signé en testimonio (+) de verdad Victorian Vásquez. Locus (+) sigilli.

Subhastes dels béns de Bernat Català de Valleriola (AGFDV, e.1.4/5, 10).

||^{1r} Anno a nativitate domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo quarto januarij constituhit personalmente en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, habitador de la present ciutat de València, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català de Valleriola quòndam cavaller de l'àbit y religiò de Calatrava, corregidor major en la ciutat de Leó dels regnes de Caste||^{1v} lla, segons que dita herència tutela y cura consta ab lo últim testament del dit don Bernardo Català de Valleriola fet en dita ciutat de Leó e rebut per Francisco de Terán notari públich real y del número de dita ciutat a quatre de setembre propassat registrat en la qurantaquatrena mà de manaments y emparees de la cort civil de la dita y present ciutat del present any foleo sis y de la acceptació de aquella y repudiació de don Gaspar Beneyto concurador ab aquell, consta ab acte rebut per lo notari desús scrit a sis dies del present mes de janer, ||^{2r} y també del seu poder solide consta ab provisió feta per lo justicia en lo civil de la cita y present ciutat de València, a huyt de dit mes y any registrada en lo libre judiciari de la casa de don Baltazar Sans de la Llosa, altres dels assessors de dit justicia sots lo dit calendari e mijansant Joseph Torà, corredor públich, féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents: [...]

||^{2v} [...]

Ítem, dos quadros de madalenes, de tela, a Pere Alarcón, notari, per setze reals castellans.

Ítem, un retrat de batalla, al mateix, per vint y dos sous y sis diners.

Ítem, dos retratos dels evangelistes, al mateix, per dihuyt reals castellans.

Ítem, altre retrat de batalla, al mateix, per quinze sous y sis diners.

||^{3r} Ítem, un retrat de la Fortuna, al mateix, per deu sous y sis diners.

Ítem, sis retratos de la història del fill pròdich, a Hernando Rius, per sis liures.

[...]

||^{5r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen summa de cent una liures, dos sous y set diners moneda reals de València [...]

||^{51v} [...] Anno a nativitate ||^{52r} te domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado sexto decimo februarij, constituhit personalmente en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don

Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ^{52v} [...] ^{53r} [...] ^{53v} féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herencia y cura a les persones, y per los preus inmediate següents:

Primo, un breviari, a Visent Navarro, per set sous.

Ítem, *La araucana*¹³⁰, a don Miquel de Mompalau, per nou sous y sis dinés.

Ítem, *Exempla vir* ^{54r} *tutum*¹³¹, a mossén Berthomeu Sebastià, per tres reals castellans.

Ítem, *Epitome Janseni*¹³², a mossén Miquel Barceló, per set reals castellans y mig.

Ítem, *Elusidacio in imnos echlesiasticos*¹³³, a mossén Jaume Barberà, per huyt sous.

Ítem, *Manuale valentinum*¹³⁴, a mossén Berthomeu Sebastià, per dotze sous.

Ítem, *Politica* de Justo Lipsio¹³⁵, a Luis Navarro de Peralta, notari, per tres reals ^{54v} castellans.

Ítem, *La pícaro*¹³⁶, a mossén Vicent Dellà, per quatre reals castellans.

Ítem, un libre de cobles en valencià, escrit de mà, a don Joan Vich, per quatre reals castellans.

Ítem, Justo Lipsio, *De constància*¹³⁷, doctor Corder, per al rector de sent Lorens, per dos sous.

Ítem, *Excel·lèncias de Barcelona*¹³⁸, a mossén Vicent Dellà, per un real castellà.

¹³⁰ Poema èpic d'Alonso de Ercilla y Zúñiga, la primera part de la qual –“canto primero-quinceno” – aparegué en Madrid el 1569 (Ercilla y Zúñiga 1569), seguida i completada posteriorment en desenes d'edicions a les tres dècades finals del segle XVI (Wilkinson 2010: 263-264), qualsevol de les quals podria haver estat en poder de Valleriola.

¹³¹ Probablement fa referència a alguna de nombroses i diverses edicions l'obra del frare dominicà Nicolas de Hanapes (1225-1291), darrer patriarca de Jerusalem. Diem *diverses* perquè la seua obra principal, el *Liber de exemplis sacre scripturae*, un compendi d'*exempla* bíblics, aparegué per primera vegada a Venècia el 1477 però fou reeditat posteriorment arreu d'Europa amb títols diferents, entre aquests el de *Virtutum vitiorumque exempla ex universo divinae scripture promptuario desumta* (Touren 1743: 529-541 i Pettegree & Walsby 2011: 624).

¹³² Probablement fa referència als *Commentariorum suam concordiam ac totam historiam evangelicam epitome* de Cornelius Jansen (1510-1576), bisbe de Gant, molt famós i amb diverses edicions durant la segona meitat del segle XVI. L'obra, la seua millor peça, fou un referent de l'exegesi catòlica, amb l'accent posat sobre la interpretació literal i la importància del text, en contrast amb visions místiques anteriors (Mateo Ripoll 2002: 120). La primera edició va aparèixer a Lovaina el 1571 (Jansen 1571), seguida d'altres durant les dècades posteriors; la primera edició de l'epítom va aparèixer el 1593 a Anvers (Jansen 1593), a la qual se li'n van afegir dues més als Països Baixos el mateix any i el següent (Pettegree & Walsby 2011: 718). Fou també editat i reeditat a altres ciutats d'Europa.

¹³³ Sembla que fa referència a *In Hymnos Ecclesiasticos Ferme Omnes Michaelis Timothei Gateensis I.V.D. Brevis elucidatio* de Michael Timotheus, aparegut a Venècia el 1582 i amb edicions posteriors (Timotheus 1582).

¹³⁴ *Manuale Valentinum ad sacramenta ecclesiae ministranda*, publicat a València el 1592 (*Manuale Valentinum* 1592).

¹³⁵ Es tracta de *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, de l'humanista flamenc Justus Lipsius, publicat per primera vegada a Leiden, el 1589 (Lipsius 1589). Lipsius va fer notables edicions d'historiadors clàssics, convençut que “todo el saber que reconocemos de capital importancia para la humanidad” estava contingut en la literatura grecollatina (Mateo Ripoll 2002: 161).

¹³⁶ El *Libro de entretenimiento de la pícaro Justina*, d'autoria encara a debat tot i que la majoria d'estudiosos opten per Francisco López de Úbeda. Aquesta obra picaresca de personatge principal femení fou publicada per primera vegada a Medina del Campo el 1605 (López de Úbeda 1605a) i reeditada el mateix any a Barcelona per Sebastián de Cormellas amb el títol de *La pícaro montañesa llamada Justina* (López de Úbeda 1605b). Vegeu Mañero Lozano (2010: 1-2).

¹³⁷ *De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis*, la primera edició de la qual aparegué a Anvers 1584 (Lipsius 1584).

¹³⁸ Molt probablement la *Descripcion de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* de Dionisi Jeroni Jorba, editada el 1585 a la mateixa ciutat (Jorba 1585).

Ítem, *Confessionari de sent Tomàs*¹³⁹ al doctor Corder per un real castellà.
 Ítem, *Empreses*, de Sci ||^{55r} pion¹⁴⁰, a don Christòfol Despuig, per dotze sous.
 Ítem, dos tomos del *Romansero general*¹⁴¹, al dit don Christòfol Despuig, per vint sous.
 Ítem, *La Selestina*¹⁴², al dit don Christòfol Despuig, per tres sous.
 Ítem, *Faretra divini amoris*¹⁴³, a Damià Fabra, per tres reals castellans.
 Ítem, dos tomos de *Silva*, de Álvarez,¹⁴⁴ a Pere Joan Reig, per dihuyt reals castellans.
 Ítem, les obres de Fal ||^{55v} có¹⁴⁵ y *Judicium Salomonis*¹⁴⁶, a micer Pere Joan Mascó, per quatre reals castellans.
 Ítem, la *Vida de sent Bernat*¹⁴⁷, a don Gonsalo Maça, per quatre reals castellans y mig.
 Ítem, el Dante¹⁴⁸, a Miquel Borràs, librer, per dotze sous.
 Ítem, *Biblia sacra*¹⁴⁹, a Phelip Tronjoni, per vint sous.

¹³⁹ Aguiló i Fuster (1923: 221) només referencia un *Confessionari del benaventurat sant Thomàs de Aquino* editat el 1649 (Tomàs d'Aquino 1649). En aquest, però, s'hi indica que ha sigut "traduït ara nouament de llengua castellana en la nostra materna cathalana". No hem pogut trobar l'obra castellana a què fa referència, com tampoc cap confessionari de sant Tomàs editat en català abans d'aquesta data.

¹⁴⁰ No hem pogut esbrinar de quina edició es tracta. Aguiló i Fuster (1923) no esmenta cap obra d'aquest títol i Wilkinson (2010) només referencia un *Brevissimae in somnium Scipionis explanationes*, de Bartolomé Barrientos (1570). Si es tractara d'aquest famós *somni*, fou editat també dins un volum d'obres diverses de Ciceró (1582).

¹⁴¹ La primera edició del *Romancero general* aparegué el 1600, en dos volums (*Romancero general* 1600), amb noves edicions el 1604 (*Romancero general* 1604) i de la segona part l'any següent (*Romancero general* 1605), qualsevol de les quals podria haver sigut la que posseïa Valleriola.

¹⁴² La manca de detalls de la relació ens impedeix saber si l'edició de la famosa i modèlica apareguda a València el 1514, *Tragicomedia de Calisto y Melibea*, o de qualsevol de les desenes d'edicions de l'obra aparegudes durant el segle XVI.

¹⁴³ L'obra pietosa *Pharetra divini amoris* del monjo cartoixà alemany Joan de Landsberg (1489-1539) va conèixer diverses edicions i traduccions al vulgar durant el segle XVI. La primera edició aparegué el 1532 a Anvers (Landsberg 1532). En aquesta s'inclouen una sèrie de pregàries i devocions.

¹⁴⁴ Es tracta de *Silva espiritual de varias consideraciones para entretenimiento del alma christiana en los tiempos sanctos de adviento, septuagésima y quaresma*, d'Antonio de Álvarez y Benavente, la primera part de la qual va aparèixer el 1587 a Salamanca (Álvarez y Benavente 1587), seguida d'altres edicions, *Adiciones* i de la segona part durant els anys posteriors (Wilkinson 2010: 22-23).

¹⁴⁵ Pel plural "les obres", probablement fa referència als versos llatins del poeta i matemàtic valencià Pere Joan Falcó i Segura (1522-1594), publicats a Madrid el 1600 amb el nom d'*Operum poeticorum* (Falcó i Segura 1600a). El mateix any apareixien a València com a *Poemata. Epigrammata* (Falcó i Segura 1600b).

¹⁴⁶ Existeix una edició del *Iudicium Salomonis* de 1633 (*Iudicium Salomonis* 1633), però no hem pogut trobar-ne cap altra d'anterior. Sí que hi ha, sobre aquest rei bíblic, edicions ibèriques amb prou de recorregut al segle XVI: entre d'altres els *Proverbia Salomonis* (1500 i 1513), els *Canticum canticorum Salomonis* (1553), diverses edicions de *Commentaria in canticum canticorum Salomonis* (Almonacir 1588 i 1590, Hortolà 1579) i la *Cantiti canticorum Salomonis interpretatio* (Sotomayor 1599).

¹⁴⁷ Aguiló i Fuster (1923: 154-155) esmenta un *Libre per norma de ben viure que-l gloriós sant Bernat tramés a la sua sor: e ha trelladat de llatí en la nostra lengua frare Antoni Canals de l'ordre dels frares predicadors, mestre en sacra theologia*, i que és una "esmerada versión, copiada de un códice en papel y sin fecha, cuyo carácter de letra parece ser de mediados del siglo XV". No hi ha cap referència explícita – ni en Aguiló ni en els altres catàlegs d'impressions de l'època moderna – a una *Vida de sant Bernat* en valencià. Sembla clar, doncs, que es tracta de l'obra en castellà, ja siga l'edició valenciana *Vida, penitencia y milagros de nuestro padre melifluo san Bernardo* (Álvaro 1597) o bé l'anterior saragossana *Vida y milagros de san Bernardo* (Álvarez 1593).

¹⁴⁸ Una possible edició del Dant que podria haver posseït Valleriola és la traducció castellana de la *Comèdia*, parcial en només incloure l'*inferno* (Alighieri 1515), ja que és l'única impresa en aquesta llengua durant el segle XVI. En valencià, hi havia la traducció cinccentista d'Andreu Febrer del 1429 –manuscrita– i sobretot, edicions que també podria haver tingut el nostre noble, les *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí*, editat primer a Barcelona (Ferrer de Blanes 1545a) i a València (Ferrer i Blanes 1545b).

¹⁴⁹ Editades com a "sacra", hi ha, només a la península Ibèrica, diverses bíblies al llarg del segle XVI (Wilkinson 2010: 70): ja siga la *Biblia sacra* de Domingo Soto (Soto 1555), l'editada com a *Biblia sacra*

Ítem, *Lexicon echlesiasticum*¹⁵⁰, al dit Phelip Tronjoni, per dotze sous.
 Ítem, *Primera y segona part de la corónica de Espanya*¹⁵¹, ||^{56r} de Pere Antoni Beuter, a don Miquel de Ribelles, per vint sous.
 Ítem, *Meditaciones* de sent Agostí y de sent Bernat¹⁵², al mateix, per dos reals castellans.
 Ítem, la *Vida de sent Bernat* per estampes fines¹⁵³, a micer Francés Joan Burgos, per dos liures.
 Ítem, *Adnotaciones in evangelio Hieronymi Natali Societatis Iesus*¹⁵⁴, al dit micer Burgos, per tres liures.
 Ítem, primer y se ||^{56v} gon tomos de *Política*, de Bonadilla¹⁵⁵, al dit micer Burgos, per quatre liures y quinze sous.
 Ítem, *Suma Gayetani*¹⁵⁶, al dit micer Burgos, per cinch sous.
 Ítem, *Tratado del consejo y consejeros*¹⁵⁷, al dit micer Burgos, per cinch sous.

cum duplici translatione et scholiis Francisci Vatabli (Biblia sacra 1584), el posterior volum *Bibliorum sacrorum, tomus secundus (Bibliorum sacrorum 1584)* o una altra de François Vatable (*Vatable 1585*)
 D'altres edicions amb el mateix títol s'escampen per Europa (Pettegree & Walsby 2011: 174 i ss).

¹⁵⁰ Probablement es tracta del *Lexicon ecclesiasticum latino-hispanicum* de l'humanista extremeny Diego Jiménez Arias (Jiménez Arias 1553), editat també posteriorment a Salamanca (Jiménez Arias 1566).

¹⁵¹ En ser citades la primera i la segona part totes dues juntes, és molt probable que Valleriola no posseïra la primera edició valenciana de la *Història de València* de Beuter, sinó la posterior traducció al castellà d'aquesta, *Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia* (Beuter 1546) i la següent part, la *Segunda parte de la corónica general de España y especialmente de Aragón, Cathaluña y Valencia* (Beuter 1551).

¹⁵² Respecte a les de sant Agustí, les desenes edicions de les seues *Meditaciones* es van succeir durant tot el segle XVI (Wilkinson 2010: 50-51), normalment amb el títol de *Meditaciones y soliloquio y manual* en qualsevol de les seues variants. És més probable que Valleriola posseïra alguna d'aquestes que l'edició en llatí del 1525 a València. Pel que fa a sant Bernat, entre les seues obres hi ha una única edició de les *Meditaciones de sanct Bernardo y otras obras de devoción*, precisament editada a Lleó, on va residir Valleriola els seus últims anys (Bernat de Claravall 1528).

¹⁵³ La precisió que apunta el copista que es tracta d'una vida del sant "per estampes fines" ens fa pensar en el gènere de recull d'estampes biogràfiques que es va popularitzar a finals del segle XVI, en què la vida de diversos sants era representada "amb peus explicatius, aplegades i enquadrades en format llibre" (Bassegoda 2012: 419). En aquest cas es tractaria de la *Vita et miracula D. Bernardi Clarevaliensis abbatis*, apareguda, això sí, a Roma el 1587, amb Antono Tempesta com a gravador (Tempesta 1587). Hi ha també una posterior, ja citada, la *Vida, penitencia y milagros de nuestro padre melifluo san Bernardo* (Álvaro 1597), aquesta editada a València i, per tant, a priori més fàcilment adquirible per un personatge com Valleriola, que no va anar més enllà de les fronteres dels regnes peninsulars dels Àustria. Com ja hem comentat, els reculls bibliogràfics no contenen cap vida de sant Bernat en valencià.

¹⁵⁴ De les *Adnotaciones et meditationes in Euangelia* del jesuïta mallorquí i col·laborador de sant Ignasi de Loiola, Jeroni Nadal, hi ha una primera edició el 1594 (Nadal 1594) a Anvers, seguida de diverses reedicions i una segona edició el 1596 (Nadal 1596). Vegeu Pettegree & Walsby 2011: 961).

¹⁵⁵ *Política para corregidores y señores de vassallos, en tiempos de paz y de guerra y para juezes eclesiásticos y seglares, juezes de comisión, regidores, abogados y otros oficiales públicos* de Jerónimo Bobadilla (1597). Valleriola, en la seua condició de corregidor de Lleó, era òbviament un dels interessats en posseir el llibre.

¹⁵⁶ Es tracta de la *Summa Caietana de peccatis et Noui Testamenti ientacula* del dominicà Tomàs de Vio (1533), conegut com el Cardenal Gaietà, un recull de pecats que es va estampar reiteradament a les premses europees, amb edicions almenys des del primer terç del segle XVI.

¹⁵⁷ Bartolomé Felipe, metge lisboeta, en el seu *Tratado del consejo y de los consejeros de los príncipes* (Felipe 1584 i 1589), segueix la línia ancestral reformulada per Maquiavel en *El príncipe*, que tant de moda estigué al segle XVI, de reflexionar sobre el model de governant, que en aquesta època havia de conuiure amb la figura del conseller, lligada a la consolidació del l'Estat modern. Aquest gènere de teoria política tingué continuadors cèlebres com l'humanista valencià Furió Ceriol amb el *Concejo y consejeros del príncipe*, apareguda el per primera vegada el 1559 (Furió Ceriol), obra coneguda i molt per Felipe, al capdavant deixeble seu (Santos López 2006).

Ítem, *Suma*, de Vitoria¹⁵⁸, al dit micer Burgos, per tres sous.

Ítem, *Memorial de diversos exercicios que aprovechan y disponen a bien morir*¹⁵⁹ al dit ¶^{57r} micer Burgos, per sis reals castellans.

Ítem, *Verdadero gobierno*, de Cerdà¹⁶⁰, al dit micer Burgos, per tres sous y deu diners.

Ítem, *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan*¹⁶¹, al dit micer Burgos, per dos sous y sis diners.

Ítem, *Doctrina christiana*, de fray Luis de Granada¹⁶², a don Bernabeu Vallterra, per setze reals castellans.

Ítem, obres de Andreu Capilla¹⁶³, al dit don Bernabeu Vallterra, ¶^{57v} per nou reals castellans.

Ítem, obres de sent Benet¹⁶⁴ al dit don Bernabeu, per dos reals castellans.

Ítem, *Diffinicions de Montesa*¹⁶⁵, al dit don Bernabeu, per un real castellà.

Ítem, *Discursos Morales*, de Obregón¹⁶⁶, a don Carlos de Castellví, per sis sous.

Ítem, *Vocabulari*, de Anthoni¹⁶⁷, a Rafel Bosco, per dihuyt reals castellans y mig.

¹⁵⁸ Es tracta d'alguna de les desenes d'estampacions de la *Summa sacramentorum Ecclesiae* de Francisco de Vitoria, apareguda per primera vegada el 1560 (Vitoria 1560). El frare dominic, de bona formació humanística, va ser un dels creadors de l'anomenada Escola de Salamanca.

¹⁵⁹ Del *Memorial de diversos exercicios* de Juan López aparegueren, prèviament a la mort de Valleriola, dues edicions a Barcelona. La primera amb el nom de *Memorial de varios exercicios christianos* (López 1600a) i la segona, *Memorial de diversos ejercicios* (1600b). Encara a Nàpols apareixeria el 1608 una nova edició, amb el títol *Memorial de diversos exercicios que frequentados en vida, disponen a morir* (López 1608).

¹⁶⁰ Es tracta de *Verdadero gobierno d'esta monarchia, tomado por su propio subiecto la conservación de la paz*, del jurista i humanista xativí Tomàs Cerdà de Tallada, editat precisament a València (Cerdà de Tallada 1581). Com veiem, el d'aquest jurista no és el primer llibre de teoria política que contenia la biblioteca de Valleriola. D'una altra banda, els fills de Cerdà de Tallada, Maximilià i Tomàs, foren membres fundadors de l'Acadèmia de los Nocturnos, amb els noms de *Temeridad* i *Trueno* respectivament.

¹⁶¹ Per com està citada, es tracta amb tota seguretat de l'edició de 1561 promoguda per l'editor Onofre Almudéver (Fenollar 1561), amb el títol complet de *Lo procés de les olives y somni de Joan Joan ordenat per lo reverent Bernat Fenollar*.

¹⁶² La *Doctrina christiana* del frare dominic Luis de Granada fou editada el 1584 a Salamanca (Granada 1584).

¹⁶³ De les obres del jesuïta valencià Andreu Capella (1529-1609) –citada també com a Andrés Capilla–, les úniques editades amb aquest nom són les *Obras* (Capella 1592). Bisbe d'Urgell i autor de producció pietosa –sermons i llibres d'oracions– i majoritàriament en castellà, Capella també va publicar una obra en valencià, els *Sermons dels diumenges y festes principals del any, per a utilitat dels rectors, y tots aquells que tenen cura de ànimes* (Capella 1593-1594) que, en la línia de Trento, demana uns sermons acostats al poble, sense ornamentacions verbals excessives (Pitarch 2001: 69-75).

¹⁶⁴ De sant Benet, no hi ha cap publicació de l'època amb el títol general "obres" i no n'hem pogut trobar cap en valencià, però probablement el copista fa referència a *La regla y vida de sant Benito*, publicada a València el 1543 (Benet 1543), en castellà. D'una altra banda, hi ha els *Dialogorum beati Gregorii papae* (Benet 1559) i la *Aprobación de la regla y orden del glorioso padre san Benito* (Benet 1583), tot dos publicats a Salamanca (Wilkinson 2010: 67).

¹⁶⁵ Les *Diffiniciones de la sagrada religión y cavallería de sancta María de Montesa* es van estampar dues vegades a València, el 1573 i el 1580 (Luna y Mendoza 1573 i 1580).

¹⁶⁶ Probablement es tracta de l'obra de l'humanista lleonès Antonio de Obregón y Cereceda anomenada *Discursos sobre la filosofía moral de Aristóteles* (Obregón y Cereceda 1603). Vegeu Simón Díaz (1994: 188) i també la nota al peu de pàgina núm. 347 de la transcripció del dietari continguda en el present treball.

¹⁶⁷ Sembla molt probable que faça referència a alguna de les nombroses edicions ibèriques del *Vocabulari* d'Antonio de Nebrija aparegudes en el primer terç del segle XVI (Wilkinson 2010: 31-38). Concretament, el *Vocabularius* aparegué primer a Sevilla a principis de segle (Nebrija 1503 i 1506), tot seguit a Barcelona (Nebrija 1507) Carles Amorós i Gabriel Busa, novament a Sevilla –amb el títol de *Vocabulario de romance en latín*– (Nebrija 1516), Lió (Nebrija 1517), Venècia (Nebrija 1519) i Barcelona (Nebrija 1522).

[...]

||^{58r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de trenta-tres liures y quatre sous moneda reals de València [...]

||^{59r} [...] Anno a nativitate domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado sexto decimo february, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostu ||^{59v} men fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ||^{60r} [...] ||^{60v} [...] féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents:

||^{61r} Primo, *Calepi*¹⁶⁸, de cinch llengües, a micer Joan Batiste Just, per cinquanta sous.

Ítem, *Gamero In Paulum*¹⁶⁹, a don Lorens Fenollet, per sis sous y sis diners.

Ítem, *Testamentum novum*¹⁷⁰ y *Exempla virtutum et vitiorum*¹⁷¹, a Pere Godes, notari, per set sous.

Ítem, primer y segon tomos de les *Sentències*¹⁷² de Andreu Eborens, a mossén Berthomeu Sebas ||^{61v} tià, per nou reals castellans.

Ítem, dos tomos de les obres de sent Bernat¹⁷³, a mossén March Anthoni Polo, per quaranta un sou.

¹⁶⁸ De les nombrosíssimes edicions del famós diccionari llatí, aparegut el 1502, del lexicògraf italià Ambrogio Calepino (c.1440-1510) que foren estampades durant el segle XVI, moltes van començar a incloure el mot corresponent en altres llengües, un fenomen que va arribar al cim amb l'aparició d'una versió amb fins a onze llengües. És per això que el copista concreta que es tracta d'un Calepino "de cinc llengües". En aquest cas, seria possible que faça referència al *Pentaglottos. Hoc est, quinque linguis, nempe Latina, Graeca, Germanica, Flandrica et Gallica constans*. (Calepino 1545), aparegut a Anvers; tot i això, sembla més probable que Valleriola posseïra una versió que incloguera el castellà, en aquest cas, per exemple, el *Dictionarium in quo Latinis dictionibus adjectae sunt Graecae, Gallicae, Italicae & Hispaniae* aparegut a Lovaina (Calepino 1572). Per a aquestes edicions flamenques vegeu Pettegree & Walsby (2011: 284); per a la bibliografia completa del *Dictionarium* Calepino, vegeu el profundíssim treball de Labarre (1975).

¹⁶⁹ El cognom presenta dificultats de lectura –*Gameio, Gamero, Gaumeio, Gaumero*...-. No obstant això, hi ha un Juan Gamero, jesuïta, del qual són esmentades unes epístoles amb sant Ignasi de Loyola, citades per Ruiz de Medina (1995: 138). En tot cas, no hem pogut esbrinar si és aquesta la referència correcta. Siga com siga, és molt dubtosa, ja que ni Ximeno (1747-1749) ni Rodríguez (1747) esmenten cap autor amb aquest nom ni hem trobat cap obra amb títol semblant al que conté el llistat.

¹⁷⁰ Moltíssimes edicions del nou testament van aparèixer arreu d'Europa al segle XVI. Pettegree & Walsby (2011: 201 i ss.) recullen amb detall les aparegudes a Flandes.

¹⁷¹ Sobre aquesta obra vegeu nota al peu de pàgina núm. 131 d'aquest llistat.

¹⁷² La compilació de sentències llatines del ric comerciant portugués André Rodrigues de Évora –o Eborens– aparegué en una *Primera parte de las sentencias* a Lisboa (Rodrigues de Évora 1554) i a Coimbra (Rodrigues de Évora 1555), d'un sol volum. Ara bé, el fet que el copista esmente els dos "tomos" de sentències ens fa pensar que es tractava de l'edició llatina *Sententiae et Exempla ex probatissimis scriptoribus collecta* d'estructura diferent a la portuguesa, en dos volums apareguts a Lió (Rodrigues de Évora 1557), el primer dels quals contenia les sentències i el segon els exempla. D'una altra banda, l'obra de Rodrigues estava influenciada per les *Sententiae* de Publilio Siro seleccionades per Erasme (Bravo de Laguna Romero & Rodríguez Herrera 2018).

¹⁷³ Potser faça referència a alguna de les obres de sant Bernat aparegudes en castellà a la península Ibèrica durant el segle XVI –editades com a *sermons*, la majoria, tot i que també hi ha *meditaciones*– (Wilkinson 2010: 68-69). Ara bé, el fet que faça referència textualment a les "obres" també podria referir-se a les *Opera Bernardi* en llatí, aparegudes amb diversos títols durant la primera part del segle XVI en diverses ciutats europees, entre elles, Lió (Bernat de Claravall 1520, etc)

Ítem, *Joannis Cassiani eremite*¹⁷⁴, a don Francisco Girón de Rebolledo, per dotze sous.

[...]

||^{62r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de vint-y-sis liures, tretze sous y nou diners moneda reals de València [...]

||^{63r} [...] Anno a nativitate domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo octavo februarij, constituhit personalmente en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y cu||^{63v} rador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ||^{64r} [...] ||^{64v} [...] féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per los preus immediate següents:

[...]

Ítem, un Ovidi¹⁷⁵ en valencià, a Pere Salvador, per tres reals castellans.

Ítem, *Horas de recreación*¹⁷⁶, a Andreu Sànciz, per quatre sous y huyt diners.

Ítem, *Officina tex* ||^{65r} *toris*¹⁷⁷, a micer Miquel Joan Sànciz, per huyt sous.

[...]

Ítem *Hieronimi Plato De Bono Statu Religiosi*¹⁷⁸, a don Francisco Girón de Rebolledo, per sis reals castellans.

Ítem, un breviari vell, a Gaspar Salvador, per un real castellà.

Ítem, les obres de Ribadeneyra¹⁷⁹, a don Fedrich Vilarrassa, per dihuyt reals castellans.

¹⁷⁴ Del pare de l'Església Joan Cassià (c.360/365-ca. 435) existeixen diverses edicions cincentistes europees en llatí, començades *Ioannis Cassiani eremitae*, qualsevol de les quals podria haver pertangut a Valleriola. Les obres completes de Cassià –l'edició més antiga que hem pogut trobar que encaixa amb el llistat de la subhasta– *Joannis Cassiani eremitae Omnia opera*, aparegueren a Basilea el 1559 (Cassià 1559).

¹⁷⁵ La presència d'Ovidi entre els lletraferits catalans i valencians medievals és de sobra coneguda: trobem el seu rastre des d'Eiximenis al *Tirant*. Pel que fa a les traduccions, més enllà de les manuscrites, hi ha l'incunable de 1494, *Taula dels quinze llibres d[e] Transformacions del poeta Ouidi*, editat per Pere Miquel a Barcelona (Ovidi 1494). Sobre la influència i circulació del poeta entre els clàssics de la literatura catalana, vegeu Badia (1993).

¹⁷⁶ Es tracta de la versió de Vicente de Millis de *Hore di Ricreatione* de Lodovico Guicciardini, *Horas de recreación*, aparegudes a Bilbao el 1586 (Guicciardini 1586). Com apunta Scamuzzi (2015: 85), aquesta traducció era un “episodio minore all'interno del più ampio fenomeno delle traduzioni castigliane antiche dei novellieri italiani del rinascimento”, emmarcat en el més ample procés de la generalització de la narrativa en prosa com a “consumo letterario del pubblico alfabetizzato, in particolare femminile”, del qual els *novellieri* “erano l'avanguardia”.

¹⁷⁷ Es tracta d'alguna de les edicions cincentistes de la famosa *Officina* de l'humanista francès Jean Tixier de Ravisi, més conegut com Ravisi Textor –o Ravisius Textor, en llatí–, publicada amb títols diversos a partir de la primera edició (1503?). L'*Officina* és una de les més cèlebres poliantees aparegudes al segle XVI. Aquestes eren miscel·lànies enciclopèdiques amb continguts de cultura clàssica i història sagrada, utilitzades molt sovint pels escriptors per tal d'introduir més o menys dissimuladament referències al seus textos i embellir-los (Seznec 1980: 342).

¹⁷⁸ Es tracta de l'obra *De Bono Statu Religiosi* del jesuïta de Milà Jerome Platus, apareguda per primera vegada el 1589 i amb diverses edicions posteriors. “Until it was superseded by Alphonso Rodríguez's *Christian Perfection*”, el llibre de Platus era “the standard book for the instruction of novices in the principis of the religious life” (Gerard 2012: 35).

¹⁷⁹ Les “obres” del jesuïta castellà Pedro de Ribadeneyra aparegueren amb el títol de *Las obras del P. Pedro de Ribadeneyra* el 1595 a Madrid (Ribadeneyra 1595) i més tard, el 1605, a la mateixa ciutat (Ribadeneyra 1605). En aquestes *obras*, s'inclouïa, entre d'altres algunes biografies –la vida de sant Ignasi de Loyola o la de Francesc de Borja–, la seua història del cisma d'Anglaterra o l'ascètic *Tratado de la tribulación*.

||^{65v} Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de dèset liures, sis sous y deu diners moneda reals de València [...]

||^{66r} [...] Anno a nativitate domi ||^{66v} ni millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo octavo februarij, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ||^{67r} [...] ||^{67v} [...] féu venda en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per ||^{68r} los preus inmediate següents:

Primo, *Libre dels furs y privilegis del mostaçaf*¹⁸⁰, a micer Francés Joan Burgos, per dotze reals castellans.

[...]

Ítem, lo *Offici de la mare de Déu*¹⁸¹, a Diego Arminyana, per un real castellà.

[...]

||^{68v} [...] Ítem, *Raçón de Estado*¹⁸² y *Visita de Cárcel*¹⁸³, a Joan de Montañan, per dotze sous.

[...]

Ítem, *Poliantea*¹⁸⁴, a mossén Miquel Sànciz Granell, per vint-y-un real castellà.

||^{69r} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de quaranta liures, dihuyt sous y tres diners moneda reals de València [...]

¹⁸⁰ És molt probable que faça referència a una de les còpies manuscrites del *Llibre del mostassaf* que circulaven en les respectives ciutats de la Corona d'Aragó en què aquest tenia competències –sempre locals–, entre d'altres la vigilància de pesos i mesures, el control de qualitat dels gèneres, la fixació del preu de la carn, etc. El fet que parle de “furs y privilegis” és explicable pel contingut normatiu de l'obra. Vegeu Chalmeta (2008). Sobre la figura del mostassaf, vegeu Escartí (1992).

¹⁸¹ Ni Wilkinson (2010) ni Aguiló i Fuster (1923) esmenten cap publicació amb aquest títol. Tot i això, el primer sí que referencia dues edicions marianes aparegudes a València: les *Obres en laor de la puríssima e immaculada concepció de la única mare de Déu, reyna y senyora nostra* (1533) i *Los dolors de la gloriosa mare de Déu, los quals se cantan los dissaptes de la quaresme en la incarnació* (1540) (Wilkinson 2010: 182 i 489). També podria tractar-se d'una versió manuscrita.

¹⁸² Molt probablement es tracte de la *Razón de estado* de Giovanni Botero, traduïda al castellà per Antonio de Herrera y Tordesillas (1549-1626), un altre llibre de teoria política en la línia de Maquiavel –el qual cita de manera directa breument i només una vegada–, editat primer a Madrid amb el títol de *Diez libros de la razón de estado* (Botero 1593) i, amb el mateix, a Barcelona el 1599 (Botero 1599), totes dues referenciades per Wilkinson (2010: 83). Tornà a imprimir-se a Burgos el 1603 (Botero 1603), còpia de la barcelonina.

¹⁸³ Sembla fer referència a *Visita de la cárcel y de los presos* de l'humanista xatívi Cerdà de Tallada (Cerdà de Tallada 1574), del qual ja ha aparegut un volum en el present llistat. Novament, trobaríem un llibre de teoria política, en aquest cas tota una “novetat” en la literatura jurídica del segle XVI, en afegir tres temes com “la denuncia de la situació de les presons, la desatenció del tema per la doctrina i la necessitat de reformar el sistema penitenciari”, com apunta Teresa Canet en la moderna edició crítica (Canet Aparisi 2008).

¹⁸⁴ La referència no aclareix de quina poliantea exactament i per tant de quina edició es tracta. Ni Wilkinson (2010), ni Pettegree & Walsby (2011) ni Aguiló i Fuster (1923) esmenten cap publicació amb aquest títol. Potser es tracte de la coneguda *Polyanthea. Opus suavissimis floribus exornatum* de Dominico Nanio Mirabello, apareguda el 1512 a Viena (Mirabello 1512). Com comentàvem en una de les anotacions anteriors, les poliantees, com a reculls enciclopèdics de saber clàssic, fins i tot en forma de fragments d'autors, tingueren molt d'èxit durant el segle XVI, en posar a disposició de l'escriptor tota una sèrie de recursos per tal d'ornar el seu discurs i d'embellir-lo. Com diu López Poza (2000: 193): “Los argumentos eruditos extraídos de toda clase de saber se hicieron imprescindibles en el discurso de cualquier escrito culto de los siglos XVI y XVII y aunque oficialmente se desdenara el uso de estas ayudas en sustitución del método considerado más correcto, el del cartapacio personal basado en las lecturas de primera mano”.

¶^{70r} [...] Anno a nativitate ¶^{70v} domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado vigesimo octavo februarij, constituhit personalmente en la plaça de la Seu, vulgarment dita de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ¶^{71r} [...] féu venda en públich encant dels béns mobles de dita ¶^{71v} herència y cura a les persones y per los preus immediate següents:

[...]

Ítem, primer y segon tomos de *Rationale divinorum officiorum*¹⁸⁵, a mossén Anthoni Ximénez, per dotze sous.

[...]

¶^{72v} Ítem, un paper ab lo *Arbre dels reys de Aragó*¹⁸⁶, a Pere Navarro, per sis sous.

Ítem, *Meditaciones divi Aureli Augustini*¹⁸⁷, a don Joan Vilarrasa, per dos sous.

[...]

Ítem, unes ores de pergamí ab es cubertes de vellut negre ¶^{73r} molt ras, ab un gafet ample enmig, daurat, a micer Francés Joan Burgos, per quinze reals castellans.

[...]

¶^{73v} Ítem, *Veriloquium en reglas d'estado*, de micer Cerdà¹⁸⁸, a don Bernabeu Vallterra, per deu sous.

Ítem, la vida de frare Luys Beltran¹⁸⁹, al dit don Bernabeu, per tres sous.

Ítem, *Avisos de privados y doctrina de cortesanos*¹⁹⁰, al mateix, per tres reals castellans.

Ítem, *Opera Dionisii Areopagita*¹⁹¹, al dit don Bernabeu, per dos reals castellans.

Ítem, *Sentències y dichos de savis*¹⁹², al dit, per un real castellà.

¹⁸⁵ El *Rationale divinorum officiorum* és un dels tractats medievals més importants sobre aspectes simbòlics de la litúrgia i l'arquitectura eclesiàstica, obra del prelat francès Guillaume Durand –també anomenat William Durandus o Duranti, (c.1230–1296). Fou editat moltes vegades després de la primera edició prínceps el 1459 a Mainz. Wilkinson (2010: 185) n'esmenta una única ibèrica durant tot el segle XVI, en aquest cas a Granada el 1504 (Durand 1504). Watt (1824, I: 324), que en recull moltes d'aquestes edicions europees, afirma que de “all editions previous to 1600, though numerous, very few copies are to be found”.

¹⁸⁶ Deu tractar-se d'algun imprès amb la genealogia dels reis de la Corona d'Aragó o, potser, d'alguna versió manuscrita.

¹⁸⁷ D'aquestes meditacions de sant Agustí editades com a *Divi Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Meditationes, Soliloquia, et Manuale* hi ha diverses aparicions durant el segle XVI i posteriors. Wilkinson no n'esmenta cap de coincident però Martín Abad (1991, II: 637) sí que fa referència a unes *Meditatio (...) divi Augustini* estampades en Alcalá de Henares el 1554. Tot i això, l'absència d'"Aureli", present en altres edicions i anotada pel copista, ens fa pensar que no es tracte d'aquesta.

¹⁸⁸ El títol complet d'aquesta obra del jurista i humanista xativí Tomàs Cerdà de Tallada és *Veriloquium en reglas de estado segun derecho diuino, natural, canonico y ciuil y leyes de Castilla: endereçado a la conseruacion de la autoridad y grandeza del catholico ... don Phelipe tercero y segundo de Arago[n]*, i va aparèixer a València el 1604 (Cerdà de Tallada 1604).

¹⁸⁹ Probablement la *Relación de la vida y muerte del p. fray Luis Bertran de la orden de santo Domingo* de Vicent Antist, editat a València el 1575 (Antist 1575) i novament el 1582 (Antist 1582) amb el títol *Verdadera relación de la vida...*, amb altres set edicions els anys següents a València i en diversos indrets de la península (Wilkinson 2010: 28), motivades pel furor al voltant de la figura de Bertran, incrementat amb la seua mort el 1581.

¹⁹⁰ Aquesta obra d'Antonio de Guevara (1480–1545) aparegué per primera vegada el 1539, amb diverses edicions durant el segle XVI (Wilkinson 2010: 392 i ss.), qualsevol de les quals podria haver posseït Valleriola, raonablement interessat, si tenim en compte la seua biografia i el present llistat, pels aspectes de protocol cortesà.

¹⁹¹ Watt (1824, I: 306) esmenta diverses edicions europees de les *Opera* de “Dionisi Areopagita”, cap d'aquestes ibèrica –Wilkinson (2010) no en fa referència a cap amb aquest títol.

¹⁹² Molt probable referència a l'obra *Sentencias y dichos de diversos sabios y antiguos auctores, assi griegos como latinos* de Niccolo Liburnio, traduïda al castellà per Alonso de Ulloa i apareguda a Venècia

||^{74r} Ítem, *Retorica*, en romans¹⁹³, al mateix, per tres reals castellans.
 Ítem, Ausiàs March, en valencià¹⁹⁴, al dit, per cinch sous.
 Ítem, *Contemptus mundi*, en valencià¹⁹⁵, al mateix, per tres sous.
 Ítem, *Art de ben morir*, en valencià¹⁹⁶, al dit, per tres sous.
 Ítem, *Conquistes del rey de Aragó*, en valencià¹⁹⁷, al mateix, per dos sous.
 Ítem, *Psalteri de David*¹⁹⁸, al dit, per cinch sous y nou diners.
 Totes les quals damunt ||^{74v} dites partides acumulaes prenen suma de vint-y-quatre
 liures, onse sous y dos diners [...]

||^{75r} Anno a nativitate ||^{70v} domini millesimo sexcentesimo octavo die vero intitulado
 quinto decimo julij, constituhit personalment en la plaça de la Seu, vulgarment dita
 de les Corts, en lo loch a hon se acostumen fer les almonedes, don Christòfol de
 Castellví y Sans, en nom de tudor y curador solide de la persona y béns de don Otger
 Català de Valleriola, fill y hereu de don Bernardo Català [...] ||^{76r} [...] ||^{76v} féu venda
 ||^{77r} en públich encant dels béns mobles de dita herència y cura a les persones y per
 los preus immediate següents:

el 1553 (Liburnio 1553), amb dues edicions dos anys després en Anvers que retoquen el títol a *Elegantés sentencias de muchos sabios príncipes, reyes y philosophos griegos y latinos en tres lenguas*, en aquest cas castellà, italià i francès (Liburnio 1555a i 1555b).

¹⁹³ És poc precisa aquesta referència. Siga com siga, Aguiló i Fuster (1923) no esmenta cap *Retòrica* editada en català a l'època, mentre que Wilkinson (2010: 338) només inclou la castellana *Arte de retorica en el qual se contienen tres libros* de Rodrigo Espinosa de Santayana (1578), apareguda a Madrid a finals de segle. Tot i això, encara hi ha una *Rhetorica en lengua castellana* de Miguel Salinas (1541) esmentada en el treball de Garrido et al. sobre les retòriques espanyoles del segle XVI en la Biblioteca Nacional de Madrid (Garrido 1998: 347), molt recomanable per tal de comprendre el ressorgir d'aquesta matèria durant el cinc-cents. El fet, però, que el copista puntualitze que es tracta d'una edició "en romanç" descarta la majoria de publicacions sobre el tema, sense anar més lluny la *Artis rhetoricae compendiosa coaptatio ex Aristotele, Cicerone, Quintiliano* de Nebrija (1515).

¹⁹⁴ Ausiàs March havia sigut editat el 1539 a València amb la traducció de Gaspar de Romaní adjunta a l'original. Si aquest "en valencià" del copista fa referència a una versió monolingüe de March, ha de ser per força alguna de les tres edicions barcelonines dels poemes de March (1543, 1545 i 1560), ja que les edicions de Sevilla i Madrid (March 1553 i 1579) ho són en castellà, com la de València del 1560 i la de Saragossa dos anys després. Només la de Valladolid de 1555 seria, com la de Romaní, bilingüe. Sobre les edicions de March al segle XVI, vegeu Escartí (2012: 66-92).

¹⁹⁵ El *Contemptus mundi* de Thomas Kempis –que pren altres títols, com el complet *De imitatione Christi et de contemptu omnium vanitatum mundi*– va ser estampat amb profusió durant el segle XVI a la península (vegeu Wilkinson 2010: 140-142). Ara bé, el fet que es puntualitze que aquest es trobava "en valencià" redueix i molt les possibilitats. De fet, hi ha la traducció de Miquel Peres editada el 1491 atribuïda a Jean Gerson i estampada amb el títol de *Gerson del menyspreu del mon* i la barcelonina 1518, *Libre del menyspreu del món e de la imitació de de nostre senyor Déu Jesucrist* (Wilkinson 2010: 375 i 716).

¹⁹⁶ Aguiló i Fuster (1923: 230-233) esmenta diverses obres en català destinades a la preparació de la mort editades en data prèvia a 1607. Ara bé, amb el títol d'*Art de ben morir* o amb aquest sintagma al seu interior només fa referència a una edició "probablement" de 1491, una altra també valenciana de 1497 en casa de Nicolau Spindeler, també esmentada per Wilkinson (2010: 47).

¹⁹⁷ Aguiló i Fuster (1923: 675-676) fa referència a dues obres amb aquest –molt semblant– títol, totes dues editades a Barcelona. Es tracta de *Conquestes e històries dels reys de Aragó e comtes de Barcelona. Novament estampats* (1519) –aquest novament en referència a l'obra anterior, *Històries e conquestas de Cathalunya* (1495)– i les *Historias e conquestas dels rexcel·lentíssims e cathòlics reys de Aragó* (1534).

¹⁹⁸ Entre les diverses edicions en valencià del *Psalteri*, més enllà de la coneguda de Roís de Corella (1490), Aguiló i Fuster (1923: 13-16) n'esmenta dues més al XV, una sense lloc ni data concreta i una altra a Girona, també sense datar, i cap al segle XVI. Wilkinson (2010: 73), per la seua banda, aporta tres psalteris en castellà que a més a més indiquen explícitament "de David" en el títol, *El salterio de David en lenguaje castellano*, editat a Lisboa (1529), i dos amb el títol d'*El psalterio de David*, a Lió (1550) i Anvers (1555), aquest també referit per Pettegree & Walsby (2011: 186). Finalment, hi ha un *Psalterium David regis* en llatí en Coimbra (1588), recollit per Wilkinson (2010: 74).

Primo, sis llibres de forma de full, intitulats, ço és, lo hu, *Tabla de la monarchia echlesiastica*, y los altres primera, en dos llibres, y segona, tercera y quarta parts de la *Monarchia eclesiastica*, en tres llibres, y la primera part en dos tomos¹⁹⁹ (se han cobrat de Hernando Pretel), a Phelip Tronjoni, per setanta ||^{77v} un real castellà.

Ítem, un llibre de full de baga y botó, escrit de mà intitulat *De sensibilibus delicijs paradisi*²⁰⁰, a Miquel Borràs, per tres sous.

Ítem, primera y segona part de forma de full, ab cubertes de beserro, intitulat *Economia concordantiarum scripturae sacra*, de Bulloco²⁰¹, a frare Joan Vicent Català, mestre en sacra teologia, per trenta reals castellans.

Ítem, la primera y segona part, de quarts de full, intitulats ||^{78r} *Suma*, de Ledesma²⁰², a mossén Roqueta, per trenta reals castellans.

Ítem, *Biblia sacra*²⁰³, a micer Anthoni Joan Tallada, per trenta reals castellans.

Ítem, un llibre intitulat *Adagia Manucii*²⁰⁴, al pare mestre Joan Vicent Català, per dotze reals castellans.

Ítem, llibre de *La venida de Christo y sus milagros*²⁰⁵, al dit mestre Català, per huyt reals castellans.

Ítem, llibre *De ritibus echlesiae*²⁰⁶, al dit mestre Català, per quatre reals castellans.

||^{78v} Ítem, llibre *Syntaxis artis mirabilis*²⁰⁷, al dit mestre Català, per quatre reals castellans.

¹⁹⁹ L'obra del franciscà castellà Juan Pérez de Pineda aparegué primerament amb el títol de *Los treynta libros de la Monarchia Ecclesiastica o Historia Universal del mundo diuididos en cinco tomos*, primer a Salamanca (1588) i després a Barcelona (1594) i Madrid (1594), totes aquestes referides per Wilkinson (2010: 580), com també les diverses parts aparegudes el mateix any a Barcelona, tres edicions de la *Quarta parte*, tres de la *Tercera parte* i una de la *Quinta i Segunda*.

²⁰⁰ Per l'ordre en què el copista ordena el títol, és molt probable que es tracte de l'obra de Celso Maffei (1425-1508) *Delitiosam explicationem de sensibilibus delicijs Paradisi*, apareguda el 1504 a Verona (Maffei 1504), una visió del paradís de títol molt semblant a l'anterior veneciana de Bartolomeo Rimbertino, *De delicijs sensibilibus paradisi* (Rimbertino 1498). Sobre aquestes, vegeu Baxandall (1978: 113).

²⁰¹ Es tracta de l'enciclopèdica *Economia Concordantiarum Scripturae sacrae* del catòlic anglès George Bullock –com a escriptor Georgio Bulloco–, amb tres edicions, Anvers (1567, 1572) i Venècia (1585). Vegeu *Dictionary of national biography* (1886, VII: 254).

²⁰² Es refereix a l'obra enciclopèdica de Pedro de Ledesma, la *Primera parte de la Suma*, centrada en tot allò relacionat amb els sagraments, i la *Segunda parte*, que ho fa en tot allò més enllà d'aquests. Totes dues aparegueren el mateix any 1598 a Salamanca (Ledesma 1598a i 1598b). Valleriola posseiria aquestes primeres edicions o bé les del 1605, estampades també a Salamanca (Ledesma 1605a i 1605b), ja que la resta d'edicions són posteriors al seu decés (Rodríguez Pascual 1977: 133).

²⁰³ Vegeu nota al peu de pàgina núm. 149 de la transcripció d'aquest llistat.

²⁰⁴ Sembla que parla de l'impressor pontifici i humanista venecià Paolo Manuzio –Paulus Manutius– (1512–1574), qui va realitzar una edició esporgada dels *Adagia* d'Erasmus, l'única permesa per l'*Índex* de llibres prohibits de l'inquisidor general Gaspar Quiroga (1583-84). L'*Índex* anterior de Valdés (1559) no havia prohibit els *Adagia* llatins com volia el pontífex, cosa que alleugerí molt Palmireno, entre d'altres professor de gramàtica i retòrica a la Universitat de València: “Dios le dé mucha vida al inquisidor maior, que ha sido en esse y otros libros más liberal con los estudiosos que no el Papa” (Serrano Cueto 2000: 366). Tot i profans i aparentment inofensius, alguns dels adagis contenien temes delicats per a Roma, com la teologia escolàstica, els falsos cristians o el poder i els diners, que motivaren la censura. De la versió de Manuzio, n'hi ha diverses edicions, una de les més conegudes la de Florència el 1575, *Adagia quaecumque ad hanc diem exierunt, Paulli Manutii studio...* Wilkinson (2010) no en referencia cap d'ibèrica, almenys al segle XVI.

²⁰⁵ Es tracta de l'obra del frare Hernando Ojea Gallego, *La venida de Christo y su vida y milagros* (Ojea 1602).

²⁰⁶ Amb molta probabilitat l'obra de l'advocat de Tolosa Jean-Étienne Duranti (1534–1589), *De Ritibus Ecclesiae catholicae libri 3*, aparegut a Roma el 1591 (Duranti 1591), amb edicions posteriors.

²⁰⁷ L'enciclopèdia de ciències *Syntaxes artis mirabilis* del jurista de Tolosa Pierre Gregoire –Petro Gregorio Tolosano– (c.1540–1597) fou editada per primera vegada a Lió el 1575 (Gregoire 1575) amb edicions posteriors.

Ítem, libre *Eutimio in psalmos*²⁰⁸, al dit mestre Català, per quatre reals castellans.
 Ítem, dos tomos de octavo ab cubertes de besero, intitulats *Elusidacio in omnes psalmos*²⁰⁹, al dit mestre Català, per sis reals castellans.
 Ítem, *Vocabulari de les dos lengües, toscana y castellana*²¹⁰, al dit mestre Català, per dos reals castellans.
 Ítem, Dionisio Cartugiano, *De Quatuor novissimis*²¹¹, al dit mestre Ca ||^{79r} talà, per un real castellà.
 Ítem, ores de la orde de predicadors²¹², al dit mestre Català, per un real castellà.
 Ítem, libre de full intitulat *Sentències*, de Belengardo²¹³, al dit mestre Català per deu reals castellans.
 [...] ||^{81r} [...] Ítem, un quadro ab ses portes, ab la figura de Nostra Senyora ab son fill al bras, a dita dona Costança [de Perellós] per dos liures.
 Ítem, tres quadros gichs, ço és la figura de sent Vicent, lo altre ab la figura de sent Bernat y lo altre ab les figures de Nostra Se ||^{81v} nyora ab son fill al bras y sent Joseph, a la dita dona Costança, per dihuyt sous.
 Ítem, altres tres quadros, ço és lo hu ab la figura de senta Magdalena, lo altre de senta Catherina de Sena y lo altre de sent Jaccinto, a la dita dona Costança, per sis liures.
 Ítem, un quadro ab les figures del devallament de la Creu [...], a la dita dona Costança per tres liures. [...]
 ||^{83v} [...] Totes les quals damunt dites partides acumulades prenen suma de tres-centes cinch liures, quatre sous y nou diners moneda reals de València [...]

²⁰⁸ Aquesta referència sembla porta a Eutimi Zigabé, el monjo de Constantinoble que va viure al segle XII, els *Commentationes in omnes psalmos* del qual foren traduïts per Filippo Sauli i editats a Verona el 1530, amb edicions posteriors. Vegeu Woolfson (2002: 100).

²⁰⁹ Probablement es tracte de *Elucidatio in omnes Psalmos iuxta veritatem Vulgatae* de François Titelmans, aparegut el 1531 (Titelmans 1531) i amb diverses edicions en del segle XVI. Titelmans, fou “activo defensor del texto tradicional y la *Vulgata* que discutían los humanistas” i considerat per Erasme com “un adversaire ‘redoutable’” (Mateo Ripoll 2002: 120). De fet, va mantindre amb ell un conegut debat entre 1527 i 1530 sobre l'exegesi de les epístoles de sant Pau (Crossley 2011: 123).

²¹⁰ Tot i que transcriu en valencià, fa referència a la famosa obra de Cristóbal de las Casas, *Vocabulario de las dos lenguas toscana y castellana*, editat per primera vegada a Sevilla el 1570, amb edicions posteriors (Wilkinson 2010: 109).

²¹¹ Els “novíssims”, per a la doctrina catòlica, són els darrers esdeveniments que afecten l'individu al final de la seua jornada terrestre i en són quatre: mort, judici particular, infern i glòria. Hi ha, al voltant d'aquests, una certa tradició literària dins l'univers de l'*ars morendi*, que s'estén també fins el segle XVI. Així, aquest *novíssim* cartoixà sembla ser el de l'anomenat Dionisi el Cartoixà (1402-1471): Canalda i Llobet (2016: 238) n'esmenta diverses edicions franceses amb el títol, total o parcial, de *De quatuor novissimis hominis*. Sobre aquest autor i els *novíssimi*, també les traduccions al valencià, vegeu el citat treball de Canalda i Llobet (2016).

²¹² No hem pogut trobar l'edició concreta a què fa referència, si és que es tracta d'una obra editada i no d'una de manuscrita; ni Aguiló i Fuster (1923) ni Wilkinson (2010) fan referència a cap obra amb aquest títol entre les que esmenten sobre o al voltant de l'ordre de Predicadors. No hi ha dubte, en tot cas, que es tracta d'un llibre de pregàries.

²¹³ Molt probablement el *Sententiarum volumen absolutissimum* d'Étienne Bellengard –Stephano Bellengardo– aparegut el 1559 a Lió (Bellengard 1559), amb edicions posteriors. Aquest recull de sentències, en la línia d'obres enciclopèdiques tan útils a l'hora d'ajudar a la creació literària, posava a la disposició del lector-escriptor un llarg llistat de sentències clàssiques.

6. Estudi lingüístic.

a. Introducció

El dietari de Bernat Català i Valleriola és sense dubte i com hem estat apuntant al llarg d'aquestes pàgines una de les peces memorialístiques més interessants de l'època moderna al regne de València. També, òbviament, a nivell lingüístic. Escrit majoritàriament en valencià entre les acaballes del segle XVI i principis del XVII, pot afegir informació sobre de l'estat de la llengua escrita d'aquell temps. Tot i això, i com ja hem comentat al llarg d'aquestes pàgines, la pèrdua del manuscrit original ens obliga a utilitzar l'única edició existent (Català de Valeriola 1929) com a text de referència i, per tant, haver de ser extremadament prudents, en estar subjectes als encerts i possibles errades dels transcriptors –els quals no van incloure-hi, a més a més, els criteris seguits per tal de dur-la a terme²¹⁴. L'entrebanc, doncs, és considerable. De fet, no hem pogut trobar ni consultar encara cap manuscrit que coincidira amb els dos traspassats a l'edició del 1929: el dietari i un exemplar del testament del noble que el precedeix i que es va perdre, segurament alhora que el primer. Així, tampoc no podem aventurar sòlidament ni tan sols la qualitat de les transcripcions editades pels bibliòfils que se n'encarregaren –les intuïm, això sí, prou fiables²¹⁵. A hores d'ara, doncs, no coneixem de la supervivència de cap document manuscrit de pròpia mà del noble²¹⁶. Així les coses, les conclusions del paper que encetem no seran definitives sinó solament i inevitablement orientatives, i més encara pel que fa a l'anàlisi d'apartats tan delicats com el gràfic o el fonètic. Malgrat aquestes dificultats, però, el present anàlisi pretén donar una visió global de les característiques lingüístiques i estilístiques d'aquesta obra, tenint en compte els

²¹⁴ No van seguir, en tot cas, cap criteri d'accentuació ni d'apostrofació: tot el text manca d'accents i de signes gràfics com els guionets o els apòstrofs que indiquen l'elisió.

²¹⁵ Almenys si tenim en compte els dos personatges i la solidesa de la seua trajectòria. Especialment la del primer, el fill de bibliòfil –amb una gran biblioteca sobre temes valencians– i erudit Salvador Carreres Zacarés, llicenciat en Dret, Filosofia i Lletres per la Universitat de València, qui ja s'havia doctorat el 1908 amb la tesi *Tratados entre Castilla y Aragón para el reparto de la Reconquista*, i posteriorment, a banda d'un llarg llistat de publicacions sobre temàtica medieval valenciana, va ser cronista oficial de la ciutat de València i membre de la Institució Alfons el Magnànim (Gascon Pelegrí 1978). El segon, José Caruana i Reig, desé baró de San Petrillo, tot i no haver seguit carrera universitària, es mostrà aviat interessat en el passat nobiliari valencià, sobre el qual redactà diverses publicacions; fou admés en la Real Acadèmia de Belles Arts Sant Carles de València, la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el Centre de Cultura Valenciana (Añón Marco 1978).

²¹⁶ Hi ha, com a mer indicatiu, unes poques paraules per a un projecte de portada de les *Justas Poéticas* en honor a sant Bernat, un esborrany “hecho por D. Bernardo Català” com indiquen els editors, que inclogueren la imatge en l'*Autobiografía* (Català de Valeriola 1929: XI). També, d'una altra banda, les signatures autògrafes en alguns documents esparsos (AHPL, Protocolos notariales, Díez, Gaspar, 1605-1606-1607, 88, c. 61, f.678r i 871r).

condicionants materials previs, que no són, com diem, pocs ni poc importants. L'objecte prioritari d'estudi serà la part del dietari redactada en valencià i no els fragments – quantiosos, però al remat minoritaris– en què ho fa en castellà, ja que tampoc no és el nostre propòsit en aquest apartat analitzar la producció en aquesta llengua ni insistir més en la vessant sociolingüística que se'n dedueix, ja estudiada tant en altres parts del present estudi com en investigacions anteriors (Campos 1999, Roca Ricart 1997 o Fenollosa 2014 i 2018).

b. Les grafies

L'anàlisi de l'apartat gràfic del dietari, seguint la prudència de què parlàvem, ha de ser forçosament general, relatiu i condicional. I ens centrarem, només, en aquelles qüestions que considerem més destacables. Així, un dels aspectes més rellevants que es desprendrien de la transcripció feta el 1929, pel que fa a la representació dels sons palatals, serien alguns ensordiments dels sons fricatiu sonor i de l'africat sonor, que podríem veure reflectits de manera minoritària en l'ús dels dígrafs *ch* per *g*, *j*, *tg* i *tj*. Aquests estarien relacionats amb l'incipient apitxament i influència escrita del castellà – que es faria ja general al segle següent–, llengua que Valleriola, com hem dit, utilitza durant algunes parts del seu dietari: *chendre* (14)²¹⁷, *acha* (28), *mich* (41), *batechà* (49), *achenollant-se* (65), *trastechà* (68), *bateichà* (98), *chichs* (100) i *porfidiecharen* (111).

Pel que fa a la representació del so palatal fricatiu sord, a principi de mot apareix sempre en *x*: *Xàtiva* (7); i en posició intervocàlica darrere de *a*, *e*, *o*, *u* ho fa bé amb *x* o amb *ix*: *exida* (5), *axí* (10), *vexell* (14) o *deixe* (53). Val a dir que, novament, la majoria de casos es decanta per la *x*, d'acord amb la tradició. El so palatal africat sord és representat pel dígraf *la ch* a principi de mot i a l'interior, fet habitual en textos valencians de l'època (Callado et al. 2018: 39): *Barcheta* (7), *Chest* (14, 104), *despachà* (15), (102), *archiu* (105, 122), *coches* (116)... A final de paraula, en canvi, predomina *ig*: *maig* (1) o *bateig* (49). El so palatal lateral sonor és quasi sempre representat per *ll* en posició inicial, llevat de casos com el nom *libre* (97, 101, 103, 104) que apareix també amb *l* inicial, seguint la tradició llatina i catalana medieval. El so palatal nasal sonor és representat per

²¹⁷ Entre parèntesi, i per facilitar la lectura, indiquem la pàgina de l'edició de 1929 en què es troba la paraula.

les grafies *ñ* i *ny*; l'única que apareix en posició final de mot és *ny*, mentre que a l'interior d'aquest domina abassegadorament la grafia *ñ*: *compañia* (15).

En el cas dels alveolars sord i sonor, no podem deduir tan clarament, com sí que fèiem de manera sensible en els palatals, indicis d'apitxament, que sí que es mostraran molt més evidents en dietaristes posteriors (Escartí 1999: 113-116 i Martí Mestre 1994), els quals per exemple ja utilitzaran reiteradament la *s* per a representar el so alveolar sord en paraules etimològicament amb grafia *c* o *ç*. Valleriola, tot i mostrar també vacil·lacions en l'ús de les grafies *s*, *ss*, *c*, *ç* i *z* per a representar el so sord i el sonor, manté un notable respecte a la tradició en les grafies *c* i *ç*. En el cas dels sons velars sord i sonor es mostra prou més sistemàtic. Respecte al primer, en posició inicial i interior no implosiva, fa ús de *qu* amb *u* muda davant *e*, *i* –*seguixquen* (13)– i davant *a*, *o*, *u* de *c* –*serveixca* (54). Pel que fa a *q* davant [w] + vocal, llevat de casos comptats, es decanta sistemàticament per *qu*: *qual* apareix sistemàticament per només dos vegades aïllades de *cual*, per exemple. La representació del so velar sonor és amb *g* en posició inicial i intervocàlica –*galeres* (70)– i *gu* amb *u* muda davant *e*, *i*: *vingueren* (115).

Per la seua banda, la *c* final de mot sol anar acompanyada de *h*, com ara *sanch* (50), però no sempre. *Fonch*, per exemple, és l'única forma que utilitza; en canvi, *poc* és utilitzat amb *c* final cinc vegades, per onze de *poch*.

La representació dels sons dentals mostraria novament el respecte prou acurat de Valleriola a la tradició: *ciutat* (45), *magestat* (63), *alcaid* (39), tot i que també podríem trobar casos de vacil·lació: el mateix mot *magestat* apareix més comunament amb “d” final, probablement per influència del castellà²¹⁸. En les grafies corresponents als sons labials també trobem en línies generals respecte a la tradició tot i que amb el cas de la posició implosiva del mot *disapte* com a contrapunt, ja que apareix només amb la *p* (2, 3, etc). Respecte a les consonants labials *b* i *v* no hi ha vacil·lacions importants.

El cas de la grafia *h* continua la tendència, observada en els apunts precedents, de certa regularitat però amb existència de vacil·lacions, en aquest cas habituals en llengua antiga. D'una altra banda, la *h* sol estar present per tal d'indicar un hiatus, com era habitual en el català antic: *rahó* (17) o *provehir* (80).

²¹⁸ Aquesta *d* antietimològica apareixeria en altres dietaris posteriors, especialment present en anotacions del segle XVII (Martí Mestre 1994: 70).

Per a representar el so mediopalatal fricatiu sonor [y]. Valleriola barreja la *i* i la *y*, sembla que amb més predilecció per aquesta darrera: *creia* (116) i *deya* (4). En el cas dels diftongs es manté la convivència, tot i que la *y* és fa majoritària a final de paraula en mots reiterats com *virrey* (7). De la mateixa manera, sembla sistemàtica en el cas del pronom feble *hi* –*y* à (83)– i en el de la conjunció copulativa, tot i que aquesta apareix també sovint com a *e* (6).

Les grafies llatinitzants apareixen en el dietari amb freqüència en alguns casos. Quan es tracta de combinació de *h*, es torna quasi sistemàtica, sovint per evidents raons històriques en mots com *Christ* –i derivats– (17), *theologia* (122) o *Cathalà* (38). També trobem d'altres de duplicació de consonants seguint aquesta línia de cultisme gràfic –*appòstol* (25, 26, etc), *effecte* (70)–, de *c* en posició implosiva –*auctoritat* (76)– i de *s* líquida inicial: *sperit* (1).

c. La fonètica

Entre els exemples de vocalisme tònic, el més cridaner és el de la convivència de *sant* amb *sent* en proporcions molt semblants: *sant Benet* (50) o *sent Francés* (19). Aquest, però, no s'apartaria gens de la línia d'altres textos de l'època al País Valencià, que reflecteixen la pronúncia popular valenciana d'aquest mot (Escartí 1999: 120).

Per la seua banda, també podem trobar casos de vacil·lacions al vocalisme àton, però ni molts ni excessivament importants. En primer lloc, les vocals *a* i *e* àtones, tradicionalment ben diferenciades en el català occidental, són generalment respectades per Valleriola. Podem trobar, però, *janer* (1) o el cas del mot *ambaixada*, que apareix amb les dues vocals en posició inicial: *ambaixada*, *enbaxada*. Les vocals *o* i *u* àtones repeteixen aquesta línia de diferenciació –*acudir* (54)– tot i que apareixen casos tradicionals, a terres valencianes, de tancament –especialment el nom *Juan* (5), que també apareix com *Joan* (4), però– i d'obertura –*Agostí* (4)–. Les vocals *e* i *i* àtones continuen també aquesta regularitat general de què parlem: *diputats* (101), *ningú* (7), tot i que hi ha casos de substitució *e* per *i*: *benifíciat* (1), *diffiniçió* (99) o *disapti* (39). Finalment, els casos de [kwa] en [ka] sí que semblen seguir un patró clar, el de l'elisió, per influència del castellà, de la *u* del diftong creixent. Així, veiem *casi* (12), *calificador* (107) o *cantitat* (7) i cap cas de *quasi*, *qualificador* o *quantitat*.

Respecte a les consonants simples, ressalta el manteniment quasi sistemàtic de les formes antigues en els mesos *nohembre* (44) i *dehembre* (2), la sistematicitat en l'emmudiment de la vibrant del mot *dimats* (17), la palatalització de la /s/ seguida de /k/ –*naixquí* (1)– o el manteniment del sufix antic –ea < –ITIA: *noblea* (65), *fortalea* (39).

Pel que fa als grups consonàntics, hi ha conservació del grup LT en *altre* i derivats, casos d'assimilació en el RS –especialment al mot *devés* (46), però no en *diners* (68)– i manteniment del grup N'S secundari: *hòmens* (122). D'una altra banda, els grups de consonant oclusiva sorda (-mp, -nt, -lt, -rt) en posició final es mantenen generalment, i només paraules com *temps* (87) apareixen també com a *tems* (76) amb regularitat.

d. La morfosintaxi

d.1. Sistema nominal

Pel que fa a la construcció del plural, Valleriola afegeix la *o* de suport en paraules acabades en –s o –ç –*descalços* (12)– i en –x i –st –*mateixos* (60)–, tot i que en aquest darrer grup trobem excepcions en què no l'utilitzaria: *ajusts* (26).

Pel que fa als comparatius i superlatius, el més rellevant és la presència de la forma antiga comparativa *pus* –“y ha pus de güitanta mília lliures resagades” (42)– i els exemples de superlatiu d'estructura diversa. En primer lloc la construcció perifràstica: “ab estar yo molt gros y robust” (12); la de relatiu amb *més* precedit de l'article *lo*: “lo inquisidor més antich dels quatre” (105); els comparatius sintètics: “la millor casa que y à en lo món” (2); i, finalment, la forma plenament culta –“és cosa molt devota” (39)– i el superlatiu orgànic provinent del llatí, molt de moda llavors i utilitzat també molt sovint per Valleriola: “una torre bellíssima” (40).

En el cas dels numerals, no podem ser concloents en algunes vessants, en ser un apartat delicat de la transcripció i no disposar, com ja hem apuntat, dels criteris que van seguir els editors a l'hora de transcriure les xifres i símbols. Siga com siga, sembla que Valleriola utilitzava més sovint que no les xifres aràbigues per indicar dates o quantitats monetàries, però les excepcions i barreges serien notables. Sí que podem apuntar algunes dades pel que fa a usos concrets. En els cardinals, el *dos*, per exemple, és utilitzat amb caràcter invariable –no hi ha presència de *dues*, com venia sent costum en el català

occidental almenys des del segle XV (Martí Mestre 1994: 163 i Callado et al. 2018: 57): “digueren-me que no a les dos coses” (43). Per la seua banda, utilitza la forma clàssica *huit*, però les dèssset vegades que apareix ho fa amb la grafia *g* inicial: “més de *güit* mesos” (25), així com l’única que apareix com a *digüit*: “entre los digüit de la guarda” (21). Els ordinals són utilitzats tant en les formes genuïnes com els cultismes²¹⁹: *tercera/terçera* –no apareix *terça*–: “fonch esta la terçera vegada” (38); *quarta*: “esta és la quarta vegada que u só stat” (59); *quinta* –no apareix *cinquena*–: “esta és la quinta vegada que n só estat” (90); *sisena* –no apareix *sexta* ni derivats–: “per ser com era esta la sisena vegada que dona Costança ha mal parit” (30). Finalment, pel que fa als múltiples, hem trobar un exemple de *doble* en la redacció valenciana: “costà el doble lo soterrar” (93), i, per als partitius i fraccionaris, dos exemples de *mitat*, la forma valenciana: “al tornar de allà la mitat dels que anaven de açí” (25).

Respecte al pronom feble *me*, Valleriola, davant del verb, utilitza la forma *me* sistemàticament –“me entrà a parlar ab lo Rey” (9)–, per sols sis vegades d’*em*, totes aquestes davant verbs començats en consonant: “em restí” (47). En posició postverbal, adopta la forma *me* si segueix una consonant i ‘*m* després d’una vocal: “vingueren-me a visitar” (111), “ixqué’m per sort” (26). En aquest últim cas, l’única excepció sembla ser quan va en combinació amb *en*: “torní-me’n a Madrid” (9).

El pronom *se* és sistemàtic en forma plena davant del verb, comence o no per vocal, ja que només trobem un cas amb *es*: “la forma que millor açò es puga fer” (33). En posició postverbal trobem *se* en verbs acabats en consonant i ‘*s* quan és en vocal, llevat dels casos de combinació amb *en*: “fent-se deliberació (24); “Acordà’s de matí” (21): “y vingué-se’n per la gola de la Albufera” (61).

El pronom *lo* apareix en posició preverbal: “per ser giquet lo han posat” (5), “manar lo servisen” (7). Després del verb, llevat dels casos en què aquest acaba en consonant i de combinació amb *hi*, apareix ‘*l*: “per no morir-me sinse veure’l” (12). Així utilitza també el pronom *los*.

Pel que fa al pronom *nos*, aquest és majoritari tant en els casos en què se situa davant del verb i l’únic en els que va darrere: “per a valer-nos d’ells ab nostra justícia”

²¹⁹ Vegeu Badia i Margarit (1981: 289), Moll (1993: 61), Escartí (1999: 126), Martí Mestre (1994, II: 167) i Callado (et al.) (2018: 58).

(28), “nosaltres nos anàrem acomodant” (64). No trobem casos concloents de l’ús del pronom *vos*.

En l’ús del pronom *ho*, predomina la forma *o* en alguns casos en posició preverbal i sistemàticament en posició postverbal quan el verb acaba en consonant, mentre que la forma *u* apareix en preverbal i en postverbal acabada en vocal: “determinaren de consultar-o ab sis teòlechs” (10), “may o volgueren” (13), “Yo u acceptí” (105), “Pose-u en memòria” (14). També trobem casos, però, amb *ho*, tant en pre com en postverbal – “faça bé mon ministeri com ho confie” (96)– i una forma *eu*: “dix-me que eu faria” (52)

L’ús del pronom *en* és prou habitual i correcte en Valleriola, no només en els casos en què aquest apareix en formes amb el verb anar o eixir, sinó també en d’altres contextos no lexicalitzats. El noble barreja la forma *ne* i *en* en posició preverbal, llevat dels casos de combinació amb el pronom *hi* o de la construcció amb el verb anar, en què s’apostrofa en *n’*: “conforme serà lo succés axí en faré la memòria” (114), “la proposició en llengua valençiana: és molt honrosa y molts cavallers ne avem pres còpia” (118), “de la salada, n’i a molta en gran abundància” (46) o “se n’avia de anar” (95). En posició postverbal sempre trobem *ne*: “morts alguns dels elets paregué fer-ne altres nous” (14).

El pronom *hi* apareix utilitzat prou habitualment, sobretot en la construcció *haver-hi*, normalment en forma *y* i preverbal –“per causa dels jueus que y à de aquest nom ara” (7), tot i que també trobem exemples després del verb: “agué-y més de 80 cavallers en dit ajust” (32)– i, d’una altra banda, en combinació amb les formes plenes del feble de la tercera persona del singular: “diguí-lo-y al dit canonge” (52). Aquestes construccions són freqüents en textos valencians del XVI però es veurien substituïdes a partir del segle XVIII per les actuals *li la* i *li ho* (Escartí 1999: 130).

El cas de la utilització de l’article determinat, la conclusió sí que pot ser clara: l’ús de *lo* és sistemàtic en singular –sovint també davant de vocal– i en plural masculins: “féu-se lo acte” (6), “y los primers nou dies” (12). Pel que fa a les contraccions, són sistemàtiques les d’*al/als* i *del/dels* però no, en canvi, les de *pel/pels*: “fins als darrers de setembre” (12), “en nom del Pare, del Fill y del Sperit Sant” (30). Trobem també usos de *lo* neutre causa probable d’influència del castellà, com davant proposicions relatives introduïdes per *que* amb un antecedent no conegut ni expressat: “Lo que llavós se volgué fonch que·s...” (76).

Pel que fa als articles personals, trobem els genuïns *na* en un cas i sobretot *en* per tal de nomenar els cavallers, molt utilitzat per Valleriola tot i que aquesta darrera ja era una forma “decadent” en valencià al segle XVI (Callado et al. 2018: 52). També, més abundants, hi ha els aragonesos i castellans *dona*, *doña* i *don*. Aquest darrer és ben simptomàtic dels interessos i motivacions de Valleriola, ja que comença a utilitzar-lo automàticament en lloc d’*en* per a referir-se a ell mateix una vegada concedit el privilegi de noblesa, el 1599: “En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola” (38) per “Don Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola (76). En tot cas, segueix la línia d’altres textos de l’època, com les respectives anotacions de la *Consueta* de la Seu de València, en què el *don* és aplicat “preferentment a membres de la noblesa i de l’alt clergat” (Martí Mestre & Serra Estellés 2009: 105-106).

En el camp dels demostratius, allò més destacable és la convivència de les formes reforçades amb les no reforçades amb un patró que sembla donar preeminència a *aquest* en masculí singular i la d’*esta*, *estos* i *estes* en la resta de casos, novament en la línia habitual en altres textos de l’època (Martí Mestre 1999a: 124-125, Callado et al. 2018: 55 i Martí Mestre & Serra Estellés 2009: 111-112) La no reforçada per al masculí singular *este* queda, doncs, com a simplement testimonial, amb un sol cas en la redacció valenciana, i és *est* la triada per a conviure amb *aquest*: “est negoci” (94).

Els possessius, per la seua banda, mantenen també la convivència de formes. N’hi ha de plenes, de reduïdes i d’etimològiques, amb certa preeminència d’aquestes dues darreres per davant de les primeres Així, en primera persona del singular trobem més casos de *mia* i *ma/mon* que de *meu*, en tercera més de *sua* o *sa* que de *seua* i de *son* que de *seu*: “sent Llorens, la mia paròchia” (12), “arrestat a ma casa” (5), “còpia del meu prossés criminal” (7), “la sua venguda a aquest regne” (66), “segons sa voluntat” (29), “la terra de la seua sepultura” (50), “y-l fasa son servent” (50), “en lo seu soterrar” (29). *Sa* és reiteradament utilitzat en fórmules de tractament: “sa magestat” (35). La forma de la primera persona del singular inclou, en masculí, *nòstron* o *nostros*, formes utilitzades antigament de manera esporàdica: “nostres cases” (72), “nòstron acatament” (64) o “nostros remeys” (28).

Finalment, respecte als pronoms relatius, el més destacable és l'ús de *qui*, sempre aparellat a persones i encara nombrós²²⁰ tot i que minoritari, com per exemple en oracions relatives adjectives –“don Pere Ferrer, qui al present és regent la...” (21) – o de relatiu substantives: “No posaré aquí los qui som” (12). D'una altra banda, també és ressenyable l'aparició regular del relatiu *a on*, sempre amb aquesta forma sense *h*: “lo estudi daurat de la Diputació, a on se proposà” (81). Una altra vegada, no se n'allunya de la resta de textos de l'època (Martí Mestre & Serra Estellés 2009: 133).

d.2. Sistema verbal

En ser un dietari privat, no pot sorprendre que, pel que fa a les formes verbals, Valleriola n'utilitze sobretot la primera i la tercera i en deixi la segona per als pocs diàlegs que inclou i que, sovint amb el rei o amb d'altres personatges il·lustres, són en castellà. Les desinències més destacables són de la 1ª conjugació del present d'indicatiu: la *-e* per a la 1ª del singular i la clàssica *-am* per a la 1ª del plural, a hores d'ara esdevinguda *-em*: *recorde* (12), *contam* (20). També és destacable la forma de primera persona del singular del verb *fer*, que apareix cinc vegades com a *fas* i no *faig* en la construcció “fas memòria ara” (107) (Badia i Margarit 1981: 345). Tot i no ser excessivament nombroses, també trobem mostres d'incoatiu –“agraïxch” (60)– amb convivència, en tercera persona del singular, entre *-eix* i *-ix*, forma que, com sabem, s'imposaria a terres valencianes més avant de manera definitiva en detriment d'un *-eix* ja en clara recessió al XVII²²¹: *resideix* (50), *dividix* (40). Sense deixar l'indicatiu, trobem pocs però rellevants casos de futur simple, quan Valleriola evidencia no només la simultaneïtat de la seua escriptura sinó també les seues perspectives de futur, com per exemple quan preveu la resposta a un memorial seu al “bureo” del rei: “en aver-la, y sabrem la resposta” (10).

Tot i que és present ja esporàdicament en alguns textos previs al de Valleriola, no trobem aquí exemples de pretèrit perfet perifràstic, en un text en què domina el pretèrit perfet simple en primera persona del singular *-fonch* (15), *fiu* (5)– sobre qualsevol altre temps i persona, cosa lògica tenint en compte que es tracta d'una obra memorialística. És

²²⁰ El pronom relatiu *qui* aniria perdent terreny en favor de *que* al llarg de la segona meitat del XVI i el XVII. Vegeu Martí Mestre (1994: 154).

²²¹ L'adaptació de l'obra de Lull que feu Joan Bonllavi a principis del segle XVI i publicà el 1521 a València mostra ja clarament que el *modernitzador* del text lul·lià “vacil·la entre *-eix* i l'increment del català occidental *-ix*” (Schmid 1988: 95).

remarcable la presència de formes antigues, sobretot el perfet fort *dix*, més nombrós en el dietari que el feble *digué*²²²: “dix que era de nostra opinió” (24); “digué que ell se nomenava a si mateix” (13).

Els casos del pretèrit imperfecte de subjuntiu i del pretèrit plusquamperfet de subjuntiu també és destacable per la coexistència de les majoritàries formes tradicionals en *-às -és -ís* i els indicis de les noves variants en *-ra*, que apareixen en el pretèrit plusquamperfet i de manera només esporàdica: *dilatàs* (22), *asistís* (19), *escriguessen* (82), *agués ell atrevit* (10), *aguera donat* (72). En tot cas, aquest ús segueix la tendència coneguda en altres textos de finals del XVI i del XVII de “predomini absolut” de les formes en *-s*, que veurien el seu domini disminuït i finalment perdut al llarg del segle XVIII (Escartí 1999: 136, Callado et al. 2018: 65 i Ferrando & Nicolàs 2011: 217).

Les perífrasis d’obligació no presenten molta novetat, llevat d’un exemple paradigmàtic del castellanisme *tindre + que + infinitiu*: “y que tenia que dir-me un negoci de sa magestat” (73). Paradigmàtic, dèiem, en ser una reproducció indirecta d’un diàleg amb Diego de Covarruvias, vicecanceller del Suprem d’Aragó, probablement i contra cap pronòstic, en castellà.

Pel que fa a les formes no personals, el més rellevant és, en el cas de l’infinitiu, la presència de les formes *tenir* i *veure* i l’absència de *tindre* o *vore*: “per no tenir càrrech” (41), “entrí a veure una nau” (14). També rellevant és la presència d’un cas d’*ésser*, tot i que amb el predomini quasi absolut de la forma *ser* i dins d’una estructura més ampla de tractament: “per ésser com és noble” (95). També és destacable l’ús de la concordança en alguns casos de construcció de participi *haver de + participi*, com encara és habitual en valencià –“per ser cosa que may la avia vista” (15)– i, d’una altra banda, l’ús del verb *ser* en construccions passives *ser + participi*, comunes en la llengua antiga (Ramos 2005: 179-209): “esta és la quarta vegada que u só stat” (59).

L’ús dels adverbis en la redacció valenciana del dietari és prou respectuosa amb la tradició, amb tocs més arcaics. No detectem excessius castellanismes llevat de dos casos d’*alrededor*, un d’*antes* i el més reiterat *açerca*: “lo refector ab tres grades alrededor” (120); “y antes fonch provincial d’esta província” (85); “se pogués fer deliberació alguna açerca de les elexions” (24). Així, trobem un ús sistemàtic d’*après* –o

²²² Martí Mestre (1994: 186) relaciona aquest fenomen de persistència de *dix* amb la tradició eclesiàstica cultista.

en après, com era majoritari llavors (Martí Mestre & Serra Estellés 2009: 150)–, *ans* i *llavós*, així com exemples nombrosos de *tantost* i més esparsos d'*enans* i *jamay*: “tantost de bon matí partí per a Xàtiva” (47); “après vingué allí lo rey” (120); “ans de mig jorn” (87); “encara que llavós no y eren sinó los següents” (2); “on paguí les torres que estan enans la de Borriana” (39); “se aguera jamay concordat” (8). Finalment, cal destacar la presència d’algun cas de *tunch*²²³, propi de textos jurídics o burocràtics de l’època: “contradient don Pablo Zanoguera, tunch obrer” (6). Aquest últim fet no és estrany si tenim en compte la familiaritat de Valleriola amb el món de la política municipal i regnícola i, per tant, amb les formes del llenguatge administratiu de l’època.

Com sol passar en altres aspectes d’aquest apartat, els usos preposicionals coincideixen a grans trets amb els comprovats en altres textos del període. Així ho trobem, per exemple, en el cas de l’ús d’*a* i *en* amb valor locatiu²²⁴, en què el primer és utilitzat normalment per a indicar direcció o moviment i el segon situació reposada: “Galeres que vingueren a la plaja” (15); “aní a la vila de Gandia” (16); “que sols ell puga llogar en lo Mercat de la present ciutat” (18). També podem trobar la coexistència de les construccions *al* i *en* + infinitiu, la segona d’aquestes majoritària i especialment reiterada amb el verb *haver*: “Y al entrar en la Seu, los subsíndichs nos donaren a tots antorjes blanques” (104); “en aver-los abraçat a tots, com és costum, entonà lo pare preposít lo *Te Deum laudamus*” (85). Pel que fa a la confusió entre les proposicions *ab* i *en*, cas conflictiu i sobradament conegut ja al segle XVI (*DECLC* I, 271). Cal dir, però, que trobem en el dietari un ús sistemàtic d’*ab* i cap rastre evident d’aquesta confusió: “ab ajes o antorges blanques acompanyen la professó del Corpus” (81). Finalment, cal destacar l’ús de certes preposicions com *devers*, sempre en la forma assimilada *devés*, la barreja de la culta *sens* amb l’habitual *sense* i la col·loquial *sinse* o el manteniment sistemàtic de *fins a* i l’absència del castellanisme *asta*: “avent-se’n anat ells primer, una hora ans, devés Binaroz” (70); “anà per mar fins a la cova Tallada” (61).

Quant a les conjuncions, el més destacable és l’única aparició de l’arcaisme *yatsia*²²⁵ (28), la del castellanisme *pues* ben reiterat per davant de *puix*, l’ús més habitual

²²³ “Aleshores, en aquell temps”, *DCVB* (X, 576).

²²⁴ A l’edició prínceps valenciana del Blanquerna (1521), ja trobem “una tendència a indicar el terme o la direcció d’un moviment més aviat mitjançant la preposició *a*, mentre que *en* s’usa més per a designar una situació local, és a dir, el lloc on es fa una cosa” (Schmid 1988: 130-131).

²²⁵ La conjunció *yatsia* fou “relativament usual en textos catalans dels segles XIII al XVI”, tot i que és ja al quatre-cents quan “*encara que* amb valor concessiu s’eixampla progressivament fins a generalitzar-se i coexisteix amb *yatsia* fins i tot en els mateixos textos”. Aquesta coexistència es faria més desequilibrada

de la final *per a que* en competició amb *perquè*, com ja era costum sòlida i antiga en la variant occidental de la llengua²²⁶, i, finalment, l'abassegadora presència de la copulativa *y* tot i que en coexistència amb la clàssica *e* i, només en casos molt esporàdics, amb *i*.

e. El lèxic

Apuntarem, tot seguit, les veus del dietari més rellevants, ordenades alfabèticament. Hem pres el *Diccionari Català-Valencià-Balear* com a referència i indiquem amb nota a peu de pàgina si no apareixen en aquest, si es troben en altres repertoris o qualsevol altra puntualització necessària. Si estan registrats però no documentats o avancen la data de la documentació, també ho referenciem amb apunt nostre i nota al peu. Indiquem amb *llat.* els llatinismes, *cast.* els castellanismes, *val.* els valencianismes, amb *fr.* els gal·licismes, *it.* els italianismes i *arab.* els mots provinents de l'àrab.

adobar (33): 'posar una cosa en orde, així com cal que estiga'.

aja (81): 'atxa', 'ciri molt gruixat', avança documentació 1600.²²⁷

ajust (8): 'aplec de gent per tractar alguna cosa'

alias (94): 'd'altra manera, no essent així'; *llat.*

allevantança (67): *llevantança*, 'fals testimoni, calúmnia'; *val.*

andana, fer (11): 'anunci d'una defunció'²²⁸.

aposeno (60): *cast.*²²⁹

al XVI: al dietari de Valleriola, per exemple, *jatsia* apareix només una vegada per deu d'*encara que* (Rofes Moliner 2007: 75-106).

²²⁶ Aquest fet no seria cap novetat. Segons Emili Casanova, l'ús de *per a* existeix "des del segle XIV" com a variant de *per*, i "es consolida ja al XV, en català occidental, on lo prosòdia occidental, semblant a la hispana (...) ho permetia". Així, si tenim en compte el "naixement de *per a*; envelliment de les altres conjuncions finals; ambigüitat de *perquè*; necessitat psicològica i funcional de distingir entre causa i finalitat, almenys en certs contextos", tot plegat "portava a l'assentament d'una nova conjunció, formada amb *que*". Per tant, "si *per* (causal) feia *perquè* (causal), *per a* (final) faria *per a que* (final), que, gradualment i sobretot després que i on *per a* quede establida (català occidental) anirà suplint *perquè*, i també la construcció de finalitat *per* + infinitiu, sobretot en els contextos de predomini de la finalitat sobre la causa i en els d'ambigüitat". Aquest *per a que*, "al XV, naixerà vacil·lantment; al XVI acreixerà els seus casos; al XVII i XVIII seguirà augmentant-hi i ja al XIX i XX (on ja es documenta la variant vulgar *p'a*) serà ja pràcticament l'única existent" (Casanova 1989: 190-193).

²²⁷ Escartí (1999:146) el documenta el 1666 i Coronòmies ja ho feia al 1613 (*DECLC* I, 487).

²²⁸ En aquest cas és utilitzat com a *anunci*, simplement.

²²⁹ Així el classifica el *DCVB*. És un mot ja utilitzat amb profusió a principis del segle XVI. Vegeu Martí Mestre (1994, II: 288).

arcediano (50): ‘arcedià’²³⁰ (ardiaca); cast.

atallador (40): ‘Home que en la milícia antiga tenia la missió d’explorar el camp i trametre amb rapidesa a l’exèrcit les notícies sobre els enemic’.

baciner (13): ‘qui passa amb un bací a fer la capta per algun fi col·lectiu’.

barra (48): ‘la part inferior i més sortida de la mandíbula’.

bolanda (59): mot no documentat. Català de Valleriola l’utilitza per parlar d’una malaltia (?).

cab, estar al (68): ‘estar al cap d’una cosa: tenir-ne bon esment, prestar-hi atenció’.

calenda (2): ‘llició del martirologi que es recita a l’església el dissabte de Nadal dematí i fa referència a la vinguda del Bon Jesús’²³¹.

cambra (92): ‘nom de malaltia, més o menys disenteria’²³².

canterella (29): ‘cànter amb broc’; val.

capuchino (106): cast; per caputxí.

carrera (74): ‘carrer de població’, accepció antiga²³³.

cativar (45): variant de ‘captivar’; ‘apoderar-se de qualcú i privar-lo de sa llibertat’.

ceñir (3): ‘posar una cosa a la cinta o envoltant una part del cos de qualcú’²³⁴.

censal (91): ‘pensió anual redimible que paguen una persona i els seus successors en virtut d’un capital rebut del qui cobra la dita pensió’.

clau, no donar un (24): (a algú) loc.; ‘no importar’.²³⁵

claustro (41): variant de *claustre*.²³⁶

codicili (100): variant de *codicil*; ‘clàusula addicional que completa, modifica o revoca un testament’.

comanador (98): ‘en certes ordes honorífiques, el qui posseeix el grau superior al de cavaller o oficial’.

concert (84): ‘acord entre diverses persones per a un fi comú’.

²³⁰ (Val.) *DCVB* (I, 839). Es tracta d’un castellanisme és estés a l’època que, per exemple, *arzobispo*, de consolidació més lenta i tardana. Vegeu Martí Mestre (1994, II: 289).

²³¹ La definició del *DCVB* (II, 854) classificada només com a restrictiva de les illes de Mallorca i Menorca, però, no encaixa amb el significat que li dona Valleriola, més prop a “temps” o “època de l’any”. Al *DECLC* no apareix, tot i que també s’esmenta en *calendari* la variant *calendae* com a “festa pagana que hom confongué després amb la de Nadal” (II, 428).

²³² Així la defineix el *DECLC* en una de les seues accepcions, com a derivació de l’originari *cambra* = *latrina* (II, 451). No apareix com a tal al *DCVB*.

²³³ També referida per Callado (et al.) (2018: 83) al glossari de l’*Episcopologi valencià de Gregori Ivanyes* (segle XVI).

²³⁴ Al text apareix només al costat d’*espasa*.

²³⁵ Martí Mestre (2006: 171). No apareix al *DCVB*.

²³⁶ No apareix com a tal al *DCVB*, que el considera castellanisme pel patrimonial *claustre* (III, 200). Coromines el considera, però, una variant de *claustre* apareguda al sis-cents (*DECLC*, II, 775).

confabular (8): ‘conversar, tenir tracte oral’.

conferir (84): ‘tractar’.

contento (64): ‘alegria, satisfacció’; cast.

dalmut (18): variant d’*almud*; ‘mesura de gra’, al regne de València ‘la quarta part de la barcella i equival a un poc més de quatre litres’; arab.

decoro (77): ‘decor’; cast.²³⁷

desempeñada (41): cast.²³⁸

enantament (20): ‘provisió, tramitació, procediment per a dur avant un negoci, plet, etc’.

encarir (29): ‘declarar gran o important’.

encontinent (64): ‘tot seguit’.

engramallat (29): ‘vestit amb gramalla’.

enpaste (49): ‘medicament extern, sòlid, glutinós, que reblaneix fàcilment i s'adhereix a la part del cos damunt la qual s'aplica’

entrego (88): ‘acte d'entregar’.²³⁹

esplaniçada (121): ‘cop donat de pla amb una arma blanca’.

estoch (121): ‘espasa prima, amb la qual sols es pot ferir de punta’..’.

fahedor (21): ‘factor o procurador mercantil’.

fermança (5): ‘la cosa que es dona o ofereix per garantia’.

folgar (36): ‘divertir-se, prendre gust; entretenir-se plaentment ‘, val.

flaquer (108): ‘qui fa i ven pa’.

gabella (20): ‘estanc; monopoli oficial d'un objecte de comerç’.

generós (20): ‘de nissaga noble, o que té títol de noblesa’.

goçar (35): ‘gaudir’; cast.

grave (83): ‘greu’; cast.

inseculació (6): variant antiga d’*insaculació*; ‘acció d’insacular, posar dins un sac o altre recipient les cèdules o bolles amb els noms de les persones que cal elegir traient-les a la sort’.

lienço (45): cast.

²³⁷ No apareix però com a tal al *DCVB*. No apareix al *DECLC*.

²³⁸ Segons el *DCVB* no es trobaria *desempenyar* en català “abans del segle XVII” (IV, 227). Té el significat d’alliberar de deutes o d’empenyoraments’. En el nostre cas, l’hem detectada en 1597. El *DECLC* no en diu res, de concret, tot i que en la definició de *desempallegar-se* el diferencia de *desempenyar* que relaciona amb *penyora* (III, 81). En *penyora*, però, no hi trobem cap referència a *desempenyar* (VI, 437).

²³⁹ Segons el *DCVB* (V, 77), “el verb *entregar* és considerat generalment com a castellanisme, però la seva antiga documentació, ja en el segle XIV, sembla permetre d’atribuir-li puresa catalana i considerar-lo resultat d’una metàtesi de la forma catalaníssima *entegrar*”.

lleva, peça de (70): ‘canonada amb què s'avisava que el vaixell està per a partir’.

llit (87): ‘placenta, membrana que cobreix el fetus’.

llogrer (76): ‘qui llogreja’; ‘negociar amb llogre; fer tractes usuraris’.

maror (23): ‘remor confusa de baralla, de protesta, de crits d'indignació, etc’.

modo (84): ‘manera’²⁴⁰.

modorra (12): ‘son molt feixuga’; ‘malaltia del bestiar de llana i cabrú’²⁴¹.

mosquet (33): ‘arma de foc, semblant a una escopeta però molt més llarga’; it.²⁴²

negoci (10): ‘assumpte comercial o administratiu’.

novitat (novetat) (28): ‘malvestat, acció maligna o perjudicial’.

obreria (13): ‘càrrec d'obrer en una parròquia, confraria’.

obs (104): ‘necessitat, cas de fretura, en què es necessita ajut’.

òlim (21): ‘en altre temps; abans’; llat.

ombros, en. (112): cast.

ordinata (9): llat.

pali (61): ‘*pal-li*’; ‘peça de tela fina col·locada a manera de cobricel damunt sis o vuit barres llargues, que són portades per altres tantes persones, i sota la qual va la custòdia en les processons i un rei o prelat en l'entrada a llocs de la seva jurisdicció’.

pallola (92): ‘xarampió’; val.

parabien (54): cast.

pedreñal (33): ‘arma de foc, a manera d'escopeta curta, que s'usava en els segles XVI i XVII i es disparava amb pedrenyera’.

percaç (47): ‘cosa percaçada, adquirida amb esforç’.

pésame (54): ‘condol’; cast.²⁴³

preseyr (6): ‘precedir’.

premàtica (110): variant antiga de ‘pragmàtica’; ‘pertanyent o relatiu a les lleis de l'Estat’.

punt, prendre's a (23): ‘prendre una cosa amb tossuderia, amb insistència orgullosa’ o

²⁴⁰ El DCVB no el considera castellanisme. Sobre la qüestió, vegeu *DECLC* (V, 712).

²⁴¹ El DCVB parla en la primera accepció de “son molt forta” però proposa un primer exemple que la relaciona amb el concepte de malaltia: “desemparat dels metges d'una malaltia de *modorra*”. En la segona accepció parla ja textualment de “malaltia” però la relaciona només en el bestiar. En el cas del dietari de Valleriola, l'accepció estaria relacionada clarament amb aquest concepte: “cayguí malalt de febres y *modorra*” (1929: 12). Per a més detalls, vegeu Martí Mestre (1994, II: 312), en què aporta exemples que apunten en aquesta línia –Estefania de Requesens, Jeroni Pujades... – i on inclou també el de Valleriola.

²⁴² Pres en el segle XVI de l'it. *moschetto*. DCVB.

²⁴³ El DCVB el classifica com a “castellanisme usat des del segle XVI”.

bé ‘prendre-la malament, sentir-se ofès’.

quiçà (95): cast.

quitar (89): ‘recobrar una cosa empenyorada, pagant la quantitat estipulada per a redimir-la’.

quòndam (99): ‘que fou’; llat.

rahó (87): ‘coses que es diuen discutint, disputant, posant malvolença o baralles’.

rato (105): ‘estona’ cast.²⁴⁴

recapte, mal (46): ‘escassetesa d’atenció’.

redolí, posar en (43): loc. ‘treure a rodolí’ o ‘remetre a rodolins’: decidir per la sort a base de rodolins el nomenament per a un càrrec’.

regocijo (60): ‘alegria’ cast.²⁴⁵

relicta (22): ‘deixat per un que és mort; sobrevivent’.

reprensió (111): ‘acció de reprendre a un malalt un atac de malaltia’.

requesta (5): ‘acció de requerir; demanda, requeriment’.

requisitòria (88): ‘providència del jutge d’instrucció per a citar un presumpte culpable d’un delictes o perquè es busque i capture un processat que s’ignora on habita’.²⁴⁶

resagat (42): cast.²⁴⁷

rucio (14): cast.²⁴⁸

sacre (57): ‘peça d’artilleria semblant a una colobrina, usada en els segles XVI i XVII i que tirava bales de vuit a dotze lliures de pes’.

salma (14): ‘mesura de capacitat que equivalia a quatre quarteres de Barcelona, és a dir, uns 278 litres’.

sella, de brida y gineta (79): cast.²⁴⁹

sentiment, fer (54): ‘estat de l’ànima afligit per un esdeveniment trist o dolorós’.

²⁴⁴ Coromines situa la seua utilització “a partir del segle XVII”, sense més concrecions (*DECLC*, III, 784). Avançaria documentació a 1602.

²⁴⁵ Martí Mestre (1994, II: 320) situa el seu ús en català ja al segle XVI.

²⁴⁶ Així el qualifica el *DNV*; no apareix com a tal al *DCVB*. El *DIEC2* també recull aquesta accepció però afegeix, com a primera: “discurs en què es fa una enumeració dels càrrecs que pesen sobre l’acusat”. Apareix al *DECLC* com a derivat de *requisit*: “condició necessària” (VI, 947).

²⁴⁷ No apareix al *DCVB* ni al *DECLC*. Escartí (1999: 157) inclou *resago* al seu glosari del dietari d’Aierdi.

²⁴⁸ No apareix al *DCVB*. El *DECLC* (VII, 509) refereix, en el cas de la localitat castellonenca de Fanzara, com a aragonesisme: “a Fanzara, el famós dialecte aragonés arcaic del Baix Millars, dirien ‘*ruiquio por rucio*’”.

²⁴⁹ Tipus de sella per a anar a cavall. No apareix al *DCVB*. De l’època, hi ha l’interessant tractat manuscrit, anomenat *Tratado de la brida y gineta, y de las caballerías que en entrambas sillas se hacen y enseñan a los caballos, y de las formas de torear pie y a caballo*, de Diego Ramírez de Haro, escrit entre 1601 i 1700? (BNE, mss/9432).

siti (26): ‘objecte o lloc destinat a seure-hi’.²⁵⁰
sitiada (54): ‘sessió’.
sòlio (64): ‘soli’; cast.
solta: a solta de (90): ‘acció de resoldre, de decidir’.
sumiller (98): fr.²⁵¹
strenuo (9): variant de l’antic *estrenu*; ‘valent, elevat de coratge’.
terciana (133): ‘terçana’; ‘febre intermitent que repeteix al tercer dia’.
todavía (9): cast.
torneo (60): ‘torneig’ cast.²⁵²
traça: (93): ‘indústria, acció o manera per a obtenir una cosa a despit dels altres o enganyant-los’.²⁵³
trastejar (84): ‘moure's molt, fer passes o gestions actives per aconseguir una cosa’.
trellat (7): forma antiga; ‘còpia, trasllat d'un escrit’.
trialla (102): ‘elecció’.²⁵⁴
tunch (6): ‘aleshores, en aquell temps’.²⁵⁵
utilosa (24): ‘útil, profitós’.²⁵⁶
verguer (7): ‘funcionari que portava com a insígnia una verga o bastó i acompanyava els consellers o anava a complir les ordres d'aquests’.
vinclar (101): ‘lligar amb un vincle’.
visura (26): ‘acció de visurar; examen pericial, inspecció’.

D’una altra banda, hi abunden, com no podia ser d’una altra manera, les formules llatines lligades al món jurídic, especialment presents en les anotacions de caire més purament notarial: *item* (25) *quondam* (22), *in simile casu* (79), *in perpetuum* (81), *rebus sic stantibus* (86), , *et nemine discrepante* (89), *ut supra* (91), *ad lites* (104), *ad salutem*

²⁵⁰ Per al DCVB, un “semicultisme” que “sembla venir del llatí *sītus*, ‘lloc, situació’”, i que “presenta una *-i* explicable a semblança de la del cat. ant. *pātī* (< *pactum*) o presa del verb *sitiar*. La forma *seti*, gairebé tan freqüent com *siti*, pot ésser resultat de l’analogia de *setge*, que té un altre origen però presenta gran afinitat semàntica”.

²⁵¹ No apareix al DCVB ni al DECLC.

²⁵² No apareix al DCVB. Vegeu Martí Mestre (1994, II: 329-331 i 364-367).

²⁵³ Al dietari apareix combinada amb el mot *medis* –“...çercar medis y traçes perquè los particulars dels estaments no pagasen dita quantitat”–, però al DCVB ho fa en l’expressió *amb ses traces i manyes*. Finalment, Martí Mestre (2006: 105), la recull, secundàriament, en el binomi *ardits i traces*.

²⁵⁴ No apareix al DCVB.

²⁵⁵ “Es mot no popular ni usual en català; només apareix usat en textos jurídics o burocràtics del segle XV i XVI”, DCVB.

²⁵⁶ El DCVB el classifica com a vulgarisme. DECLC (VIII, 995): “derivat antiquat”.

animae (107), *laudetur Christus* (111), *ad perpetuam rei memoriam* (127), *in albis* (131), *vide infra* (124). En aquesta línia, també són habituals altres fórmules administratives: “lo que està dit desús” (88), “per al dit effecte” (36)...

f. L'estil

No hi ha voluntat literària en la ploma de Valleriola, dèiem més amunt. Aquesta afirmació, que és generalment certa, necessita concreció. El seu text, al capdavant, té un estil, afegíem també. Com classificar els seus papers? Prats i Rossich proposaven, en una ordenació que seguí Escartí (1999: 160-165) en el seu estudi del dietari de mossén Aierdi, dos grans models per a la prosa de l'època moderna de la literatura catalana: un de *tradicional*, lligat a la prosa “neutra”, i un de *barroc*, més ornamentat, amb les consegüents ramificacions internes (Prats & Rossich 1988: 21). Hi havia, dins del primer, la prosa tradicional culta de Beuter, la quasi inexistent –almenys a territori valencià²⁵⁷– prosa *didàctica popular* i, finalment, la prosa *arcaïtzant* lligada estretament a la legislació foral. El segon model, al seu torn, se subdividiria en la prosa barroca *culta*, *popular* i *cultista*. .

On inscrivim la de Valleriola? No hi ha dubte que, si haguérem d'encaixar-lo, de cap manera entraria dins de la voluptuositat barroca: no pot, de fet. La mateixa voluntat privada l'allunya de la *literatura* –de la literatura estricta, *estètica*, pública– i per tant de la seua voluntat estilística. Parlaríem, per tant, d'un text que segueix el primer dels models; però quin? És evident que res més lluny de les línies de Beuter, creatives, lleugeres i sostingudes, que les anècdotes rutinàries, notariales i fragmentàries de Valleriola. Tampoc podríem col·locar-lo al cent per cent dins la prosa purament administrativa, en no ser un document institucional, tot i la profunda i evident familiaritat que denota el noble amb aquesta mena de papers: els formulismes, les expressions, els arcaïsmes, les estructures, però també l'allunyament de castellanismes excessius. No hi valen els models estrictes, doncs. El dietari es mou, això sí, en aquestes coordenades. Influït per la lectura de textos administratius i lluny de la voluntat literària, el seu estil només podia ser poc acurat, d'estructura i lèxic repetitiu i farcit de fórmules judicials i

²⁵⁷ Escartí (1999: 162) recupera Joan Fuster: “una ‘prosa’ popular era inimaginable al País Valencià, donat que l'Església prescindia de la llengua del poble, i els opuscles dirigits a la salvació de les ànimes eren els únics viables ‘literàriament’”.

locucions llatines, de sintaxi entretallada, a colps, de vegades tortuosa i allargada en subordinades notariales sovint caòtiques, d'especial toc judicial en posició prèvia al verb principal:

Y, com avent ya donat altra sentència consemblant a esta a un cavaller que·s deya [...] Roíz, fent elets lo dit bras a 6 de maig, 1597, que yo també fui elet, y s'obtingué lo que desitjàvem, fent fer procés de nou, reduint la ausència a presència, pues açò és *in simili casu* encara que en altre cavaller, qui·s diu Nicolau Cascant, del·liberà lo bras fer eleció de tres nobles y tres cavallers per a exir al present contrafur (78-79).

Hi ha també, d'una altra banda, reiteració de coordinades copulatives:

...y, cansant-se lo virrey y·l governador de portar lo pali, tornaren arrere, y lo compte de Benavent se restà enmig dels dos jurats y, perquè lo governador no anàs a soles, Jaume Bertran, ciutadà racional de la ciutat, com és costum de pregar y convidar dos cavallers per a que l'acompañen y porten enmig y lo mateix se fa ab lo jurat que ve a restar çenar, convidà a frey Benito Roca, comanador de Benicarló, y a mi. Y·ls dos lo portàrem enmig (78).

Aquest diagnòstic, que val per a la majoria de les seues línies en valencià, és també és adaptable, en general, als fragments en castellà, amb similars dificultats expressives. S'entén, doncs, que no siga una obra especialment rica i variada en lèxic. Era d'esperar, tenint en compte la comentada voluntat privada de l'autor i el seu *mòbil* principal: reportar els esdeveniments que suposaven un ascens social. Les descripcions, per exemple, solen ser mínimes i críptiques: allò necessari i prou. Rarament, doncs, s'excedeix en l'adjectivació: més en castellà que en valencià, cosa que ja podria denotar la seua manca de domini *literari* de la llengua que parlava –un domini escrit que, d'una altra banda, no era en cap cas la seua prioritat.

Donades aquestes característiques, trobem el pes lexicogràfic de l'obra, sobretot, en el corpus administratiu i militar que envoltava la seua vida i els càrrecs públics que va enllaçar, sempre en relació amb el *món polític* de l'època. Tot i això, de vegades s'ultrapassen els límits estrictes d'aquest i fins tot s'hi mostren mots propis de la parla quotidiana en els pocs moments que Valleriola es decanta cap a l'anotació més fresca i menys constreta a formulismes. Són moments isolats, però és llavors quan l'anècdota personal –una malaltia, una baralla, un viatge– fa brollar ni que siga una xicoteta mostra de la llengua popular de llavors en unes ratlles més lleugeres, amb tocs més narratius i descriptius. Aquests, però, mostren de seguida les carències: els límits. Les descripcions que motiva la seua visita a les torres de la costa per a fer la paga es topen de seguida amb

la pobresa estètica que esmentàvem més amunt; *bo*, *bell* i *devot* són reiterats en diversos gèneres i formes en la qualificació d'esglésies, fortaleses i castells:

Dinàrem en Nostra Señora de la Font de la Salud; beguí aigua de la font: és boníssima. Està esta casa molt devota en un fondo y rodada de montañas altas, totes fèrtils de romeros y altres herbes. En aver dinat me n'aní y viu la vila de Trahiguera des del camí, y pasí per la Jana. És bon lloch... (40).

També és el cas de l'anotació sobre la disputa en la confraria de sant Jaume, en què s'enfronta a altres membres, i on esclaten les expressions més informals: “y axí volgué Nostre Señor reparar-o ab a gran treball meu e acarreant enemistats dels que y contradien, y a mi no se me donà un clau perquè ma intenció no fon llevar-li lo ofici al escrivà ni fer-li mala obra sinó fer servici a nostre señor y profit a la confraria” (24). És aquest “y a mi no se me donà un clau” –expressió habitual a l'època per “no importar”–, juntament amb la primera persona tan poderosa i transparent, el colp popular més sonat de tot el dietari. Però és una anècdota...

Influenciat pel castellà que llegia en prosa i pel que escrivia també en vers, la presència de *contaminació* d'aquesta llengua havia d'aparèixer per força en la seua redacció valenciana, com ho fa, d'una altra banda, en qualsevol altre paper en vernacle contemporani al seu. I és així, però no de manera excessiva. Sí que hi ha presència de castellanismes, gens estranys i relacionats moltes vegades amb la seua reiterada carrera política, és a dir, un corpus lèxic “de palau” que, juntament amb castellanismes més populars i consolidats a l'època, s'escolava sovint en la tinta d'un cavaller –ennoblit posteriorment pel rei– escriptor ocasional *a la moda* en castellà, que trobava en l'entorn del monarca la promoció social que buscava. Cap sorpresa, doncs, però sí un document més de la introducció d'aquest vocabulari en el món aristocràtic.

I és que, com diem, Valleriola, després de tot, *escrivia* en castellà. Més polític que escriptor i “mejor prosista que poeta”, segons Carreres Zacarés (Català de Valeriola 1929: X), les relativament nombroses peces que deixà en aquella Academia de los Nocturnos (Canet 1988-2000), de sonets a discursos, foren totes en aquella llengua. I allò era la literatura, ben mirat. El seu dietari, privat i manuscrit fins el segle XX, era una altra cosa. Hem apuntat que no tenia un model sòlid i sobretot modern de prosa catalana. El que hem

descobert de la biblioteca del noble²⁵⁸ així pot il·lustrar. Si escrivia com ho feia, al capdavant, era perquè així llegia. Als seus prestatges, sembla, els volums en valencià són preferentment obres *clàssiques* i en vers –com a molt alguna obra pietosa en prosa–, allunyades de les línies administratives forals a què estava acostumat i, totes dues, de qualsevol model de prosa valenciana moderna. Com a símptoma, el volum que apareix de Beuter entre les seues possessions, és ja el de l'edició castellana. Els models estètics que l'influïren, com a altres membres del seu cercle de Nocturnos²⁵⁹, eren ja i quasi completament els de l'escola castellana. La pobresa de l'estil de la redacció valenciana és una de les conseqüències lògiques que se'n deriven. Joan Fuster va resumir-ho molt succintament: la de la prosa privada, llavors, era una “degradació galopant, en la mesura que s'esfumava un model de ‘redacció’ llegit, en lèxic, en sintaxi, en els recursos de la frase feta o de la contra-frase-feta”²⁶⁰. Sense voluntat estètica i sense model, al capdavant, aquell dietari no podia ser una altra cosa.

²⁵⁸ Vegeu l'apartat de la biografia de l'autor i l'apèndix documental en les pàgines 127 a 140 del present estudi.

²⁵⁹ Vegeu la introducció de Canet et al. (1988, I: 31-47), i, sobretot, Ferri Coll (2001).

²⁶⁰ Val la pena de reproduir el fragment sencer: “La prosa ja no literària, sinó d'aplicació privada, sense cap aspiració a entrar en premsa, experimenta una degradació galopant, en la mesura que s'esfumava un model de ‘redacció’ llegit, en lèxic, en sintaxi, en els recursos de la frase feta o de la contra-frase-feta. La majoria dels escriptors valencians en castellà, fins ben entrat el segle XVII, no poden deixar d'escriure en català llur correspondència o uns apunts autobiogràfics. En català redacten les notes de cada dia (...) El castellà, per a ells, quan fabricaven prosa o vers, era aproximadament ‘perfecte’, perquè el tenien present com a *dechado* d'escriptura; el català només se'ls feia assequible en una posició col·loquial, expeditiva, i per a usos subalterns. No disposem de prou material per a jutjar i definir l'episodi: els dietaris, la paperassa privada, no han merescut la pertinent atenció dels investigadors, ni els protocols notariais, ni les actes municipals. Però les pistes són clares” (Fuster 1988: 295).

5. Resultats i conclusions finals.

A la recuperació de textos *clàssics* valencians engegada –o continuada, més aviat– en els últims temps, li mancava encara el dietari de Bernat Guillem Català i Valleriola. Per bé que en disposàvem de l’edició de 1929, la urgència d’una revisió segons els estàndards acadèmics actuals era imperativa: malgrat que la tasca d’aquells qui el van recuperar primerament fou cabdal –sense ells, repetim una vegada més, s’haurien perdut per sempre les línies del noble valencià del XVI–, és ben cert que deixava encara camí per recórrer. És, al capdavant, el que hem intentat en aquest treball: primerament, presentar el text amb l’aplicació de les normes d’edició vigents actualment i una anotació tan completa com ha estat possible i que era necessària per tal d’assolir la seua màxima comprensió. Aquesta, però, també requeria una contextualització històrica que situara l’autor i la seua obra en el món en què fou concebuda, així com l’anàlisi de la llengua que va fer servir. És després de tot aquest procés, doncs, que podem presentar els resultats i conclusions de la nostra investigació i treball.

Cal dir, en primer lloc, que malauradament el manuscrit original continuarà qualificat com a “perdut”, en no haver pogut recuperar-lo malgrat els esforços realitzats i l’ajuda rebuda. El més probable, com hem apuntat en l’apartat corresponent, és la seua desaparició a la ciutat de València durant el període inicial de la sublevació militar contra la república espanyola legítima, acompanyada d’altra documentació de l’arxiu del marquès de Malferit. Açò, però, haurà de continuar també amb la categoria d’hipòtesi. Siga com siga, el material existent –la transcripció primera del 29 i, ara, la nostra edició– indiquen clarament que l’autobiografia de Català de Valleriola és precisament això: una autobiografia. Des de l’inici fins el final i durant totes les seues pàgines es mostra una voluntat coherent de globalitat; l’autor sabia que estava escrivint els aspectes més destacables de la seua vida, com pot il·lustrar el fet que incloga el seu naixement en la primera anotació que realitza i que hi haja evidències diverses i continuades de reescriptura.

Pel que fa a la llengua, el dietari s’inscriu en la línia d’altres textos del període, com hem reiterat en l’estudi lingüístic previ al text: una llengua “en transició”, lligada encara a models genuïns previs i contemporanis, però ja subjecta a canvis de rellevància a nivell morfosintàctic, a la *dialectalització* i a la pressió creixent del castellà. És destacable, però, que dins d’aquest *moment històric*, les ratlles de Valleriola es troben

generalment, a nivell formal, més prop de la tradició de la prosa juridicoadministrativa regnícola que no del registre espontani i popular –del qual, però, com hem apuntat, hi ha fins i tot algun exemple cridaner. Era, al capdavant, un dietari privat, sense voluntat *estètica* ni, molt menys, de ser publicat: no hi ha cap evidència que indique aquest propòsit futur ni l'autor manifesta aquest objectiu en aquesta obra ni en qualsevol altre document dels que hem pogut consultar. Els bibliògrafs, com veurem tot seguit, tampoc suggereixen aquesta possibilitat. Es tractava d'un text concebut en l'àmbit privat i destinat a aquest mateix espai personal i, a tot estirar, familiar.

D'una altra banda, després de la nostra recerca, en acarar les anotacions del dietari amb la documentació contemporània, podem afirmar també que l'autor és generalment metòdic i exacte en les seues línies: les referències d'esdeveniments públics i privats coincideixen amb el que mostren els arxius. No debades, aquest és un dels trets definitoris del dietari: la seua exactitud en les referències, conseqüència de la voluntat *notarial*, de deixar constància, que el mou sovint. Històricament, doncs, el text és prou fiable, ja que només hi ha errades menors de datació, corresponents, per exemple, a algun dia que l'autor confon amb la jornada prèvia, en estar recuperant records, errades que no emboiren la importància global.

Pel que fa a les noves aportacions a la figura i l'obra de Català i Valleriola, cal destacar, primerament, el recull de notes biogràfiques deixat pels bibliògrafs després de la seua mort, que hem pogut ampliar i que ens ha ajudat a comprendre la imatge que es tingué durant molts anys del nostre autor, lligada per damunt de tot a la seua pertinença a l'ordre de Calatrava i al càrrec de president de l'Academia de los Nocturnos. És només de manera clara al segle vint, a causa del renovat interès pel passat valencià, que la seua autobiografia manuscrita és situada davant dels focus *mediàtics*. Ara bé, encara més rellevant han sigut les dades aportades per algunes de les còpies conservades del seu testament, que ens han permés corregir la data de la seua mort i situar-la amb exactitud entre el dia 4 i la matinada del 5 de setembre de 1607, i no, com constava fins ara fruit d'una errada de lectura, el novembre de 1608. Podem afirmar, doncs, que Bernat Guillem Català i Valleriola no va arribar als trenta-nou anys d'edat i que és molt probablement la malaltia que se'l va endur la causa del final sobtat dels seus papers. Finalment, entre la documentació recuperada rel·lueix també de manera especial el volum en què es fan constar les successives subhastes dels seus béns –la raó exacta de les quals no és esmentada en cap document dels que hem pogut consultar. En aquest, hi ha inclosos

llibres que posseïa l'autor, cosa que ens ha fet completar el retrat del personatge. Aquests volums, huit desenes que suposen una mostra segurament parcial però entenem que representativa, mostren un Valleriola molt interessat en la literatura religiosa, sovint en llatí, però també en les obres enciclopèdiques i de teoria política que sorgeixen amb profusió al cinc-cents, normalment en castellà. Lector habitual, almenys –com corresponia a un membre del seu estament amb voluntat de progrés– la seua biblioteca encaixa a la perfecció en el perfil que mostra al dietari i també en el panorama editorial de l'època, amb el valencià en recessió en galeres i mancat, sobretot, d'obres amb un model de prosa *literària* moderna.

Tot plegat, reforça la importància de Valleriola com a personatge de l'època, representatiu dels interessos de l'estament militar urbà del regne de València, ben acomodats en l'òrbita del monarca castellà, amb prioritats de promoció política ben definides, una dinàmica general a tots els àmbits de la monarquia però amb materialitzacions concretes en el panorama valencià i, més encara, en el cas del nostre autor. En aquesta línia, es renova igualment el valor del seu dietari com a document històric i lingüístic, una peça clau per tal de comprendre el funcionament de la política a l'Espanya dels Àustria i encara més al regne de València, com també per a comprovar l'estat de la llengua escrita en mans d'un membre de l'estament militar de la capital en un moment clau de la història valenciana –i europea– i de la literatura catalana.

III. CRITERIS D'EDICIÓ

Com ja hem apuntat reiteradament, hem treballat sobre l'edició de 1929 del dietari, que no contenia cap indicació sobre els criteris seguits a l'hora de realitzar-la. Així, s'hi donava l'absència, entre d'altres, d'accentuació, de separació de pronoms o de regularitat en l'ús de majúscules i minúscules, aspectes que hem hem hagut de subsanar. Per la nostra banda, doncs, hem intentat respectar les particularitats gràfiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques de l'original mostrades en aquella transcripció, aplicant, però, les normes d'edició actualment acceptades. Així, hem desenvolupat les abreviatures, hem separat les paraules correctament i hem regularitzat l'ús de majúscules i minúscules. Hem introduït també l'accent, l'apòstrof i el guionet del valencià actual, i ho hem fet d'acord amb la variant occidental de la llengua. Pel que fa a l'ús de la dièresi per a indicar un hiatus, l'hem utilitzada d'acord amb la normativa moderna; solament hem mantingut el mot inalterat quan hi havia presència d'*h* antihiàtica, habitual en la llengua antiga, com en el cas de *provehit*. D'una altra banda, hem puntuat el text, corregint algunes decisions molt dubtoses de l'edició anterior. Hem assenyalat amb clàudators l'absència d'alguna lletra, paraula o grups de paraules en l'original –que els editors del 1929 van indicar simplement amb un buit– i, de la mateixa manera, hem utilitzat claudàtors per a indicar l'afegit d'alguna paraula evident, oblidada per l'autor. La resta de particularitats les hem indicades a les notes al peu de pàgina. Finalment, cal recordar que no podem indicar la foliació de l'original en no haver sigut inclosa en l'edició moderna, però hem introduït la numeració de cada anotació de Valleriola d'acord amb el procediment seguit en l'edició d'altres textos memorialístics de l'època, per tal de fer més fàcil la lectura del text i sobretot la navegació al seu interior amb l'ajuda de l'índex antroponímic situat al final de la nostra transcripció.

IV. TEXT

BERNAT GUILLEM CATALÀ I VALLERIOLA

AUTOBIOGRAFIA

[1] **Bateyx y nativitat, 1568.** Dimats a 26 de octubre, any 1568, a la matinada, ans de la una hora, naxquí yo, Bernat Guillem Honorat Cathalà, y fui batejat¹ en la església de Sant Llorens² dit dia entre onze y dotse de mig jorn per lo reverent mossén Francisco Jordan, beneficiat en dita sglésia, lo qual me fon mestre de llegir³. Foren padrins mossén Jaume Ferruz⁴, mestre en sacra teologia, beneficiat en la Seu, y dona Castellana Pelliçer, donçella, de la tercera regla de sant Francés.

[2] **Confirmació, 1572.** Dumenge de Pasqua de Sperit Sant, a 25 de maig, 1572, fui confermat en lo capítol de la Seu de València juntament ab mon germà Juan Guillem Honorat Benet Cathalà, lo qual naixqué a 27 de dehembre 1562. Foren padrins mossén Baltasar Ferrando y la damunt dita dona Castellana Pelliçer, beata de la terçera regla de sant Francés.

¹ Martí Grajales (1927: 109) refereix el document del bateig: “A XXVI de octubre 1568 batejaren un fiil del senyor Guillem Català, géneros p nom Bernat compares el r.m senyor Jaume férus doctor en sacre comare la senyora donna Catalina pellicer (Archivo de la Iglesia parroquial de San Lorenzo martir. Libro 2º de Bautismos.= Años 156[8]-1578=Folio 39)”.

² L’església de Sant Llorenç, a l’actual plaça de Sant Llorenç de la ciutat de València, se situa enfront del palau de Benicarló o palau dels Borja, seu oficial de les actuals Corts Valencianes, edifici gòtic acabat el 1520, la construcció del qual fou promoguda per Joan Borja i Enríquez (Gandia, 1493–1543). De finals del segle XIII, l’església va anar patint remodelacions al llarg del temps, obligades o no, fins que, a principis del segle XX, el seu estat de deteriorament féu que es transformara radicalment el temple per tal de donar-li les funcionalitats que requerien els frares franciscans que llavors hi arribaren. Entre aquestes transformacions es va incloure la l’enderrocament de l’antiga capella dels Valleriola, als peus de l’edifici, o la reforma de la façana exterior, obra del famós arquitecte Javier Goerlich (Ferrer Orts 2016).

³ Aquesta referència a la seua educació és de les poques del dietari que deixen entreveure el seu procés de formació cultura, la qual, en el cas d’un membre de les capes altes del segle XVI, requeia normalment sobre un instructor particular –un estudiant universitari sovint–, i res tenia a veure amb la formació més pràctica i allunyada de l’especulació teòrica que podien rebre, per exemple, els burgesos amb voluntat de mercaders. Malauradament, Valleriola no en dóna massa, de detalls, ni ací ni en les altres anotacions que produí sobre els seus mestres. Pel que fa al món de la cultura i l’educació a la València del segle XVI, vegeu Graullera & Salavert (1990).

⁴ Jaume Ferruz (†1594) fou nomenat catedràtic d’hebreu pera al curs universitari 1547-48 i sabem que continuaria ocupant la càtedra almenys fins el 1551, tot i que la seua participació en el Concili de Trento com a teòleg assessor de Gaspar Jofré de Borja fa complicat que llegira els cursos complets (Febrer Romaguera 2003: 522). Morí el dimarts 20 de novembre de 1594 (Porcar 2012, I: 55).

[3] **Àbit de mon germà.** Divendres⁵, 30 de janer, 1578, prengué lo àbit del benaventurat Sant Domingo, en lo monestir de Predicadors de València, mon germà frare Juan Guillem Cathalà. Donà-lo-y lo pare F. Loís Bertran⁶ esent prior de dit convent.

[4] **Profesió.** En après, a 2 de febrer, 1579, féu profesió lo dit mon germà y se mudà lo nom de Guillem en Vicent, per sant Vicent Ferrer, que ara·s diu frare Juan Vicent Cathalà.

[5] **Mort de mon pare.** A 5 de febrer, 1582, morí mi señor y pare Guillem Ramon Cathalà⁷, soterraren-lo a 7 de nit en la Seu de València, en la capella dels Cathalans sots invocació de sant Antoni. Deixà molt bona fama de virtuos.

[6] **Camí de Madrid, I vegada.** Dilluns a 15 de janer⁸, 1584, partí de València a Madrid, a on està la cort del rey nostre señor don Felip segon de aquest nom⁹. Apleguí a Madrid dia de sant Sebastià¹⁰.

[7] **Camí del Scurial.** Aprés, disapte sant, aní a l'Escorial, que és un convent de frares de sant Geroni sots invocació de sant Lorenço el Real¹¹. És la millor casa que y à en lo món. En aquestes calendes estava lo rey en dit convent, y diumenge a I de abril oý missa en dit

⁵ El 30 de gener de 1578 fou dijous.

⁶ Es tracta del famós sant Lluís Bertran (València, 1526–1581), dominic valencià canonitzat per Climent X el 1691. Fou prior del convent de Sant Domènec, a Santa Fe de Bogotà. Allà tingué conflictes amb els conqueridors, que el feren tornar a València, on moriria entre la devoció popular (Galduf 1961).

⁷ Guillem Ramon Català de Valleriola i Valleriola (València, †1582) fou jurat de València, justícia el 1552 i familiar de la Inquisició el 1569. Son pare, Guillem Ramon Català de Valleriola i Cifre, qui comprà el 1513 el nucli originari de l'actual palau dels Valleriola al seu sogre, escrigué la *Relació verdadera de com se començà i se proseguí la Germania en la ciutat i regne de València que fonc en los anys 1519 fins el 1521*, de tendència *mascarada*; vegeu-ne els estudis de Duran i Grau (1984) i de Febrer Romaguera (1984). Del segon matrimoni de Guillem Ramon Català de Valleriola i Valleriola amb Francesca Vives de Canyamars va nàixer l'autor del present dietari, Bernat Guillem Català de Valleriola i Vives de Canyamars (Català de Valleriola 1929: LXX-LXXIII).

⁸ El 15 de gener fou diumenge. Sembla que és aquesta la primera anotació *present* del dietari, ja que és a partir d'aquest moment que es fan més regulars. Valleriola, probablement, va veure en el viatge a Madrid a visitar el rei un moment de prou importància com per a refererir-lo. Les anotacions prèvies, respecte al seu naixement, responen a una voluntat autobiogràfica i de conjunt evident.

⁹ Felip II de Castella i I d'Aragó, a qui fa referència, havia establert la cort permanent a Madrid el 1561, on es mantindria llevat d'algun parèntesi posterior, com el del trasllat a Valladolid entre 1601 i 1606. Madrid, per tant, esdevindria centre de poder perenne i decantaria encara més la “castellanitat” de la corona.

¹⁰ El 20 de gener.

¹¹ L'última pedra del Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial fou col·locada el setembre de 1584, després de més de dues dècades de construcció promoguda per Felip II. Per tant, la visita de Bernat Català i Valleriola es dona amb el monumental complex arquitectònic pràcticament acabat i en funcionament. Vegeu Bonet (2005). Valleriola tindrà ací el primer contacte amb el nucli dur de poder que envoltava el monarca. Vegeu anotacions següents i Martínez Millán (1994).

convent y diní en la taula de l'estado dels de la cambra del rey, encara que llavós no y eren sinó los següents: don Diego de Córdoba, tiniente de cavallerizo mayor¹², lo marqués de Dénia¹³, lo conte de Fuensalida¹⁴, lo compte de Chinchón¹⁵, don Pedro de Velasco¹⁶, don Juan Manriques¹⁷ y don Francisco Çapata¹⁸.

[8] Parlar al rey, I vegada. Y en aver dinat, lo marqués me entrà a besar les mans al rey y m'offerí en son servici y li supliquí cert negoçi, y ell me respongué¹⁹: “Yo os agradezco el buen deseo que tenéys de servirme y mandaré que se vea vuestro negocio”.²⁰

[9] Ceñí espasa. A 8 de dehembre, 1585, dia de la Concepció, me ceñí espasa ab la benedicció de mi señora, lo qual dia conbreguí en Predicadors en la capella dels Cathalans, señors de Alcalà, nostres parents, sots invocatió de Nostra Señora de Misericòrdia.

¹² Deu referir-se a Diego de Córdoba, senyor d'Armuña, qui fou “caballerizo mayor” entre 1580 i 1598. Aquest càrrec de confiança del rei es dedicava a la direcció i gestió de la cavallerisa del monarca. De Córdoba apareix com a un dels cavallers que acompanyaren Felip II de Castella a la batalla de Sant Quintín del 1557 (Castelló 1845: 259).

¹³ Francisco de Sandoval y de Rojas (Tordesillas, 1553–Valladolid, 1625), V marqués de Dénia i I duc de Lerma, entre altres títols del seu llarg llistat, arribà a ser *valido* del rei i l'home més poderós del regnat de Felip III de Castella. Acabà els seus dies com a cardenal entre acusacions de flagrant corrupció, després d'haver motivat el trasllat de la cort de Madrid a Valladolid de 1601 a 1606, amb probable vocació d'especulació immobiliària (Williams 2010). Sandoval, doncs, gràcies a les seues relacions a les altes esferes, sobretot a partir de la mort de Felip II, havia passat en un parell de dècades de ser un “relatively poor man” a esdevindre ric, marqués, duc –amb els 16.000 ducats a l'any que això comportava, entre altres contingències i regals– i, més important encara, “more than a first minister” (Elliott [1963] 1977: 297).

¹⁴ Pedro López de Ayala y Cárdenas (cir.1535-¿?), VI comte de Fuensalida.

¹⁵ Diego Fernández de Cabrera y Bobadilla (Chinchón, p.m.s.XVI–Balsaín, 1608), III comte de Chinchón, fou un personatge de molta confiança del rei Felip II de Castella, tresorer general d'Aragó, majordom de la Casa Reial i conseller d'Estat, Guerra, Aragó i Itàlia (Fernández Conti 1994).

¹⁶ Pedro Fernández de Velasco y Velasco (San Llorente de Losa, 1580–Madrid, 1636), arribà a formar part del Consell d'Estat i de Guerra, nucli dur de la monarquia dels Àustries (Salazar y Castro 1694-1697, III: 388).

¹⁷ Per la data en què està redactada, la referència de Valleriola és poc precisa. Hi ha un Juan Manrique de Lara, noble castellà virrei de Nàpols, però mort el 1570. D'una altra banda, existeix el famós “ambaixador Vich”, Joan Vich i Manrique de Lara (Alzira, 1530–Tarragona, 1612), aristòcrata valencià que arribà a ser ambaixador al Vaticà, bisbe de Mallorca i finalment arquebisbe de Tarragona. Finalment, la tercera possibilitat, la més probable pels càrrecs que ocupava aquells anys, és don Manrique de Lara (Valencia de Don Juan, 1533–Madrid, 1600), IV duc de Nájera, un dels *grandes de España* més pròxims al rei, que seria ambaixador a la Santa Seu i membre del Consell Real (Salazar y Castro 1694-1697, II: 191).

¹⁸ Francisco Zapata y Cisneros (Madrid, 1520–Barajas, 1594), home de confiança del rei, que enllaçà diversos càrrecs fins ser creat conseller d'Estat i de Guerra el 1585. En el moment que és presentat a Valleriola, doncs, es troba en el cim de la seua carrera política (Álvarez y Baena 1789-1791, II: 103-105).

¹⁹ A l'edició de 1929, indica: “Entre paréntesis dice: ‘Ceñí mespasa per a parlar-li y après me la lleví per a venir a València, perquè mi señora no gusta de que la portàs de dia’” (Català de Valleriola 1929: 2).

²⁰ Aquest és el primer esment que apareix al dietari al “negoci” del qual parlarà l'autor amb freqüència, un “assumpte comercial o administratiu” (DCVB), que en el seu cas era la predisposició a servir al rei en algun càrrec.

[10] Casament de la infanta dona Catalina. En aquest any casà lo rey a la señora infanta dona Cathalina, filla la segona, ab lo duch de Saboya. Foren les bodes en Çaragoça, per la Quaresma, y après anaren tots a Barcelona, a on se embarcà lo duch ab sa muller devés sos estats. Y lo rey se'n vingué a tenir Corts en Monçó. Duraren les Corts crec que més de cinch mesos; no y estiguí.²¹

[11] Venguda del rey.²² Y après lo rey vingué devés València, per a la qual venguda me

²¹ El rei entrava a Saragossa el 24 de febrer, per tal de casar la filla a l'endemà. El 2 dos d'abril va eixir de Saragossa, i ja es trobava a Barcelona el 7 de maig. El dia 14 de juny, l'endemà que els ducs embarcaren, se n'anà el rei a Montsó, on el 28 de juny, a les quatre de la vesprada, aparegué en públic, a l'església de Santa Maria, per tal de proposar Corts. Una vegada finalitzades, el 2 de desembre, es dirigí a València, (Cock 1876). L'arribada a Saragossa del rei di dels prínceps també apareix al *Libre de memòries* (Carreres Zacarés 1930-1935: 962). Pel que fa al desenvolupament d'aquelles Corts, vegeu Salvador Estevan (1974).

²² Aquesta vinguda, sobre la qual farà Valleriola quatre entrades al seu dietari, ha quedat molt ben retratada per a la posterioritat, en ser recollida també per diverses obres, com el *Libre de memòries municipal* (Carreres Zacarés 1930-1935: 966-981), el *Libre de antiquitats de la seu de València* (Martí Mestre 1994, I: 236-246) o, molt detalladament, per un membre del seguici reial, Hernique Cock, a la citada *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia* (1876: 207-255). Cock comenta els preparatius que havien sigut fets, “siendo todas las cosas en la ciudad bien adreçadas y colgadas las calles con ricas tapicerías” (Cock 1876: 225). El rei, de fet, féu l'acostumat recorregut entre els carrers de València fins el palau del Real, entre els vitols de “la turba grande” i fins i tot arcs triomfals “de yedra entre dos torres que tenían las armas reales pintadas, que dos ángeles sustentaban. En el remate del arco estaba una figura que representaba á su majestad, y más abaxo çinco ninfas representaban las çinco más principales victorias del que tuvo su ejército, y cada figura dellas tenía una octava junto á sí en lengua vulgar castellana” (Cock, 1876: 227). Aquells arcs triomfals, certament, no eren novetats: un cens recent n'arriba a comptabilitzar 129 en honor a Felip II de Castella durant el seu regnat. A Ambers, el 1549, vora dos-mil obrers n'alçaren un de setze metres d'alçada i cent quaranta de llargària (Parker 2010: 795). Els arcs, però “no responen solament al nou esperit renaixentista de recuperació de l'Antiguitat clàssica, sinó que signifiquen la plasmació visual de la pèrdua de l'autonomia ciutadana enfront de l'absorbent poder del monarca i de la seva cort” (Massip 1995: 277). L'entrada del rei a València, d'una altra banda, coincidí amb l'incendi en la casa de la ciutat. És referit per l'historiador Diago en els seus *Apuntamientos*, unes notes preses amb l'objectiu de continuar els seus *Anales* però que quedaren inèdites fins el segle XX: “Entra el rey don Felipe en Valencia en 19 de Enero 1586, al cabo de dos días que estava en S. Miguel de los Reyes; estuvo en la Seo al oficio día de San Vicente mártir y día de la Purificación. En 15 de febrero 1586, a las siete de la tarde, estando aún su magestad en Valencia y aprestados ya los cavalleros de la ciudad para hacer un torneo delante del Real con concurso de toda la gente de la ciudad para regocijar a su magestad y al príncipe y a la infanta, después de muchas otras fiestas que les avían hecho los días antes, se pega fuego en la sala y casa de la ciudad por la parte del aposento del escrivano de la sala y por la del archivo del racional; quema muchos libros y es la suerte que prendre por lo más alto de la casa porque de esta suerte aunque rueda por toda ella no quema sino la cubierta y dura dos días porque siendo la casa tan alta, que excede a las otras, no pueden desde ellas remediarlo, y si se pegaa fuego en los aposentos baxos no quedara cosa en toda ella y las cubiertas ricas y doradas perecieran. Con todo, con recelo de que el fuego no baxe, sacan todos los libros y papeles y los arrojan a la calle y de allí los llevan a la Seo. El rey lo sintió mucho y no permitió que se hiziesse el torneo, antes mandó que todos fuessen a remediar el fuego” (Diago 1936-1952, II: 128). La vinguda reial i l'incendi són recollits succinctament pel dietarista Pere Joan Porcar (2012, II: 51) i provoquen també l'edició de relacions com la *Relació de l'entrada i estança a València del rei Felip II*, anònima, (publicada dins Escartí 1998: 125-137) i obres literàries servils, com els versos de Rey de Artieda, *Octavas a la venida del Rey don Felipe* (Carreres Zacarés 1925: 190), o de notable contingut satíric, com la de Gaspar Guerau de Montemajor, *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip*, en què es critica àcidament els “mestres vans” de la Universitat i la seua anada al palau reial a trobar i lloar el monarca: “Del corral brut/ de les escoles/ de beceroles,/ gran nuvolada/

ceñí espasa. Posà lo rey en Sant Miquel de los Reyes, y disapte a 19 de janer²³, 1586, lo compte de Aytona²⁴, que era virrey, me inbià a convocar per a besar les mans al rey. Ab alguns cavallers aní y besí-li la mà y après la besàrem al príncep don Felip nostre señor y a la señora infanta dona Isabel, que-l tenia en les faldes.

[12] Anada a Benifayró y Morvedre. Dilluns de Carnestoltes de l'any 1585, don Joan Vives de Cañamàs²⁵, cosín germà meu, perquè portaven dol per don Francisco, son pare, y dona Àngela Alpont, sa mare, anàrem a Benifayró y altres llochs, y après a Morvedre y viu lo castell.

[13] Entrada del rey. A 20 de dit, [1586], dumenge, fonch la entrada del rey, y, donada la volta, apeà en lo Real.²⁶

[14] Parlar al rey, 2 vegada. Após, a 28 de dit, li torní a besar les mans suplicant-li lo mateix negoçi y m respongué: “Yo mandaré ver vuestro negocio”. Remetiren-me a Madrid, no crec que aniré perquè entench que no faré rres.²⁷

Dia de Todos Sanctos de l'any 1586 començí a festejar a la señora dona Costança de Perillós, filla del señor don Giner de Perillós, molt contra voluntad de tots mos parents y de son pare, y per ço y agué alguna dificultat, y lo virey y Consell me feren manament de que no la festejàs. Yo la festejí y conçertí de casar-me ab ella. Y axí, dimecres a 13 de janer, de 1588, entrí en casa del señor don Giner²⁸ y, trobant-me ab sa filla, féu que miçer

e cavalcada/ de cada trip/ al rey Phelipp/ ne fan viatge/ que may pasage/ de arenés viu/ passar lo riu/ que tant duràs” (Guerau de Montmajor 1999: 111).

²³ Aquest dissabte en què Valleriola besa la mà al rei fou dia 18.

²⁴ Francesc de Montcada i Cardona (Mequinensa, 1532–València, 1594), marquès d'Aitona, qui destacà com a virrei –càrrec que mantingué fins la seua mort– per la seua política repressiva contra el bandolerisme i la criminalitat en general per tal d'aconseguir la pacificació del regne.

²⁵ Es tracta de Joan Vives de Canyamars i Alapont († Sàsser, 1625), senyor de les baronies de Benifairó de les Valls i de Santa Coloma –a Benifairó deixà, concebut i ordenat des de Gènova, un palau renaixentista a imatge dels de la ciutat italiana, a hores d'ara molt deteriorat i en procés de restauració; la baronia de Santa Coloma, deserta després de l'expulsió dels moriscs, li fou indemnitzada per Felip III. Va rebre l'hàbit de Calatrava el 1587. A banda dels càrrecs a Gènova esmentats en l'anotació del dietarista, arribaria més tard a virrei de Felip IV a Sardenya (1623-25), on moriria. Tot i el nivell que assolí dins de les estructures de la monarquia, no pogué arribar a pertànyer al seu nucli dur, un món lligat a la noblesa cortesana castellana (Montesinos 2017: 43). La comunicació de Bernat Guillem amb el seu cosí, almenys a nivell epistolar, *incloïa* el castellà –no sabem si sempre o només de vegades–, com pot deduir-se en la carta que el primer va rebre del segon, amb data del 22 d'abril de 1598 (AGFDV e.1.5/6, 21)

²⁶ Vegeu nota al peu de pàgina núm. 22 de la present transcripció.

²⁷ Valleriola escriu per primera vegada en present i fent fins i tot prediccions futures. Com veiem, torna a insistir en el “negoci”.

²⁸ Al marge esquerre: “Entrada en casa don Giner”.

Geroni Pasqual, que es jutje de cort, me portàs a presó, y serien les tres hores de la maytinada, y yo entrí a les quatre de mig jorn en dita casa.²⁹

²⁹ Aquest episodi, que s'allargarà en les notes següents fins la primavera del 1588, n'és un dels més reveladors de tot el dietari pel que fa a la personalitat del seu autor, qui no dubta a enfrontar-se amb les autoritats que l'envolten per tal d'aconseguir allò que desitja: assegurar un matrimoni profitós amb Constança de Perellós, el pare de la qual, Gener IV Rabassa de Perellós i Vives de Boïl, era fill de qui havia comprat la baronia de Dosaigües als Lladró de Vinalova. Gener IV, curiosament, tindria un fill amb una parenta en grau prohibit per al matrimoni (García Martínez 2018). Valleriola aconseguirà el seu propòsit, finalment, després d'entrar a casa del sogre i fins la cambra de la seua filla, fet que provocà un procés judicial i fins i tot de pena presó. El tema no era menor en l'època, com explica Casey ([1979] 2006: 250), més enllà de l'honor, "hi havia la consideració molt racional que una dona o una filla esgarriades podien comportar pèrdues financeres, ja que le dones portaven la propietat que unia les dues famílies, i era a la formació dels seus dots que eren posats la major part dels actius disponibles d'una casa". Així, els matrimonis comportaven sovint conflictes violents i fins i tot mortals: els germans don Joan i don Francesc Sanç assassinaren la seua germana per evitar un matrimoni que no els interessava; don Jeroni Ferrer, que s'havia gitat amb dona Joana Carròs el 1591, va procar una disputa entre les famílies que preocupà fins i tot el Consell d'Aragó "por comprehender ambos linages la mayor parte de la nobleza de aquel reyno"; el comte de Bunyol, "llogà una banda de malfactors per pegar el seu cunyat, el marquès de Quirra", qui s'havia casat amb la filla del comte del Real, que Bunyol havia promès prèviament per al seu fill. En el cas de Valleriola, no hi hagué sang però sí, com hem comentat, denúncia i presó. A més a més, l'oposició de Gener IV i la tibantor en la relació es mantindran amb el temps. Bernat i Constança registren una demanda contra ell per la dot del matrimoni el quatre de novembre de 1588 (ARV, Reial Audiència, Processos, part 1, lletra C, núm. 174, s.f.). En aquesta, els primers fulls de la qual es troben en estat de conservació millorable, trobem un dels relats més complets i descriptius dels fets. Primerament, podem endevinar com Català i Valleriola exposa variades raons per certificar la *validesa* del seu matrimoni i demanar, per tant, "vint y huit milia lliures" de dot. Entre aquestes raons hi ha en primer lloc la legitimitat hereditària dels cònjuges, fills legítims tots dos i de reconeguts llinatges del regne. Més rellevant, però, és la seua defensa del fet que Gener Rabassa de Perellós era conscient de la voluntat de matrimoni, "entenent-ho, sabent-ho y no contradient-ho", fins i tot després que la parella "fonch amonestada" en les parròquies respectives de les dues famílies, Sant Llorenç i Sant Andreu, és a dir, fins i tot després de l'*amonestació* –la publicació del matrimoni dalt de la trona en espera que algú presente impediment. Aquests, continuaven, havien fet "vida maridable" des de "giner" de l'any 1588, i entenien tot plegat com a "consentiment". Fins i tot, argumentaven que "après de fet i contrastat dit matrimoni", el sogre, "encontrant ab dit Català, essent per aquell saludat llevant-li la gorra, fonch per dit don Giner saludat llevant-li també per lo semblant la gorra al dit Català", mostra de reconciliació. Com també ho era que Gener haguera estat assegut durant una missa al costat de l'oncle de Bernat Guillem, Francesc Joan Català, jurat de la ciutat. Contràriament, de l'altra part s'evidenciava que Gener de Perellós "de ninguna manera folgava dels festejos de lo dit Cathalà, ans bé ho sentia en la ànima, jatsia ho dissimulàs", i "no perquè lo dit Cathalà no fos bon cavaller y antich sinó perquè lo dit don Giner tenia altres molt differentes intents". Negava, fins i tot, haver "parlat ni comunicat" amb Valleriola "après ha casat ab a dita dona Costança", i si "en alguna part ha llevat lo barret o sombrero al dit Català après de ser casat", afegia, "serà estat no per amistat, familiaritat ni reconciliació, sinó per no haver-lo conegut", i, per tant, es mantenia "lo mateix enuig, odi, pesar e sentiment que al principi y de allí avant tingué y té contra los dits Català y dona Constança". Finalment, la sentència donaria la raó a Gener de Perellós, qui no estava "obligat ni pot ser compelt en donar dot a la dita sa filla ne al marit de aquella", i recordava "los grans danys e inconvenients que en una ciutat y república poden y acostumen surregir de casar la filla sens orde, voluntat e consentiment de son pare o mare". No considerava tampoc la salutació del barret com a determinant perquè d'allò no es podia "inferir reconciliació alguna" sinó simplement un retorn de salutació per ser "cavaller y de bona criana", ni el fet d'haver compartit banc amb l'oncle del seu gendre, havia anat allà simplement a "oyr missa" i perquè "ésser de la qualitat i condició que és lo dit don Giner, los cavallers que en dita capella estaven fent-li cortesia lo feren seure al costat del dit jurat". De fet, continuava la sentència, no n'hi havia, de reconciliació, ja que totes "les demostracions hanteriors y posteriors manifestament han provat y proven lo molt gran enuig" del pare. Aquest, durant part del procés, havia retirat la paraula a la seua filla, i l'havia mantinguda "tancada dins una cambra de dita sa casa sens permetre ni donar lloch que allà jamés ves ni parlàs al dit don Giner ni dinàs ni sopàs en la sua taula com ans del dit enuig acostumava". En un dels detalls més escabrosos, assegura que aquesta "s'avia determinat a eyxir y besar les mans" a son pare, però que fou dissuadida per son oncle, "perquè posaria en obligació al dit don Giner de llançar a la dita dona Gostança o per les finestres...". Ni tan sols escoltà la seua dona, qui demanà, amb el "regosijo y alegria que tenia del fill nat" que "volgués perdonar i veure" la seua filla.

[15] **Presó.** Dijous, entre tres y quatre de la matinada, me portaren a la torre y estiguí en lo guinneu³⁰ fins a mig jorn y portí grillons fins a que·m desposaren. Vingueren-me a visitar molts cavallers, los noms dels quals posaré més avant.

[16] **Esposalles, dia de la conversió de sant Pau.** Dilluns, a 25 de janer, me tragueren de la presó per a desposar-me ab dona Costança, la qual estava sacrestada en casa dona Leonor Calatayud y de Lloris, señora de la Torre. Desposà'ns lo doctor Agostí Fraxa,

La sentència recordava, d'una altra banda, que “lo principal fonament de justícia d'esta causa consisteix en haver casat la dita dona Gostança sens ordre, voluntat y consentiment”. Finalment, es feia referència al moment en què Bernat Guillem Català havia entrat en casa de don Giner, i aquest, havia “trobat de nit al dit Català dins la cambra de la sa casa ab la dita sa filla, no sols aquell ignorant y no sabent-ho, però encara havent procurat ab la sa senyora y lo dit real consell en destorbar los festejos”. Així dons, es declarava Gener de Perellós “absolt in totum” i la demanda “improvada”, les despeses de la qual anirien a càrrec del matrimoni com a “condemnació”, amb data del 24 de juny de 1591.

Prova també d'aquest conflicte irresolt és el nou plet, registrat el 1592 i allargat durant dècades, que mantingueren al voltant de la manutenció de Costança (AGFDV, e.4.4/20). Valleriola pretenia que “no tenint béns ni patrimoni (...) per a poder assí alimentar e molt menys per dona Gostança de Perellós, sa muller, aquella enterament de justícia devia ser alimentada per don Giner Rabaça de Perellós, llur pare” (f.25v). Aquest argumentava, però, que amb “os béns que ab abundància y opulència” havia rebut Bernat Català per herència paterna “sa muller y tota sa casa son bastantíssimament alimentats” (f. 28v). Com diem, però, aquest estira-i-arronsa s'allargaria: el maig de 1600, Giner Perellós encara es trobava “supplicat sentència en dita causa” (985v), que aquesta vegada li fou contrària. Fins i tot crearia jurisprudència. Així apareix també reflectit a les *Decisiones Sacrae Regiae Audientiae Valentina* de Francesc Jerònim de Lleó. Aquest compendi arplegava el pleit de sentenciat el 1591 i una nova sentència de 1601 publicada pel notari Pau Alreus el 5 d'octubre, en què Perellós sí que és obligat a de donar aliments a la seua filla, per molt que haja cassat contra la seua voluntat: “At vero dotis constitutio, quatenus diversa est ab alimentis, est de iure civili. Et hinc fit, quod licet filia que matrimoniu contrahit absque consensu patris, non est a patre dotanda, nec alenda iuxta forum 6 in rub de his quibus ut indignis, dicta tamesori dispositio tantum observatur respectu dotis, ut fuit declaratum sententia publica per Deona R. M. S. die 26 Martii 1591 in favorem don Ianuarii de Perellós & contra Bernardum Català & domna Costantia Perellós, quae fuit confirmata in S. S. R. C. sententia publicata per Petrum Navarro die 14 Iunii 1593. Quia dos est de iure positivo, & sic potuit per legem huius Regni tolli, nom tamen dicta foralis dispositio observatur circa alimenta. Quia cum illa fint de iure naturali, non potuerunt per dictum forum liberis adimi. *Et ita talis filia, quae contra voluntatem patris nupsit, ab eo consequitur alimenta & ita in Regia Audientia fuit iudicatum in favorem dietae domnae Costantiae de Perellós & de Català, quae nupsit dicto Bernardo Català, contra voluntatem dicti don Ianuarii de Perellós eius patris, sententia publicata per Alreus die 5. Octobris 1601. Cum qua fuit condemnatus dictus don Ianuarius ad praestandum alimenta dicte eius filiae.* Unde meritò Seraphinus decisione...” (León 1602: 214).

El fet, però, és que un dels arguments esgrimits reiteradament pel sogre en la causa contra Valleriola era precisament i encara el casament contra la seua voluntat: “tenint de sos sogres y marit sufficientíssims aliments, no és just que dita dona Gostança senyaladament havent casat contra orde y voluntat del dit son pare moleste ab semblants instàncies de aliments ad aquell” (AGFDV, e.4.4/20, f.788r). Tot i això, l'escuder Antoni Roca testificava davant el notari Sebastià Juan, i “dix que al temps y quant ell, dit testimoni, tingué notícia de que lo dit Bernat Guillem Català fonch trobat en casa del dit don Giner de Perellós, en la estància hon estava dona Costança de Perellós, filla del dit don Giner, no rebé pesar per lo desacato y afani que·s feya al dit don Giner però que del casament del dit Català ab dita dona Costança ell testimoni non ha tengut perquè fer-ne sentiment ni té per què tenir-lo-y ni rancor al dit Català ni li té mala voluntat ad aquell ni té per què tenir-la ad aquella ni a atra persona alguna” (AGFDV, e.4.4/20, f. 299r-299v). Els hereus de tots dos, per cert, continuaven encara una causa als anys quaranta del segle XVII (ACA, Consell d'Aragó, lligalls, 0883, n. 165).

³⁰ Les presons de la part alta de la desapareguda casa de la ciutat de València, al costat del palau de la Generalitat.

canonge de Tarragona y official de l'arquebisbe don Joan de Ribera³¹. Rebé acte lo escrivà de l'oficialat, y tantost a les sis hores de la matinada torní a la presó, perquè axí deya la provisió, y on estiguí alguns dies³². Y denunciaren-me per lo matý per aver entrat en casa de don Giner. A [...] ³³ de febrer, dit any, portaren-me affiançat en sis mília lliures a desposar.

[17] **Exida.** Disapte, a 27 de febrer, dit any 1588, me tragueren arrestat a ma casa ab sis mília lliures de fermança, a on estiguí arrestat un mes, y après me allargaren los dits arrests.

[18] **Oyr missa.** Dimats de Carnestoltes, lo primer de març, dit any, oý missa en lo altar major de Sant Llorens entre çinch y sis de la maytinada. Digué'ns la missa mon germà frare, Joan Vicent Cathalà.

[19] **Prova de edad.** Dilluns a 31 de octubre, 1588, fiu prova de la mia edad, a pproviçió del justíçia çivil, y demaní compte de la casa al señor Francés Juan Cathalà, mon oncle, de la atministració de Arnau Valleriola, la qual ell avia administrat per raó de la declaració feta per lo justíçia civil de la present ciutat a 7 de febrer de l'any 1582, la qual està registrada en la primera mà de requestes *curie civilis* de l'any sobredit en la 25.ª carta, pàgina primera, *vel est registrata yn 20 manu, folio primo*.³⁴

[20] **Bre[u] y provisió.** Dimecres a 24 de maig, 1589, se publicà la provisió del señor oficial sobre la bul·la plumbea concedida per Gregori 13, *dat. Tusculi die 7, mensis octobris anno incarnationis Dominice 1579*³⁵, lo qual breu està registrat en lo mateix proçeset, que per ser giquet lo han posat en lo llibre de obligacions de la cort de l'oficial.

[21] **Sindicat dels señors del comú.** Ítem, a 19 de nohembre, 1588, los señors del comú de les carniçeries me donaren lo poder que mon pare y a mon oncle, és a saber, lo sindicat

³¹ Sant Joan de Ribera (Sevilla, 1532–València, 1611), arquebisbe de València i un dels personatges clau del moment a nivell religiós, per implementar la Contrareforma, i a nivell polític, pel seu poder en la ciutat i en el regne, del qual fou virrei entre 1602 i 1604. Beatificat el 1796, seria elevat a sant el 1960. Vegeu la pàgina 57 i ss. de la introducció del present treball.

³² Al marge esquerre en l'edició de 1929: "Tornada a la presó".

³³ Buit en l'edició de 1929, probablement també, per tant, en el manuscrit original. A partir d'aquest moment, indiquem amb tres punts suspensius entre claudàtors els mateixos casos d'absència de redactat.

³⁴ Al marge esquerre: "Declaració de hereu en la adminitració de Valleriola".

³⁵ En nota a part: "D'esta no n'i avia necessitat puig és mort mon pare que en aya glòria".

am molts poders, al qual me remet, ab tracte rebut per Lloís Nicolau Vaziero, notari síndich y procurador del comú, a 19 de nohembre, dit any.

[22] Elexió I del bras militar. A [...] de [...]1589 se juntà lo bras militar per instància del duch de Maqueda³⁶ y del compte de Elda³⁷ per raó de un plet que porta contra ells lo bisbe de Oriola³⁸, e per ser contra furs, usos y bons costums de aquest regne feren persones eletes per a defensar-o, les quals són les següents:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,
marqués de Terranova³⁹.

Don Joseph Pellicer.

Cavallers

En Eximén Pérez Joan.

En Bernat Guillem Cathalà de Valeriola.

Pose asò en memòria per a l'esdevenidor, que tenint yo no més de 20 anys començaren a elegir ma persona per a les coses del benefici del regne.

[23] Elexió 2 del bras militar. Ítem, a 6 de març, 1589, se juntà lo bras per a fer obrer de murs y valls, y contradient don Pablo Zanoguera, tunch obrer, per un plet que portava la obreria ab la ciutat de València, per a que·s pogués pasar avant, donaren poder a sis persones eletes com és costum, les quals són les següents:

³⁶ Llavors Bernardino de Cárdenas y Portugal (Torrijos, 1553–Palerm, 1601), també marqués d'Elx, qui seria virrei de Catalunya (1592-1596) i després de Sicília (1598-1601), illa on moriria. Era fill de Bernardino de Cárdenas y Pacheco († Torrijos, 1560), *grande de España*, qui havia sigut virrei del regne de València entre 1553 i 1558. El ducat de Maqueda havia sigut creat per Carles V de Castella el 1529 i concedit a Diego de Cárdenas y Enríquez (pps.s.XV–1542), als primogènits del qual se'ls concedia el marquesat d'Elx (González Reyes 2014).

³⁷ Llavors Antoni Coloma y Saa (Valladolid, 1555?–Palerm, 1619), II comte d'Elda després de son pare, Joan Coloma i Cardona (Elda? 1522–Elda, 1586), gràcies a la conversió de la baronia en comtat per Felip II de Castella el 1577. Aquesta creació, com l'anteriorment referit ducat de Maqueda, s'emmarquen en el procés d'"inflació nobiliària" de l'Espanya dels Àustries (Amat i Sempere [1873] 1983).

³⁸ El plet en qüestió s'havia iniciat pels delmes de la vila d'Elda i motivà la intervenció del rei, qui es posició a favor dels nobles amb una carta el 21 de juliol del 1590 (Nolasco 1833: 195).

³⁹ Pedro Maça de Liçana y Ladrón (?–1617), marqués de Terranova i primer duc de Mandas, va morir sense descendència. Sobre ell es conserva una curiosa descripció amb motiu de la visita i casament de Margarita d'Àustria amb Felip III a València, el 1599, en què el relator retrata Maça amb "gorras de terciopelo negro, toquillas de seda con plumas negras y moradas, capas de raja fina con dos fexas de terciopelo de obra, aforradas con dos fexas de raso prensado negro, ropillas de raso negro guarnecidas de terciopelo de obra, iubones y tafetanes de las calças de raso morado prensado, cuchilladas de terciopelo labrado morado y medias de seda morada", amb "pages doze, lacayos quatro" (*Tratado copioso...* 1599: s.n.).

Nobles

Don Pablo Çanoguera.
Don Gaspar Mercader,
major, señor de Buñol.⁴⁰
Don Loís Calatayud, señor de Real.

Cavallers

En Bernat Loís Penaroja.
En Bernat Guillem Cathalà de Valeriola.
En Eximén Pérez Joan.

[24] **Examinador del bras, I vegada, y de inseculació de diputats.** Dit dia, féu-se lo acte de que-s fes obrer, y fui yo nomenat en examinador, axí de la obreria com de la inseculació de diputats⁴¹.

[25] **Elexió 3 del bras militar.** Ítem, a 15 de juny, 1589, se juntà lo bras per causa de un garrot que donà miçer Geroni Navarro, del Real Consell criminal, a un home per una mort. Sense preseyr informació ni denunciaçió, és notable contrafur, y feren persones eletes les següents:

Nobles

Don Jaume Pallàs.
Don Joseph Vallés.
Don Miquel Valltera,
señor de Torres Torres, [e]tc⁴².

Cavallers

En Miquel Juan Tallada, señor de Barcheta.
En March Antoni Juan.
En Bernat Guillem Cathalà de Valleriola.

[26] † **Familiatura.** Ans de açò, pose a memòria com me donaren lo títol de familiar del Sant Offici de la Inquisició a 3 de octubre, 1588, y fins [...] a on resta declarada [...] quartó de Valleriola⁴⁴. Y asò no u pose perquè y haja dupte ningú sinó per lo esdevenidor

⁴⁰ Gaspar Mercader i Montcada (València, 1568– 1631) fou un dels personatges públics més rellevants de la València del moment. Polític i lletraferit, fou l'autor d'*El prado de Valencia* i membre de l'Academia de los Nocturnos que capitanejava Valleriola, a qui fins i tot va substituir en les seues absències al capdavant de les reunions (Mas i Usó 1992: 283-244 i Rodríguez 1747: 156).

⁴¹ La insaculació era un procediment de sorteig que consistia a posar dins un sac o altre recipient les cèdules o bolles amb els noms de les persones que cal elegir traient-les a la sort (*DCVB*). L'espai per a l'atzar, però, era molt reduït, ja que normalment les selectes oligarquies s'asseguraven l'elecció i per tant el regiment de les ciutats i viles i l'accés a càrrecs majors (Casey [1979] 2006: 198-207).

⁴² Aquest "etc" és ben justificat, en haver rebut Miquel Vallterra (p.m.s.XVI–s.m.s.XVII), VI senyor de Torres Torres, de part de son pare, la baronia de Castellmontán, la Vilanova, la Font de la Reyna, Montanejos i l'Alqueria el 1585 (Corbalán de Ceris i Durán 2016: 30).

⁴³ Pel que fa al contingut que se'n dedueix, vegeu la nota següent.

⁴⁴ Un quartó és la quarta part d'un escut d'armes (*DCVB*), en aquest cas es refereix al quartó del blasó que acull la simbologia lligada al llinatge Valleriola, una banda diagonal blava amb tres flors de lliri gris perla sobre fons del mateix color.

per causa dels jueus que y à de aquest nom ara, los quals són batejats per los meus Vallerioles.

Fiu registrar lo dit títol en la 67 mà de manaments y empires de la cort civil, fo. 36, any 1602. Tinch-ne dos còpies, la una en valencià y l'altra en castellà.⁴⁵

[27] Cancel·lació de fiança. Aprés, a 3 de juny, 1589, me foren cancel·lades les fiances de sis mília lliures donades per mon curador⁴⁶ quant me tragueren desposat y per a restar arestat, tinch-ne trellat autèntich per lo que pot acontentre y està en la còpia del meu prossés criminal.⁴⁷

[28] Consellers de síndich, primera vegada. Ítem, a 17 de juny, 1589, se juntà lo bras militar per ocasió de aver portat a don Gaspar de Monpalau, señor de Gestalgar y Sot⁴⁸, al castell de Xàtiva, y don Joseph Pellicer, sobdelegat de síndich (per March Antoni Penaroja⁴⁹, des de 8 de juny fins a que torne, que és anat ab lo virrey a visitar la costa en

⁴⁵ Malgrat els buits de la transcripció, sembla clar l'enfocament de la qüestió que fa l'autor, qui oposa la "netedat" de la seua línia genealògica i l'acara llavors als altres Vallerioles del carrer de la Mar, conversos enriquits i amb pretensions d'ennobliment, fet que provocarà la suspicàcia del nostre i va fer que utilitzara el document on el seu germà era nomenat "calificador d'este Santo Officio" i ell "familiar" en què es declarava que en les seues persones "conviven las qualidades de limpieza nessesarias". Aquests títols els féu registrar, com diu en un afegit posterior, el 1602 (ARV. Manaments i Empares, 1602, llibre 7, mà 67, f. 36v-39r). A Valleriola, com a "persona de toda confianza" (f 38r), entre altres privilegis, se li concedia la "facultad para que podáis traher y traygáis armas assí ofencivas como defensivas de día y de noche, pública y secretamente". Qui gosara llevar-li-les, això sí, s'exposava a "pena de excomunió mayor y de sien florines para los gastos ordinarios" de l'Ofici, ja foren "justicias ecclesiasticos" o "seglares de todo dicho nuestro distrito", com "sus alguasiles exemtors y ministros" (f 39r). El conflicte amb els altres Vallerioles, en tot cas, no s'apaivagà, i tornà a motivar certificacions oficials per part de Bernat Guillem Català, així com a noves anotacions en el seu dietari (vegeu l'anotació núm. 257 de Valleriola). El fet cert és que línia de la qual descencia el nostre Valleriola provenia efectivament d'una altra diferent a la dels del carrer de la Mar (Soler 2013a: 385-386). Sobre els conversos valencians, inclosos els Valleriola, vegeu Aldana (2007), Bordes & Cruselles Gómez (2015), Hinojosa (2012-2014) i Luz Company (1993).

⁴⁶ No indica ací de qui es tracta, tot i això, més avant assenyala en notes diferents el notari Simó Tadeu Peris i Diego Loçano com a procuradors seus. El primer també apareix com a procurador en la causa de Constança de Perellós i Bernat Guillem Català i Valleriola contra el pare de la primera per la dot (ARV, Reial Audiència, Processos, part I, lletra C, núm.174).

⁴⁷ No hem pogut trobar el document on es recull el seu procés. Una de les possibilitats per tal d'explicar aquesta absència és que haguera estat fet desaparèixer posteriorment de manera voluntària per tal de llevar una taca a la seua trajectòria prèvia i assegurar, per tant, el prestigi intacte durant l'ascens social. És només una possibilitat, i topetaria, però, amb l'explicació prèvia de Valleriola, quan assegura tindre "trellat autèntic" (una còpia autèntica) "per lo que pot acontentre". En tot cas, molts dels detalls d'aquell episodi quedaren registrats en la ja esmentada demanda per la dot que interposà el matrimoni contra el sogre Gener IV de Rabassa i Perellós (ARV, Reial Audiència, Processos, part I, lletra C, núm. 174).

⁴⁸ Gaspar de Montpalau (?-1606). El senyoriu de Xestalgar seria convertit en comtat el 1628, el I comte del qual seria Baltasar de Montpalau i Ferrer (València, 1578?-1635). Aquest s'oportaria a l'expulsió dels moriscos però, com la resta de nobles valencians en contra, acabaria per ressignar-s'hi (Pastor i Madalena 2004).

⁴⁹ La biografia de Marc Antoni Penaroja (†1611) deixa algunes dades interessants, com aparèixer retratat entre les personalitats pintades per a decorar el palau de la Generalitat el 1593 i haver heretat els

nom de síndich). Lo dit don Josep prengué per consellers per a fer elets a don Francisco Lançol de Romaní, señor de Gilet⁵⁰, y a mi, Bernat Guillem Cathalà.

[29] **Neçesitat del rey.** Ítem, a 5 de agost, dit any 1589, lo rey nostre señor nos féu merçed als tres estaments de València de enviar-nos a manar lo servisen en alguna cantitat de moneda per a perseguir los eretjes que·l tenen posat en gran fatiga; y Castella, vent la urgent neçesitat, li a fet serviçi de güit millons, que són 8.000.000.⁵¹

[30] **Carta per al rey.** Vist per mi la poca voluntad que y à de servir-lo, me paregué donar-li a sa magestat avís del que pasa, y axí a 11 de setembre li escriguí una carta, la qual estava insertada en lo llibre de memòries⁵², lo succés de la qual yo·l diré quant y aurà ocasió.

[31] **Embaxadors al bras real.** A 14 de octubre, 1589, envià lo bras militar una enbaxada al bras real, en resposta a les que en les dos darreres sitiades avien rebut de sa part, y fórem nomenats, *verbo tantum* y no ab acte, lo señor de Buñol, don Gaspar Mercader, y yo, Bernat Guillem Cathalà.

[32] **Elexió 4 del bras militar.** Ítem, a 2 de dehembre, 1589, estigué junt lo estament militar y fent yo tot mon posible que·s concordàs, que si yo no fera tot lo que fiu no se

banys de l'Almirall el 1598. Morí a Madrid sense descendència; deixà en herència quarte forns i aquests banys (Camps & Torró 2001).

⁵⁰ La mort de Francesc Llançol de Romaní, l'octubre de 1625, quedarà consignada per Porcar (2012, II: 799): "Dimats, a 4 de octubre 1625, soterraren en Sent Juan de l'Hospital, en lo vas de l'Altar Mayor, a don Francisco Romaní LLansol, señor del lloch de Gilet".

⁵¹ En la carta (AGFDV, e.1.5/5, 24), efectivament del dia 5 d'agost des de l'Escorial, el rei posava damunt la taula la necessitat de "mayores fuerças armadas y exercitos", i comentava que "viendo la corona de Castilla quanto importa que no affloxen las fuerças sino que se vayan acrescentando como en los enemigos lo sta la osadia de passar a estos mares, con grande liberalidad y amor me han servido extraordinariamente para estos gastos" i, als valencians, que "no os exortaré que me sirvays para estos gastos extraordinariamente porque estoy cierto que sin hazer con vosotros más diligencia ni prevención, medireys las fuerças d'esse mi reyno y en quanto diesen lugar me servireys para estos gastos". El rei demanava moneda fora de Corts, llavors flagrant contrafur. Aquest procediment, que es faria sistemàtic sobretot a partir de 1645, no era inaudit llavors, però, com sí que ho havia sigut la demanda del marquès de Mondéjar, virrei entre el 1572 i el 1575, d'unes altres 100.000 lliures fora de Corts per a la foritificació del regne, en pànic després dels atacs piràtics i dels conats de revolta morisca d'aquells anys, que foren satisfetes. De fet, el període en què s'emmarca la demanda del rei per tal, com diu, de "perseguir los eretjes", fou la de la més gran ofensiva de la Inquisició contra els moriscos, amb el 78% sobre el total d'encausats entre 1580 i 1595 (García Martínez, 1980: 87 i 179).

⁵² No hem pogut esbrinar a quin llibre fa referència ni, per tant, què es deia en aquella carta. Podem suposar, però, que Valleriola tornava a insistir en el "negoci" que li havia comunicat en la seua visita a l'Escorial (vegeu l'anotació núm. 8 de Valleriola).

aguera jamay concordat. En efecte, se concordà en fer sis persones eletes del present ajust per a que ab los altres elets dels estaments tractasen y confabulassen y responguesen a sa magestat y reconeguesen les forces de la Generalitat, y del que fesen y concordasen o referisen al dit estrenuo bras militar. Foren nomenats en elets los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Francisco Bellví, señor de Bèlgida.	En Bernat Guillem Cathalà de Valleriola. En Rodolfo Barberà.
Don Francisco de Castellví, mayor.	En Francisco Juan Mayques Ares.
Don Gaspar de Romaní, mayor.	

[33] Elexió 5 del braç militar. En après, a 2 de juny, 1590, se concordà lo bras sense fer ne rebre acte, y·s determinà que·s feçen elets per a ordenar una carta en resposta de la que avien rebut de sa magestad⁵³, *ad referendum*, y, que si·ls plaïa y era convenient scriure-la y enviar-la al rey nostre señor, que llavós se farien elets per als tres estaments y si·ls agradava als altres staments la enbiasen a sa magestat, a on no que lo strenuo bras militar la inbiàs en un cavaller per a que disculpàs dit strenuo bras ab lo rey nostre señor. Y foren nomenats per lo noble Juan Pardo de la Casta, sorrogat del síndich, los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Gaspar de Romaní, señor de Beniparell.	En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola. Mossén Miquel Çaydia.
Don Gaspar Mercader, señor de Buñol.	

Feta la carta, encara que la ordinata d'ella paregué bé, totavia no·s concordà en enviar-la, pues no podien enviar diners, y axí·s deixà de enviar.

[34] Remisió de la denunciació. A 14 de maig, 1591, lo marquès de Aytona, virey de aquest regne, me féu merçé de remetre⁵⁴ la pena en què podia aver encorregut per la

⁵³ Es refereix a la carta en la qual el monarca demanava “alguna cantitat de moneda” fora de Corts per a “perseguir los eretjes”. Vegeu anotació núm. 29 de Valleriola.

⁵⁴ En aquest context, perdonar o eximir de càstig (*DCVB*). Valleriola, per tant, quedava finalment lliure de la pena pel procés del seu polèmic casament.

denunciació posada per los fiscals contra mi a nou de febrer, 1588, per lo negoci del meu casament.

[35] **Anada a Madrid.** A 17 de maig, 1591, divendres, partí de València per a Madrid y, venint per més jornades, arribí a Madrid, gràcies a Déu, güi dijous, dia de la Assençió de nostre señor Jesuchrist⁵⁵, ab salut.

[36] **Parlar al rey 3ª vegà.** En après, estant lo rey nostre señor en Aranjuez, li aní a besar la mà, y arribí allà disapte, lo primer de juny, 1591, vespra de Pasqua d'Esperit Sant, y, oÿda missa en la capella, Juan Ruiz de Velasco⁵⁶ me entrà a parlar ab lo rey. Dix-li primer qui yo era y què volia, y sa magestat donà lloch a que li parlàs. En efecte, li besí la mà y li diguí que·l desijava servir en sa real casa, etc. Respongué: “Yo veré vuestro negocio y lo mandaré remitir”. Fet açò, torní-me'n a Madrid. Ans de tornar-me'n, sabí que se avia remittit lo meu memorial al bureo, que és la junta de los mayordomos del rey, y està a consulta. En aver-la-y sabrem la resposta. Restà a càrrech de Juan Ruyz lo avisar-me. A 7 de juny, dit any, partí de Madrid per a València, y arribí dimecres a 12 de dit, vespra del Corpus, ab salud, gràcies a Déu.

[37] **Confraria de Nostra Senyora de la Seu.** A 15 de agost, 1591, entrí confrare de la confraria de Nostra Señora de la Seu. Sia a servici de Déu.

[38] **Elexió 6 del bras militar.** En après, a 10 de setembre, 1591, se juntà lo bras perquè ayr, estant junt, vingué Françés Pau Alreus⁵⁷, scrivà de manament, a fer una íntima eomanament de part de sa excelència, per virtut de una real carta en la qual li mana mane al stament militar revoque de síndich a don Gaspar Mercader, señor de Buñol, per ço que ell ans de la estracció per a dit offici avia renunciat. Y també reprén a dit bras de que se agués ell atrevit a declarar que dita renunciació no fos valedora. E axí, durant hoc negoci

⁵⁵ El 30 de maig.

⁵⁶ Juan Ruiz de Velasco (†1605), militar i polític, fou secretari i autèntica mà dreta del rei Felip II de Castella, amb qui tenia absoluta confiança, de fet, “pasaba con él a solas todas las veladas después de la cena” (Parker 2010: 213). Fou confirmat en els càrrecs, inclòs el de secretari, per Felip III. Es trobarà amb Valleriola novament, pocs mesos abans de morir, quan el noble valencià viatjarà a Castella camí de Lleó per a prendre possessió del seu càrrec de corregidor (vegeu l' anotació núm. 259 de Valleriola).

⁵⁷ De la mort del valencià Francesc Pau Alreus (†1613), escrivà de manament en la cancelleria de l'Audiència, se'n féu ressó Pere Joan Porcar en el seu dietari: “Disapte, lo primer de juny de 1613, a les huit hores del matí, morí Françés Pau Alreus, escrivà de manament. Morí al Trinquet de Cavallers, en la casa dels Zanoqueres” (Porcar 2012, I: 286).

ayr, a 9 de dit, nomenà lo bras en síndich del stament a don Loís de Calatayú, señor de Raal, etc.⁵⁸, y porrogà per a güi, y güi se ha fet eleixió de persones, axí per a respondre a sa magestad com per a tot lo demás que convindrà a dit negoci. Y fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Felip Boïll, señor de Manises.	En Nicolau Casalduch de d'Esió,
Don Jordi de Castellví, señor de Carlet.	señor de Boriol ⁵⁹ .
Don Juan Vilaragut, señor de Olocau. ⁶⁰	En Eximén Pérez Almúnia.
	En Bernat Guillem Cathalà.

[39] Eleixió 7 del bras militar. A [...] de octubre, 1591, lo bras militar, tornant a tractar del negoci del servey de sa magestad, paregué a alguns que y avia escrípol de conciència, estant la Generalitat tan exausta, servir a sa magestad, determinaren de consultar-o ab sis teòlechs dels millors de València. E per a que-s pogués fer lo memorial y informar, dits teòlechs feren eleixió de quatre cavallers, sense acte sinó tan solament *verbo* perquè non reste exemplar. E són los elets següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova.	En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.
Don Diego Milà de Aragó.	En Eximén Pérez Joan.

⁵⁸ Es refereix a Lluís Peres Sabata de Calatayud i Serra de Pallars (València?, s.XVI–Madrid, 1625), XI senyor de Raal –Real–, i posterior comte d'aquest lloc, elevat per Felip III de Castella. D'una altra banda, enllaçà diversos càrrecs d'importància en la monarquia, especialment el de virrei de Sardenya entre 1604 i 1610 (Cadenas y López & Cadenas y Vicent 1979: 459)

⁵⁹ Prèviament Francesc d'Assió, com també apareixerà citat en aquest dietari. Respecte al cognom, en la bibliografia pot aparéixer citat com a Dassio, Dassió o d'Assió. Ens decantem per aquesta darrera opció ja que Valleriola anota de vegades Assió independentment, sense la *d* inicial.

⁶⁰ De Joan de Vilaragut i Sanç (s.m.s.XVI–després de 1626), senyor d'Olocau, es conserva una altra anècdota protocolària del dia que jurà com a lloctinent del governador general a València, el 22 de juny de 1604: “acontegué que al jurar posaren, per orde dels canonges, un coxí, y los síndichs Casanova y Francés March lo llansaren de hallí. Y jurà sens coxí. Y esta fonch la causa que·ls jurats li feren tanta festa; lo que no feren a Lluís Ferrer, perquè un amagadament un scolà li posà un coxí al jurar, lo que no devia ser, y axí fonch gran avalot y moguda. Y per ço no l'acompanyaren y los jurats feren grans protestos” (Porcar 2012, I: 143). En el *Libre de memòries* consta la contestació de Vilaragut després que un verguer llevara finalment el coixí: “muy bien hazen vuestras mercedes, que no ha de haver almohada donde asiste la ciudad” (Carreres Zacarés 1930-1935: 1052). Posteriorment, fou virrei de Mallorca (1606-1610) i nomenat comte el 1626 (Porcar 2012, II: 831).

[40] **Confraria de Sant Jaume.** A 24 de nohembre, 1591, entrí confrare en la confraria del gloriós sant Jaume. Sia a çervici de nostre Señor.

[41] **Confraria de Sant Francés.** Ans de tot açò, dumenge, a 27 de setembre, 1587, entrí confrare del número de la confraria del beneÿt sent Francés, ço és, del Cordó⁶¹. Sia a servey de nostre Señor y profit meu.

[42] **Confrarias de Nostra Senyora Del Roser y de la Concepció y del Santísim Nom de Jhesús.** Ans de açò, pose en memòria com en vida de mon señor y pare entrí confrare de les confraries de Nostra Señora de la Concepció, de Sent Françés⁶², y de Nostra Señora del Roser, en Preÿcadors⁶³, y après en la confraria del Santísim Nom de Jesús dels Juraments, també en Pricadors. No·m recorde de les jornades certes y per ço no u pose.

[43] **Conseller de la confraria de Nostra Señora de la Seu, I vegà.** Disapte⁶⁴, a 28 de dehembre, 1592, que fonch lo ajust o capítol general de la confraria de la Mare de Déu de la Seu y lo primer que yo me trobí, concoreguí a majoral y m'asolí y yxquí a conseller ab lo señor de Manises y Pere Gostans Soler, etc.

[44] **Repartir la caritat dels pobres de Sant Lorens.** Diumenge⁶⁵, lo primer dia de maig de 1592, se juntà la parròchia de Sant Llorens, com les demás parròquies fesen lo mateix, atesa la gran fam que y avia determinàrem de fer andana per la parròchia per a que·s prometés fins a la collita un tanto cada semana, y la distribució de dita almoyna fonch comesa a mi la primera semana y a don Juan López la segona. E axí ens anàrem repartint lo treball una semana part altra. Y en açò se remedià molt la gran necessitat que y avia.

⁶¹ Es refereix a sant Francesc d'Assís (Assís ca.1181–1226). El cordó és l'element de l'hàbit dels franciscans que va nugat a la cintura i cau al davant amb tres o més nussos. Aquest hàbit fou adoptat per sant Francesc després d'escoltar el sermó dels apòstols en la Porciúncula, una esglésiola dins la basílica de Santa Maria degli Angeli, prop d'Assís, a Umbria, Itàlia central (Carmona Muela 2003: 155)

⁶² Es refereix al convent de Sant Francesc de València, a hores d'ara desaparegut, que s'alçava on hi ha part de l'actual ajuntament de la ciutat.

⁶³ El convent de Predicadors, després anomenat de Sant Domènec, seu d'algunes Corts valencianes, com les de 1604, a les quals acudirà Valleriola.

⁶⁴ Era dilluns.

⁶⁵ Era divendres.

[45] **Confraria de san Benet y san Bernat.** Ans de açò, entrí confrare en la confraria, que està fundada en la Zaïdia⁶⁶, dels gloriosos sant Benet y sant Bernat, mos patrons.

[46] **Malaltia de l'any 1592.** A 14 de juny, 1592, cayguí malalt de febres y modorra y estiguí zetje dies ab gran febra y los primers nou dies me sangraren onçe vegades y après no gosaren sangrar-me més per lo poc subjecte que tenia. Arribí al cap, y·s feren infinites pregàries, que casi no y havia convent en lo regne de València que no s'apretasen molt ab nostre Señor per a que·m donàs vida. Envihí per mon germà per no morir-me sinse veure'l. Estava en Tortosa, en lo colegi de Sent Domingo⁶⁷, que llig allí teologia. Y axí los monestirs de Tortosa pregaren a Déu per mi y fon servit nostre Señor de hoyr-los y em donà salud. Plàcia la divina magestat. Sia per a més servir-lo y fer llarga penitència de mos innumerables pecats. Estant malalt entrí confrare del gloriós sent Pere Martre. Sia a servey de nostre Señor.⁶⁸

Estiguí en convalèger fins als darrers de setembre, perquè ab estar yo molt gros y robust y ab moltes forces, me consumí tant que ens aquells 16 dies que güi que tenim 26 de setembre, disapte, encara menge carn.

[47] **Acadèmia.** Ans de açò, en lo mes de setembre, 1591, nos juntàrem uns quants cavallers y amichs y instituhírem una acadèmia per a exerçitar-nos en hobres y actes virtuosos⁶⁹. No posaré açí los qui som ni res del succés d'ella pues més llargament se veurà en los llibres que estan intitulats de la acadèmia, a on estan totes les hobres que·s feren y fan en ella⁷⁰.

[48] **Obrer de la Mare de Déu de la Asumció en Sant Llorens.** Ans de açò, en Sent Llorens, la mia paròchia, foren obrers de Sant Llorens de la Asupció de la Mare de Déu,

⁶⁶ Es refereix al reial monestir de la Saïdia, també Santa Maria de Gratia Dei, a hores d'ara desaparegut, que es trobava a l'altra banda del riu Túria, fora de les muralles cap al nord, en el que s'anomenava el Pla de la Saïdia (Boix 1862, I: 323-325). El convent fou molt danyat en la Guerra del Francés, a inicis del segle XIX, i també patí la riuada del 1957 per la seua proximitat al riu. Fou finalment enderrocat la dècada següent i a hores d'ara només queda en el seu record el nom de dos carrers: el carrer del Pla de la Saïdia i el carrer del Cister (Ferran Salvador 1961).

⁶⁷ El col·legi de Sant Domènec de Tortosa allotjava la Universitat de la ciutat. Fundat el 1578, quedà molt malparat pels bombardejos franquistes de la Guerra d'Espanya, que van deixar com a únic testimoni de la seua antiga esplendor la portalada renaixentista (Garriga 1987: 178-180).

⁶⁸ Nota a la banda esquerra en l'edició de 1929: "Confraria de Sant Pere màrtir."

⁶⁹ Es refereix a l'Academia de los Nocturnos.

⁷⁰ Es refereix a les actes de l'Acadèmia, parcialment publicades per Salvà (1862, 1872 i 1905) i completes a finals del segle XX. Vegeu Canet (1988-2000).

en lo any 159[...], don Gaspar Pons y dona Juana Boyl, sa muller. Y vist que per a l'any següent no y avia qui u fos, perquè a 2 o 3 cases o avien enviat a pregar ab lo ramellet y may o volgueren ser, yo, llavors, acompanyant-me a nostre Señor, diguí que volia ser-o. Y axí, a les 12 hores, li portaren lo ramellet a dona Costança de Perillós y de Cathalà, ma muller, lo rector y quatre capellans, dient que de dos tres cases avien llansat o no admés la merced que la mare de Déu los feya y axí que pues así la rebíem. La entrasen ells per les portes de ma casa⁷¹, yo·ls besí les mans y acceptàrem, com dich, dita obreria per al any següent y férem lo que poguérem encara que no lo que devia yo. Déu se servixca de tot y sia per a sa glòria y honor y de la sua mare beneÿta.

[49] Obreria del Santíssim Sagrament en Sent Llorens. En dies pasats se juntà la parròchia del señor Sent Llorens y, per a millor poder tractar les coses neçessàries y concernents al benefici de la dita sglésia, y per a pendre al col·lector de la tatja pasada y posar y mudar obrers o baciners, me feren un bastantíssim poder. Estant, pues⁷², entre altres vegades, ajustats en la casa del rector, nos fon representat que lo present any 1592 estava molt mal servit lo basi del Santíssim Sagrament, e per ser molt pobre lo baçiner no y avia siris per als combregars y moltes vegades la llàntia apagada y altres llàstimes y descuyts, de manera que·ns digué y requerí lo síndich de dita parròchia que per a l'any següent, 1593, llevàsem al que avia de ser, que també era home pobre, y que·n posàsem altre, si lo y havia que u pogués fer. Yo diguí que u volia ser y axí em nomenava a mi per al dit any 93. Lo señor de Gilet era ab mi juntament elet, digué que ell se nomenava a si mateix per a l'altre any après, ço és, 1594, y los dos lloàrem y aprovàrem lo fet. Y lo rector, plàsia a sa divina magestad que l'açertem a servir y que ya que yo com a miserable peccador auré estat ocasió de que altres lo ajen ofés, ara me seguixquen en que no ixca aquesta obreria de entre cavallers y·m perdone mos innumerables pecats, amén. *Soli Deo honor et gloria qui est benedictus in saecula, amen.*

[50] Confraria de la Soledad. Ans de açò, diumenge de Rrams de l'any mil cinch-cents noranta, entrí confrare de la confraria de la Soledad. Sia a servici de nostre Señor.

⁷¹ L'actual palau dels Català de Valleriola, on tenien lloc moltes de les sessions de l'Academia de los Nocturnos, a hores d'ara de façana neoclàssica i pati amb elements gòtics però llavors plenament d'aquest darrer estil, està situat al costat de la parròquia de Sant Llorenç i prop del palau dels Borja, a l'actual carrer de Samaniego –antic de Catalans de Valeriola– de València (Camps 2008 i Boix 1862, I: 186).

⁷² Al marge esquerre en l'edició de 1929: “Elet de Sent Llorens”.

[51] **Elets de la Soledad.** Avia's fet en lo any 1592 provissió y deliberació en la confraria de la Soledad, sot çert calendari, per a fer taja general y cobrar-la per a poder-se obrar la capella de nostra Señora. Y faltant y sent morts alguns dels elets paregué fer-ne altres nous. Y axí diumenge de Rams, a 10 de abril⁷³, fórem nomenats en elets lo señor de Chest, qui és don Christòfor Mercader, lo señor de Borriol y don Anrrich d'Íxer y yo, ab altres ciutadans y artistes, com és costum en dita confraria.

[52] **Nau.** A I de maig entrí a veure una nau que estava en la playa de València. Pose-u en memòria perquè fon lo primer vexell que he vist. Era de tres mil salmes, la qual vingué de Sicília enviada per lo síndich de València.

[53] **Elexió 8 del bras militar.** A 25 de maig, 1593, Jaume Roca anà a l'estament militar a fer queixa de que a son chendre, don Viçent Sentís, en çerta execució que se li feya per la Real Audiència⁷⁴, li avien tret per peñora un cavall rúcio, y que era contra fur, exprés a la lletra. Y axí deliberà lo strenuo bras de fer eleixió de dos cavallers ab lo síndich per a que tots tres portasen una enbaxada al virrey per a que manàs tornar a orde dit enantament fet per los oficials reals. Axí fórem nomenats los següents:

Noble

Don Nofre Scrivà de Romaní.

Cavaller

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

[54] **Confraria de Nostra Senyora del Roser del convent de Vitòria**⁷⁵. A 3 de agost, 1593, entrí a confrare de la confraria de Nostra Señora del Roser, fundada per lo papa Adriano 6 en lo convent de la ciutat de Vitòria, de frares dominicos. Ha-y obligació de donar lo dia de la entrada sis diners y de dir un saltiri no més en tota la vida, y totes les altres vegades que diran lo saltiri guañen 50 anys de perdó. Donen uns ciris sajellats per a la hora de la mort, que qui·ls té en la mà y és confrare va absolt a pena y a culpa. Y

⁷³ Diumenge de Rams de 1593 fou l'11 d'abril.

⁷⁴ La Reial Audiència era el màxim òrgan de justícia, amb antecedents a principis del segle XIV però no permanent fins el 1506, ja que fins aquell moment depenia de les absències del monarca. Al segle XVI, doncs, es va configurar definitivament la Reial Audiència o Consell Reial com a tribunal permanent, l'autèntic Tribunal Superior de Justícia del regne, al qual, més enllà de les seues pròpies, arribaven causes en grau d'apel·lació (Canet 1986).

⁷⁵ Molt probablement fa referència al convent de Santo Domingo de Vitòria, molt malmés després de les successives destrosses causades durant el segle XIX en el marc de les Guerres Carlines (Cola y Goiti 1898), i enderrocat a principis del segle XX.

també se an vist molts milacres en dones que van de part. Entraren també confreres mi señora y mare, dona Francisca Vives de Canemàs, dona Constança de Perillós, ma muller, Isabel Juan Pruñonosa, Maria Madalena y Baltasar Celma, paje meu. Sia a servici de nostre Señor.

[55] **Galeres que vingueren a la plaja.** En lo mes de [...] de l'any 1593, vingueren a València nou galeres de les de Gènova que servixen al rey nostre señor, y estigueren a vint-y-cinch o trenta pasos del pont de la Mar, cosa que may se ha vist. Yo entrí en compañía de alguns cavallers per ser cosa que may la avia vista. Entrí en la capitania.

[56] **2ª vegada conseller Nostra Senyora de la Seu.** A 28 de dehenbre de 1594, fonch lo ajust de la confraria de Nostra Senyora de la Seu, eo capítol general. Concorreguí a majoral y asolim, com acostume tres anys ha, restí conseller. Sia a servici de nostre Señor.

[57] **Presentatura de mon germà.** Pose en memòrie⁷⁶ com a [...] de març, 1589, fonch graduat mon germà de presentado en teologia, per sua religió, com appar ab lo títol que despachà lo reverendíssim frare Sixto Fabro de Luca⁷⁷, general de la orde de Santo Domingo, *dat, Val. 28 februarii, 1589.*

[58] **Priorat de Sent Matheu en mon germà.** En nom de nostre Señor, a 13 dies del mes de abril de l'any 1594, lo dit mon germà fonch elet en prior del convent de Sent Juan Baptiste y Sent Viçent Ferrer, de la orde de Pricadors de la vila de Sent Matheu, regne de València, per tots los frares de dit convent, *nemine discrepante*⁷⁸. En après, a 19 de dit, fonch confermat en dita dignitat per lo molt reverent frare Joan Viçent, prior provincial de la província d'Aragó y mestre en sacra theologia. Plàsia a nostre Señor. Sia *ad salutem animae* y per a majors càrrechs de la orde y fora d'ella.

⁷⁶ La transcripció de 1929 indica “memòrie”, amb –e final, però sembla més aviat una errada de transcripció o d'edició que una vacil·lació de l'autor, en ser l'únic cas en tot el dietari.

⁷⁷ Aquesta anotació, sobre un fet ocorregut cinc anys abans de l'any en que se situen les prèvies i posteriors anotacions del dietari, que ja són de 1594, pot tindre relació amb què fou precisament aquell any que morí Sixto Fabro de Luca (Toscana, ¿? –1594) (López 1622: 69).

⁷⁸ Aquesta locució llatina, que expressa l'absència de dissència en les tries finals, apareixerà molt en les pàgines del dietari. L'estament militar, de fet, havia de prendre les seues decisions d'aquesta manera, fet que explica en part, com apunta Muñoz (2005: 56), “l'excessiva quantitat de reunions que (...) es clouen sense cap acord ni cap informació més enllà de la llista d'assistents”, com també “l'escassetat de les matèries debatures que hi queden reflectides”. A banda, clar, hi havia les pressions subterrànies per obtenir el resultat volgut pels representants més poderosos, sense *discrepàncies*.

[59] **Cura de Francisco Figuerola, señor de Nàquera.** Jhesús. Sia memòria com güi, que contam 27 del mes de abril, 1594, lo molt magnífich justíçia en lo civil de la present ciutat de València me decretà en curador de la persona y béns del magnífich Francisco Figuerola, cavaller de la orde de Nostra Señora de Montesa, fill llegítim y natural del magnífich mossén Melchior Figuerola, cavaller, y de la noble doña Anna Pardo de la Casta, señora de Nàquera, cònjuges. Plàsia a nostre Señor que·m tinga de la sua mà per a que ab la sua ajuda administre bé dita cura y no me vinga dany a ma conciència ni a ma hazienda ni als drets del menor.

[60] **Memòria de camins per lo regne de València.** A 30 de abril pose en memòria com per ser yo devot de monestirs de cartujos, bernardos y geronis y de altres monestirs o convents solitaris, tostemps he procurat que m' i portasen, axí esent de menor hedad com des de que he exit de curador, y axí posaré per lo orde que se me recordarà y millor poré los convents que yo he vist en aquest regne.

[61] **Anada del Puig, I vegada.** Esent yo de 9 o deu anys, conçertaren mos pares ab molts altres cavallers y señores coneguts de anar a visitar a Nostra Senyora del Puig de Çebolla⁷⁹ y axí m' i portà mon señor y pare. Y viu aquella casa que és molt devota y fa grans milacres. És de frares de la Merçed.

[62] **Anada a Gandia.** Un any après, tantost pasat Nadal, aní a la vila de Gandia ab lo canonge Pastor, de allí de dita vila, per lo cual és estat lo primer mestre que tinguí en casa. Viu los monestirs que y à allà y les hermites de Sent Juan y de Sent Antoni, e no altra cosa. Torní a València ans de Cuaresma.

[63] **Anades de Sent Onofre.** Per la ocasió de tenir la heretat de Moncada y per estar tant prop de dit lloch he anat moltes y diverses voltes a Sent Onofre, convent de frares de la orde de Sent Domingo, que està en despoblat. També per rahó d' estar prop de Moncada lo lloc de Rocafort, he vist lo convent de Sent Sebastià, frares de la orde de Sent Augustí.

⁷⁹ Es tracta del Reial Monestir de Santa Maria d'El Puig (València). Aquest, com el castell del turó que s'alça tot just al costat, ha rebut diversos noms al llarg de la història. Els romans l'anomenaren la muntanyeta "podium", els àrabs la traduiren per "gabol", que passà a l'edat mitana cristiana com a "juballa" i "capulla", que apareix en el *Cantar de Mio Cid*, i finalment "Cebolla", potser per l'homofonia. El nom "de Cebolla" és mantingut encara per una partida on hi havia l'antiga població. Fou anomenat també Puig d'Enesa i Puig de Santa Maria, com apareix al *Llibre dels fets* de Jaume I (Pérez Olagüe en <http://www.ceice.gva.es/va/web/patrimonio-cultural-y-museos/bics>).

[64] **Al Puig, 2 vegades.** En lo mes de setembre de l'any 1583, torní a anar al monestir de la Mare de Déu del Puig; anà mi señora y mare y lo señor Françés Juan Cathalà y sa filla, dona Grayda, y la 2.ª muller, dona Francisca de Borja.

[65] **Anada a Portaceli, I. vegada.** Entre dos Pascues del mateix any 1583, los mateixos que dalt nomene anàrem al monastir de Nostra Señora de Portaçeli⁸⁰, de monjes cartuxos. Feren-nos molt bon acolliment y yo traví amistad ab molts religiosos de dita casa, especialment ab lo pare don Marcos Brizuela, que güi a 30 de abril, 1594, és prior de dita casa. Y de tornada anàrem a Lliria y viu la hermita de Sent Miquel.

[66] **Anada 2 de Portaçeli.** En lo any següent fon la anada de Madrid⁸¹ y après, lo any següent, 1585, en lo mes de octubre, aní a Portaceli, esent prior don Miquel Cervera, un bon religiós; féu-me bon acolliment. Y estiguí tres dies y anà també lo doctor Loís Almenara.

[67] **Anada 3 de Portaceli.** A 23 de maig, 1592, des de Moncada ens concertàrem de anar a Portaceli Geroni Beneyto, cavaller de la orde de Montesa, y Francisco March, ciutadà, diputat del regne de València, y Juan Bautiste Colom, justícia civil de dita ciutat, y Françés Juan Abellà, també ciutadà, y yo. Estiguérem allà dos dies y tornàrem-nos-ne a Moncada. No y avia prior, però era vicari de dita casa lo dit frare don Marcos Brizuela.

[68] **Anada I a Vall de Christ.** A 6 de juny, 1593, dia de Pascua de Sent Esperit, aní al monastir de Vall de Christ⁸², de la orde de cartuxos, ab Geroni Cardona, ciutadà, gran amich de don Joachim Amigó, prior de dit monastir. Estiguí allà dilluns y dimats, 2^a y 3ª festes de Pascua, y torní-me'n lo dimecres següent.

⁸⁰ La cartoixa de Portaceli, fundada el 1272 a la vall de Lullén, prop del municipi de Serra (Camp de Túria, País Valencià), és l'única de les antigues cartoixes del regne de València que encara continuen habitades.

⁸¹ Es refereix a la seua primera anada a Madrid, el 1584. Vegeu l'anotació núm. 6 del dietari i següents.

⁸² La Cartoixa de Valldecris va ser fundada a finals del segle XIV prop del municipi d'Altura (Alt Palància, País Valencià). Actualment es troba es ruïnes a causa dels processos de desamortització del segle XIX.

[69] **Anada 2 a Vall de Crist.** Diumenge, lo primer dia de maig de l'any 1594, partí de València en un coge ab don Gaspar de Romaní, señor de Beniparrell, per a Vall de Christ. Arribàrem allà dilluns ans de mig jorn, perquè avia de fer profesió don Geroni de Romaní, son fill y gran amich meu. Dilluns féu testament, rebé'l Jaume Garcia de Frias, notari de València, que també anà ab nosaltres, y yo fui testimoni del testament y de la profesió, que la féu a 3 del present, dimats, dia de la Invenció de la Creu⁸³ de nostre señor Jesuchrist. Tornàrem lo dimecres següent. Féu la profesió en lo offertori de la misa, la cual li digué lo molt reverent don Juan Bellot, prior dignísim de dit monastir.

[70] **elexió del bras militar.** A 4 de agost, dia del señor sent Domingo, se juntà lo bras militar y proposà lo sindich que sa magestad avia fet merced a March Antoni Font, un procurador del Consell Supremo⁸⁴, de que sols ell puga llogar en lo mercat de la present ciutat barraques, pesos, paners, dalmuts y migalmuts, y com la dita merced és contrafur, y axí lo strenu bras determinà se fes elexió de 6 persones per a que concordasen dit negoci ab los advocats y [...] resultats, ixquesen contra dit privilegi. El señor Joseph Pellicer, sosdelegat den Pedro Carroz de Villaragut, síndich del bras, prenent per consellers a don Francisco de Castellví, major, y a en Pelegrí Cathalà y de Valleriola⁸⁵, féu elexió dels següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Miquel Llançol de Romaní.	En Eximén Pérez Joan.
Don Gaspar Mercader, señor de Buñol.	En Bernat Guillem Cathalà.
Don Diego Milà de Aragó.	En Juan Fernández de Sotomajor.

⁸³ El dia de la Invenció celebra la visió de la creu que tingué l'emperador Constantí, qui legalitzà el cristianisme a l'Imperi Romà, abans de la batalla del Ponte Milvi, prop de Roma, que l'enfrontà amb l'altre emperador de la tretarquia, Maxenci, l'any 312. Els relats sobre com fou exactament l'aparició divina varien d'una font a una altra (Weiss 2003).

⁸⁴ El Consell Suprem d'Aragó o Consell d'Aragó era un òrgan de la monarquia encarregat d'aconsellar el rei en els assumptes d'aquests regnes i transmetre les ordres d'aquest al respectiu virrei. Havia sigut creat per Ferran el Catòlic com a Consell Reial (1494) i es mantingué en funcionament fins la seua dissolució el 1707. El sistema de Consells es consolidà sota dels Àustries, primer amb Carles I, qui el sistematitzà, i després amb Felip II, qui l'amplià: al Consell Reial de Castella (1480) i al d'Aragó se li anaren sumant altres de tipus territorial, com el d'Índies (1524), el d'Itàlia (1555/1559), el de Portugal (1582) o el de Flandes (1588). El Consell amb més treballadors i pes polític era el Castella, amb 53 membres, per 39 del d'Aragó o 25 del d'Amèrica i les Índies. Com apunta Parker, "cada Consejo desempeñaba dos funciones principales: mantener los derechos y los poderes de la Corona en su área de competencia, por un lado; y comentar las cartas y memoriales recibidos en relación con dicha área y recomendar las medidas que el rey debía tomar, por otro" (Parker 2010: 172-174). Vegeu també Elliott ([1963] 1977: 169-172).

⁸⁵ Es tracta del cosí de Bernat Guillem, Pelegrí Català de Valleriola (València ¿?-1634) qui també participà en les reunions socioliteràries dels nocturnos, amb el pseudònim de *Cuidado*.

[71] **10 eleixió del bras militar.** En après dit dia, representà don Diego Milà de Aragó al dit bras, com no·s guarda la forma del fur, en la audiència verbal, en molts greuges que·s feyen contra·l fur que·s féu en Monçó les darreres Corts. Y així, dit strenu bras militar féu eleixió de les mateixes persones de la mateixa manera que per a l'altre contrafur.

[72] **Majordom de Sent Francés.** A [...] de [...] 1594, se juntà la confraria del Cordó de Sent Francés per a fer eleixió de oficials y fui yo elet en majordom de dita confraternitat en companyia de Paulo Pedro, ciutadà. Plàcia a nostre Señor que sia per a son sant servici, amén.

[73] **Majoral de la Mare de Déu de la Seu.** A 28 de dehembre de l'any 1595 se ajustà la Confraria de la Mare de Déu de la Seu, dia dels Innocents, per a fer eleixió de oficials y fuy yo elet en mayoral en companyia de Marco Ruiz de Bàrçena, ciutadà. És prior lo canonge Honorat Vidal⁸⁶. Plàcia a nostre Señor, sia per a son sant servici, amén. Avent quatre anys contínuos que concorria.

[74] **Elexió la confraria de Nostra Senyora de la Seu, 2^a y 3ª vegada.** Pose en memòria com dos vegades, la una ara tres anys y la segona lo any pasat, féu eleixió lo capítol de la confraria de Nostra Senyora de la Seu car los oficials y consellers denegaren per a que yo assistís juntament ab los oficials a qui tocaven les jornades que tindria la visita que lo il·lustrísim y reverendísim señor don Juan de Ribera, patriarcha de Antiochia y archebisbe de València, manà fer en dita confraria. Y en lo dia de güi que contam 8 de janer, 1595, començà dit capítol ordinari [...] y al reverent mestre Genovés, racional de dita confraria, certes obres que convé que·s facen en dita confraria, etc., ab acte rebut per Jaume Sans Cotanda, escrivà de dita confraria, en lo dia de güi.

[75] **Examinador del bras, 2. vegà.** A 5 de janer, 1595, se juntà lo bras militar per a fer obrer de murs y valls, y ixqué Seraphí Joseph Cathalà, u dels electors, y nomenà·m a mi en examinador, la segona vegada que só estat.

⁸⁶ Hi ha una referència al canonge Vidal en el dietari de Pere Joan Porcar, en què s'indica la seua mort, l'any 1603: "Y aquest mateix dia [4 de febrer], al matí prengué possessió del canonicat don Francisco López de Mendoza, rector que era de Sent Martí, per mort del canonge Vidal" (Porcar 2012, I: 118).

[76] Cancel·lació de les fiances que avia. A 10 de janer, 1595, renuncihi yo les parts que tenia en un arrendament y desobligaren-me de la fiança que yo avia fet, ço és, ab acte rebut per Julio Real, notari, a 11.⁸⁷ Lo capítol y canonges de la Seu de València y los jurats per la pavordia de febrer, ab provisió continuada en lo manual de enguany a 11 del present, rebé la renunciació dels delmes de Castelló de Xàtiva⁸⁸, ab acte rebut per Matheu Rostrojo, notari, a 9 del present, y a 10 rebé Pere Llopis, notari, la obligació en mon lloch de Pedro Penasco en Castelló y de Beatriu Anna Abbad y de Cathalà en la de Navarrés, referix-me als actes. Açò pose per clarícia per a que en lo esdevenidor no·m puga venir perjuhí. Axí per rahó de les premàtiques com per rahó de aver de pagar les fiançes que havia fet als arrendadors de Navarrés y de Castelló de Xàtiva, tinc los trellats dels actes ja pagats.

[77] Subdelegat de justícia civil. A llahor y glòria de nostre Señor y de la Verge Maria y dels sants mos advocats y de la cort celestial, pose en memòria com güi que comtam divendres a 13 de janer, 1595, lo il·lustre Françés Juan Cathalà, generós, señor y oncle meu, germà de mon pare, justícia en lo civil de la present ciutat⁸⁹, me sobdelegà en dit ofici, ab acte rebut per Juan Babbiste Vila, notari, escrivà de la sua cort civil. Plàcia a nostre Señor que fasa lo que dech y vixca bé a servisi de la divina y humana magestad y a utilitat del poble y cosa pública y ab descàrrech de ma conçiència, amén.

En après, a 14 de janer, 1595, prestí jurament en poder del balle general de la present ciutat y regne, ab acte rebut per Françés Núñez, notari, escrivà de la batllia general, en lo dit dia.

[78] 11 elexió del bras militar. Dimats a 14 de febrer, 1595, se juntà lo bras militar per convocaçió manada fer per don Pedro Carroz de Vilaragut, síndich, lo qual proposà que

⁸⁷ Nota al marge esquerre en l'edició de 1929: "Arrendament".

⁸⁸ Actualment i de manera oficial Villanueva de Castellón, comunament coneguda com a Castelló de la Ribera, és població de la comarca de la Ribera Alta (País Valencià), antigament anomenada Castelló de Xàtiva, per la seua proximitat a la ciutat i per dependre d'aquesta. El 1587, però, es convertí en vila independent per privilegi de Felip II de Castella. Amb vora mil habitants a l'època, la majoria cristians vells, la població no es va veure tan afectada per l'expulsió dels moriscos de 1609 com ho foren altres del voltant (Martí Soro 1987).

⁸⁹ Jaume I havia donat privilegi a la ciutat pel qual es creava el càrrec de justícia. Aquest atenia tant les causes civils com les criminals de la ciutat, fet que, quan l'acumulació de causes es féu evident, obligà a la seua separació. El justícia civil, amb el temps, assumí les funcions d'un registre públic de documents i mantingué la seua naturalesa ambigua, entre el poder reial i el municipal. Tot i que presidien el consell municipal, administraven justícia en nom del monarca, i el seu arxiu estava separat del municipal, encara que en la mateixa casa. El càrrec fou suprimit després dels Decrets de Nova Planta (Narbona Vizcaíno 2012-2014).

lo marqués de Terranova y don Miquel Vallterra y don Diego Milà pretenien se feyen certs contrafurs, ço és, lo marqués, que los arrendadors de la casa de l'escusado feyen grans enantaments, y don Miquel que sos vasalls li demanaven la jursdicció de Torres Torres, y don Diego que los furs que parlen de les gabelles y vitalles y de que no-s puguen traure del regne etc., com està fòlio 21 en lo llibre dels furs⁹⁰, y molts altres privilegis y furs que-s ronpen de cada dia, y també que don Miquel Figuerola ha més de vint dies que està pres sens instància de part, axí que demanen sia excarçerat o diguen los oficials reals per què-l tenen pres. Per totes estes coses y per moltes altres coses que allí se afirmaren feren eleixió, *more solito*, dels següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pedro Maça Lladró, marqués de Terranova.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola. En Gaspar Rambau de Cruylles.
Don Gaspar Mercader, señor de Buñol.	En March Antoni Bou, òlim Penaroja.

[79] **12 eleixió del bras militar.** Dijous a 9 de març, 1595, se juntà lo bras militar per convocaçió feta per don Joseph Pellicer, sobdelegat de síndich per don Pedro Carroz de Villaragut, lo qual proposà que los jutges de la Real Audiència avien fet certa provisió entre los digüit de la guarda de la costa del present regne y la vila de Castelló de la Plana en coses tocants al nou impòsit de la seda⁹¹, lo qual és expressament contra ls furs del

⁹⁰ Els furs més propers dels quals pot parlar Valleriola són els de les Corts de 1585 a Montsó, editats tres anys més tard (*Furs* 1588). El foli 21, però, no parla d'aquest tema; sí que ho fa, però, el 18, en què es contenen alguns capítols referents a l'avituallament i gabella de la sal. El capítol 125 ordena “que-s guarden a la lletra los furs y actes de corts fets en lo any 1542 sobre lo avituallament y gabella de la sal y les fermances y principal obligats que han de donar los gabellots de dites gabelles”; el 127, per la seua banda, “que si dins quinze dies après de ésser feta requesta de gabellots que tinguen complida provisió de sal no la tindran, puguen los agabellats comprar la sal que hauran menester de qualsevol part del regne o fora de aquell...” (*Furs* 1588: 18r). Potser, el dietarista fa referència a alguna còpia manuscrita o bé hi ha una inexactitud en la seua cita, ja les altres edicions cinccentistes dels furs tampoc no hi coincideixen.

⁹¹ Com ja hem apuntat en l'estudi introductor del present treball, la defensa de la costa dels atacs piràtics fou un dels problemes que marcà el segle XVI valencià i per tant també la vida política del moment. Les Corts de 1552 ja havien votat l'impost de la seda que sufragaria l'elevació de diverses torres al llarg de la costa per tal de previndre les agressions. A la dècada dels anys cinquanta, el virrei, llavors el duc de Maqueda, intentava posar en marxa la construcció de les defenses i publicava les *Ordenanzas de la Guarda Marítima del Reino de Valencia*, per tal de reglamentar i organitzar com havien d'actuar els efectius de vigilància repartits en les nou partides creades de nord a sud. Felip II posà posteriorment a treballar l'enginyer Giovanni Battista Antonelli en un pla de fortificació integral de la costa valenciana, presentat al rei com a *Discurso sobre la fortificación y defensa del Reino de Valencia* (1563) i que les Corts de 1564 deixarien en suspens pel seu elevat cost (Requena Amoraga 1997: 10, García Martínez 1980: 149-164 i García Mas 2015). Més avant, el virrei Vespasiano Gonzaga (1575-1578) enviaria al rei tres cartes escrites l'any 1575 que suposen un altre verdader informe. En aquest, s'exposava com la xarxa defensiva de la costa

present regne. Acordà's de matí, perquè y avia alguna discòrdia en lo estament, de que lo dit subdelegat de síndich fes eleció de un noble y un cavaller, los quals portasen una embaxada de part del dit strenuo bras a don Pere Ferrer, qui al present és regent la lloctinència y capitania general après de la mort de l'il·lustrísimo y excel·lentísimo marqués de Aytona, virrey⁹², etcètera, per a que sa señoria fos servit de manar entretant suspendre y sobreseure en la provisió que la Real Audiència ha fet, etc., fins tant lo estament militar estiga conforme en determinar lo fahedor, y que lo bras fos porrogat per lo dit subdelegat per a, en aver dinat, de tres a 4 hores, per a que quant los elets tornasen la resposta, lo bras determinàs lo fahedor, la qual determinació fonch *verbo* y no ab acte, perquè sols se rebé la porrogació per lo escrivà del dit strenuo bras. Y foren nomenats, *verbo*, per lo dit subdelegat:

Noble

Don Diego Milà de Aragó

Cavaller

En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.

[80] 13 eleció del bras militar. En après dit dia, en aver dinat, enviàrem a saber si estava lo dit lloctinent eo regent la capitania general en casa y a demanar-li hora per a fer nostra embaxada. Sabérem que era anat al guerau⁹³, y axí no tingué efecte dita embaxada, per lo qual y perquè no·s dilatàs lo remey que se avia de donar en lo dit contrafur, se acordà lo stament en fer eleció de sis persones eletes ab lo poder acostumat, e foren nomenats los següents per redolins *more solito*:

era a finals del segle XVI ja una realitat, però que calia, això sí, introduir-hi algunes reformes i, sobretot, dotar-les millor a nivell humà per tal que hi haguera almenys tres els soldats en cada torre. Finalment, Juan de Acuña escriuria el 1585 un altre informe –més descriptiu a nivell humà i paisatgístic– demanat per Felip II (Boira Maiques 2007). Com podem comprendre, la legislació al voltant de les defenses costaneres fou abundant i estaria sempre present en les successives Corts, ja que els atacs no remetrien. L'augment de l'impost de la seda de què parla Valleriola, votat en les de 1585, seria insuficient, com es comentava en un dels capítols de les següents, les de 1604: “la experiència ha mostrat que no obstant les torres, guardes requeridors y atalladors (...) y los demás remeys introduhits y disposts per furs y actes de cort, antichs y particularment los de les últimes corts de l'any 1585, per a provehir y atallar los danys que los moros, corsaris i pirates enemichs de la santa fe (...) no són estades bastants per a atallar dits danys, ans bé se han augmentat, puix los dits corsaris no sols han continuat en robar y saquejar alguns pobles marítims, captivant molt gran número de persones de tots staments y edats, portant aquells a Berberia y altres pobles a hon pateixen miserable servitut...” (ARV, Real Cancelleria, CiE, Processos de Corts, núm. 516 bis, f. 199r). El 1601, el rei, per carta, encara demanava diners al braç militar del regne per tal de finançar aquesta defensa (AGFDV, e.1.5/5, 30), sense massa èxit, però, perquè insistiria vora un any més tard (AGFDV, e.1.5/5, 31).

⁹² Francesc de Montcada i Cardona, I marqués d'Aitona, va morir el 13 de novembre de 1594, “entre nou y deu del matí” (Porcar 2012, I: 54).

⁹³ Es refereix al grau, el port de València i les construccions al seu voltant.

Nobles

Don Pero Maça Lladró,
marqués de Terranova.
Don Bernat Vilarig y Carroz,
señor de Cirat.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
En Luís de Vallebrera.
En Eximén Pérez Joan.

[81] Compra de l'ort de la Zaÿdia eo de la Quintà⁹⁴. Disapte a 11 de mars, 1595, vespra de la *dominica in passione*, Beatriu Dites y de Miedes, relictà de Miquel Miedes, quòndam llaurador, y Andreu Peris, llaurador, curador decretat a la heretat jaçent del dit Miquel Miedes, feren venda de quinze fanecades de terra ab una casa, situades enfront del monestir de Nostra Señora de la Gràcia de Déu, alias de la Zaÿdia, ab acte rebut per Antoni Balançat, notari, en lo dit dia al qual me refir. Pose-u en memòria per a l'esdevenidor. Plàcia a nostre Señor que pues ha tant de temps que yo y dona Costança de Perillós y de Cathalà, muller y señora mia, o avem desijat y en lo dia de güi alcançat sia per a més servir a la divina magestat. Costà'm 983-6-8 de primera compra.⁹⁵

[82] Nota. En la confraria de Sent Jaume.⁹⁶ Pose en memòria com a 26 de juliol, 1591, en lo ajust ordinari que té la loable confraria de nostre señor Déu Jesuchrist y de la sacratíssima Verge Maria y del benaventurat Sent Jaume, avien fet electió de çert notari, en dies passats, per a que aquell fos escrivà perpètu de dita confraria, lo qual és gran dany de aquella per moltes rahons e señaladament per ser inàbil dit escrivà. Mogut yo de aquest çel, diguí a Pere Godes, notari, que ell o proposàs que·s fes elexió de altre escrivà y que de allí en avant no pogués ser sinó triennal dit ofici. No·l volgueren escoltar, vist per mi allò, y que se n'entraven los prior[s] y majordoms a fer la elexió ordinària dels altres oficis y que de açò no·n volien tractar, alçí'm de peus y ab grans crits diguí que era mal fet no votar-se dita proposició per les rahons que nostre Señor fon servit de inspirarme. A la altra y contrària opinió la afavorien dos majordoms, per ser com són procurador lo dit escrivà perpètu, y també la favorien los dos accessors del governador y lo advocat

⁹⁴ La “quintà” –de “quintada” – és, en l'accepció que sembla utilitzar Valleriola, el “tros de terra immediat a una vila o altre nucli de població” (DCVB).

⁹⁵ Aquesta és una de les moltes referències del dietari a l'hort i la casa en la Saïdia que adquirí aquell any, on sembla, per les anotacions posteriors, que va viure llargues temporades.

⁹⁶ Aquesta és una de les anotacions més transparents de tot el dietari. Valleriola es mostra espontani en el relat de la discussió que té lloc a la confraria per l'elecció d'un escrivà, i així es motrarà també la seua llengua, en un dels pocs exemples del dietari del registre més informal i popular.

fiscal y dos jutjes de la Real Audiència y tres o quatre altres llechs, que per ser tan apassionats com se mostraren no·ls nomene ni al notari escrivà per lo que dich de aquell.

Mogueren-se après grans marors y grans discòrdies, perquè encara que nostres contraris eren poch, com los més eren oficials reals y de dita confraria feyen la extorció major que·s pot imaginar. Molts cavallers y altres persones de diferents estaments me ajudaren, encara que a la veritat yo fiu qui més o prengué a punt, mogut solament del çel de aprofitar y millorar la confraria. Y axí y agué moltes altres persones que·m digueren que se me devia fer una estàtua de or per aver estat ocasió, mijansant la divina clemència, en estorbar la prosecució de dit ofici en la dita persona. Finalment, com los contraris eren poderosos, porrogaren dit ajust per al disapte següent e açò fon per veure si·s destorbaria.

Vengut lo disapte, no solament no mudàrem de acort, ans bé molts dels llechs de la contrària opinió e miçer Miquel Mayor, açessor en lo civil del governador, se retractà del vot y dix que era de nostra opinió, perquè dix que en lo dia de senta Anna⁹⁷ la avien enganat. E no solament este, però entraren al peu de 20 confreres més de diferents estaments per a ser del nostre vot e axí vingué a tenir conclusió lo negoci, fent-se deliberació que de allí en avant fos triennial y que jamay se pogués fer deliberació alguna açerca de les eleccions dels oficis de dita confraria si no és en lo dia de senta Anna, per a evitar lo dany que avia causat lo ajust extraordinari que tingueren, en lo qual avien fet uns quants la escrivania perpètua, etc. Y axí volgué nostre Señor reparar-o ab a gran treball meu e acarreant enemistats dels que y contradien, y a mi no se me donà un clau perquè ma intenció no fon llevar-li lo ofici a l'escrivà ni fer-li mala obra, sinó fer servici a nostre Señor y profit a la confraria. Feren elecció de Francés Viziedo, notari molt honrrat encara que jove, y de açí a tres anys, Déu volent, se farà altra elecció.

Pose açò en memòria, no per a que mi me'n vinga ninguna onrra ni per vanidad sinó per a que sia lloat nostre Señor y per a que en lo esdevenidor servixca de exenple per a mi per a que en altres occasions me recorde de esforçar la part més utilosa per al bé comú y no seguir-me per pasions particulars, lo qual totstemp entengch y propose de fer. Y millor si millor poré ajudant-me la divina gràcia perquè sens aquella no poré fer ni efectuar cosa bona. *Soli Deo honor et gloria, amen.*

[83] Insaculació de diputats. A [...] de [...] 1595, los diputats del general del regne de València reberen una lletra de sa magestat data en [...] en la qual envià les persones que

⁹⁷ El dia 26 de juliol.

han de restar insaculades per a poder concórrer als offiçis de la Diputació, y yo vinch lo primer de tots en la llista de cavallers, ab que quant los elets examinadors del bras militar feren les llistes de les persones que enviaren a sa magestat, per a que tornasen los de la dita carta real, no·m posaren a mi lo primer y al tornar de allà la mitat dels que anaven de aquí, com és costum, vinguí yo lo primer de tots, sia a llaor y glòria de Déu.

[84] Nota de l'any 1595. Per curiositat vull fer memòria de les coses que·m succehiren en lo propasat any 1595, per paréxer-me dignes de ponderar y axí les pose en memòria a glòria de Déu. Primo, obrer major del monastir de la Sacratíssima Concepció de la Mare de Déu. Y per no estar lo pare frare Juan Vicent Cathalan, presentat en sacra teologia, en València, per ser com era prior del convent de Predicadors de Sent Matheu, sermonà les festes y divendres en dit monastir mossén Gaspar Escolano, rector de Sent Miquel, gran amich meu⁹⁸.

Ítem, fiu dit any subdelegat de justícia en lo çivil de la present ciutat per lo señor Françés Juan Cathalà, mon oncle, y per ses indisposicions serví yo dit ofici més de güit mesos contínuos fins a que se acabà lo any.

Ítem, majoral de la confraria de Nostra Señora de la Seu.

Ítem, majordom de la confraria de Sent Françés.

Ítem, comprí la Quintà, cosa que yo tant desijava.

Ítem, los ofiçis ordinaris que tinch de administrador de Valleriola, síndich dels señors del comú y curador de don Francisco Figuerola, y altres coses, y president de la Acadèmia dels Nocturnos.

[85] Appòstol auxiliador dels anys 1594 y 1595. Cascun any, dia de sent Maçjà, pose los noms dels sants apòstols en dotse paperets y de aquells, estant ben mesclats, señant-me, en trach u y aquell tinch per auxiliador tot aquell any, al qual cada matí y cada nit, al llevar i al gitar-me, li faig oració y me acomane a ell. Y après de les oracions comunes de prima y completes, dich la sua oració pròpia. Y per a veure per a avant quins sants me

⁹⁸ Efectivament, Gaspar Escolano (València, 1560–1619) fou una de les amistats de Bernat Guillem Català i formà part de la seua Academia de los Nocturnos, amb el pseudònim de *Luz*. En tot cas, més enllà de la seua obra poètica i d'un parell de volums llatins de temàtica religiosa, la seua més gran aportació, per la qual és recordat, foren les conegudes *Décadas de la historia de la insigne y Coronada ciudad y Reyno de Valencia*, en dues parts (1610 i 1611), que el convertiren en un dels grans historiadors de l'època, juntament amb Beuter, Viciano i Diago. En la segona de les *Décadas*, apunta que Valleriola “epilogando en si las buenas prendas y loables inclinaciones de sus passados, en su mocedad y casa sustentó con su diligencia la Academia, llamada de los Nocturnos, que como estrellas resplandecieron en aquellas noches valencianas por muchos años” (Escolano 1611: 531).

han exit per cada un any, o pose per memòria. La primera eleció fonch dia de sent Maçia a 24 de febrer, 1594, y ixqué'm per sort sent Simó appòstol.

En après, a 24 de febrer, 1595, dia de sent Maçia, fiu la mateixa eleció y ixqué'm per sort sent Andreu appòstol.

[86] Diverses eleccions de la confraria de la Mare de Déu de la Seu. Fas memòria ara, per que m par que só anat curt estos anys atrás, per no aver-la feta de les eleccions que han fet en diversos ajusts de ma persona per a diverses coses, y axí per a contar les coses pasades no podia calendariar los actes, però trobant-se axí, per ser veritat, en los llibres dels escrivans de la dita confraria de Nostra Señora de la Seu. En lo capítol general que tinguérem en Pascua de Sent Esperit, en la confraria de Nostra Señora de la Seu, nos donaren a comissió a mossén Pere Lagària, prevere clavari de dita confraria, y a mi, majoral en lo present any 1595, per a que repartíssem per les parròquies tres persones confreres, ço és, un capellà, un cavaller y un çitadà, per a que estos anasen a cobrar los sitis que devien los confreres per a que de açò se poguesen reparar moltes faltes que y avia en dita confraria. Rebé lo acte de la dita nominació Jaume Sans Cotanda, notari, escrivà de dita confraria a [...] de maig, 1595.

En après, en un capítol particular, nos cometeren a mi y a mossén Andreu Cabeça, prevere raçional de dita confraria, una visura de les obres neçessàries que feyen en les cases de la Argenteria, de la administració de Catharina Tibaut, que güi les poseheix dita confraria a [...] de maig, 1595.

[87] Conseller de Nostra Señora de la Seu. 3 vegada. En après, restant conseller per ser exit de majoral, com és costum (y esta fonch la terçera vegada que u só stat), en lo primer capítol ordinari que tinguérem diumenge a 7 de janer, 1596, ensems ab los oficials de l'any present, al canonge Vidal y a mossén Cucó⁹⁹ y a mi ens nomenaren e elegiren per a que fésem inventari dels diners y del demés que y hauria en la caxa que té la confraria en la sacristia de la Seu, ab tres claus. També dit dia cometeren a les mateixes persones per a que responguesen les administracions que y à en dita confraria per a veure les disposicions açerca de la almoyna que s'acostumava repartir entre pobres confreres, y de poch anys ençà no s feya axí. Y prenent yo la mà en dit negoci per lo escrúpol que tenia de que se repartisen les rendes de dits testadors contra la disposició testamentària, y axí,

⁹⁹ El dietari de Porcar també recull l'existència de mossén Cucó, Joan Josep, arxiver de l'església de Sant Martí (Porcar 2012, I: 84).

vist açò com yo deya, del·liberaren en l'altra junta que·s devia tornar a donar les dites almoynes.

En après, diumenge a [...] de febrer, nos juntàrem los officials y concellers de la dita confraria y fiu yo relació de les obres neçessàries que y se han de fer en les cases de les administracions de dita confraria, oÿda la qual, tots unànimes y conformes, deliberaren e determinaren que·s fesen les obres neçessàries, y la execució de açò la cometeren a mossén Pere Lagària, prevere clavari, que fonch ab nosaltres lo any passat, y a mi, per a que ab tot efecte se obràs en dites cases. Y axí, tantost lo dijous après, y escomençaren a posar mà. Plàçia a Déu que açertem a servir-lo, amén.

[88] Embajador de la confraria de Nostra Senyora als jurats de València. Disapte a 17 de febrer, 1596, soterraren en la casa profesa dels pares de la Compañia de Jhesús, a Geroni Honorat Abellà, ciutadà. Y per ser del quitament, lo acompanyaren los jurats, y vent los quals que y avia cadires per als officials ecclesiàstichs y llechs que porten los ciris de la confraria de Nostra Señora de la Seu, intentaren de voler-les llevar. Y en açò y agué moltes consultes de una part a altra, y se vingueren a resoldre los jurats en fer llevar les cadires y, *de facto*, anaren los verguers dels jurats a les dos cadires en què estaven Pere Gostans de Soler, majoral cavaller, y Miquel Juan Casanova, per lo majoral ciutadà, y, dient lo diaca *requiescant in pace*, llevaren dites cadires dits verguers.

De manera que, per esta novetat, se ajustà la dita confraria diumenge a 18 de nit y, tenguts molts col·loquis, se avia fet notable agravi y enantament contra·ls privilegis y autoritat de la molt lloable confraria de Nostra Señora de la Seu y que per següent se avia de defensar nostra justíçia, però que, pues érem persones que representaven religió y los jurats y nosaltros som jermans, que dos persones elegidores après per dit capítol anasen en enbajada als jurats de la present ciutat y·ls representasen lo notable agravi que se'ns avia fet y que yatsia¹⁰⁰ o poguérem per térmens de justíçia remediari aquest tort y enantament, però que attés que tots som de una república y que no es bé y acha cizaña,

¹⁰⁰ L'antiga conjunció adversativa encara es mantenia viva, sobretot en l'àmbit juridicoadministratiu, mostra que la tradició en aquest tipus de papers continuava ininterrompuda. Aquest mot, però, apareixerà al segle següent en les pàgines de Marc Antoni Ortí, *Siglo Quarto de la conquista de Valencia* (València, 1640), com a exemple dels arcaïsmes que encara persistien en el model escrit valencià i que calia llevar per tal d'adaptar la llengua a la modernitat: "Lo que yo procurara en tal cas [en cas d'haver escrit la seua obra en valencià i no en castellà], fóra mostrar que·s pot parlar ab major elegància y cultura que la castellana, desterrant de ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua llemosina. Perquè yo só de parer de que, en estos temps, lo mateix seria, parlant en valencià, dir 'llur', 'jatsia', 'celleshores' y altres vocables antichs, que si, parlant en castellà, diguésem 'maguer', 'yantar', 'fincar', 'de hinojos' y altres" (Ortí 1640: f.3r). Hi ha una transcripció modernitzada del fragment a Pitarch (1972: 51-52).

que de bé a bé coneguesen que no avien proseguit com devien en lo passat y que en lo esdevenidor no fesen semblants novitats y que, si no volien, usariem nosaltros de nostros remeys per a valer-nos d'ells ab nostra justícia. E nomenàrem en enbajadors a mossén [...] Cucó¹⁰¹, prevere, y a mi, Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola, generós.

En après, dimats, a 20 de dit mes e any, anàrem lo dit mossén Cucó y yo ab nostra enbaxada als jurats, que estaven tots ajustats ab racional y síndich, y dos advocats en la sala daurada¹⁰², y en aver explicat nostra enbaxada nos respongué lo jurat en cap dels cavallers ab paraules molt comedides lo que·ns agrayen la germandad de que usàvem y que ells o consultarien ab los demás advocats y que·ns tornarien la resposta.¹⁰³

[89] Exemplar de l'estar en cadires los oficials de Nostra Señora. Fonch tant efecte la nostra enbajada y teníem tanta justícia los confreres de Nostra Senyora de la Seu que a [...] de [...] del dit any, soterrant a dona Dorothea Garcia y de d'Íxer, muller de don Antoni d'Íxer, quòndam, en lo monestir de Pricadors, la dita confraria y acompanyant als engramallats los mateixos jurats, racional y síndich y altres oficials de la sala a miçer Françés Garcia y a son fill, per ser advocat de la sala, ells, dits jurats, se seguieren ab los endolats en los banchs, com acostumen, y los oficials de la confraria se seguieren en cadires, com tenen acostumat, y axí no·n paragué que teníem neçesitat de altra resposta. E volgut fer menció de aquest exemplar perquè si acàs altra vegada volen fer novetat alguna sia de ningun efecte. Y perquè o puguen testificar en lo esdevenidor, faré memòria dels oficials que anaren:

*Eclesiàstichs*¹⁰⁴

Llechs

Pere Gostans de Soler, cavaller majoral.

Y Juan Geroni Casanova, ciutadà, per miçer

¹⁰¹ Valleriola sembla haver deixat el buit en no recordar el nom, per tal d'omplir-lo en un altre moment. Es tracta de Joan Josep Cucó. Vegeu nota al peu de pàgina 99 de la present transcripció.

¹⁰² Es refereix a la sala daurada del palau de la Generalitat, a València. Aquesta sala pren el nom del color daurat del teginat, obra de Genís Llinares. Fou acabada a finals de la dècada dels trenta del segle XVI i tingué, entre d'altres, la funció de sala de reunió extraordinària (Aldana 1995).

¹⁰³ Aquesta disputa entre estaments per tema de protocol no era gens inusual en una època en què la presència en actes públics –cada vegada més fastuosos i habituals– era tota una manifestació de la posició en l'escala social, i qualsevol contingència podia ferir l'honor de segons qui. Ocorria sovint, de fet, i es generaven innumerables conflictes. Altres dels dietaristes del període, Pere Joan Porcar, refereix la picabaralla de juliol de 1618 durant el jurament del virrei, pel lloc que ha d'ocupar cada autoritat: “ans d'eixir de la porta de la Seu hi hagué entre los jurats i lo batle gran escarapella, perquè no li volien dar lloc en lo acompanyament entre·ls dos jurats” (Porcar 2012, I: 488).

¹⁰⁴ El llistat apareix buit.

Vicent Pau Pelliçer, majoral.

[90] Appòstol auxiliador de l'any 1596. Diumenge a 25 de febrer, 1596, dia del señor sent Macià apòstol, me ixqué per sort lo señor sent Matheu appòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y ell me tinga de la sua mà.

[91] Marmesoria de Bertran Viñes. A 30 de janer, 1596, Bertran Viñes, criat de mi señora y mare dona, Francisca Vives de Canemàs y de Cathalà, estava malalt, y venint una nit a estar en algun perill y vent que no tenia testament, yo escriguí de la mia mà la sua darrera voluntat eo testament nuncupatiu, en lo qual dexà per marmesors de la sua ànima al pare presentat frare Joan Viçent Cathalà y de Valleriola, prior de Sent Matheu, mon germà, y a mi. Morí lo endemà, e lo altre y féu tot lo que convenia distribuint en lo seu soterrar segons sa voluntat.

En après, a 19 de març, 1596, vist lo compte que doní al doctor Àlvarez, oydor de causes pies, me féu difinir ab acte rebut per Gaspar Joan Micó, notari, en lo dit dia, registrat en lo llibre de difinicions en dit calendari.

[92] Nativitat y mort de ma filla. Disapte a 29 de juny, dia dels benaventurats apòstols sent Pere y sent Pau, après mig jorn, li prengueren unes dolors a dona Costança de Perillós, ma muller, y confesà en lo oratori ab mossén Miquel Geroni de Aguilar, rector de Sent Llorens. Y anant crexent-li les dolors enviaren per la comare, y entre güit y nou hores de la nit vingué a parir. Y com no era a dies, cridaren a dit rector, que estava dient-li les maitines de Nadal, y yo li portí una canterella de aygua –que yo la avia feta poar per a beure, que tenia set–, y posant-li una poca aygua en la mà, dix lo dit rector: “criatura de Déu, yo·t bateje en nom del Pare, del Fill y del Sperit Sant”, y de allí a mig quart o un quart de hora morí. Sentírem-ho mi señora y ma muller y yo lo que·s pot encarir per ser com era esta la sisena vegada que dona Costança ha mal parit, encara que ya·ns consolàrem algun tant pues fonch batejada. En après, diumenge, a 30 de juny, la portaren a soterrar a la Seu en la capella dels Cathalans, sots invocació de sent Antoni. Acompanyaren lo cos de la Seu vint-y-cinch capellans, y de Sent Llorens, general ab les creus grans. Nostre Señor me done pasçiència, amén.

[93] Marmesoria de mossén Francisco Jordan, mon mestre. A 6 de maig, 1596, mossén Françés Jordan, prevere beneficiat en la Seu de València y en Sent Llorens, mon

mestre¹⁰⁵ y lo que m batejà, féu testament en poder de Jaume Forés, notari, en lo dit dia, y en ell, ab dos reverents preveres beneficiats en la Seu, me féu marmesor de la sua ànima. Lo qual morí dimecres, a 10 de juliol, 1596, dia de la Puríssima Sanch de Jhesuchrist y del benaventurat sent Cristòfol. Fonch soterrat en la Seu en lo vas dels capellans, y les demás coses que ordenà en lo dit testament se van fent y cumplint.

[94] Difinició de dita marmesoria, està en lo testament que s formà y l tenen los hereus. 14 elexió del bras militar quant a la guerra. Dimats, a 23 de juliol, 1596, avent-se porrogat diverses vegades lo bras militar per no aver-se concordat en la manera de fer elets per a les coses que dejús diré, perquè uns volien que dits elets fossen nomenats per lo síndich aconsellat de dos nobles y dos cavallers, altres que fos per eletors y examinadors, y axí vingueren a concordar en un expedient, ço és, que don Joseph Pelliçer, subdelegat de síndich, nomenàs 2 nobles y 2 cavallers per a que estos nomenasen 4 nobles y 4 cavallers, los quals examinasen lo bras, y fet dit examen, que de allí fossen trets los elets per al negoci que s tractava, lo qual era que lo virrey, don Françisco de Sandoval y Rojas, marqués de Dénia, avia enviat al dir bras una enbajada ab don Loís de Calatayú, loctinent de governador, y Juan Baptiste Garçia, loctinent del batle general, dient que una armada de Inglaterra, Escòcia y altres regnes de herejes avien sitiats y pres a Càliz¹⁰⁶, ciutat de la Andaluçia, y que lo turch enviava en son socorro dels infels 200 galeres y que y avia entre moros y lutherans¹⁰⁷ feta lliga contra España, y que pues en altres occasions los tres braços avien acostumat a fer elecció de persones per a que l'aconsellasen, assistint prop de sa persona en les coses de la guerra y fortificació del present regne, que lo dit bras militar fes dita elexió *more solito*, etc.

¹⁰⁵ Vegeu l'annotació núm. 1 de Valleriola.

¹⁰⁶ L'assalt angloholandés a Cadis de 1596 va suposar un colp anímic molt important per als súbdits de Felip II de Castella i també un punt d'inflexió simbòlic en la seua trajectòria imperialista. "El episodio fue percibido en España como una vergüenza nacional y una irreparable humillación, originando una ola de pesimismo y tristeza", com comentava l'historiador Guillermo Céspedes del Castillo (Parker 2010: 923). La monarquia, dessagnada econòmicament en els fronts oberts que mantenia en l'exterior, va fer bancarrota aquell any, que se sumà a la fallida de 1575. Tot allò, doncs, "meant more than the end of northern Castile's financial pre-eminence: it meant also the end of Philip II's imperial dreams" (Elliott [1963] 1977: 283).

¹⁰⁷ Amb "moros y lutherans", Valleriola resumia succintament quins eren percebuts com als dos grans enemics de la contrareformista monarquia hispànica de Felip II: l'imperi Turc i el protestantisme, que tenia en Anglaterra i els Països Baixos la seua materialització bèl·lica més notable. El *Libre de memòries* no refereix aquest saqueig, però sí una temptativa anterior, el 1588, amb una mica més de detall: "vingué Francisco Dragues, cosari anglés e lluterà, ab la seua armada a saquejar la ciutat de Càliz, e no tenint forma de exir ab sa intenció per la repugnància que li fon feta, cremà moltes naus grosses e vaxells chics que estaven en lo port eo bahia de dita ciutat de Calis e se'n portà altres carregats de diverses mercaderies" (Carreres Zacarés 1930-1935: 1002).

Lo bras féu acte de que·s fes elexió de sis nobles y sis cavallers per a dit effecte, com dit número sia molt usat en senblants coses, segons o vérem en tres o quatre exenplars, señaladament en u, fet a petició del duch de Segorp¹⁰⁸, tunch virrey, a 26 de abril, 1562, en la qual elexió fonch elet mon señor y pare, en Guillem Ramon Cathalà, però que après se concordaria en la forma de fer dits helets. Y axí, presehint diverses prorrogacions, com tinch dit desús agué-y més de 80 cavallers en dit ajust, e més perquè en dit acte de poder donen facultat de poder gastar de pecúnies de la Generalitat vint mília lliures, diu dit acte que los tres primers nobles y 3 primers cavallers que ixquesen dels dotse, per sort, exos fosen los que avien de dispondre de dites vint mília lliures y de les demás cantitats que fosen menester per a dit effecte. E foren elets per a dites coses los següents per redolins, com dich:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pedro Vil·larasa.	Mossén Juan Baptiste Julià.
Don Françisco Lançol de Romaní, señor de Gilet.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valeriola. En Nicolau Casalduch, señor de Borriol.
Don Luís de Rocafull, señor de Alfarrasí.	En Gaspar Andreu d'Esplugues, señor de la Pobla.
Don Gaspar Scrivà de Romaní, menor.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Bernat Vilarig, señor de Cirat.	En Eximén Pérez Juan.
Don Enrrich Ferrer.	

[95] 15 elexió del bras militar. Dit dia de dimats a 23 de juliol, 1596, lo dit bras féu elexió de persones per rahó de un pleit que los jurats han mogut contra·ls señors de molins. Y axí, feren elexió dels següents, donant·los lo poder acostumat com en dit acte se contén:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Paulo Çanoguera.	En Jaume Pérez de Istella.
Don Juan Vilaragut, señor de Olocau.	En Juan Aguiló.
Don Miquel Lançol.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

¹⁰⁸ Es refereix a Alfons d'Aragó i de Portugal (Sogorb, 1489–El Puig de Santa Maria, 1563), virrei del regne de València entre 1558 i la seua mort.

[96] **Alistar per orde del virrey.** Dijous a I de agost, 1596, donà orde lo marqués de Dénia, loctinent y capità general del present regne, als oficials reals de la present ciutat per a que, cascú per ses parròquies, allistasen les persones y demés que y à en cada casa per a veure lo número de gent que pot exir de València en cas de neçessitat si per cas, lo que a Déu no plàcia, vénen los enemichs que temem. Y no obstant que don Juan Vives, mon cosí, y yo no som ofiçials reals, nos féu merçé lo dit marqués de donar-nos orde de allistar la parròquia de Sent Llorens. Y axí, la allistí yo perquè don Juan estava de mala gana. Anaren ab mi un alférez y un requeridor de la costa y un porter del governador y un misatge de la cort çivil y altres criats. Allistí dita parròquia prenent lo número de tots los vehins, exceptades les cases de les viudes y dels capellans ni les del Sant Offiçi, y trobí que y avia, entre arcabuços y escopetes de meja y pedreñals, noranta y tres canons y tres mosquets sinse ballestes y altres armes defensives.¹⁰⁹

[97] **16 electió del bras militar.** Dimecres a 14 de agost, 1596, se juntà lo bras militar per a tractar de millorar cert acte y, oйда la proposició del síndich, no y agué lloch de fer lo que dita proposició contenia. Y en après, don Loís Belvís d'Esplugues, señor de Terrateig, representà çerts contrafurs que s'avien fet pochs dies a en sa persona, tenint-la en la presó per deutes civils. Y també don Gaspar de Romaní y Juan Fernandes de Soto y altres representaren que·s feya cert greuge a Rodolfo Barberà demanan-li fiances la justíçia en ocasió que no·s deuen ni poden donar. Per ço lo dit strenuo bras deliberà fos feta embajada al marqués de Dénia, virrey, per dos cavallers del present ajust per a que en aquella representaren al dit virrey que fos servit de manar desagreguar als dits don Lloís y a Rodolfo, per ser axí de rahó y conforme justíçia. E per a fer dita enbaxada fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,
marqués de Terranova.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

Férem dita embajada y obtinguérem tot lo que volia lo bras militar.

¹⁰⁹ Aquesta anotació de Valleriola és un bon testimoni pel que fa a la situació de “pànic” en què vivia el regne, exposat en les seues fronteres marítimes a imminents atacs, però també de la gran quantitat d’armes –i de consegüent violència– que hi havia als carrers, i que en la segona meitat del segle arribaren a ser un problema, fins el punt de forçar els virreis a actuar sense contemplacions. Vegeu pàgines 56 i 57 en la introducció del present treball.

[98] **17 electió del bras militar.** Divendres a 23 de agost, 1596, estant lo bras militar porrogat per a tractar de adobar lo acte que en 23 de juliol proppasat se avia fet acerca de la custòdia y guarda del regne, etc., fo. 23¹¹⁰, se mogué una dificultat acerca de çerta provisió que los diputats avien fet de quatre mil mosquets y sis mil arcabuços per a la casa de les armes. Y axí lo bras, sense rebre'n acte, féu electió de dos nobles y dos cavallers per a dos coses, ço és, per a que vejen de la manera que se a de millorar dit acte sens lesió del bras y també per a que vejen si la dita provisió dels diputats és contrafur, y que sia dit poder *ad referendum* per a que's pugam millor deliberar lo que convé. E fórem nomenats en elets los següents, aconsellant al síndich, don Diego Milà de Aragó, y Juan Fernández de Soto:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,
marqués de Terranova,
Don Juan Sans de Vilaragut,
señor de Olocau.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
En Eximén Pérez Juan.

[99] **18 electió del bras militar.** Dimecres a 11 de setembre, 1596, se juntà lo bras militar per ocasió que don Ramon Sans, doctor de l'Audiència criminal, avia fet una provisió en la qual manava a don Miquel Vallterra, señor de Torres Torres, que en una causa de un vasall seu nomenàs en assessor a u dels doctors del Real Consell de la Audiència criminal. E com asò sia per indirecte llevar-los als señors de llochs sa jurisdichció, lo bras féu eleixió de sis persones del present ajust per a exir *more solito* a aquest greuge e contrafur.

Y també se representà allí que a Françés Lorens Aguilera pretenia lo justícia criminal donar sentència difinitiva, e pretenent-se que lo dit Aguilera seria ciutadà o que goçava de privilegi mi[li]tar¹¹¹ y, sent axí, lo justícia criminal no podria proseguir contra ell, determinà lo bras que fos feta eleixió de sis persones del mateix ajust y que elles mirasen si és axí, com se ha pretés, y sent axí que ixquen a fer la contradicció deguda. Per a totes les quals coses foren nomenats los elets següents:

¹¹⁰ Vegeu l'anotació núm. 94 de Valleriola.

¹¹¹ Claudàtors presents a l'edició de 1929.

Nobles

Don Juan Vilaragut, señor de Olocau.

Don Diego Milà de Aragón.

Don Miquel Lançol de Romaní.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

En Gaspar Pasqual.

En Serafí Miquel.

Dit dia, lo dit bras, tractant de agrair y remunerar a don Luís de Vilanova, señor de Bicorp, la anada y enbaxada que féu per lo bras a sa magestat, en la qual li donà rahó del que fem en son servici guarnint de armes y altres muniçons lo regne, com apar en lo acte que féu lo dit bras en 23 de juliol proppasat. Y donant-li lo pésame del succés de Càliz, ciutat de Castella, en la costa de la mar, la qual fonch saquejada per una flota de naus de inglesos¹¹², etc. Y com lo bras no té facultats de on satisfacer dita enbajada, per a poder tractar de la forma que millor açò es puga fer. Sense fer-ne rebre actes i *notantum verbo*, lo síndich, aconsellat de un noble y un cavaller, féu electió dels següents:

Nobles

Don Diego Milà de Aragón.

Don Juan de Vilaragut,
senyor d'Olocau.*Cavallers*

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

Mossén Dimes Pardo.

[100] **20 eleixió del bras militar.** Dimats, a 19 de nohembre, 1596, estant junt lo bras militar per a tractar de escriure a sa magestat, sia servit de manar que en la vila de Vinaròs no passen avant uns genovesos en fer certs forns que fan per la vora de la mar per a fer bescuits per a les embarcacions. Quant vingué a mi lo vot diguí que·m parexia bé, però que volia tanbé que escrigués lo bras una lletra a sa magestad en la qual li suplicàs fos servit de enviar visita o residència a la casa de la present ciutat, per ço que y à molts abusos y no·s guarden los establiments com convé, y altres coses axí de aquest tenor. No·ls paregué mal est advertiment, però que no s'escrigués a sa magestad *pro nunch*, sinó que·s fes electió de quatre persones del present ajust per a que ab altres quatre elets del bras ecclesiàstich o sens ells fesen enbajada a la casa de la ciutat als jurats, raçional y síndich, per a que remedien totes les coses que per nostra part los serà advertit, y que del que resultaria de dita enbaxada ne fésem relació al dit bras perquè si no·s remediava, lo

¹¹² Vegeu l'annotació núm. 94 de Valleriola.

dit bras fasa la deliberació que més convinga. Per al dit efecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Diego Milà de Aragó.

Don Miquel Lançol de Romaní.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

En Bernat Juan Bou.

En ninguna electió de quantes vegades só estat elet me he folgat més que en esta perquè a més de ser estat yo (*favente Domino*) lo promotor de aquesta determinació, és cas de gran benefici per als abitadors de la present ciutat de València, y lo síndich que güi és, qui·s diu Pere d'Assió, ha tret notables y extraordinaris profits de la bosa comuna, los quals se pogueren escusar. E per moltes altres coses que no fa al cas lo dir-les, e volgut donar esta rahó de mi per a en lo esdevenidor. Sia de tot lloat nostre Señor, amén.

[101] Subdelegació de la veheduria general y de la administració de Cofrentes.

Disapte a 23 de nohembre, 1596, don Juan Vives de Cañamàs, cavaller de la orde y milícia de Calatrava, señor de les baronies de Benifayró y Santa Coloma, cosin germà meu, avent-se'n de anar a la cort de sa magestad, me sobdelegà en lo ofici de vehedor general de la costa¹¹³ del present regne y en la administració de la vall de Cofrentes, que güi té a son càrrech, acte rebut per Batiste Joseph Climent, notari, en lo dit dia. Plàçia nostre Señor que faça lo que dech y rigca a servici de la divina y humana magestad y a utilidad dels

¹¹³ El càrrec de veedor general de la costa està lligat a les transformacions defensives que va patir la línia costanera valenciana durant el segle XVI, que van anar omplint cada vegada més els seus quilòmetres de torres i destacaments permanents. Nascut com a "visitador" i transformat en "veedor general de la costa" en les Corts de 1585, aquest era el representant del virrei i la màxima autoritat en la partida, i tenia encomanada la tasca d'examinar els guàrdies contractats pel requeridor. El veedor, doncs, era l'enllaç entre el virrei –i el rei– i la base defensiva, cosa que permetia, entre d'altres, controlar millor l'aparell defensiu i garantir "la continuidad de la cadena de mando". A més a més, portaven amb ells una còpia del llibre de comptes que utilitzaven els comptadors, per així poder controlar les despeses realitzades en cada partida i la seua justificació. Per tal de combatre la corrupció, els veedors no podien rebre préstecs ni regals. Durant els seus viatges de visita de les torres i destacaments defensius de la costa, els veedors portaven una escolta de ballesters, arbussers o llancers, cosa que intentava garantir la seguretat, però també, en un món tan protocolari, "reproducir a petita escala toda la parafernalia exterior de que hacían alarde los virreyes durante sus visitas, a la costa". Com dèiem, l'ofici canviaria de nom, de "visitador" a "veedor general de la costa" en les Corts de 1585, en què també va ser sol·licitat al rei, per part dels estaments, que el càrrec només poguera ser ocupat per persones naturals del regne amb duració de tres anys i sou de 300 lliures a l'any rebudes en tres pagaments de 100 lliures cadascun (Requena Amoraga 1997: 133-135). Vegeu també Salvador 1974).

súbdivts y cosa pública y ab descàrrech de ma conciència, amén. *Vide* fòlio 27, pàgina 2.ª, disapte a I de febrer 1597, etc. *Vide* fòlio 31, pàgina I.^a, disapte a 29 de nohembre, 1597¹¹⁴.

[102] 21 helexió del bras militar. Diumenge, a 5 de janer, 1597, se juntà lo bras en lo capítol de la Seu de València y fonch representat que la Real Audiència executava al señor de Bicorp per una mort que en u de sos llochs avien fet, per la pena de la premàtica. Y és notable agravi lo que se li fa, y axí fonch deliberat que fos feta eleixió de sis persones del present ajust per a que ab los altres estaments o sense ells, *more solito*, ixquen ab tot lo poder acostumat. E per a dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Miquel Lançol de Romaní.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Paulo Çanoguera.	En Nicolau Casalduch, señor de Borriol.
Don Juan Blanes, señor de Cotes.	En March Antoni Bou òlim Penaroja.

[103] 22 eleixió del bras militar. Dijous, a 20 de febrer, 1597, se juntà lo bras per a fer eleixió de obrer de murs y valls, pro prorogació, y estant junts dix lo síndich y proposà que se avia entés que la Real Audiència rebia çerta informació contra alguns cavallers, sobre lo que avien votat en la última junta que tingué lo bras, y que açò era cosa molt insufrible per ser agravi notable de la llibertat del bras. Y axí fonch deliberat que fos feta eleixió de sis persones del present ajust per a fer-ne enbaxada al doctor Jaume Ferrer¹¹⁵, portantveus de general governador y regent la llochtinència y capitania general per a que reparàs a on no que los dits helets proseguisen lo negoci conforme fur, *more solito*. E per a dit efecte foren nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Vicent Bellví, señor de Bèlgida.	En Pere Gostans de Soler.
Don Antonio de Cardona.	En Pere Luís Almúnia.
Don Paulo Çanoguera.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

¹¹⁴ A l'edició de 1929 s'indica en nota al peu: "Se refieren estas notas a la visita que hizo como vehedor". En la nostra edició, vegeu les anotacions de Valleriola núm. 104, 112 i 124, en què l'autor relata les seues visites cap al nord i cap al sud, de cap a cap del regne de València.

¹¹⁵ Fill de Lluís Ferrer, antic lloctinent de general governador de València, Jaume Ferrer (†1621) fou lloctinent del governador Jeroni Cabanyelles i virrei interí cinc vegades entre 1594 i 1618 (Martí Mestre 1994 I: 253).

Férem nostra enbaxada y manaren rompre les dites informacions y en açò restà lo bras en sa antiga libertat. Dit dia se féu acte de fer obrer de murs y valls y yo fui u dels examinadors y fonch esta la tercera vegada qui n só estat¹¹⁶. Y pose en memòria que ixqué obrer Serafí Joseph Cathalà, señor de Parcent, que me nomenà e elexí, mon cosí. Sia a glòria de Déu.

[104] La paga de la costa, la part de Llevant.¹¹⁷ Disapte lo primer de febrer, 1597, comencí a pagar la costa per la companyia del guerau¹¹⁸. És capità Guillem March, cavaller. Y lo dilluns, a 3, paguí la torre del Guerau¹¹⁹ y la del Puig¹²⁰ y la Barca del Rey¹²¹. Y dimecres, a 5 de febrer, aní a Canet, paguí la companyia. És capità don Jaume de Vilanova. Y les torres del guerau de Morvedre¹²² y la torre del riu de Canet¹²³. Dijous, a 6, aní a dinar a Moncofa y presa reseña de la companyia de Gaspar Vidal, cavaller, paguí les torres de l'Almardà¹²⁴, la de Almenara¹²⁵ y la de Beniesma, que és la de Moncofa¹²⁶.

¹¹⁶ Al marge esquerre en l'edició de 1929: "3 vegada examinador del bras militar".

¹¹⁷ Valleriola, en aquest viatge, il·lustra les defenses marítimes costaneres de finals de segle a les comarques del nord, com farà setmanes després amb les del sud.

¹¹⁸ La protecció nocturna del grau de València incloïa un destacament civil suprimit després de les Corts del 1585 per la seua inutilitat. El capítol en què s'hi fa referència –el CLXXI–, és molt clar: "Que sia del tot llevada la guarda que cascuna nit se solia enviar al grau de València de menestrals y altres particulars del regne", ja que "aquella no és de profit algú y es desacomodar y causar dany als dits vehins" (*Furs* 1588: 23v)

¹¹⁹ El baluard del grau de València, desaparegut actualment, apareix en la relació d'Antonelli de 1563. Hi havia precedents de defensa en la posició almenys des de finals del segle XIII. A principis del segle XVI, la fàbrica de murs e valls decidí la construcció d'un baluard que, quan el visita Valleriola, disposava de dos atalladors que recorrien la costa fins les següents defenses: El Puig, al nord, i la torre Nova de les Salines, al sud (Boira Maiques 2007: 164).

¹²⁰ La torre del Puig pareix en Antonelli (1563) com a torre de Çebolla, per la partida propera, amb dos atalladors. Es conserva encara (Boira Maiques 2007: 162).

¹²¹ Pel que fa a "la barca del rey", no hem trobat cap referència toponímica corresponent a aquesta en la localització en què l'esmenta Valleriola. Boira Maiques (2007) no la cita en el seu estudi. Tot i això, aquesta "barca", com en altres casos arreu del territori, podria referència a un dels ponts de barques que funcionaven a l'època en alguns barrancs o rius, l'única manera de pas a l'altra banda, en no haver-hi cap pont sòlid i fix. Ara bé, aquesta possibilitat s'allunya en no existir actualment a la zona citada cap flux d'aigua que ho demanara. Potser, com a mera hipòtesi, amb "barca", Valleriola feia referència a alguna aplicació de l'acepció de "vas de metall", que conté el *DCVB*, en aquest cas defensiva. Una altra possibilitat és que aquesta "barca" fóra efectivament un vaixell utilitzat per a assegurar la protecció costanera.

¹²² Valleriola fa referència al següent punt de defensa litoral, la torre del Grau de Morvedre, a Sagunt, que apareix en Antonelli. Es conserva (Boira Maiques 2007: 160).

¹²³ La torre del Cap de Canet apareix en Antonelli (1563) i estava situada al costat de l'encontre entre el riu Palància i la mar. De planta hexagonal, no es conserva actualment. Valleriola fa referència, probablement, al següent punt de defensa litoral, la torre del Grau de Morvedre, a Sagunt, que apareix en Antonelli (Boira Maiques 2007: 158).

¹²⁴ Desapareguda actualment, la torre del Mardà o de l'Almardà es trobava entre Canet i Almenara. Apareix referida per Antonelli en la seua relació de 1563 (Boira Maiques 2007: 156).

¹²⁵ Desapareguda. S'alçava probablement al costat d'algun barri mariner i tenia dos atalladors, que recorrien la costa fins a la de la Mardà (Boira Maiques 2007: 154).

¹²⁶ De la torre de Biniesma o de Moncofa (La Plana Baixa), només queden unes ruïnes quasi inidentificables a la vora de la mar. Controlava el riu Belcaire fins l'Estany de Nules (Boira Maiques 2007: 152).

En este lugar hay una iglesia so título de santa Maria Mdalena, hay una imagen d'esta santa, de piedra mármol, y me dixo allí don Christóval Centellas, señor de Nules, que la traxo consigo el Çentellas que traxo la cadena de Marsella¹²⁷. Divendres, a 7, aní a Castelló de la Plana a dinar, a on paguí les torres que estan enans la de Borriana¹²⁸, la del riu de Millàs¹²⁹ y la del Guerau de Castelló¹³⁰, y viu lo monestir de dominicos, que ara escomença. Serà bo. Disapti, a 8, partí de Castelló y pasí per Nostra Señora de Llidó¹³¹, que està prop d'esta vila, viu la image y la pedra davall la qual fonch trobada. És cosa molt devota. Viu en les olles de Benicàssim la torre de sent Julià y de lluny la torre del Colomer y la torre del Barranch¹³². Paguí-les en Oropesa, a on estiguí aquella nit i dormí en la fortalea. És molt bona.

Diumenge, de matí, a 9, en haver pagat a l'alcaid y als demás soldats, aní a una altra torre que està en altra montañeta¹³³, a un tir d'escopeta del castell, y en la iglésia oy misa, que y à un altaret ab tres imàgens de pedra marbre, de nostra Señora, de santa Madalena y de sent Juan Baptiste. En aver oyt misa, aní a la torre de la Sal¹³⁴ y a dinar a

¹²⁷ Aquesta no és la primera aparició del castellà en la redacció del dietari, però sí que la primera en què aquesta llengua es barreja en la redacció, fora del diàleg en estil directe, on havia quedat reduïda en el cas de la conversa amb el rei (vegeu les anotacions de Valleriola núm. 7 i 13). Ara sembla motivada per la conversa amb el senyor de Nules, Cristòfor Centelles, que hauria sigut en castellà, d'ací el "me dixo".

¹²⁸ De planta quadrada, apareix en Antonelli (1563) i es conserva actualment (Boira Maiques 2007: 150).

¹²⁹ Es refereix a la torre del riu Millars o torre d'Almassora (La Plana Alta), desapareguda. Tenia dos guàrdies i dos atalladors que vigilaven la costa fins la torre de Borriana (Boira Maiques 2007: 148).

¹³⁰ Pensada per a defensar el grau de Castelló, aquesta torre, ara desapareguda, apareix en la relació d'Antonelli (1563) com a proposta i en la d'Acuña (1585) com a ja construïda (Boira Maiques 2007: 146).

¹³¹ Es refereix a la basílica de la Mare de Déu del Lledó, als afores de la ciutat de Castelló de la Plana.

¹³² Es pot comprovar la poca distància entre torre i torre, un dels objectius suggerits en l'informe d'Antonelli de 1563: la torre de Sant Julià es troba a una milla nàutica en direcció nord-oest des del conegut torreó de Sant Vicent de Benicàssim (Plana Alta), no esmentat per Valleriola ja que la seua construcció encara no havia sigut finalitzada el 1597; la torre Colomera, torre Talaia o torre del Colomer és una construcció de 1553, situada entre els termes de Bencàssim i Orpesa (Plana Alta), propera a la de Sant Julià i que permetia la connexió visual entre les torres que la precedien i la continuaven; finalment, la torre de la Corda, anomenada també torre del Barranc de la Dona, torre del Barranc, torre de la Mala Dona o torre de la Renegà, és la més propera de les tres a Orpesa. Aquesta darrera apareix citada a les *Ordinacions* de defensa de la costa valenciana del segon duc de Maqueda, de 1554, i de Vespasiano Gonzaga, de 1575 (Olucha Montins 1987). Gaspar Escolano (1611: 598) cita aquestes torres i en fa descripció: "Guardan su torre [la de Sant Vicent] dos soldados a pie, y dos de a cavallo, y desde ella se camina a la San Julián, una legua, y d'esta, a la de las Colomeras, un quarto, donde se cuela en el mar el cabo que llaman de las Colomeras los marineros. De aquí discurre la costa otro quarto de legua, hata la torre del Barranco de la Mala Muger, con asistencia para todas de cinco soldados, y tiene a media legua la punta de Alcocer (...) y la torre de Oropesa, guardada con dos, donde fenece el partido de la guardia marítima". Sobre les torres de defensa de l'època a la costa de les comarques del nord, vegeu l'exhaustiu estudi de Forcada Martí (2007) i sobretot el general del país i ja citat de Boira Maiques (2007).

¹³³ Es refereix a la següent torre cap al nord, la torre del Rei, una imponent fortalesa d'estil renaixentista, llavors amb dos guàrdies armats, una guàrdia extraordinària pagada pel virrei i un sol atallador que recorria el litoral a peu (Boira Maiques 2007: 136).

¹³⁴ Valleriola continua el seu viatge cap al nord fins a una altra torre, la de la Sal, a Cabanes (Plana Alta), defensa d'un barri mariner i protecció del camí cap a la població. Apareix en la relació d'Antonelli de 1563 (Boira Maiques 2007: 134).

Alcalà de Givert, a on paguí dita torre y les de Capicorp¹³⁵ y la de la Serra Alta¹³⁶ y encontinent aní a Paníscola a dormir, y aquella nit paguí les torres de Capdeirra?¹³⁷ y la de l'Almodum¹³⁸.

Dilluns, a 10, en llevar-me, aní a oyr misa a la iglésia y après aní, acompanyant-me los justícia y jurats a tot, al castell. És una fortalea en forma molt bona a on estigué lo papa Luna, Benedicto 13¹³⁹. Y, en aver dinat, me n'aní a Benicarló. És bona vila; no m'apey. A la vesprada, arribàrem a Binaroz, a on pagàrem als atalladors d'estes viles y als soldats de la torre de Sol de Riu¹⁴⁰, que està molt prop del riu de la Sènia, que és lo que dividix los tèrrens del present regne de València y lo prinçipat de Catalunya. De lluny viu lo lloch de Alcanar y el castell de Ulldecona, de Catalunya.

Dimats, de matí, viu la iglésia de Vinaroz. És al modo de la Sent Martí de València. És tan gran poch més o menys, fan-li una torre bellíssima en la matexa església. Y après aní a Nostra Señora de la Font de la Salut¹⁴¹ a oyr misa. Pasàrem per un lloch que's diu lo Mas dels Estellers. Viu del camí la vila de Cervera, que està en una muntanya redona. Viu a Càlig. Dinàrem en Nostra Señora de la Font de la Salut; beguí aigua de la font: és boníssima. Està esta casa molt devota en un fondo y rodada de muntanyes altes, totes fèrtils de romeros y altres herbes. En aver dinat, me n'aní y viu la vila de Traiguera des del camí, y pasí per la Jana –és bon lloch– y aní a dormir a la vila de Sent Matheu. Ospedà'm en lo monestir de Predicadors frare Baltasar Roca, prior.

¹³⁵ La torre de Capicorb (Alcalà de Xivert, Baix Maestrat) és anterior a les generals de la costa executades a partir de 1554 (Forcada Martí 2007: 65) i probablement construïda al voltant de 1550. Apareix en la relació d'Antonelli i es conserva actualment (Boira Maiques 2007: 130).

¹³⁶ La torre de la Serra Alta o de la Serra Grossa d'Irta apareix en la relació d'Antonelli de 1563; en els textos d'Acuña i Escolano és anomenada de Sant Benet. Se situa al cim de la Serra Grossa d'Irta, a cinc-cents metres sobre la mar. En l'informe d'Acuña es justifica la seua situació perquè molts pobles propers “no pueden descubrir la mar, ni las señas que las torres de la costa hazen”. Es conserva actualment (Boira Maiques 2007: 128).

¹³⁷ L'interrogant apareix en l'edició de 1929. La torre a què fa referència és la torre Nova del Cap d'Irta. Apareix per primera vegada referida per Acuña (1585), amb dos atalladors. No es conserva (Boira Maiques 2007: 126).

¹³⁸ També coneguda com a torre Badum o La Torra, apareix ja en la relació d'Antonelli de 1563. Es troba en un emplaçament imponent, a 55 metres d'alçada sobre un penya-segat a la serra d'Irta, entre Peníscola i el cap d'Irta (Forcada Martí 2007: 53-55). Tenia tres guàrdies armats amb arcabucs; un soldat de Peníscola feia diàriament els cinc quilòmetres entre aquesta població i la torre (Boira Maiques 2007: 124).

¹³⁹ Pere Martines de Lluna (Illueca, 1328–Peníscola, 1423), més conegut com el Papa Luna, Benet XIII prengué aquest nom durant el seu episcopat a Avinyó, en el conegut com a cisma d'Occident, en què l'Església comptà amb dos i fins i tot tres autoproclamats papes fins el Concili de Costança (1417), en què s'establí novament un de sol.

¹⁴⁰ La Torre del Sol del Riu (Vinaròs, Baix Maestrat), probablement d'origen medieval, en estar situada en lloc de frontera, com bé comenta Valleriola (Forcada Martí 2007: 40). A hores d'ara desapareguda, probablement assolada per l'acció de la mar després de 1763 (Boira Maiques 2007: 122).

¹⁴¹ Es tracta del Reial Santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut de Traiguera (Baix Maestrat).

Sopí, dormí y diní lo endemà, fent-o molt bé ab mi. Viu en dit monestir les obres que mon germà, esent prior, féu, que són la porteria y la porta de aquella, y lo arch en entrant y cobrir lo claustro –dich la una part– y reparar lo refector y fer-i trona per a llegir quant dinen, que no la y avia. Dexà 10 liures per a que les carregasen per a renda perpètua per a fer una festa cada any el lo dia de sent Viçent Ferrer. Y Ilustrà¹⁴² molt aquella casa perquè a més de açò dexà altra tanta fusta obrada per a cobrir altra part del claustro y dexà sembrades de forment y ordi totes les terres del convent fins al claustro y lo primer pati. Y dexà dita casa molt desempeñada de com la trobà, en dos anys y 2 mesos que fon prior, y fera molt més sinó que renuncià a dit priorat per no tenir càrrech. Viu la iglésia de la vila. És bona. Y lo altar major de l'apòstol y evangeliste sent Matheu, tot de maçoneria: és lo millor que y deu aver. En gran part folguí'm molt e senyaladament per ser enguany lo meu auxiliador –dich lo que m'ixqué per sort lo dia de sent Maçia de l'any proppasat.

Dimecres, a 12 de febrer, partí de Sent Matheu y vinguí a La Salçadella. És prou bon lloch, y pasí per Les Coves¹⁴³ y vinguí a dormir a Cabanes. És bona vila: la iglésia és tota de pedra picada sots invocació de sent Juan Baptiste.

Dijous llarder¹⁴⁴, a 13 de febrer, partí de Cabanes, pasí per La Pobleta y per Borriol y aní a dinar a Vila-real. Y en aver dinat, aní a dormir a la vila de Nul·les dels Çentelles. Folguí'm de veure les armes en les portes de la vila: és la més ben murada vila d'esta part del regne.

Divendres, a 14, partí de Nul·les, pasí per Chilches y per La Llosa y aní a oyr missa y dinar a la vila de Almenara. La iglésia és molt gica per a ser de vila. Y, en aver oyt missa, aní al monestir de Predicadors; és giquet y replegadet. En aver dinat, pasí per Morvedre y dreta via per los llochs que estan en lo camí. Sense reparar, arribí a València, mich quart de ora ans de la oració, ab salud, gràcies a nostre Señor.

[105] Sant auxiliador de l'any 1591. Dilluns, a 24 de febrer, 1597, dia del señor sent Maçia apòstol, me ixqué per sort lo mateix señor sent Macià en auxiliador per tot un any. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén.

¹⁴² L'edició de 1929 transcriu "illustra", entenent el verb "il·lustrar"; nosaltres, en canvi, hem entès que el sentit del text és el de "il·lustrat" de "il·lustrar", donar llustre.

¹⁴³ El municipi de les Coves de Vinromà (Plana Alta).

¹⁴⁴ El dijous llarder o dijous gras és el dijous abans de quaresma.

[106] **23 eleixió del bras militar.** Dimarts, a 6 de maig, 1597, se juntà lo bras en lo estudi daurat de la Diputació per a tractar de que lo doctor Geroni Navarro, de la Audiència criminal, avia donat en Oriola a un cavaller sentència de mort, lo qual és contra fur per ço que se han de donar dites sentències ab lo regent la Cancelleria y lo advocat fiscal y·ls demás oydors de la Real Audiència. Y axí com a contrafur se deliberà que·s fesen elets, *more solito*, etc., lo desús escrits.

[107] **Dotació de les retories.** E tanbé, dit dia, se tractà de fer posar en execució lo que parla de les tres mília lliures que cascun any lo arquebisbe deposita en la Taula de València per a que s'ajen de esmerçar. Y perquè ha vengut un canonge de Cuenca, ab comisió apostòlica, a fer çerts manaments als barons que tenen terç delme per a que paguen certes quantitats per a la fàbrica de les iglésies de sos llochs y instrucció dels moriscos y ornaments¹⁴⁵ y altres coses, tot lo qual se ha de fer, segons lo fur de les últimes Corts, de estes 3000 lliures¹⁴⁶, esmerçant-les, que des de l'any 1585 ençà, que foren les Corts pasa de 12 anys ab los interessos, y ha pus de güitanta mília lliures resagades y y à pasta per a tot, per al qual efecte se feren helets, *more solito*, donant-los lo poder acostumat, e foren nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Nofre Escrivà, señor de Argelita.	En Francés Casalduch òlim Asió,
Don Bernat Vilarig de Carroz.	señor de Borriol.
señor de Çirat.	En Francés Viçent Artés.
Don Diego Milà de Aragó.	En Bernat Guillem Cathalà y Valeriola.

¹⁴⁵ En l'edició de 1929: "oynaments".

¹⁴⁶ El cas de la polèmica al voltant de les dotacions de les rectories de moriscos ha sigut rescatat i sintetitzat perfectament per Muñoz (2005: 131): "en 1572 es va determinar la creació de 129 rectories per a la instrucció de moriscos, amb una dotació cascuna d'elles de 100 lliures anuals. Setanta-quatre d'aquestes rectories ja estaven dotades sense que fos necessària la contribució dels estaments, mentre que a altres 55 encara els mancava dotació. El problema era que en 1585, i havent prou diners a la Taula per a fer-se les dotacions (90.000 lliures anuals procedents de les 3000 anuals que l'arquebisbe hi dipositava en nom dels estaments), va suplicar-se, i fou acceptat pel rei Felip II al capítol 78 de les Corts de 1585, que aquesta quantitat es carregàs a cens i se'n consignàs la renda als rectors de les esmentades rectories, una fórmula mitjançant la qual s'aconseguiria la desitjada dotació. Malgrat açò, 60.000 lliures de les 90.000 foren utilitzades (sembla que per Felip III) per a uns altres menesters. I per instància realitzada pel rei davant el nunci i comissari apostòlic, els estaments van ser obligats a dotar dels seus béns les esmentades rectories, cosa que suposava un greu perjudici per als estaments, a més d'un[a] transgressió als furs jurats en la successió". Aquesta, doncs, era la situació en el moment de la nota de Valleriola, centrada en el seu nomenament precisament per a tractar la qüestió. Tot i això, però, aquesta s'allargaria. Per a la continuació del conflicte, vegeu les anotacions núm. 116 i 193 de Valleriola.

[108] 4 vegada examinador en lo bras. A 24 de juliol, dijous, se juntà lo bras per ocasió que avent exit síndich don Joseph Pelliçer y estar enbaxador del present regne en Madrid, a on està la cort de sa magestad, per no aver sobdelegat en lo interin se fes eleixió de síndich¹⁴⁷ y perquè no y agués discòrdia en la manera de nomenar-lo, diguí yo a tot lo bras que fosen trets sis nobles e cavallers y que estos nomenasen altres sis, los quals examinasen lo bras y fesen eleixió de síndich. Y yo fui nomenat per Maximiliano Çerdà, entre altres, y fins allí dins, en lo segon estudi daurat de la Diputació, nos concertàrem de posar-ne uns quants en redolí y fonch elet per sort don Paulo Çanoguera.

[109] Elet de la confraria de Sent Jaume o conseller, 2 eleccions. Disapte, a 26 de juliol, 1597, en lo capítol general que·s té cascun any en la loable confraria de Sent Jaume per a fer eleixió de majordoms, fui yo elet en conseller per a la present eleixió, *verbo*, com se acostumava. Y en après, avent-me asolat de majordom, ab acte rebut per lo escrivà de dita confraria, fui yo elet en conseller ab altres per a l'any següent y per a la primera eleixió faedora de ofiçials lo any que ve tal dia com güi. Folguí'm yo, que ya me avia asolat, que ixqués per sa sort Simó Tadeu Peres, notari, en síndich de dita confraria, per ser mon procurador y aver-lo yo posat en redolí y perquè ell o mereix. Sia a servici de Déu.

[110] Alcaydia y batlia de Ademuz. Pose en memòria com en lo mes de agost de l'any 1597, Íñigo Iváñez de Santa Cruz, secretari del marqués de Dénia, virrey qui al present és de aquest regne, me pregà de part de sa señoria que, per quant per mort de don Llorens de Herèdia vacava la alcaydia del castell de Ademuz y la batlia de sa vila, y volia fer bona obra a dona Rafaela de Herèdia, sa germana, y per ser dona no·s podien posar en son cap estos ofiçis, que, confiant de ma bondat etc., acceptàs estos ofiçis d'esta forma que, mentres vixqués dita señora, lo sou y salari fos per a ella y morta ella, seria per a mi. Yo consultí açò ab alguns amichs si m'estava bé y si per ser ofiçis reals inpedien lo poder y concórrer a diputat del General, que só dels insaculats, e digueren-me que no a les dos coses y axí no u acceptí, donant çertes escuses, y après o donaren d'esta manera a don Àlvaro de Castellví, cavaller de la orde de Montesa.

[111] Capità dels batallons o milícia efectiva de aquest regne. Pose tanbé en memòria com diumenge, a 12 de octubre, don Gaspar Mercader, señor de la baronia de Buñol,

¹⁴⁷ En l'edició de 1929, anotació al marge esquerre: "Per a síndich".

vingué aquí a la Quintà a parlar-me de part del marquès de Dénia, virrey de València, dient que sa señoria, entre los deu capitans que avia nomenat per al seu terz, era yo lo u, que me pregava de part d'ells dos que n'volgués acceptar. Yo escomençí a escusar-me per indirectes y replicant-me ell que, de sexanta cavallers que dit señor virrey avia nomenat per a capitans, tots o avien acceptat, que li fes plaher de acceptar-o yo. Clarament li diguí que no podia, donant excusa de que me n'avia de anar fora València y axí m'escapí de açò, que après comunicant-ho ab moltíssims cavallers e altres persones me digueren tots unànimes y conformes que no m'estava bé y que yo u avia açertat en no acceptar-o, perquè era poc per a ma calitat y condició, etc.

[112] La paga de la costa la part de Ponent. Disapte, a 29 de nohenbre, 1597, partí des de la Quintà per a pagar la costa. Arribí aquella vesprada a la vila de Cullera, que per no poder-se anar vora mar, per estar la gola de la Albufera uberta, aní per lo camí real y pasí per Alfafar, Maçanaça, Cataroja, Sollana, Sueca. Arribí tart a la vila de Cullera, y lo dumenge, en aver oyt misa en lo altar de nostra Señora de la iglésia, que és gran y bona, sots invocació dels dos Juans¹⁴⁸, paguí les torres: la de les Salines¹⁴⁹, la de la Gola de la Albufera¹⁵⁰, la del Cap de Cullera¹⁵¹, la de la Gola del riu Júcar¹⁵² y la de Valldigna¹⁵³.

¹⁴⁸ Es refereix a sant Joan Baptista i sant Joan Evangelista.

¹⁴⁹ Com en el cas de les torres del nord, el la línia de la costa cap al sud comptava amb les mateixes defenses, col·locades a poca distància. Per a les fortificacions de la comarca de la Ribera, especialment les situades prop de Cullera, vegeu Pardo Molero (2002: 195-212) i Giner i Pereperes (2002: 213-230). La torre de les Salines, prèvia, en direcció sud, a la de la Gola de l'Albufera (l'Horta Sud), és així coneguda per l'antiga existència d'unes salines en aquest llac litoral proper a la ciutat de València (Roselló i Verger 1997). En època de Valleriola, tenia dos guàrdies i dos atalladors que recorrien la costa en direcció sud. Apareix per primera vegada en la relació d'Acuña (1585) i a hores d'ara no es conserva (Boira Maiques 2007: 166).

¹⁵⁰ Desapareguda ja, la torre de la Gola de l'Albufera dominava l'única –llavors– obertura d'aquesta a la mar, la situada en el Perelló (Horta Sud). Apareix en la relació de 1563 d'Antonelli (Boira Maiques 2007: 168)

¹⁵¹ Anotada per Antonelli (1563) i ja desapareguda, la torre del Cap de Cullera permetia la visió nord-sud que el castell de la vila no posseïa (Boira Maiques 2007: 170).

¹⁵² Encara en peu, la torre de la Gola del Xúquer apareix en la relació d'Acuña de 1585 i dominava l'encontre entre el riu i la mar. Exercia també de punt de control per tal d'evitar la fugida de població morisca cap al nord d'Àfrica (Boira Maiques 2007: 172).

¹⁵³ La torre de la Vall, encara en peu, fou esmentada per Antonelli com a torre de la Vall de l'Alfòndec. Protegia Tavernes de la Valldigna (La Safor) i evitava la fugida de població morisca (Boira Maiques 2007: 174).

Dilluns, lo primer de dehenbre, 97, partí per a Oliva, a on paguí la companyia de don Carlos de Borja¹⁵⁴ y les torres del Guerau de Gandia¹⁵⁵ y la de Piles¹⁵⁶. Estiguí tot este dia y pasegi'm per la vila: és molt bona. Viu lo castell y casa dels comptes¹⁵⁷, folguí'm de veure tants escuts y armes de Centelles per descendir yo de tres señores Centelles¹⁵⁸. Lo endemà de matí aní a oir misa a la iglésia major, que és sots invocació de nostra Señora; és molt gica; y à al cap de l'altar una tunba cuberta de vellut carmesí ab una aspa de brocat.

Dimats, a 2 de dehenbre, aní a Dénia y paguí les torres del Palmar¹⁵⁹ y la de l'Arenal¹⁶⁰. Viu la iglésia major: és bona, sots invocació de nostra señora. Y viu lo castell: és bo, pareix-se tant quant ab lo de Paníscola. Lo endemà oý misa en Sent Antoni de Pàdua¹⁶¹, monestir de recolets: és molt bonito.

Dimecres, a 3 de dehenbre, aní a Xàbea, a on paguí les torres de Sent Antoni, de la Mezquita, lo castell de Sent Martí, de Cap Prim, la del Descubridor, la Cala de la Bravea y la Cala de Lebeig¹⁶². Lo endemà oý misa en la iglésia, sots invocació de sent Bertomeu; és molt gran, de pedra picada y molt forta.

¹⁵⁴ Es tracta de Carles de Borja-Llançol de Romaní, dels Borja-Llançol de Romaní senyors de Villalonga (vegeu Esquerdo 2001, II: 164-165 i Soler 2013b). Carles fou primogènit de la nissaga i capità de la guàrdia del duc de Gandia. D'una altra banda, era capità d'una de les dues companyies de la cavalleria de la Guarda de la Mar del regne de València, dedicada a la vigilància de la costa contra els pirates. Cal no confondre aquest Carles amb Francesc Carles de Borja-Centelles i Fernández de Velasco (1573-1632), VII duc de Gandia, IV marquès de Llombai i VII comte d'Oliva, qui arribaria a ser virrei i capità general de Sardenya (1611-1617), membre del Consell d'Estat i president del Consell d'Aragó.

¹⁵⁵ Desapareguda. Apareix a Antonelli i protegia el grau de Gandia però també evitava l'avituallament d'aigua en el riu d'Alcoi pels berberiscos. El 1585 tenia quatre atalladors a cavall que recorrien la costa al nord i al sud (Boira Maiques 2007: 176).

¹⁵⁶ Encara en peu, la torre de Piles (La Safor) apareix com a proposada en la relació d'Antonelli i ja feta en la d'Acuña del 1585. Controlava les platges de Gandia, Bellreguard i Oliva, on el duc de Maqueda, ja havia alertat el 1555, com a virrei, de la presència de barques morisques (Boira Maiques 2007: 178).

¹⁵⁷ El quasi totalment desaparegut palau dels Centelles d'Oliva –conegut també com a palau comtal d'Oliva o dels comtes d'Oliva– és actualment, tanmateix, un monument declarat Bé d'Interès Cultural. Es tractava d'un edifici de transició del gòtic al Renaixement, edificat entre els segles XV i principis del XVI, finalitzat totalment amb Francesc Centelles, III comte d'Oliva. A hores d'ara, i després d'una història de deteriorament progressiu, algunes de les peces de la seua decoració renaixentista es troben a la Hispanic Society de Nova York (Esteve i Blay & Muller & Mestre Pons 1997).

¹⁵⁸ Efectivament, el llinatge Català entronca en certs moments dels segles XIV i XV amb els Centelles, com el 1413 amb el matrimoni de Joana de Centelles i Bernat Guillem Català i Sanz (†1432), dels quals seria fill Joan Guillem Català i Centelles (†1470), pare aquest de Bernat Guillem Català de Valleriola i Valleriola († 1514), rebesavi del nostre Bernat Guillem (Català de Valeriola 1929: LVI i ss.).

¹⁵⁹ Apareix a Antonelli, i és també coneguda com a torre Almadrava o del Palmar (1552-1553). Se situava al costat del riu Girona i ha patit una reconstrucció "discutible" (Boira Maiques 2007: 180).

¹⁶⁰ Es tracta de la coneguda torre del Gerro o de l'Aigua Dolça –així l'anomena Antonelli–, que domina els penya-segats entre Dénia i Xàbia (La Marina Alta), a cent metres sobre el nivell de la mar (Boira Maiques 2007: 100).

¹⁶¹ Es tracta del convent de Sant Antoni de Pàdua, un conjunt arquitectònic franciscà completat entre el segle XVI i el XVII, que patiria posteriorment greus danys en la Guerra de Successió (1701-1715).

¹⁶² Valleriola continua cap al sud i apunta les torres en el seu camí des de Dénia a Xàbia i més al sud. La torre de Sant Antoni se situava prop d'on actualment hi ha el far, al cap de Sant Antoni, d'ací el nom.

Dijous, a 4 de dehenbre, 1597, arribí a Calp y paguí les torres del port de Morayra¹⁶³, la peña de Alifach –esta peña és molt alta, més que lo Micalet, y grossa com ell tres o quatre vegades, pareix de lluny ysla¹⁶⁴. Lo endemà oý misa en la iglésia, sots invocació de nostra señora; és bonita y proporcionada ab lo poble.

Divendres, a 5 de dehenbre, aní al castell y fortalea de Altea: és bona, pasejí-la tota, és fort. Paguí les torres de la Galera, Cab Negret, de la Bombarda, de les Caletes¹⁶⁵ –estes dos torres estan en les peñes de l’Albir y los moros los diuen Peñas de Oro, per lo que cativan cada dia, tant com açò que enguany an cativat tres soldats–. Oý misa lo dia següent en la capella de Nostra Señora, que està en la fortalea.

Disapte, a 6 de dehenbre, arribí a Vil·la Joyosa y paguí la compañía de don Carlos de Castellví y les torres del castell de Benidorm, de l’Aguiló¹⁶⁶, de Giratley¹⁶⁷. Estiguí lo diumenge y lo dilluns, oý estos dos dies misa en la iglésia, so invocación de Nostra Señora; es arto grande¹⁶⁸.

Dilluns, a 8, dia de la Concepció de Nostra Señora, partí per a Alacant, y a una llegua d’esta ciutat trobí un monestir de monges francisques so invocació de la Verònica¹⁶⁹. És una una yglésia molt devota. Mostraren-me la Verònica, que diuen és una de les tres que nostre Señor dexà estanpades lo dia de sa pasió en el lienço. Y después me

La de la Mesquita no apareix referida a la relació de Boira Maiques (2007). La del Cap Prim és també coneguda com a torre de Portixol, per la seua proximitat a la petita illa d’aquest nom. Com l’anterior, la torre del Descubridor, coneguda també com a torre Punta de l’Ambolo, per la seua localització al costat de la cala, és esmentada per Antonelli (1563) i es troba molt malmesa; controlava la secció litoral entre el cap de la Nau i Moraira. La torre de la Cala de la Bravea de què parla Valleriola és molt probablement la de la Cala Branca o Cala Granadella. No hem trobat referències a cap torre en la Cala Llebeig, però sí que hi havia soldats destacats durant les hores de llum (Boira Maiques 2007: 184-190).

¹⁶³ Probablement es refereix a la torre del Cap de Moraira, que apareix en Antonelli (1563), encara en peu (Boira Maiques 2007: 191).

¹⁶⁴ El que provoca la descripció meravellada de Valleriola és el Penyal d’Ifac (Calp, Marina Alta).

¹⁶⁵ En el seu viatge cap al sud, visita ara les torres que envolten la vila d’Altea fins Benidorm, llevat la del Mascarat, llavors encara no construïda. La torre de la Galera, entre Calp i Altea, desapareguda, és esmentada per Antonelli. La del Cap Negret, desapareguda també per la construcció a sobre d’un xalet, protegia l’entrada i l’eixida del riu Algar, al costat d’Altea, i apareix en la relació d’Acuña (1585) com a *proposada*, i per tant construïda abans l’arribada de Valleriola. La torre de la Bombarda, a l’Alfàs del Pi, es conserva parcialment, controlava la badia d’Altea i era referida per Antonelli. Finalment, la torre de les Caletes, a la Serra Gelada, al terme de Benidorm, apareix en Antonelli i se’n conserva només la base; les caletes que protegia havien estat punt de desembarcament de pirates (Boira i Maiques 2007: 192-201).

¹⁶⁶ La torre d’Aguiló, a la Vila Joiosa, apareix a Antonelli i encara es conserva (Boira i Maiques 2007: 202).

¹⁶⁷ La torre de Giralei o Giraleix, encara en peu i referida per Antonelli, protegia l’entrada a la cala del Xarco, utilitzada per pirates (Boira i Maiques 2007: 204).

¹⁶⁸ Aquest és el primer canvi al castellà sense justificació aparent, en no emmarcar-se en cap context referit de diàleg en castellà.

¹⁶⁹ Es tracta del monestir de la Santa Faç. Com comentarà Valleriola tot seguit, el més preuat del lloc és la seua relíquia, un dels plecs del drap amb el qual una dona va netejar la cara a Jesucrist quan es dirigia al Calvari. Aquesta és la “Verònica” que esmenta tot seguit.

fui a Alicante, donde pagué las torres¹⁷⁰ de Aygües¹⁷¹, de la Illeta¹⁷², del Cap de la Alcodrà¹⁷³ y la de l'Aygua Amarga¹⁷⁴. Estiguí en esta ciutat fins al dimecres. Viu la iglésia de Sent Nicolau: és bona, roda's la capella major com la Seu de València. Viu la iglésia de Senta Maria: és bona, però no tan gran com Sent Nicolau. Viu lo Roser, monestir de dominicos: és molt giquet, ara escomença a obrar-se.

Dimecres, a 10 de dehenbre, arribí al castell de Senta Pola. És un castellet quadrat; y à 22 cases alrededor, les quals fan muralla; és fort y bo. Viu lo moll que ha fet lo duch de Maqueda estant mon germà en sa companyia. L'endemà oý misa en la iglésia; és de Nostra Señora, molt bonita. Paguí les torres del Carabací¹⁷⁵, de la Talayola¹⁷⁶, de les Caletes de Èlig¹⁷⁷ y la del Pinet¹⁷⁸, que està prop de la albufera de Èlig.

Dijous, a 11 de dehenbre, 1597, arribí a Guardamar. És un lloch prou fort, té les portes del lloch de ferro maçís. Paguí les torres de Cap Server¹⁷⁹, Torrevella¹⁸⁰, Cap Roig¹⁸¹ y la Foradada¹⁸², que és la darrera torre del regne. Lo dia següent, oý misa en la iglésia de Sent Jaume major y, oýda, me'n torní devés València.

¹⁷⁰ Aquest, novament, és un canvi de llengua aparentment injustificat.

¹⁷¹ La torre del Riu d'Aigües, a El Campello, apareix en Antonelli i encara es conserva; l'enginyer italià referia que aquesta evitava l'abastiment d'aigua pels corsaris en el riu d'Aigües (Boira i Maiques 2007: 206).

¹⁷² Referida per Antonelli per a protegir la platja d'El Campello i l'entrada a l'horta d'Alacant, es conserva actualment, ben restaurada. Acuña (1585) assegurava que donava refugi als pescadors "que pescan por allí, que ay buena pesquería y tienen allí junto sus barcas porque algunas vezes los corsarios se las llevan" (Boira i Maiques 2007: 208).

¹⁷³ La torre del Cap de l'Alcodrà és referida per Antonelli per tal de protegir les aigües entre Alacant i Benimagrell. No es conserva (Boira i Maiques 2007: 210).

¹⁷⁴ La torre de l'Aigua Amarga vigilava la costa entre el Cap de l'Alcodrà i Santa Pola. Ja apareix a la relació d'Antonelli però a hores d'ara només hi ha les restes en el que probablement fou el seu emplaçament (Boira i Maiques 2007: 212).

¹⁷⁵ La torre del Carabací, en el cap entre Alacant i Santa Pola, apareix en la relació d'Antonelli (1563) però actualment no es conserva, probablement esborrada per la urbanització de la costa. Tenia dos arcabucers i un atallador en temps de Valleriola (Boira i Maiques 2007: 214).

¹⁷⁶ Amb dos arcabucers, la torre Talaiola protegia el port de Santa Pola. Apareix a la relació d'Antonelli i es conserva acutualment, al costat del far modern de la localitat (Boira i Maiques 2007: 216).

¹⁷⁷ Protegia, com el seu nom indica, les cales que situen prop de la talaia. Posteriorment seria coneguda com a "torre de las Escaleritas" per traducció defectuosa. Apareix en Antonelli i es conserva encara (Boira i Maiques 2007: 218).

¹⁷⁸ La torre del Pinet, de la qual només en queden restes, era ja referida per Antonelli (1563), per a protegir el litoral immediat (Boira i Maiques 2007: 220).

¹⁷⁹ La torre del Cap Cerver referida per Antonelli, qui recomanava dotar-la d'artilleria, i encara en peu, intentava evitar el desembarcament de berberiscos en el litoral meridional (Boira i Maiques 2007: 222).

¹⁸⁰ La torre Vella de les Salines, esmentada per Antonelli com a "torre Vieja del Cabro Çerbera o de la Albufera" no es conserva. El seu nom indica, però, la seua antiga ubicació, al costat de la població que protegia (Boira i Maiques 2007: 226).

¹⁸¹ La torre del Cap Roig, a Oriola, disposava de dos atalladors i apareix a la relació d'Antonelli. Es conserva actualment (Boira i Maiques 2007: 228).

¹⁸² Valleriola, després de la seua exhaustiva anotació –no deixa cap torre per anotar– arriba fins a l'última defensa martítima del regne pel sud, la torre de la Foradada. Antonelli la refereix com a proposada,

Divendres, a 12 de dehembre, arribí a Èlig o Elche, vila del duch de Maqueda. És bona y no té aygua dolça sinó la que cau del çel, que la guarden en cisternes, però de la salada, n'í a molta en gran abundància, ab ella reguen les terres. Estiguí en la iglésia major, a on oý misa disapte dia de senta Lúcia –és molt bona, sots invocació de nostra Señora. Aní a visitar lo monestir de Senta Lúcia¹⁸³, de frares mercenaris. És molt bonito y lo claustro és millor que'l de açí de València.

Disapte, a 13, en aver oýt misa, partí per a Agost. És un roïn lloch. Dinàrem en lo ostal lo que avíem portat de Èlig y, après dinar, anàrem a dormir a la venta de Tibi, a on tinguérem molt mal recapte y dormírem vestits.

Diumenge, a 14 de dehembre, vinguérem a oyr misa a Ibi. És una vila no molt gran, y la iglésia és molt gica y roïn; ara en obren altra. La vella és sots invocació de la Transfiguració de nostre Señor. En aver dinat, nos ne anàrem y pasí per la vila de Alcoy. És molt bona, viu-la de paso, y arribí a dormir a Coçentayna. És molt bona vila, no·m detenguí sinó que tantost de bon matí partí per a Xàtiva y viu des del camí a Albayda. Diní en Montaverner y viu a Alfarrasí y a Bellús.

Dilluns, a 15 de dehembre, 97, arribí a Xàtiva, aní a visitar a sor Pura Llosa y sor Vives, y tantost de bon matí partí, passí per Genovés y la Pobla Llarga del meu bon amich, Francés d'Esplugues¹⁸⁴, y pasí per Carcaxent y vinguí a dinar a Alçira. Era tart, viu açí al dit señor de la Pobla y a la señora dona Catalina Guerau y d'Esplugues. Estiguí en la iglésia; és molt bona, so invocació de senta Catherina màrtir. En aver dinat, me n'aní, pasí per Algemesí y Cotes y vinguí a dormir a Almuçafes, que per los fanchs no poguí pasar més avant y axí em restí güi dimats, a 16 de dehembre, a dormir en dit lloch.

Dimecres, a 17 de dehenbre, 1597, de bon matí, partí de Almuçafes, pasí per Silla, Catarroja, Maçanaça y Alfafar, arribí a València y a ma casa la Quintà entre les nou y deu hores ans mig jorn. Ya avien alçat a nostre Señor. Arribí ab salud, gràcies a nostre Señor.

per tant fou construïda després del 1563 i abans de l'arribada del dietarista. Es conserva encara (Boira i Maiques 2007: 230).

¹⁸³ Es refereix al convent de Santa Llúcia d'Elx, a l'actual plaça de la Mercè de la ciutat. De façana renaixentista i llavors, com diu Valleriola, de frares mercedaris, actualment es troba en propietat de les monges clarisses. Té adjacents els antics banys àrabs.

¹⁸⁴ Francesc Joan d'Esplugues (†1611) fou, efectivament, conegut de Valleriola com a membre de l'Academia de los Nocturnos, en la qual participà amb algunes peces que, juntament amb el sonet presentat a les *Iustas poéticas...* (1602), componen la seua obra poètica coneguda. Com a polític, tingué diversos càrrecs: representant del braç militar en les Corts de 1604, jurat el 1607 i conseller de la ciutat en representació dels cavallers l'any següent. Vivia, doncs, a la ciutat de València. Deixà l'administració del senyoriu de la Pobla Llarga i les seues 110 cases de crisitans vells, al qual accedí el 16 de feber de 1607, en mans del seu procurador, Joan Grau (Navarro i Sanchis 2017: 189-190; Martí Grajales 1927: 188-189).

[113] Elet de Sent Llorens per al negoci de la rectoria. Dijous, a 1 de janer de l'any de la nativitat de nostre Señor, 1598, e dia de la sua santíssima circumcunçió, avent-se ajustat los parrochians de Sent Llorens, com és de costum, per a traure obrers, venint lo vot a mi sobre ls caps que proposà lo síndich, proposí yo una cosa que cert me pareix molt convenient y és que, pues al present nos trobam sens rector, se suplicàs a sa santedat fos servit de suprimir dita y incorporar-la en lo clero, perquè d'esta manera serien de consideració los percaços y avria-y almoyna per a ores y altres coses, y que per a açò se nomenasen elets, los quals o tractasen y encaminasen per los medis més convenients per a alcançar esta gràcia de sa santedat. Paregué a tots bé y axí, *nemine discrepante*, foren tots de mon vot y parer y feren elecció de tots de mon vot y parer. Y feren elecció de sis parroquians del present ajust, als quals los donam poder molt complit a dit efecte, y per a poder posar tacha etc., com més llargament consta en lo acte rebut per Andreu Aloy Real, notari, dit dia. E los elets fórem los següents:

En Bernat Guillem Cathalà, generós.

Juan Chrisòstomo Serra, ciutadà.

Geroni Cardona, ciutadà.

March Antoni Ortí, notari.

Buydad, laurador.

[114] Malaltia de l'any 1598. En carnestoltes de l'any 1598, se me féu una unflor y durícia en la barra esquerra y poch a poch anà crexent de manera que lo primer dia de quaresma, que fonch a 4 de febrer, en venir de l'ofici de la Seu a la Quintà, a on estich de asiento, me sagní ans de dinar per consell dels metges. No volguí posar-me en lo llit y lo divendres, a 6, venint del sermó y miserere¹⁸⁵ de la Zaÿdia, me torní a sagnar, y lo disapte, a 7, entre tres y quatre de la vesprada, ya no podent sufrir lo gran dolor y lo fret que m'avia pres, me posí en lo llit y cridí mejes per al diumenge, y en¹⁸⁶ feren menjar carn de allí en avant y anaren-me fent sagnar fins a dotse vegades en lo discurs de la malaltia. A cab de més de 15 dies de llit, estant molt mal, me aplicaren remeys y empastres en la unflor y volgué nostre Señor que dilluns, a 23 de febrer, tantost en aver dinat, suí un poch, cosa de una camisa, y comencí a millorar. Yo entench y tinch per molt çert que millorí per oracions e intercessió del gloriós apòstol sent Maçjà, que era lo meu auxiliador aquell

¹⁸⁵ El psalm cinquantè, que comença amb la frase *Miserere mei Deus*.

¹⁸⁶ En a la transcripció de l'edició de 1929; probablement, però, es tractara d'*em*.

any. Y lo dimats, a 24, dia del señor sent Maçia apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sent Matheu apòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y a profit meu, amén.¹⁸⁷

La milloria pasà avant perquè may cessaven de fer moltes pregàries per mi en moltes parts, señaladament en la Zaÿdia, que tota la comunitat pregava a Déu per mi en la misa y en lo cor, almenys tots los dies de la gran febra y reprehensions y del gran dolor de la unflor y per consegüent tots los dies que tinguí perill. Com la febra era tan gran y les sagnies y la dieta molta, fins a diumenge de Passió, a 8 de març, no·m lleví del llit, y lo disapte de Rams, a 14 de dit, ixquí a misa a la Zaÿdia y me féu nostre Señor mercé de que pogués oyr los ofiçis de la Setmana Santa en dit monestir. Com la unflor y durícia de la barra no se obrí sinó que per resolució ab los enpastres anava millorant, yxquí de casa ab los matexos ingüents y enpaste y benes perquè no·s cayguesen y·ls he portat fins a 4 de abril, dit any, dia del gloriós sent Ambrós. Plàcia a nostre Señor que pues sa divina magestad me ha fet mercé de donar-me salud, la aumente y persevere com és menester per a la salvació de la mia ànima, consuelo de mi señora y de doña Costança, amén.

[115] Nativitat y bateig de don Otger, mon fill. Disapte, a 18 de abril, 1598, a la matinada, a les dos hores y tres quarts y mig, poch més o menys, en la Quintà, naxqué mon fil y de doña Costança de Perellós, ma muller, lo primer que parí bé. Fonch batejat en la iglésia de Sent Llorens lo dit dia, entre tres y quatre de la vesprada, y li posí los noms següents: Otger, Guillem, Raymundo, Bernat, Benet, Matheu, Bruno, Viçent, Jacintho. Batechà'l mosén Juan Alçamora, prevere, doctor en sacra theologia, foren padrins don Pedro Andrés, prevere, comanador de sent Anthoni, y sor Margarita Agulló, beata profesada de la tercera regla de sent Françés.

Sia lloat nostre Señor y la Verge Maria que après de güit vegades vegades que a mal parit dona Costança, y les set de dones, se ha servit nostre Señor, a ell gràcies, de donar-nos aquest fill que·l tinch per miracle, perquè als tres mesos del preñat tingué señals de sanch y de mal part, y ab oraçions prechs de diverses persones ha perseverat lo preñat fins als nou mesos. Y encara aquest milacre lo atribuim a tots los sants que s'acomana, però en particular yo l'atribuisch als gloriosos abbats sant Benet y sant Bernat, als quals y a la image de Nostra Señora de la Fe, que està en la Saÿdia, los ho supliquí yo molt de veres, y les señores monges feren grans y contínues oraçions, axí a dita invocació de

¹⁸⁷ En l'edició de 1929 figura a un costat "Auxiliador del any 1598" i, tot seguit, "Nota que dit dia li ixqué en auxiliador a mon fill don Othger, ans de nàixer, lo mateix sent Matheu y per ço li posí entre altres aquest nom. Sia lo señor Déu lloat".

nostra señora com als dits sants, fins a aver parit a bé. Y dona Costança, quant tingué dits señals de mal part se acomanà al gloriós sant Raymundo y prengué, per la boca, de la terra de la seua sepultura y diu que tantost li parà la sanch y axí o atribuisch aquest milacre al dit sant Raymundo. Sia lo que sia, gràcies infinites ne sien fetes a la santíssima e individua trinitat y a la mare de Déu y señora nostra y a estos y als demás sants que han interçedit per nosaltres per a que no conforme mos peccats nostre Señor castigàs mon fill sinó que·ns lo donàs ab goig cumplit, pues és ja cristià y està bo. Déu lo guarde y beneixca y·l fasa son servent y vejam lo goig que convinga a servici y glòria de nostre Señor, amén.

[116] 24 eleixió del bras militar. Divendres, a 27 de juny, 1598, lo bras militar se juntà per a tractar de que lo il·lustrísimo núnçio de sa santedat, que resideix en Madrid, avia enviat a manar al doctor Perandreu¹⁸⁸, arçediano de Morvedre y canonge de València, lo qual mandato lo y notificà Pau Alreus, escrivà de manament despús ayr, esent com és lo dit artiaça elet del bras ecclesiàstich per lo bisbe de Sogorp, se ha presumit que dit mandato se li ha fet per les grans diligències que ha fet en lo negoci de la dotació de les rectories, de que y à elets, y que si se usàs per est camí traure los elets no y auria qui·n volgués ser y per consegüent seria perduda la cosa pública. Del·liberaren que los que fórem nomenats elets per al negoci de la dotació de les rectories dels nou convertits, o fósem per a aquest negoci. E per quan estaven ausents del present regne don Nofre Escrivà y Çapata y don Diego Milà y de Aragó, ne fosen nomenats altres dos en son lloch, donant·los lo poder acostumat, y axí foren nomenats don Juan de Vilaragut, señor de Olocau, y don Carlos del Milà y los demás, que foren nomenats a 6 de maig, 1597, vide folio 29, pàgina 2^a¹⁸⁹.

[117] Guerau de mestre en sacra theologia de mon germà. A 10 d'agost, 1598, fonch graduat mon germà de mestre y doctor en theologia per la sua religió, com appar ab lo títol que manà despachar lo reverendísimo frare Hipòlito Maria Beccaria de Mont·real, general de la orde de Predicadors, *dat Valentie die quinta augusti, 1598*. Sia a glòria de Déu. Graduà'l lo mateyx general en lo capítol de Predicadors de València, a 10 de agost,

¹⁸⁸ Pere Joan Andreu, natural de València i doctorat en teologia i en dret civil i canònic per la Universitat de la ciutat, ardiaca de Morvedre i canonge de la seu de València per nomenament del 7 de desembre del 1593 (Martí Mestre 1994, I: 255).

¹⁸⁹ Vegeu l' anotació núm. 107 de Valleriola.

dia del benaventurat sent Llorens màrtir. Trobí-m'í yo y li enprestí lo diamant meu per al grau. Folguí'm en entrem en veure'l graduat y més sent de la pròpia mà del general. Sia a llaor y glòria de Déu.

[118] Mort del rey don Felip nostre señor.¹⁹⁰ A 28 de setembre, 1598, me arribaren de Madrid de mos cosins don Juan Vives y Pelegrí Cathalà y de Diego Loçano, mon procurador, dient-me la dolorosa y trista mort del rey nostre señor don Felip, fill de l'emperador don Carlos, lo qual morí en Sent Lorens lo Real, en lo Escorial, diumenge a 13 del present, entre les quatre y les cinch de la matinada, y fonch soterrat en dit monestir. Y, poch après de la seua mort, són fill mascle, únich hereu de dit rey y señor, tanbé nomenat Felip, príncep y ara rey y señor nostre, en donant un poc de lloch tanta tristea y fatiga, ans de fer acte ne cosa alguna, reconçilià y combregà, edificant en açò a tots sos vasalls y donant-nos esperançes, segons lo bon anunçio, de que serà molt catòlich y cristianíssim com son pare, al qual lo summo pontífice y la sede appostòlica li deyen per títol molt propi a sa persona "columna de la cristiandat". Déu lo tinga en lo çel, com se a de creure de rey tan cathòlich y justíçier, com ia n'í a agut revelació perquè frare [...] Sans, prior qui ara és de Nostra Señora del Carme d'esta ciutat de València, dix lo dilluns pasat a 14 de setembre, dia de la Exaltació de la Creu, que la nit enans avia vist un religiós, com entre somis, que lo rey era mort y que àngels lo portaven al cel, y açò seria estat 14 u 15 hores après de la dichosa mort del dit rey y señor nostre. Y per tenir opinió de un sant religiós de que a donat mostra y molts señals en diverses ocasions tenim per molt çert que nostre Señor lo y a revelat a ell mateix, y sinçe aquest diuen que en Castella se an vist altres señals que confermen nostra opinió.

És estat tan bon rey y a deixat a tots sos vasalls tan llastimats que, general y particularment, se an fet majors demostracions de sentiment y dol que per morts de altres reys se ha fet, perquè la ciutat solia gastar quatre mília lliures y ara a fet deliberació de que·s guasten güit¹⁹¹, y los cavallers avem anat tots los dies de les onrres, fins al dia del

¹⁹⁰ El fet de la mort del rei causà una gran commoció i aquesta i les cerimònies posteriors foren també referides succintament, primer, i molt extensament, després, per Porcar (2012 I, 67 i 70-79), molt detalladament en el *Libre de antiquitats* (Martí Mestre 1994, I: 258-260) i també en el *Libre de memòries*, que també dedica temps al dol posterior mostrat per les autoritats municipals (Carreres Zacarés 1930-1935: 1031-1033). D'una altra banda, existex una *Relación de las funerarias, lutos y demostraciones de tristeza que se hizieron en esta ciudad de Valencia por la muerte del rey don Phelipe 2º rey y senor nuestro, en el año 1598* (ACV Ms. 40: 10), i un anònim *Romance a las exequias que la ciudad de Valencia hizo al católico rey don Felipe de Austria, segundo de este nombre* (1598), referit per Rodríguez (1747: 461).

¹⁹¹ Els jurats s'oferiren a donar una quantitat encara més gran si era necessari (Martí Mestre 1994, I: 258).

capell ardent, ab gramalles, cubert lo cap, y los criats ab capujó, y après nos ho allaugeràrem.

Yo volia fer memòria de totes les çirimònies que·s faran en aquest cap, y estant en lo Real ab lo señor comte de Benavent, virrey y capità general de aquest regne¹⁹², me dix que de sa part de sa señoria digués al canonge Françés Agostí Tàrrega¹⁹³, doctor en lleys, que fes de tot una llarga relació, que la volia enviar a sa magestad, pues creia que en ninguna çiutat de España se avia fet mostra de tan gran sentiment com en València. Diguí-lo-y al dit canonge de la Seu y dix-me que eu faria de molt bona voluntat. És poeta y docte y té mol bon llenguatge y altres bones parts, pues ell fa dita relació y me'n donarà còpia¹⁹⁴, no e volgut pendre treball.

Lo rey nou començà a regir molt bé y ara està donant rahó de la mort de son pare al regne eo als tres estaments y a la ciutat y a les viles reals y ciutats y señors e a tots sos regnes. Nostre Señor lo deixe ben governar y regir, amén.

[119] Enbaxador del virrey als jurats. Lo compte de Benavent, virrey y capità general del present regne de València, me donà orde y comissió per a que de sa part anàs a dir y fer saber als jurats de la ciutat com lo rey nostre señor don Felip, fill de Felip, avia de venir a esta ciutat y regne ab molta brevetat¹⁹⁵ y, com sa señoria desitjava que totes les coses estiguesen com convé per a dita venguda, los exortava que la obra del pont del Real pasàs avant y se acabàs per a la dita jornada, y que se obrís la muralla enfront de dit pont¹⁹⁶ y que s'i fesen unes portes, preparant y pulint *pro nunch* lo millor que·s puga, segons convé, per a la entrada, y que après podrien ab tota perfecció acabar-se de fer la portalada y torres com de fusta o com se vulla, sols que paregués bé en esta ocasió¹⁹⁷.

¹⁹² Juan Alonso Pimentel de Herrera y Quiñones (1576–1623), VIII comte i V duc de Benavente, virrei de València (1598–1602) i de Nàpols (1603–1610). El dietarista Porcar, més atent als successos externs i no tant a la seua pròpia vida, sí que refereix la presa de possessió de Pimentel com a virrei el 18 de maig de 1598 (Porcar 2012, I: 61).

¹⁹³ Francesc Agustí Tàrrega (1554–1602), més conegut com al canonge Tàrrega, fou també escriptor membre de l'Academia de los Nocturnos, on era famós per les seues composicions satíriques, plenes sovint d'equívocs sexuals.

¹⁹⁴ Aquesta obra de Tàrrega és deconeguda. Existeixen, però, algunes obres anònimes que immortalitzaren les exèquies (vegeu l'anterior nota al peu de pàgina núm. 190).

¹⁹⁵ El rei va visitar finalment el regne el febrer de 1599, per tal de celebrar el seu casament. El 26 de gener, però, enviava una carta als estaments en què anunciava la seua vinguda a “esse mi reyno, que es la que me tiene muy merscida su antigua fidelidad”, i es mostrava segur que “con tanto cuydado, aparato y gasto como me ha scrito el ilustrísimo conde de Benavente, mi lugarteniente y capitán general, en esse mi reyno, os apresuráis para solemnizar este acto” (Porcar, 2012, I: 85).

¹⁹⁶ Les obres d'obertura de la muralla s'encetaren finalment el set de gener de 1599, quan la “començaren a rompre (...) per a fer lo portal del Real” (Porcar, 2012, I: 83).

¹⁹⁷ Les entrades reials eren tot un espectacle per a la població i alhora una demostració pública del poder del monarca sobre el lloc que es visitava. L'elevació d'arcs triomfals i l'engalanament dels balcons

Dix-me açò dimecres a 30 de setembre, 1598, y lo endemà, dijous, lo primer de octubre, 1598, aní yo a la casa de la ciutat y fiu ma embaixada en la cambra que stà davant la capella y, oÿda, me respongué lo jurat en cap dels cavallers que agraien molt y besaven la mà a sa señoria per la bona nova, etc., y a mi per lo aver-la portada, etc., y que en lo que toca al pont, seria acabat en tot efecte ans de Nadal primer vinent, y lo de la porta o tractarien entr·ells y de la resolució ne donarien avís a sa señoria. Y lo mateix dia, en aver dinat, lo torní esta resposta en la sala dels àngels¹⁹⁸.

[120] 2 enbaxada als diputats. També, lo dit señor virrey, lo dit dimecres, me donà orde que fes altra enbaxada als diputats del General del present regne, dient-los que estos dies atràs los avia enviat, ab lo síndich de la Diputació, dos cartes de sa magestad, la una donant-los rahó de la mort de son pare y rey nostre señor y la altra era del dit señor rey, en la qual los exortava enprestasen de les pecúnies de la Generalitat al nou inpòsit de la seda [...] mília lliures per a subvenir y pagar los soldats de la costa marítima de aquest regne y que yo·ls representàs, pues me consta, com a vehedor general, la extrema neçessitat que pasen y com no·s troba qui serveixca pues no·ls paguen, y que pues del dit dret del nou inpòsit o porien cobrar que no dexasen de donar contento a sa magestad y acudir a un benefici tan gran del regne¹⁹⁹, y que après de aver-los-o dit, sollicitàs la expedició bona de dit negoçi perquè yo pogués anar a la paga ans que vinga sa magestad. Aní yo lo endemà dijous, que estaven alguns dels diputats en la Diputació, y dix-me don Jordi de Castellví, diputat, que güi nos juntaven per a tractar negoçi, que la primera sitiada acudís yo, que llavós podria explicar ma enbaxada, y acte pres a mon càrrech perquè lo dit virrey m'o²⁰⁰ tornà a acomanar quant li diguí açò.

de la vila eren fenomens que hi anaven associats. Vegeu nota al peu de pàgina núm. 22 de la present transcripció.

¹⁹⁸ La sala o cambra dels àngels era una de els estances del palau del Real, “una de las habitaciones principales (...), situada en el frente de fachada en la planta principal. Esta habitación suntuosamente cubierta por una bóveda de cinco claves recibía este nombre por tener los nervios apeados en ménsulas decoradas por cuatro ángeles sustentando las armas reales y presentar los plementos también decorados por pares de ángeles repitiendo el mismo esquema compositivo con los escudos de la corona de Aragón. Estancia utilizada principalmente por el monarca, tenía acceso a otras dependencias que configuraban los apartamentos o espacios privados del rey. Posiblemente, a causa del recrecido de las torres inmediatas, situadas en el real vell, se consideró conveniente aumentar la altura de este espacio, y convertir lo que quizá en origen fue una simple sala en una de las torres más importantes del palacio” (Gómez-Ferrer Lozano 2009: 18).

¹⁹⁹ Valleriola era el primer interessat en què es poguera disposar d'aquells diners, ja que era ell l'encarregat de fer la paga als soldats que conformaven les dotacions defensives del litoral. Sobre l'impost de la seda i la seua relació amb la paga de les defenses costaneres, vegeu la nota al peu de pàgina núm. 91.

²⁰⁰ Literalment “mo o” en l'edició de 1929, probablement es referia als pronoms febles “m'o”.

[121] **25 eleixió del bras militar.** Dimats, a 13 de octubre, 1598, se juntà lo bras militar per a tractar de que avent fet elets en dies pasats per a que ab los altres estaments anasen al Real a que lo dit compte de Benavent, virrey, explicàs la crehença que sa magestad manà en la lletra que donà rahó de la mort del rey don Felip primer, son pare, y les demás coses que convindria, axí de fer enbajada donant lo pésame y parabien de la ingresió en sos regnes, y lo bras real no volgué fer elets. Determinà lo bras miliari que·s fes eleixió de altres sis elets per a que ab los elets del bras eclesiàstich vesen y mirasen lo que convindria fer y enviasen una e moltes enbaxades a sa magestad quexant-se de la ciutat, eo dels offiçials de aquella, perquè an fet sentiment de que lo rey nostre señor escrigués dita carta als tres estaments, cosa ben escusada per moltes rahons, però a la fe són plebeyos descendents de agermanats y jóvens los més que enguany rigen la present ciutat²⁰¹. Axí, que per a açò se féu eleixió de sis persones y perquè·s sàpia qui eren los primers del acte de l'altre dia los escriuré ací: lo marqués de Terranova, March Antoni Penaroja, don Luís de Vilanova, señor de Bicornp, Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella, don Bernat Vilarig, señor de Çirat, y los altres sis que·s nomenaren foren los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pedro Rivas, señor de Maçalavés.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
Don Paulo Çanoguera, señor de Alcàcer.	En Nicolau Casalduch òlim d'Asió, señor de Borriol.
Don Françisco Lançol de Romaní, señor de Gilet.	En Eximén Pérez Joan

[122] **26 eleixió del bras militar.** En lo dit dia de 13 de octubre, 1598, proposí yo en lo bras militar com lo regent de la Cancelleria del present regne de València feya diverses provisions en diferents negocis, lo qual és expresament contra·l privilegi 28 del rey don Alfonso terçer, estampat en lo llibre dels privilegis del present regne, folio 189²⁰². Axí,

²⁰¹ Aquesta crítica despietada –“plebeyos descendents de agermanats y jóvens”– és una de les poques opinions polítiques *explícites* de Valleriola en el dietari, però evidencia el rerefons de les tibantors i conflictes entre els tres diferents estaments, el reial, el militar –noble– i l'eclesiàstic. No oblidem tampoc que l'avi de Bernat Guillem, Guillem Ramon Català de Valleriola i Cifre, fou l'autor de la *Relació verdadera de com se començà i se proseguí la Germania en la ciutat i regne de València que fonc en los anys 1519 fins el 1521*, una crònica en què l'autor, membre de l'estament militar, tot i no ser excessivament pamfletari i fins i tot mostrar-se crític amb certes actuacions del virrei, ataca amb duresa algunes accions dels agermanats, especialment dels fidels a Vicent Peris. Vegeu Duran (1984).

²⁰² Efectivament, al foli 189r de l'edició de 1515 del llibre de privilegis de la ciutat i el regne de València, l'*Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et Regni Valentiae*, hi ha un privilegi en llatí d'*Alfonsi tercii* que fa referència a les competències judicials del vicecanceller i el regent de la cancelleria:

per a llevar est abús, se féu eleixió de sis persones eletes, perquè ab los elets dels altres estaments e sens ells puguen exir a est contrafur, privilegi, ús y bon costum. E que per si serà menester fer una e moltes enbaxades, axí al virrey com a sa magestad, poguesen y tinguesen facultat fins resoldre senblant inconvenient. Y fórem nomenats los elets següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Françisco Lançol de Romaní, señor de Gilet.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola. En March Antoni Bou òlim Penaroja.
Don Luís Castellà de Vilanova, señor de Bicorp.	En Eximén Pérez Joan.
Don Paulo Çanoguera, señor de Alcàçer.	

[123] **27 eleixió del bras militar.** En lo dit dia, lo dit bras deliberà que per quant avien entés que certes persones que en lo regne de Aragó avien perpetrat un cas no leig, sinó horrorós, que fonch matar a sos contraris cremant-los, y ia, ab requisitòria de Aragó, los avien pres per orde del virrey y Real Audiència, y s tenia per çert que ls volien entregar y remetre al regne de Aragó per a que ls castigàs y executar-les ab ells les sentències que tenen de ausència, lo qual és contra ls usos y bons costums de aquest regne, y axí, per a defensar-los, foren elets ab anple poder los elets de la damunt dita eleixió, y per escusar proligitat los dexe de nomenar ací.

[124] **2 vegada visitar y pagar la costa de ponent.** Per comisió donada per lo compte de Benavent, virrey y capità general del present regne, consta ab la patent donada a 13 de nohenbre, 1598, sellada y refrendada per Luís de Albiztar, secretari, a més de la subdelegació de don Juan Vives, mon cosí, aní a visitar y pagar la part de ponent, començant güi dimecres, a 18 de nohenbre, 1598. Aní per la marina, pasí per la torre nova de les Salines –és molt bona– y aní a dormir a Cullera, a on estiguí lo dijous tot lo dia.

“Que nullus Vicecancellarius aut regens Cancilleriam causas ad se evocandas, tam criminalis quam civiles possint ad se reservare seu appropriare tam ad decidendum quam ad referendum”. Aquest Alfons III és el Magnànim, i el privilegi data de 1438. Hi ha una edició a cura de Lluís Alanya d’aquest *Aureum opus regalium* (1999), on també s’inclou la traducció al castellà.

Divendres, a 20 de nohembre, partí de Cullera per la marina y viu la torre de la gola del riu Júcar –és bona– y el guerau de Gandia –es bueno²⁰³– y viu la torre de Piles y dos lugaricos de moriscos que hay en el camino asta Piles, donde hallé a don Carlos de Borja con su compañía y fuimos a Oliva. Posé en el castillo, en los entresuelos entrando a mano drecha. Trató y regalónos muy bien, aunque estava enferma, la señora doña María Milán, su muger. Después de comer la visité y después subí a besar las manos a mi señora la duquesa doña Artemisa²⁰⁴, que estava en el mismo castillo. Vi a su secretario, Hernando Pretel, mi amigo, y a su muger, la señora María del Castillo; todos me hisieron mucha merced.

Domingo, a 22 de noviembre, partí para Dénia. Hallé allí a Alonso Negro, mayordomo del marqués; mostróme unas cartas suyas.

Lunes, a 23 de noviembre, oýda misa en San Antonio de Padua, fuimos a Xàbea. Estuve allí todo el día, y el día, y el día siguiente, martes, a 24 de noviembre, partimos, oýda misa, hacia Calpe. Pasé por Teulada; es una villeja harto ruin, labran la iglesia que es so invocación de Santa Caterina Mártir; no la viu²⁰⁵, vi un humilladero o cruz, donde hay una peña en la qual hizo el bienaventurado san Viçente Ferrer con las uñas una cruz que asta oy queda gravada en la peña. Llegamos a Calp, donde stuvimos todo el día. Ospedóme Juan Luís Ortiz, procurador general d'estas Baronías.

Miercoles, a 25, pasé por la torre del Mascarat²⁰⁶, que agora se comiença a labrar, y havia de guarda una escuadra de soldados del castillo de Dénia, y en viéndome hisieron una salva muy buena. Llegué a Altea, dispararon el sacre y algunos mosquetes. Estuve aquí este día y dormí en dicho castillo.

Jueves, a 26, salí de Altea. En Benidorm hallé a don Alonso Fajardo, señor de Polop, y a don Gerónimo, su primo. Agaçajaronme mucho y me acompañaron asta salidos del término. Y este día llegué a Villajoyosa y estuve el dia siguiente. Vi a la señora doña Leonarda Fax.

Sábado, a 28 de noviembre, salí de Villajoyosa, pasé por el monasterio de la santa Verónica²⁰⁷, dimos la limosna que avíamos cogido, y la señora sor Laura Escrivà y Lançol

²⁰³ Nova introducció del castellà sense aparent justificació –potser la conversa posterior...–, que tot seguit, després d'un breu retorn al valencià, continuarà, aquesta vegada durant totes les anotacions referents a la paga de la costa. Es tracta, doncs, del primer canvi important de llengua del dietari.

²⁰⁴ Artemissa Doria-Careto (1574–1644), casada amb Carles Francesc de Borja i Centelles (1573-1632), VII duc de Gandia des del 1595 per la mort de son pare, IV marqués de Llombai i VII comte d'Oliva.

²⁰⁵ Com veiem, el valencià se li escola inconscientment en la redacció castellana.

²⁰⁶ Vegeu nota al peu de pàgina núm. 165.

²⁰⁷ Vegeu nota al peu núm. 169 de la present transcripció.

nos sacó un par de platillos de colación; no la comimos toda. De allí nos fuimos a Alicante; en llegando a esta ciudad fui a ver al bayle general, don Juan Vigué, y él me bolvió a ver acompañándome asta el rosario.

El día de sent Andrés subí a ver el castillo; es muy bueno y anda ya en acabarse. Christóval Artoreli²⁰⁸, ingeniero de la fortificación, me mostró todo lo que se avía hecho y deshecho y me dio una traça del castillo y de la ciudad. Después de comer, fui a visitar a don Feliciano de Figueroa²⁰⁹, eieto obispo de Segorbe, que estava allí tomando residencia a Orihuela y Alicante.

Martes, a primero de diciembre, fui al castillo de Santa Pola; estuve allí asta el día siguiente; procuré bien avenir al alcaide y a Martines Sargoto con Jayme Soler, requeridor d'este partido.

Miércoles, a 2 de deziembre, llegué a Guardamar, donde vino el síndico de la ciudad de Orihuela, Françés Ferrandis, notario, a informarme açerca del negocio que pretende por una carta del rey que envió al conde de Benavente, virrey, y su señoría y los 31 de la costa me encargaron d'ello, y tomé la resolución que convenía. También me dieron una carta del obispo de Orihuela açerca de la capellanía que se ha de fundar en el castillo de Alicante, de que me avía encargado el conde, en su lugar está esto más a la larga.

²⁰⁸ Valleriola, ací, no transcriu correctament el cognom. Es tractava de Cristóbal Garavelli Antonelli, nebot i deixeble del famós Giovanni Battista Antonelli, que hem esmentat reiteradament a propòsit de la defensa de la costa valenciana per la confecció de la seua relació el 1563 (vegeu nota al peu de pàgina núm. 91). “De Cristobal dice una certificación que existe en el Archivo General de Indias, formada sobre un papel que escribió D. Juan de Castro y Castillo, consejero de guerra y hacienda, lo siguiente: Cristóbal Antonelli (era mas conocido en España por el segundo apellido que por el primero, sin duda porque aquí no tenia ortro padre que á su tio Antonelli), ingeniero militar que fue de S.M., el cual sirvió cerca de cuarenta años con muy grande cuidado y aprobación, como parece por cartas que S. M. y sus capitanes generales han escrito. Y acudió con particular cuidado a las fortificaciones que se le encargaron, como fueron las de Mazalquivir, Rezalcazar, Puerto de Arezo en Berbería, Gibraltar... Sirvió asimismo veinte y cinco años continuadamente en el reino de Valencia, donde por cédula de S. M. dada en el Escorial el año de 1583 fue por ingeniero militar, y llevó veinte y cinco ducados de sueldo al mes: en el cual tiempo hizo muchos grandes servicios, siendo su persona de gran importancia en aquel reino, ocupándose de la fortaleza de Benidorme, villa de Altea, Torres de la costa, castillo de Alicante y pantano de dicha ciudad (que dirigió en 1590 de orden de Felipe II): obra insigne y de gran beneficio, asi para los vecinos como para el real patrimonio” (Llaguno 1829: 44-46).

²⁰⁹ Com la majoria de bisbes residents a les arxidiòcesis valencianes entre els segles XVI i XVIII, Feliciano Figueroa (1541–1609) era nascut fora de les fronteres del regne de València, a Cadis, però morí a terres valencianes poc després de l'inici de l'expulsió dels moriscos. Des d'ací, com a de bisbe de Sogorb, intentà la seua conversió fins el final. Escrivia el juny de 1609: “[...] he pasado muchas montañas y visitado quatro lugares de moriscos, y házeme nuestro señor merced que haya visto en ellos mucha parte de lo que yo digo de ellos. Y cierto me parecen cosas milagrosas lo que dicen y hazen y professan de querer ser christianos y enseñados, que se ha descubierto con los muchos exercicios que yo e hecho con ellos. Y todos los principales, por auto ante notario, piden que quieren ser enseñados y hazer todo quanto el rey nuestro señor les mandare. Nada de esto se creerá sino viéndolo. Si a vuestra paternidad le parece que yo lo escriba al Sr. virrey, harélo” (Sánchez-Blanco 2012: 119).

Jueves, a 3 de deziembre, partí para la villa de Elche. Apeamos en el convento de Santa Lucía, de frayles mercenarios, por ver a fray Christóval de Aguirre, mi sobrino, y a fray Dionisio d'Esplugues. Al día siguiente, oýda misa en dicho convento, me bolví a Alicante.

Viernes, día de santa Bárbara, bolví a Alicante y estuve allí todo el día.

Sábado, a 5 de deziembre, partí para Sexona²¹⁰; es buena villa. El domingo oý misa en la iglesia, que para subir a ella se han de subir dos o tres escaleras, y de ella al castillo hay grandíssima subida. Fuimos a Alcoy y a dormir a Coçentayna.

Lunes, a 7 de deziembre, pasé por Santa Anna de Albayda, convento de frailes dominicos²¹¹. Era prior fray [...] dióme seys granadas y unas uvas, pues no me quise quedar allí. Vi el conventillo: es muy ruín y pequeño, no hay casi forma de monasterio. Fuimos a comer Montaverner y a dormir a Xàtiva.

Martes, día de la Concepción de Nuestra Señora, oý misa en el convento de Predicadores de Xàtiva; es buena la iglesia y la casa es arto grande, pero no me agrada por las muchas escaleras que se an de subir desde la iglesia asta el dormitorio. Hablé al prior, el maestro fray Antonino Ponce. Fui a ver el monasterio de Montsant²¹² –es bueno y, para estar en el monte, es arto llano, la invocación es la Madalena, avía sido de monjas de la mesma orden–, y vi la hermita de Sant Joseph, que está antes de subir a Montsant. Vi los cimientos para la obra de la iglesia mayor de Xàtiva –será buena–, comí un bocado y víneme la buelta de Valencia. Pasé por Manuel, la Puebla Larga, Cugullada, Carcagent, Alçira, Algemesí, Cotes y dormí en Almuçafes.

Miércoles, a 9 de deziembre, 1598, entre ocho y nueve de la mañana, partí para Valencia. Pasé por Silla, Cataroja, Alfafar, Masanasa y llegué a Valencia entre doce y una de medio día, graçias a Dios con salud, y hallé que todos la tenían eçpto don Otger, mi hijo, que tenía bolanda y un poco fuego en la cabeza. Esto me entristeçió mucho, pero dentro pocos días estuvo bueno gracias a nuestro señor.

²¹⁰ Es refereix a Xixona (l'Alacantí).

²¹¹ L'antic monestir de Santa Anna d'Albaida fou fundat el 1538 pel II comte d'Albaida, Cristòfor Milà d'Aragó, i perdurà habitat fins a l'exclaustració del 1835.

²¹² El monestir cistercenc de Montsant de Xàtiva, en la carena de camí del castell, té els seus orígens al segle XIII, tot i que el seu desenvolupament al segle XVI, quan és visitat per Valleriola, ja era molt més gran, amb tocs renaixentistes sobre la base gòtica del complex. L'exclaustració i posterior venda a mitjans segle XIX, però, van condemnar-lo al declivi i posterior destrucció. A hores d'ara, les poques restes visibles formen part d'un hotel restaurant (Cebrián i Molina 2010).

[125] **Conseller de Nostra Senyora de la Seu, 4 vegada.** Dilluns, a 28 de dehenbre, 1599²¹³, fonch lo ajust ordinari eo capítol general de la loable confraria de Nostra Señora de la Seu. Me elegiren en conseller de dita confraria y esta és la quarta vegada que u só stat. Sia a servici de nostre señor Déu, amén.

[126] **Anada a Dénia per la venguda del rey –prosigue folio 43.** Dijous, a 7 de jener, 1599, partí de València per a Dénia, a on aní perquè lo rey nostre señor vol venir a casar-se a esta ciutat, y de camí vol arribar-se a Dénia per donar contento al marqués, son gran privat²¹⁴, lo qual a donat orde y comisió a mon cosín germà, don Juan Vives de Canemàs, per a que ab altres cavallers anàs a prevenir la anada de sa magestad y tot lo que convingués per al regoçijo de la sua venguda, y axí repartint-nos les coses que s'avien de fer: uns en la mar y altres en la marina, altres en lo castell, etc. Anàrem los següents: don Juan Vives, don Christòfol Çanoguera, señor de Alcàcer, don Viçent d'Íxer y Eximén Pérez Fachs, los tres comandadors de sent Juan, los capitans Galçeran de Monsoriu y Geroni Vives y yo.

Divendres, a 8, arribàrem a Gandia, a on visitàrem a la señora duquesa dona Artemisa, don Juan, don Christòfol, don Viçent y yo, y l'endemà arribàrem a Dénia, a on se traçaren uns aposentos en lo castell y-s feren certes traces y aparells de regocijo y, concertats los oficials que i avien de entendre, dexàrem al capità Vives per superintendent y tornàrem-nos a València, y yo me detinguí en Gandia per a conçertar uns archs triunfals²¹⁵, y aquella nit torní a visitar a la señora duquesa y lo endemà me'n vinguí a València, a on e arribat ab salut, gràcies a nostre Señor.

[127] **Padrí del torneo del rey.** Per a la venguda del rey se fa un torneo a costes de la Generalitat y, estant yo en Dénia, los elets me nomenaren en padrí, y venint me dix don Diego Milà de Aragó y altres que-ls avien dit que yo no volia tornear y per ço me avien fet padrí. Yo-ls o agraixch, la bona memòria que de mi tingueren.

[128] **28 helecció del bras militar.** Dilluns, a 18 de janer, 99, estant junt lo bras militar per a fer obrer de murs y valls, y contradigué don Diego Milà, dient que volia que primer

²¹³ Es refereix a 1598.

²¹⁴ Es refereix al Francisco de Sandoval y Rojas, V marqués de Dénia. Vegeu nota al peu de pàgina núm. 13.

²¹⁵ Com ja hem apuntat, els arcs triomfals eren part de la cerimònia d'entrada dels reis en les visites als seus dominis i esdevingueren tradició a l'Europa del segle XVI. Vegeu nota al peu de pàgina núm. 22.

fésem la enbaxada que s'avia de fer a la casa de la ciutat, etc., *vide* fòlio 26 la 20ª eleixió meua²¹⁶. Deliberà lo bras que s fes y porrogàs lo present ajust uns quants dies, y perquè lo bras determinà que fósem los mateixos elets, podent ac fer altres, o pose açò per ser nova comisió en compte de nova eleixió²¹⁷ y me referixch a la altra, fòlio 26.

[129] 2 anada a Dénia per a la venguda del rey. Dia de Nostra Señora Candelària, dimats, a 2 de febrer, 1599, torní devés Dénia a proseguir y donar conclusió en les coses que aviem començat per a la venguda del rey nostre señor. Lo endemà arribí a Dénia yo y don Viçent d'Íxer y l comandador Fax, y trobí fetes ya moltes coses de les que dexàrem concertades. Entrà lo rey en Dénia dijous, a 11 de febrer. Lo divendres se enbarcà lo rey de matí y après dinar anà per mar fins a la cova Tallada, y yo, en dos barques que avien vengut de Alacant, anàrem mija ora enans, fent escolta y a descobrir les cales perquè si y avia moros. Anàrem fins al cap d'en Martí y tornàrem après y trobàrem al rey prop de la cova, a on y avia un gran berenar, etc. Y lo disapte, a 13 de febrer, 1599, entràrem alguns cavallers valencians a besar la mà al rey y la besàrem en la sua cambra, y és la primera vegada des de que és rey²¹⁸, que sent príncep ya la y besí en Sent Miquel de los Reyes²¹⁹, y a la señora infanta, dona Isabel Eugenia Clara, que l tenia en les falde llavós, y ara està molt refet y és molt gentil home encara que baixet de cos²²⁰.

Ixqué de Dénia lo rey dimats, a 16 de febrer, y vingué-se'n per la gola de la Albufera en una barca a Cataroja. Yo me torní dijous des de Dénia a dinar a Oliva, dormir en Çueca y, matinejant molt lo divendres, que se me fea de dia en Silla, entrí en València, entre set y güit de la matinada, a 19 de febrer, ab salud gràcies a nostre Señor.

[130] Entrada del rey Felip 2.²²¹ Divendres, a les tres hores de la vesprada, entrà en la ciutat de València lo rey nostre señor en pali de brocat. Féu-se la entrada ab molta solemnitat. Ve a casar-se ací.

²¹⁶ Vegeu l'anotació núm. 100 de Valleriola.

²¹⁷ En l'edició de 1929 s'indica al costat esquerre "29 eleixió del bras militar", de la qual es torna a fer menció unes pàgines més tard. Vegeu l'anotació núm. 136 de Valleriola.

²¹⁸ En nota al costat esquerre que figura en l'edició de 1929: "Besar la mà al rey don Felip 2 de València y 3 de Castella".

²¹⁹ Vegeu l'anotació núm. 11 de Valleriola.

²²⁰ Felip III de Castella (Madrid, 1578–L'Escorial, 1621), tenia llavors més de vint anys, per tant la descripció de Valleriola pot donar una idea prou exacta de la talla del monarca.

²²¹ Porcar (2012, I: 86-95) fa una descripció molt més detallada d'aquesta entrada, de la posterior arribada de la reina Margarita i dels dies que passaren ella i el rei a València fins que s'embarcaren cap a Barcelona. També apareix en el *Libre de memòries* (Carreres Zacarés 1930-1935: 1043-1044) i, com era costum, són referides en algunes de les relacions que es vam estampar, anònimes i ben nodrides de

[131] **30 eleixió del bras militar.** Disapte, a 20 de febrer, 1599, se juntà lo bras militar y proposà lo síndich que lo viçecançeller li avia dit a ell y als altres síndichs del bras militar, de part de sa magestad, que avia dilatat lo jurament perquè ells ab sos advocats tractasen ab lo dit viçecançeller si y avia algunes coses que assentar y resoldre ans del jurament. Y lo militar, per a dit efecte, *ad referendum*, féu eleixió de sis persones per a que ab los elets dels altres estaments juntasen advocats y vesen lo que s'a a advertir al viçecançeller açerca del jurament, y que, cobrada la resposta del viçecançeller, o refereixquen al bras, y feta la relació espire lo poder. Y per a dit efecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,
marqués de Terranova.
Don Pedro Vil·larrasa.
Don Juan Vilaragut,
señor de Olocau.

Cavallers

En Baltasar Vidal de Blanes.
En Melchior Cruilles.
En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

[132] **Auxiliador del any 1599.** Dimecres, primer dia de quaresma, a 24 de febrer, 1599, dia del gloriós sent Maçia apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sent Juan apòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y profit meu. Nota que en aver tret yo est sant, tragué dona Costança un altre, y yo menejant los albaranets traguí al mateix auxiliador per a mon fill, don Otger, y lo any passat també ens encontràrem los dos en un sant. Y dona Costança tragué da sa mà en auxiliador per al fill que stà en lo ventre a l'apòstol sent Thadeo, y avent-ne tret dos, lo altre lo prenguí yo per a altra preñada, y era lo señor sent Bertomeu. Y si Déu és servit que vinguen a bé estos preñats, entre altres noms, tindran aquests cascú d'ells.

descripcions dels respectius fastos –arcs, versos, tornejos, jocs de canyes...–, com la *Relación de la solemne entrada que hizo la magestad de la reyna Margarita de Austria...* (1599), lel *Romance en que se glossa el letrado que se puso en el arco triunfal echo en el mercado de Valencia en la entrada de la reyna doña Margarita de Austria que decía 'Para más, si más huviera'* (1599) o la *Verdadera descripción de las grandezas y maravillas de la insigne y noble ciudad de Valencia y de la venida del potentísimo don Felipe III, rey de España y señor nuestro*. (1600), que rescatà Rodríguez (1747: 462). Carreres Zacarés (1930: 196-210) també arreplega algunes d'aquestes relacions. D'una altra banda, tota aquesta allau de notícies provocada pel casament, inèdita fins llavors a Espanya, donà també el *Tratado copioso y verdadero de la determinación de Felipe II para el casamiento del III*, d'autoria incerta, com ha destacat Martín Morales (2015: 61-74).

[133] **31 eleixió del bras militar.** Dit dia de sent Maçjà, dimecres de la Çendra, a 24 de febrer, 1599, après de diverses porrogacions, se féu acte en lo bras militar que s fes eleixió de dotse nobles y dotse cavallers per a que s troben y asisteixquen en la Seu de la present ciutat lo dia que lo rey don Felip nostre señor voldrà jurar los furs del present regne. Y, aconsellat don Joseph Pelliçer, síndich, de un noble y un cavaller, se féu eleixió de les persones següents, les quals tenen poder de acceptar lo jurament de sa magestad, etc.:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Pero Maça Ladró, marqués de Terranova.	En Bernat Guillem Cathalà y de Valeriola.
Don Paulo Çanoguera.	En Françés Viçent Artés.
Don Nofre Monyoz.	En Pere Julià de Vernegal.
Don Diego Milà de Aragó.	En Eximén Pérez Sangerman.
Don Viçent Milà.	En Nicolau Casalduch.
Don Loís Sllava Castellà de Vilanova, señor de Bicorp.	En Geroni Çarçola.
Don Joan de Toledo, señor de Galves.	En Scipió Roca.
Don Jaume Vilanova.	En Miquel Matheu Beneyto.
Don Pedro Vilarrasa.	En Loís Sant Feliu.
Don Miquel Lançol de Romaní.	En Baltasar Vidal de Blanes.
Don Carlos Milà de Aragó.	En March Antoni Bou òlim Penaroja.
Don Pedro Roca.	En Françés Juan d'Esplugues.

[134] **32 eleixió del bras militar.** En lo dit dia y en lo dit acte se del·liberà en lo dit bras que dels dits 24 elets se'n reelegiren sis, los quals tinguen ple y bastant poder per a, ab los elets dels altres estaments o sens ells, ajen de fer una enbajada a sa magestat, suplicant-li li sia servit de tenir-nos Corts generals als regnícols d'est regne y altres coses en lo acte contengudes, al qual me refir. Y per al dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.
Don Loís de Vilanova, señor de Bicorp.	En March Antoni Bou òlim Penaroja.
	En Nicolau Casalduch de Assió.

Don Pero Maça Ladró,
marqués de Terranova.

[135] **Enbaxada al rey.** La enbaxada, esta última, la férem des de la Seu al Real, acompanyant-nos les tres maçes de la Diputació ab los porters ab ses robes morades, y anàrem de tres en tres al Real y entràrem en la cambra a on estava sa magestad, y lo patriarca arquebisbe de València li proposà y explicà la enbajada y li donà una petició y memorial, y encontinent sa majestat respongué ab paraules de molt agraïment, mostrant lo contento que tenia de tot aquest regne y que desija fer-nos tota merçé, y que, si los negocis de Castella donasen lloch, nos tindria les Corts generals suplicades²²². Fet nòstron acatament, nos ne tornàrem sense besar-li la mà, e açò fonch disapte a 27 de febrer, 1599.

Diumenge, a 28 de febrer, 1599, determinà lo rey nostre señor de prestar lo jurament de la conservació y guarda dels furs e privilegis, usos y bons costums d'esta ciutat y regne en la Seu de València. Y, per a que·s sàpia en lo esdevenidor lo orde que·s tingué, o diré açí sumàriament. Los vint y quatre elets del bras militar nomenats, fòlio 44, pàgina 2²²³, anàrem a la Diputació en lo estudi daurat, a on nos juntàrem, y des de allí ab lo síndich del bras militar anàrem de dos en dos a cavall a la Seu, y entràrem y·ns seguérem per lo mateix orde que estan escrits²²⁴. Y estava ya lo bras ecclesiàstich seyt a la mà esquerra de l'altar mayor y a la mà dreta del rey, y nosaltres nos anàrem acomodant per nòstron orde en uns banchs que y avia a la mà dreta de l'altar major y a la esquerra de on se avia de seure sa magestad, y de allí a una estona començaren a venir los cavallers de l'acompañament de sa magestad y se anaren sentant en los banchs de darrere.

Aprés vingué sa magestad, acompanyat dels jurats, y se'n pujà en lo cadafal, a on se agenollà y féu oració, y après se'n pujà al sòlio y·s segué en la cadira. En après, manà que·ns seguesem tots. Los justíçies y jurats y·ls consellers, nomenats per a dit efecte, se seguieren en uns banchs que y avia entre los dos braços, ecclesiàstich y militar, de manera que estaven d'espal·les a la reja de l'altar major y enfront del rey nostre señor.

Ordenat y fet tot açò, lo viçecançeller digué ab veu alta y entel·ligible que sa magestad venia a jurar los furs, privilegis, usos y bons costums de aquest regne y dels

²²² Llavors s'estaven celebrant Corts a Castella (1598-1601), les sessions de les quals són consultables a les *Actas de las Cortes de Castilla* (1893 i 1899). Les Corts demanades tindrien lloc finalment l'any 1604, al convent de Predicadors de València, i Valleriola en seria un dels presents. Vegeu l'anotació núm. 240 de Valleriola i ss.

²²³ Vegeu l'anotació núm. 133 de Valleriola.

²²⁴ La preocupació de la societat del moment pel protocol torna a quedar patent en aquesta anotació de Valleriola, que reporta fins i tot l'ordre en què els arribats s'asseuen o realitzen qualsevol altra acció.

particulars de aquell, de la mateixa manera que los reys antipasats o avien fet y jurat. Y, encontinent, lo secretari començà a llegir lo tenor del jurament y, quant vingué a dir que corporalment posava les mans sobre·ls evangelis, li portaren un sitial de brocat y un coxí del mateix y, achenollant-se, un capellà li obrí lo missal y posà les mans allí fins a aver acabat lo secretari. Y, en acabar, dix lo rey ab veu clara y alta: “así lo juro”, y lo secretari se acostà al sòlio y li dix a sa magestad que acceptava lo dit jurament per los tres braços que allí estàvem.

Y, en aver acabat açò y tota la sirimònia, lo arquebisbe pujà a besar-li la mà y no la y donà sa magestat, que no la donà a los²²⁵ eclesiàstichs. Aprés, la y besaren lo marqués de Dénia y·l conte de Lerma, son fill –estos dos sense seguir l’orde–, y aprés la y besà lo marqués de Terranova, aprés lo justícia criminal, aprés don Miquel Çentelles per la religió de Montesa, aprés yo que, llevats los eclesiàstichs, fui yo lo primer cavaller sense títol que li besà la mà, y aprés lo jurat en cap dels cavallers, de manera que, de hu en hu, interpoladament, los tres braços pujaven a besar la mà a sa magestat. Y, en aver-se acabat los 24 elets y les veus eclesiàstiques y los del bras real, los tres síndichs li besaren la mà, y en aprés tots los demás cavallers, axí de àbit com sens ell, pujaren de u en u a fer lo mateix, y devien ser més de dos-centes y vint cavallers. Fonch çert cosa de veure tanta noblea junta per al besar la mà a sa magestat. Fet açò, sa magestat se alçà de la cadira y, feta oració, se n’anà y llavós lo acompanyarem tots los militars que·ns aviem trobat en la Seu al jurament, acompanyant-lo fins a la cambra mateixa del rey.²²⁶

²²⁵ A l’edició de 1929: “les”.

²²⁶ L’acte de jurament, detalladament descrit per Valleriola, especialment en allò que respecta a les qüestions protocolàries, apareix també referit pel dietarista Porcar, amb algunes similituds, com la preocupació per deixar constància del protocol, però també amb matisos rellevants, com el fet no utilitzar la primera persona del singular per tal de denotar la seua presència allà, com si que fa, i molt clarament, el primer: “Diumenge, a 28 de febrer, 1599, entre tres y quatre hores de la vesprada, sa magestat jurà en la Seu de València. Ixqué acompanyat dels principals de la ciutat, y no y anaven los dos ustícies, és a saber, civil y criminal, sinó los jurats de València, y lo rational y lo síndich, que per a aquella ocasió fonch elet micer Margarit, y enmig Bertran, que era rational, y a la esquerra micer Ferrer, y aprés quatre jurats y aprés quatre macers del señor rey. Y seguïen quatre reys de armes, y aprés lo marqués de Dénia, ab lo stoch, y aprés la magestat del señor rey, vestit tot de negre, ab gorra de vellut negre, ab un vel y una ploma negra. Y los dos jurats tots cuberts, y quan li parlaven se descubrien. Y la señora infanta no y anà. Arribà sa magestat a la Seu, y·s va seure en lo sòlio, que estava posat de spal·les al cor de la Seu, entrapçat de cinch draps de or brodats y de seda, y ab les armes de sa magestat, y lo mateix era lo sòlio. Allí lo secretari Franquesa llixqué lo jurament y sa magestat se agenollà davant apositat un misal ab un coxí de brocat; y posà la mà dreta sobre la figura del cànion, y dix ab veu inteligible: “Yo lo juro.” Y besà’s la mà. Llevat lo coxí y lo tapet, vingué lo il·lustríssim patriarcha de Antiochia y archebisbe de la present ciutat, com a persona una dels estaments, y sa magestat no li donà la mà. Y aprés de haver-se-li [fet] tres reverències, ans de anar a besar-li les mans se n’ixqué. Vingué aprés lo marqués de Dénia, y lo señor rey se alçà de la cadira y ab la mà esquerra lo abraçà y la dreta li amagà, y no la y bessà. Y segons dihuen y dien, era la mayor mercé que li podia fer al dit marqués. Y aprés a tots los demás donà francament la mà a besar y se’n tornà al Real per

[136] 29 eleixió del bras militar, vide atràs fòlio 42, pàgina 2.²²⁷ Dilluns, lo primer de febrer, 1599, lo síndich del bras militar féu convocar dit bras per a llegir una carta de sa magestad del rey nostre señor, en la qual nos donà rahó de la mort de son pare y de la sua venguda a aquest regne per a casar-se ab dona Margarita de Àustria, filla de l'archiduch de Àustria²²⁸, y altres coses en la dita lletra contengudes, la qual servix de crehença per al compte de Benavent, virrey de aquest regne. Legida la carta, lo bras deliberà que fos feta eleixió de sis persones del present ajust per a que anasen, ab los elets dels altres estaments e sens ells, ab enbajada a que lo dit virrey explicàs la crehença de sa magestad y li regraciasen la merçé que sa magestad fa al present regne en venir a casar-se aquí, triant esta ciutat entre tantes com ne té, etc., e per al dit effecte fórem elets los següents:

Nobles

Don Luís Castellà de Vilanova,
señor de Bicorp.

Don Juan de Toledo,
señor de Galves.

Don Françisco Marrades,
señor de Sellent.

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.

En March Antoni Penaroja.

En Pere Luís Salvador, señor de Antella.

[137] 33 eleixió del bras militar. Dimats, a 16 de març, 1599, representaren en lo bras militar que lo divendres propasat, el dotor [...] Terrones²²⁹, predicador de sa magestad, estant sermonant en la capella del Real en presència del rey y de molta altra gent, dix que los señors de vasalls moriscos de aquest regne, per aver més utilitats y servici de sos vasalls, los consentien que fesen la zala y tinguesen alfaquins y guardasen ritos y cirimònies de l'Alcoran de Mahoma, les quals paraules són molt falses per ser la veritat en contrari. Per so deliberaren que fos feta eleixió de sis persones del present ajust per a que supliquen a sa magestad donar-los liçència per a poder posar una petició davant dels inquisidors appostòlichs del Sant Offici de la Inquisició, suplicant en ella que lo dit

lo mateix camí que havia anat, és a saber, per la plaça de la Seu a la de la Herba, a l'Almodí, al Tempre y al Real" (Porcar 2012, I: 88).

²²⁷ Vegeu l'annotació 128 de Valleriola.

²²⁸ Albert VII d'Àustria (Viena, 1559–Brussel·les, 1621), arxiduc d'Àustria, príncep d'Hongria i de Bohèmia. A banda de cardenal, arquebisbe de Toledo i virrei de Portugal, governà amb Isabel Clara Eugènia, la seua dona, els Països Baixos de 1598 a 1621.

²²⁹ Es refereix a Francisco Terrones Aguilar del Caño (1551-1613), predicador de Felip III.

Terrones diga, expesifique y declare qui són estos señors de llocs de moriscos que-ls consentixen fer les damunt dites maldats, per a que, si consta de tal delictes, sien rigurosament castigats e que si no serà axí com lo dit Terrones dix en la trona, que los señors inquisidors lo castiguen rigurosament com tal allevantança mereix etc. E per el dit effecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Miquel Vallterra,
señor de Torres Torres.
Don Luís Castellà de Vilanova,
señor de Bicorp.
Don Paulo Çanoguera.

Cavallers

En Antoni Bou òlim Penarroja.
En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.
En Nicolau Casalduch òlim d'Assió.

[138] Administrador de la herència de frare de Madariaga. Pose en memòria com a 16 de jener, 1586, avent fet professió lo reverent frare don Juan de Madariaga, monge de Cartoxa, féu testament de sos béns, rebut en lo dit dia per Carles Blanch, notari de València, en lo qual me dexà a mi y a don Felip Tallada administrador y executor de sa voluntat, venent una alqueria y altres coses en dit testament contengudes²³⁰. Y vol que no puga ser demanat compte de dita administració per lo oydor de causes pies o jutge de testaments ni altre qualsevol jutje, y que en cas de que per qualsevol suptilitat de dret pogués algun jutge, axí ecclesiàstich com seglar, demanar dit compte no·s ne feya llegat de aquells béns, etc.

[139] Enbaxada al rey. 2.ª Disapte, a 20 de març, 1599, avent-nos juntat los elets dels tres estaments, de la 32 elexió, determinàrem de que se anàs a donar una enbaxada a sa magestad ab un memorial, lo qual contenia lo que en dit elexió se conté. Y per a dit efecte fórem nomenats y reduïts dos de cada estament, y lo u fui yo. Anant lo síndich a demanar

²³⁰ El fet que Valleriola torne anys després sobre el testament de fra Madariaga està relacionat, molt probablement, amb la rebuda per aquells dies de la carta, en castellà, que aquest li havia enviat des de Portaceli amb data del 7 de març de 1599, en què li donava alguns detalls sobre aquest testament (AGFDV e.1.5/6, 23). A aquesta missiva se li n'afegiria una altra a finals d'abril d'aquell any, en què Madariaga esmenta la contestació de Valleriola amb data de l'onze de març i en la qual s'excusa de la seua eixida del regne per raons que "dezir se puede (...) pero no por carta" (AGFDV e.1.5/6, 25). La seua relació epistolar es mantindria encara més temps, ja que l'agost del 1600, Valleriola rebia la felicitació pel naixement de la seua filla Anna Magdalena (AGFDV e.1.5/6, 28) i el maig de 1601 encara una altra de contingut administratiu (AGFDV e.1.5/6, 30).

audiència per a parlar ab sa magestad, lo viçecanceller no la volgué donar, hoc encara lo reprengué perquè avien fet cas de aquest negoçi, y axí no se efectuà dita enbaxada.

[140] 2.ª eleció de la Soledad. Diumenge de Rams, a 4 de abril, 1599, estant junta la confraria de la Soledad en lo capítol dels Preïcadors, se trastechà per quin medi se acabaria de obrar la capella, perquè no y avia prou diners per a la obra. Determinàrem tots, *nemine discrepante*, que nomenàs lo prior don Loís de Rocafull, señor de Alfarasí, un cavaller, un notari y un mercader, per ço que estos tres prenguesen conte a mestre Ferrando Sánchez, calçeter, col·lector y depositari de la tacha de la obra de dita capella, y per a acabar de cobrar dita tacha y executar als deutors etc., com més llargament conté en lo acte rebut per Gaspar Ballester, notari síndich de dita confraria. E per al dit efecte fórem nomenats los cegüents, ço és, yo per los cavallers y Christòfol Rocafull, notari, y lo mercader Gaspar Còrdova. Sia a servici de Déu.

[141] Boda del rey en València y de sa germana la infanta dona Isabel.²³¹ Diumenge, a 18 de abril, 1599, fonch la entrada de la reyna dona Margarita de Àustria en la present ciutat de València, y en lo dit dia se'ls digué la misa de nóvios en la Seu, a on esperava ya sa magestad, y la digué don Juan de Ribera, patriarca de Antioquia y arquebisbe de València. Y també oyren misa Alberto, archiduch de Àustria, en lo mateix altar major de la Seu, que casa ab la señora dona Isabel Eugenia Clara de Àustria²³², filla del rey Felip y germana del rey nostre señor. Digué'ls la misa don Camilo Caetano²³³, arquebisbe de Alexandria, nuncio y *legatus a latere* de sa santedad en los regnes d'España y les Índies.

Fonch una jornada de molt regoçijo: agué-y més de quinze grans de España, fen-se tot ab molta solemnitat²³⁴. Yo me folguí molt de que fos en lo dia güi que com fill don Othger fa un any, molts li'n conte a servici de Déu.

²³¹ L'entrada i l'estada de la reina també quedà anotada per Porcar (2012, I: 68 i 90-91).

²³² Isabel Clara Eugenia (Segòvia, 1566–Brussel·les, 1633), fou governadora dels Països Baixos fins la seua mort –visqué, doncs, la revolta. A la cort de què s'envoltà, a Brussel·les, passejaren pintors com Rubens o Brueghel (Van Wyhe 2011).

²³³ El nunci del papa, Camilo Caetano, havia arribat a València per tal de ratificar per poders la cerimònia del casament, que ja s'havia fet prèviament a Ferrara. Caetano ja havia viscut altres moments importants dels regnats dels Àustria: havia estat present els dies finals de la malaltia de Felip II a El Escorial, on l'havia beneït abans de la seua mort (Cervera de la Torre 1599: 103-106).

²³⁴ Valleriola no farà cap més anotació sobre l'estada del rei i del seu seguici honorífic, nobles castellans inclosos. Un altre dietarista, menys còmode amb la presència d'oligarques forasters, com el dietarista Porcar, serà molt més incisiu, i reportarà els problemes derivats dela seua estada: “Dilluns, a 10 de maig 1599, entre quatre y cinch hores de la vesprada entraren en casa don Juan Sorell a netejar-li lo pou, que los de l'Almirant que allí aposentaven, y ell també, lo avien molt enbrutat, tot de susietats y bacins. Y de la gran pudor entrà primer un home, y s'ofegava, y entrà un altre per a ajudar ad aquell. Y ls dos restaren

[142] Nativitat y bateig de don Benito, mon fill. Dimats, a 20 de abril, 1599, entre les onze y dotse hores de la nit, faltant per a les dotse cosa de un quart y mig, poch més o menys, estant yo en lo torneó²³⁵ que lo regne feya per a solemnitzar lo casament del señor rey, y yo com a padrí de don Juan Vives, mon cosí, no y podia faltar, naixqué en la casa de València mon fill y de dona Costança de Perillós, ma muller. Trobaren-s'i a la sua nagença mi señora y mare y mon germà, lo pare frare Cathalà, mestre en sacra theologia. Tingué molt bon part, gràcies a nostre Señor.

En après, dimecres 21 de dit, entre dotse y una ans de dinar, fonch batejat en Sant Llorens (ans de mamar com tinch de costum). Posí-li los noms següents: Benito, Guillem, Bernat, Viçent, Johan, Thadeo. Batejà'l mossén Juan Mingues, rector de dita parròchia. Foren padrins mossén Juan Alçamora, prevere, doctor en sacra theologia, y sor Françisca Garçia, priora de les beates de la orde de sant Domingo.

[143] Pigota de don Otger. Pose en memòria que, en lo mes de març proppasat, caygué malalt de pigota mon fill don Otger y'l sagnaren tenint no més de onze mesos. Y com estigué tan al cab, no'l podíem veure ni oyr queixar dona Costança y yo, y axí ens ne anàrem per uns quants dies a la Quintà y a fer unes novenes a la Saýdia per lo preñat de don Benet. Fonch nostre Señor servit de que curàs gràcies a sa divina magestat, sia per molts anys y bons.

[144] Procura general de don Juan Vives de Cañamàs. Dimats, a 4 de maig, 1599, avent-se'n de anar, com en efecte se n'anà, don Juan Vives de Canemàs, mon cosí, a ser vehedor general dels estats de Milà, en Itàlia, me féu procurador general seu, axí per a regir y administrar la jurisdicció criminal y civil de ses baronies com per als demás effectes neçessaris, tan llarga procura com en semblants casos se acostuma, rebuda per Jaume Torrosella, notari, a dit.

hallí morts, de la gran pudor. Y casi en totes les cases que estos grans de[l]s castellans han aposentat han fet lo mateix dels pous, y tots los aposientos han enmerdad. Y tot ho han deruít y casi fins a tots los panys de les portes han arrancat. Esta és la ganàntia que sa magestat ens à portat a València per tal brutal gent..." (Porcar 2012, I: 95).

²³⁵ Vegeu l'annotació núm. 127 de Valleriola.

[145] **Anada a Benifayró.** Dimecres²³⁶, a 18 de maig, anant-se'n don Juan Vives de Cañamàs a embarcar a Vinaroz, pasà per Benifayró, y yo aní ab ells fins a allí perquè los vasalls me vesen y saben de la mateixa boca de don Juan, mon cosí, a qui avien de acudir. Torní-me'n lo divendres, avent-se'n anat ells primer, una hora ans, devés Binaroz. Torní a ma casa ab salud, gràcies a nostre Señor. Y en la anada trobàrem que lo rector y lo batle de la baronia de Benifayró se avien desavengut sobre certes coses, y pareguets a don Juan y a mi que convenia mudar lo batle o que aquell non fos, y axí yo li diguí que renunciàs, y·l féu en aver-me'n yo vengut.

[146] **2.ª venguda del rey don Felip 2. de esta corona.** Dijous, a 22 de juliol, 1599, dia de santa Maria Madalena, estant yo en la Quintà, en la llibreria, doña Costança, mi señora, y mon germà y altres de casa vérem venir unes galeres per la mar, en les quals venia la magestad del rey nostre señor y la señora dona Margarita de Àustria, sa muller. Venien des de Barcelona, perquè y avia morts en Castella en moltes parts²³⁷. Desenbarcà ma magestat y vingué-se'n al Real, y estigué lo dia següent, y lo disapte a les 6 hores de la matinada se avia embarcat, y tocà la peça de leva y partí per a Dénia, a on estigué molts dies²³⁸.

[147] **34 eleixió del bras militar.** Dimecres, a 11 de agost, estant junt lo bras per a tractar de tornar a suplicar a sa magestat, pues està en Dénia, nos tinga Corts ans de exir-se'n del Regne, y per a dit effecte se determinà que per electors y examinadors se fesen quatre elets del present ajust. Yo fui lo primer elector y nomení a Françés Aliaga en examinador, y allà dins del segon estudi examinaren lo bras y, exint de fora al primer estudi daurat de la Diputació, tragueren los elets següents:

Nobles

Don Luís Castellar de Vilanova,

Cavallers

En Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola.

²³⁶ El 18 de maig de 1599 fou dimarts.

²³⁷ D'aquesta època és la coneguda com a "pesta atlàntica", que assolà Castella entre 1596 i 1602. Sembla que la pesta entrà a través d'un vaixell provinent de la costa occidental francesa i s'escampà aviat a través dels eixos comercials de Palència-Valladolid i Burgos. Vegeu Benassar (1969), Vincent (1976: 5-25) i Pérez Moreda (1980). El dietarista Porcar, que també descriu la segona vinguda del rei, apunta que la raó per la qual tornava el monarca "era perquè casi tota la terra estava contagiosa de mal", i afegia que, fins i tot "en València havia molts dies que·s guardaven de les parts de Castella y de la ralla, que era Almansa" (Porcar 2012, I: 97).

²³⁸ El rei no tornaria a la ciutat de València fins el 27 d'agost, després d'una molt breu estada en la qual anà a Albalat dels Sorells abans d'anar-se'n a Saragossa, com apuntarà Valleriola (vegeu les anotacions núm. 149 i 151 de Valleriola) i també Porcar (2012, I: 98).

señor de Bicorp.

En March Antoni Pasqual.

Don Nofre Scrivà Çapata,

señor de Argelita.

[148] **35 elecció del bras militar.**²³⁹ Disapte, a 14 de agost, 1599, en lo capítol de la Seu, se juntà lo bras y proposà don Joseph Pelliçer, síndich, que la ciutat de València té la jurisdicció de la vila de la Pobla de Benaguaçil y, avent mort allí una nit a un terratinent que·s deya Joan del Molló, italià, los jurats, com a señors de dita jurisdicció criminal, an començat a fer ses diligències per a castigar lo delictes y conèixer de aquell. Y la Real Audiència los a llevat la causa, evocant-la a la Real Audiència, lo qual és contrafur, y per consegüent llevarien al[s] barons çes jurisdiccions. Per a dit efecte se fonch feta elecció de les persones del present ajust, los quals són los següents:

Nobles

Don Pero Maça Ladrón,

marqués de Terranova.

Don Gaspar Scrivà de Romaní.

Don Diego Milà de Aragó.

Cavallers

En Françes Casalduch y Assió.

En March Antoni Penaroja.

En Bernat Guillem Cathalà.

[149] **Enbaxada 3.ª al rey.** Dimecres, a 18 de agost, 1599, avent-nos untat los elets de la helexió 34 per el negoçi de les Corts que se an de demanar a sa magestad, determinàrem, ab acte rebut per March Antoni Ortí, notari scrivà y secretari del regne, de que·s fes a sa magestad un enbaxada a Dénia o allà a on lo trobasen per a suplicar-li nos tinga Corts y donar-li un memorial de les rahons per què convé tenir-les, reduint lo número dels elets a dos de cada estament, y yo fui lo u d'ells.

Esta enbaxada la determinàrem fer-la encontinent, però lo licenciado don Diego de Covarruvias²⁴⁰, vicecanceller del Supremo de Aragó, nos advertí que sa magestad volia ser avisat de qui li avia de anar a parlar per a que donàs lo dia y hora de la audiència, que

²³⁹ A continuació, també en nota a un costat en l'edició de 1929, apareix: "A estos mateixos elets ampliaren lo poder per a altres dos o tres contrafurs fets a la ciutat de València, ab acte rebut per lo escrivà del bras".

²⁴⁰ El valencià Diego de Covarrubias (1547–1607), fill de Cocentaina, després d'anys com a oïdor criminal i civil de València, fou nomenat regent del Suprem d'Aragó el 1593, i tot seguit prengué l'hàbit de Montesa. A partir d'ací, la seua carrera política a les altes esferes de la monarquia es consolidà com a vicecanceller dels regnes de la Corona d'Aragó. Hi ha un estudi prou complet de la seua figura, obra de Laurencín (1922).

ell o escriuria y aguda la resposta nos la donaria. Escrigué, enviàrem la lletra ab correu *yente y viniante*, nos fonch respost per lo señor marqués de Dénia que sa magestad nos donaria grata audiència, però per a que fos ab més comoditat seria en una aldea de les més prop de València y que sa excelència nos avisaria del dia, lloch y hora.

E axí nos fonch donat orde que disapte²⁴¹, a 27 de agost, ans de dinar, anàsem al lloch de Albalat de mossén Sorell, y allí ens donaria sa magestad audiència. A les set hores del matí anàrem los enbaxadors nomenats per a dit efecte y li explicà la enbaxada don Mathias Pallàs, canonge de la Seu de València, subdelegat de l'arquebisbe, y li donà lo memorial. Sa magestat respongué ab paraules de molt agrayment que desijava donar-nos tota satisfacció y que, si no estigueren les Corts de Castella començades y en lo punt en què estan²⁴², que ns aguera donat tot contento, però que per lo amor y voluntat que ns té als de aquest regne, procuraria ab molta brevetat tornar a visitar-nos y tenir-nos les Corts que li demanàvem. Anàrem fent nòstron acatament, li besàrem la mà los llechs, perquè als ecclesiàstichs no la donà. Yo li parlí lo que après diré més avall per ser negoci propi. Dinàrem en Foyos a costa del regne y a la vesprada nos ne vinguérem a nostres cases.

[150] **Noblea.** Disapte²⁴³, a 31 d'agost, 1599, entre onze y dotse, ans de dinar, estant-me yo vestint, vingué un paje de don Diego de Covarruvias, viçecanceller del Supremo de Aragó, y me dix de part de son amo que m besava les mans y que tenia que dir-me un negoci de sa magestat, que li anàs a parlar. Yo diguí que, en acabar-me de vestir, aniria, y axí aní a la casa del Temple, a on ell abita estant así sa magestad, y estaven en consell ell y l secretari, don Pedro Franquesa²⁴⁴. Y sabut que yo estava allí, me feren entrar en la sala a on ells estaven y, alçats, me feren la cortesia deguda, y lo viçecanceller me féu seure en una cadira al costat del secretari y encontinent me dix estes paraules formals, sense afigir ni llevar-ne ninguna: “Su magestad a hecho merced a vuestra merced, aunque de suyo linjane de vuestra merced es muy antigo y muy noble, de mandar que se le despache privilegio de nobleza. Acudirá vuestra merced al señor secretario que el

²⁴¹ El 27 d'agost de 1599 fou divendres.

²⁴² Vegeu la nota al peu de pàgina núm. 222 de la present transcripció.

²⁴³ El 31 d'agost de 1599 fou dimarts.

²⁴⁴ Pere Franquesa i Esteve (Igualada, 1547–Lleó, 1614), promocionat a l'ombra del duc de Lerma i fins i tot nomenat primer comte de Vilallonga, va caure en desgràcia posteriorment per corrupció, i morí a la presó de Lleó. El procés ha estat ben estudiat per Torras i Ribé (1997). El dietarista Porcar també refereix la seua caiguda: “...don Pedro Franquesa, que l feren compte de Vilalonga. Lo qual après, per sos demèrits, li confiscà lo rey tots los béns y llochs, y morí casi en presons” (Porcar 2012, I: 140).

despachará a vuestra merced”. Como yo no avía pedido tal desde que el rey está en el reyno, espantéme y así con palabras de mucho agradecimiento respondí al vicescanciller²⁴⁵.

Oÿt açò, aní-me'n a Sent Salvador a fer gràcies a Déu de que s'aya restituit en mi la antiga noblea de mon llinatge, que per entrar a offiçis de la çiuat dexaren perdre lo que era seu, y axí yo tenia neçessitat per a usar d'ella de exprés consentiment de sa magestad.

Fonch despachat lo privilegi en la ciutat de Barçelona a 2 de juliol de l'any present, 1599, està registrat *in diversorum Valentie, primo, foleo* 146²⁴⁶. Costà'm lo privilegi set-cents quaranta-çinch reals y mig, ço és, per la expedició, forma y pergami, 225 reals, per lo registre 18 reals y per lo sello 500 reals, per la çera y pendent 2 reals y mig, que tot és, en moneda valenciana, 71 lliures 8 sous 11 diners.

[151] Parli al rey. Disapte, a 28 de agost, 1599, trobant-me en la enbaxada que férem al rey los sis enbaxadors per al negoci de les Corts, com appar fòlio 50, pàgina 2^a²⁴⁷, me paregué, pues besava la mà a sa magestad, suplicar-li me enpleàs en son servey, cosa que tants anys la e desijada, y de dia en dia sos ministres me dilaten la provisió. Y axí li diguí a sa magestad estes formals paraules: “Yo e deseado servir a vuestra magestad desde antes que reynase y agora cresse más este deseo. El marqués de Dénia informará a vuestra magestad de mis calidades y serviçios. Suplico a vuestra magestad emplee mi persona en su real servicio en el asiento o officio de que más servicio fuere”. Sa magestad me respongué estes paraules formals: “Yo os agradezco lo que me dezíis, yo diré al marqués que me acuerde de emplearos”.

En exir de besar la mà a sa magestad, ya lo marqués de Dénia, son gran privat, estava esperant-nos, y li parlàrem primer tots los enbaxadors del negoci de la enbaxada, y après cascú en particular, y yo li diguí lo que avia dit a sa magestad, encareguí-li molt informàs de mi a sa magestad, oferint que u faria, y dient-li yo que, perquè no s'olvidàs ab la infinitut de negoçis que d'ell carreguen²⁴⁸, que donàs lliçència a don Martín de

²⁴⁵ En l'edició de 1929 s'indica a peu de pàgina que la resposta es troba ratllada en el manuscrit: “Tachada la respuesta en el ms. original”.

²⁴⁶ El document es conserva actualment a l'Archivo Histórico Nacional (agraïm aquesta informació als funcionaris de l'Arxiu del Regne de València).

²⁴⁷ Vegeu anotació núm. 148 de Valleriola.

²⁴⁸ Sobre la llegendària càrrega de treball que suportava el rei, vegeu l'anotació al peu de pàgina núm. 12 en l'estudi introductori del present treball.

Idiáquez, secretari del Consell d'Estado²⁴⁹ y gran amich meu, per a que lo y recordàs. Dix-me que no tenia necessitat de axò, però replicant-li yo, me dix que ya avien parlat de mi ell y don Martín, y que·s folgaria de que li'n tornàs a parlar. En la carrera, encontrí ab lo dit don Martí, diguí-li tot lo que avia pasat ab lo rey y ab lo marqués, que·s folgàs molt, y restàrem de acort per a la bona conclusió d'estos negoçis que yo li escrigués al marqués y ell li donaria les cartes y sollicitaria mes antigues pretençons. Açò fon en lo lloch de Albalat de Sorell. Nostre Señor o encamine com millor sia per a son sant servey, ya que per mi no·n mereigch, o faça per la puríssima Verge Maria y·ls benaventurats sants y sant Juan evangeliste y sant Bernardo y santa Maria Magdalena y santa Catherina màrtir y mes advocats.

[152] **Anada a Benifayró.** Dimats, a 31 de agost, aní ab mon germà y micer Vasiero y mossén Aguilar y Torrosella a Benifayró per a la festa de sant Gil, tornant-nos-ne lo dijous a la vesprada. En esta anada viu los llochs de la baronia y lo molí, que són: Santa Coloma, los Frares y la Garrofera, y rodant un poch viu Benivites y a Quartell lo mateix dia de sant Gil.

[153] **Inseculació eo abilitació.** Dijous, a 9 de setembre, 1599, estava prorrogat lo bras militar per a fer eleixió de obrer de murs y valls, y·s concordà lo estament, y en ser fet lo obrer, los mateixos examinadors feren la abilitació y examen de lo bras, y faltaven güit morts nobles, y axí ne nomenaren setse y entre altres me nomenaren a mi. Estos an de anar a Madrid al Consell Supremo²⁵⁰ y an de tornar la mitat per a omplir lo número dels güit nobles morts. Si Déu serà servit que yo torne de allà farem memòria en son lloch. Déu faça lo que més sia servit.

[154] **36 eleixió del bras militar.** Dimats, a 28 de setembre, 1599, prechint convocaçió general, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació per a ohir una enbaxada que portaren de part de les 21 persones de la guarda de la costa, dos de cada estament, demanant y pregant al bras tinguésem per bé de afavorir-los de la bolsa comuna de la Generalitat, per quant lo dret del nou impòsit de la seda no bastava per a poder pagar als

²⁴⁹ El Consell d'Estat (1523-1524) era una de les ramificacions del Consell de Castella (1480), del qual es va independitzar, sota el regnat de Carles I, en augmentar l'atenció sobre la política exterior. Sobre la política dels Consells, vegeu la nota al peu de pàgina núm. 238 de la present transcripció.

²⁵⁰ El Consell Suprem d'Aragó. Vegeu la nota al peu de pàgina núm. 84 de la present transcripció.

soldats y guardes de les torres de la marina²⁵¹. Ohida la qual enbaxada, determinà lo bras que era cas inopinat y que per a effecte de acudir a la casa de la Generalitat per a traure les quantitats que·ls paregués, com no exedeisquen de cinch mília lliures, fos feta eleció de sis persones del present ajust, ço és, tres nobles y tres cavallers graduadors, per redolins en la forma acostumada per a dit effecte, y altres clàusules fins aquí no usades en milloria y auctoritat dels elets, los quals fórem los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Pere Gostans de Soler.
Don Françisco Lançol de Romaní, señor de Gilet.	En Françés Aliaga. En Melchior de Cruïlles.
Don Bernat Guillem Cathalà y de Valleriola. ²⁵²	

[155] 37 elecció del bras militar. Divendres, lo primer de octubre, 1599, se juntà lo bras militar per a tractar lo altre negoçi que après diré. Del·liberà que revocaven lo acte que se avia fet lo dimats proppasat, en què ampliaven lo poder y cometien als elets contra·ls arrendaments. Lo que llavós se volgué fonch que·s cometés als damunt dits elets, e com lo escrivà y lo síndich no u compregueren al tems de la publicació de l'acte, ara, revocant aquell acte, nos donaren als elets que fórem elegits dit dia de dimats (36 eleció) bastant poder per a exir a suplicar a sa excelència sia servit de perseguir als llogrers ab més rigor que fins aquí se acostumat, y altres coses en dit acte contengudes, al qual me refereixch. Y per no rehiterar los noms de les persones eletes, pues estan en la antecèdent plana, no·ls pose ací.

[156] Conçeller de síndich, 2 vegada. Dit dia, lo dit bras, oïda la proposició del síndich que fonch dir que s'avia presentit que lo Real Consell Supremo avia fet un decret per a que los diputats del General se carregasen a çensal quaranta y cinch mília lliures, e com asò sia contra·ls furs y actes de cort de aquest regne, determinaren de fer elets per a que ixquesen a aquest contrafur, y volguerem que lo síndich del bras, don Joseph Pelliçer, aconsellat de un noble y un cavaller del present ajust, fes la eleció de les dites sis persones,

²⁵¹ Sobre la insuficiència de recursos per a pagar la defensa de la costa del regne de València i com de crònica era la situació, vegeu les notes al peu de pàgina núm. 51 i 91 de la present transcripció.

²⁵² Aquesta és la primera vegada que Valleriola s'inscriu en el llistat en la part corresponent als nobles.

y lo dit síndich prengué per consellers, per a fer-los dits elets, a mi, don Bernat Guillem Cathalà y a En Françés Aliaga, generós.

[157] 38 elexió del bras militar. Dit dia, mes e any, fonch representat a dit bras que don Ramon Sans, doctor del Real Consell criminal²⁵³, avia fer un manament a uns cavallers –que yo no volguí que·ls nomenasen en lo acte per decoro– que no·s parasen en lo carrer de la Mar. E com asò sia contra fur, usos y bons costums d'est regne, paregué y·s determinà de fer el·lexió de sis persones del present ajust, ço és, tres nobles y tres cavallers, donant-los lo poder acostumat, com conté en dit acte. E per al dit efecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Melchior Eslava de Cruilles.
Don Bernat Guillem Cathalà y Valleriola.	En Chrisòstomo Çiurana. En March Antoni Pasqual.
Don Juan Lloís Fenollet.	

[158] Elexió de Nostra Señora de la Seu. Dimats, a 21 de dehembre, 1599, estant junts los officiàls y consellers de la lloable confraria de Nostra Señora de la Seu, representà lo síndich de dita confraria que en lo pleit que dita confraria porta contra·ls posehidors de l'estat de Maça sobre la herència de dita casa y estat, no se fan ni poden fer moltes diligències que convendrien per a la bona direxió y bon succés dels drets de la confraria, y que para dit efecte y als demás que de justícia aprofitar li pujen, y per a afavorir y autorizar dita causa y per a parlar als advocats, jutjes y al virrey, y si menester fos a sa magestat y a son Sacre Suprem Reial Consell, etc., que se fes nominació de dos cavallers confreres per a dit efecte. Y fórem nomenats los següents, ab acte rebut dit dia per Gaspar Ballester, escrivà de dita confraria:

Don Bernat Guillem Cathalà.	En Pere Gostans de Soler.
-----------------------------	---------------------------

[159] Auxiliador de l'any 1600. Divendres, a 25 de febrer, 1600, dia del gloriós sant Maçà apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Felip apòstol. Sia a glòria de

²⁵³ Es refereix al Consell Reial o Reial Audència, màxim òrgan de justícia del regne de València.

Déu y profit meu. Avent vist estos dos anys proppasats que, volent traure auxiliador per a mon fill don Otger, açertí a traure lo mateix que yo tenia per a mi, determiní enguany, dient-o y propossant-o així, que lo señor apòstol que yo trauria seria auxiliador meu y de mos dos fills, don Othger y don Benito, y del que porta dona Costança, ma muller, en lo ventre per a posar-li, entre altres, lo mateix nom quant naixca, Déu volent, y ixqué lo dit señor sant Felip. Ell pregue per mi y per mos fills y me patroçine en tots mos actes, amén²⁵⁴. Y per dita rahó he determinat que lo sant que m'exirà per sort, de güi en avant, que sia també auxiliador de tots mos fills mentres seran constituïts en infantil hedat o fins a que ells puguen fer la extracció y fer-los oració y acomanar-se a ells y servir-los, etc.

[160] Acompanyar en proçessó. Diumenge, a 27 de febrer, 1600, feren en València una proçessó general al monestir de la Santíssima Trinitat per la salut a ocasió de les morts que y à en Xàtiva²⁵⁵, y, cansant-se lo virrey y l governador de portar lo pali, tornaren arrere, y lo compte de Benavent se restà enmig dels dos jurats y, perquè lo governador no anàs a soles, Jaume Bertran, ciutadà racional de la ciutat, com és costum de pregar y convidar dos cavallers per a que l'acompañen y porten enmig y lo mateix se fa ab lo jurat que ve a restar çenar, convidà a frey Benito Roca, comanador de Benicarló, y a mi. Y ls dos lo portàrem enmig.

[161] 39 eleixió del bras militar. Dijous, a 2 de març, 1600, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu per a tractar de que lo doctor Geroni Navarro, oydor de la Real Audiència criminal avia donat en Oriola a un cavaller sentència de mort y proçés de ausència, lo qual és contrafur, per ço que se an de donar dites sentències ab lo regent, la Cancelleria y lo advocat fiscal y ls demás oydors de la Real Audiència. Y, com avent ya donat altra sentència consemblant a esta a un cavaller que s deya [...] Roiz, fent elets lo dit bras a 6 de maig, 1597, que yo també fui elet, y s'obtingué lo que desitjàvem, fent fer procés de nou, reduint la ausència a presència, pues açò és *in simili casu* encara que en altre cavaller, qui s diu Nicolau Cascant, del·liberà lo bras fer eleixió de tres nobles y tres cavallers per a exir al present contrafur. Y per a dit efecte fórem nomenats los nobles y cavallers immediate següents:

²⁵⁴ Tot i continuar en el mateix paràgraf, en l'edició de 1929 figura l'apunt "Nota" al costat.

²⁵⁵ Xàtiva patia, aleshores, una epidèmia de pesta, que obligà fins i tot a obrir cases de la salut més enllà de les muralles, per tal de concentrar els malalts (Muñoz Mira 2018).

Nobles

Don Diego Milà de Aragó.

Don Paulo Çanoguera.

Don Bernardo de Cathalà y Valleriola.

Cavallers

En March Antoni Bou òlim Penarroja.

En Geroni Çarçola.

En Eximén Pérez Joan.

[162] **40 elexió del bras militar.** Disapte, a 18 de març, 1600, se juntà lo bras militar en la Diputació per a tractar que en lo dia de 30 de dehembre proppassat nomenà lo dit bras en cavalleriz del regne a Juan Méndez y ab constituició de salari de çent lliures donadores per los diputats del General del present regne. E com no·s poden traure peccúnies de la Generalitat si no és en los casos que·n disponen los furs o actes de Cort, y lo dit offici de cavalleriz e mestre de pujar a cavall en sella de brida y gineta sia novament creat e lo salari aiga de exir de dit general, per ço promet lo bras que dita cantitat y salari lo fasa pendre en conte y passar en les primeres Corts generals çelebradores als regnícols del present regne. Y, per a poder fer dita obligació als dits diputats, donaren ple y bastant poder a tres nobles y tres cavallers del present ajust. E lo síndich, aconsellat per un noble y un cavaller, féu elexió dels següents:

Nobles

Don Diego Milà de Aragó.

Don Eximén Pérez Roiz de Liori.

Don Bernardo Cathalà y Valleriola.

Cavallers

En March Antoni Bou òlim Penarroja.

En Hyeroni Çarçola.

En Eximén Pérez Joan.

[163] **41 elexió del bras militar.** Lo dit dia, als dits elets los donaren poder per a exir a un contrafur que se li fa a Françés Joan Maiques Ares, lo qual és que novament un fill seu a posat pleit formal contra dit Maiques, y ell a pretés, per execució del fur, que per ser pare y fill aguessen de fermar compromés, y que la Real Audiència no o avia volgut axí provehir sinó lo contrari, e per consegüent és contra·l fur. E axí se'ns donà lo poder acostumat, ab acte rebut per lo scrivà del bras en lo dit dia.

[164] **Portant les andes de Nostra Señora de la Soledad, I vegada.** Pose en memòria que en lo any 1590 o 1591, en la confraria de la Soledad de Nostra Señora, me nomenaren en companyia de don Baltasar Mercader per a ajudar a portar les andes a on va Nostra Señora, y lo any següent la portàrem don Gaspar Mercader, son germà major y yo, per no

estar ell en València, com és costum en dita confraria que lo Diumenge de Rams nomenen los ajudants y resten nomenats portants los mateixos per a l'any següent.

[165] **2.ª vegada portant les andes de Nostra Senyora de la Soledad.** Diumenge de Rams, a 26 de març, 1600, fonch la primera vegada que·s juntà la confraria de la Soledad en la iglésia nova que avem en fet en Predicadors, y yo fui elet ab Pere Gostans de Soler per a ajudant enguany y portant per a l'any que ve les andes de Nostra Señora de la Soledad.

[166] **3.ª eleixió de la Soledad.** Dit dia de Diumenge de Rams, a 26 de març, 1600, en dita nova església, fiu relació, inseguint lo orde que se'ns donà en lo capítol general de l'any passat, com appar atràs, fòlio 48, pàgina 2²⁵⁶, del compte que aviem pres a mestre Ferrando Sánchez, calçeter, feta la qual, deliberà la confraria, de nou, cometre'ns a mi y a Gaspar Còrdova, mercader, per a cobrar ab més facilitat la tatga²⁵⁷ y fer-ne càrrec, entrada y exida, a la persona que·ns pareixerà per que·n cobre y col·lecte, que en açò fesen y ordenàssem lo modo més convenient, donant-nos lo poder ple y bastant, com se conté en lo acte rebut per Loís Castelló, notari, al qual me reffir. Sia a servici de nostre Señor.

[167] **42 eleixió del bras militar.** Dimats, a 2 de maig, 1600, a llaor y glòria de Déu, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació, a on se proposà y deliberà que de aquí avant, cascun any, quinze o vint dies ans de la festa del sant sagrament del Corpus Domini²⁵⁸, se juntàs lo dit bras per a que fos feta eleixió de dos nobles y dos cavallers, los quals en nom de l'estament convidassen a tots los cavallers que poden y deuen entrar en lo bras y als cavallers de àbit de religió militar per a que ab ajes o antorges blanques acompanyen la professó del Corpus. Y que si lo bras no·s concordàs cada any en fer dits elets, que lo tunch síndich tinga obligació de convidar als cavallers per a dit effecte, com està dit desús, perquè tinga sa deguda execució a present deliberació *in perpetuum*, e lo

²⁵⁶ Vegeu l'anotació núm. 140 de Valleriola.

²⁵⁷ Llegiu "taxa".

²⁵⁸ Es refereix a la festivitat del Corpus Christi, situada històricament el dijous següent a l'octava de Pentecosta, és a dir, no fixa en el calendari litúrgic. Fou introduïda pel papa Urbà IV el 1262 per tal de fer veneració del sacrament de l'eucaristia. A València, era considerada la festa més important de l'any, d'ací la preocupació de Valleriola. A partir de l'any 1506, la seua celebració fou traslladada a la vesprada, i en aquella es feien desfilar les famoses roques, grups escultòrics de fusta que representen episodis bíblics o de la vida de sants (Bueno Tàrraga 1997).

mateix orde se tinga en la processó del benaventurat sent Viçent Ferrer, de la mateixa manera que està dit per la del Corpus. E per a la primera processó que·s farà lo dia del Corpus primer vinent, don Joseph Pelliçer, síndich, aconsellat de don Nofre Escrivà Çapata y de En Françés Joan Maiques Ares, generós, fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Diego Milà de Aragó.	En Francisco Vallebrera.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.	En Serafí Miquel.

[168] **43 eleixió del bras militar.** Dimats, a 9 de maig, 1600, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació y fonch proposada per lo síndich la contradicció que lo arquebisbe de València fa per a que no·s pose en execució la deliberació feta per lo estament, a 2 de maig (*vide* en la altra plana en la eleixió 42), açerca de acompanyar la processó del Corpus. E, per les justes rahons que·s feren y hi a per a que tan santa y tan exemplar obra no dexe de tenir efecte, deliberaren que fos feta eleixió de dos nobles y dos cavallers per a que o escriguessen a sa magestat, donant-li rahó de tot lo que pasa, per a que sa magestat se serveixca de manar que·ns deixen anar en dita processó y en lo dit lloch, y que lo despaig lo encaminasen y dirigissen a don Gaspar Escrivà de Romaní, y que los dits helets anasen ab enbaixada al Real y li'n donasen part al señor conte de Benavent, virrey, de dita deliberació, y que estàvem resolts de esperar la orde que sa magestad donaria, etc. E per als dits effectes fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Antonio Bellvís.	En Francisco Vallebrera, señor de Agost.
Don Bernardo Cathalà y Valleriola.	En Scipió Roca.

[169] **Embaxada al virrey y al patriarca.** Dit dia ordenàrem la carta per a sa magestat y per al duch de Lerma, marqués de Dénia y per al vicecanceller y per al regent don Pedro Sans, y encontinent anàrem al Real y férem nostra embaixada al virrey, y après al patriarca arquebisbe de València de la manera que està dit desús en la eleixió 43.

[170] **Germanidad de la Corona.** Dijous, a 18 de maig, entrí en lo número dels trenta y cinch germans del convent de frares recolets, dit de la Corona²⁵⁹. Sia a glòria de nostre Señor y profit meu. La mayor obligació que y à és donar un sou cada mes, lo qual serveix per a pagar lo oli de la llàntia que·s crema davant lo altar mayor del dit convent de la Corona y per a –alguns anys si va lo oli car se paga a real valencià– fer les festivitats de la Puríssima e Inmaculada Concepció de la Mare de Déu y de [...]

[171] **Conceller de síndich, 3ª vegada.** Disapte, a 20 de maig, 1600, se juntà lo bras militar per ocasió del correu que avia enviat des de Madrid don Gaspar Escrivà de Romaní ab un despaig del rey nostre señor per al conte de Benavent, virrey, sobre·l negoci de la proçessó del Corpus (*vide* en les eleccions 42 y 43), y, per a anar a saber lo contingut en dit despaig, férem elecció de dos nobles y dos cavallers, y lo síndich prengué per consellers a mi, don Bernardo Cathalà y Valleriola y a en Maximiliano Çerdan, generós.

[172] **44 elecció del bras militar.** Dilluns, segona festa de Pascua de Sent Esperit, a 22 de maig, 1600, se juntà lo bras y des de la Diputació, los helets que nomenàrem lo disapte proppassat, exepto don Loís Castellar de Vilanova, señor de Bicorp, que ab acte rebut per March Antoni Botí, notari escrivà de l'estament militar, me subdelegà a mi, y axí yo, ab los altres elets, anàrem al Real y parlàrem al compte de Benavent, virrey, y nos tornà per resposta, explicant la crehença de sa magestat que, per ser negoçi grave, sa magestad o miraria y aconsideraria tots los inconvenients que y à en lo exir los militars a acompanyar la proçessó del Corpus, y que del que sa magestad resolria nos o faria saber quant sa magestad fos servit, la qual resposta tornàrem a l'estament, oÿda la qual, determinà que·s tornàs a escriure a sa magestad suplicant-li ab brevetat fos servit de enviar-nos a dir sa resolució, etc. Y per a dit efecte fórem elets los següents:

Nobles

Don Juan Vilarrasa, señor de Albalat
Don Bernardo de Cathalà y Valleriola.

Cavallers

En March Antoni Bou òlim Penarroja.
En Françés Aliaga.

²⁵⁹ El convent de la Corona de Crist, del segle XVI, s'ubicava al carrer Corona de la ciutat de València, apegat al mur interior de la muralla cristiana i de la seua porta dels Tints o de la Corona. Fou enderrocat al segle XIX.

[173] **45 eleixió del bras militar.** Dit dilluns, segona festa de Pascua de Spirit Sant, a 22 de maig, 1600, estant lo bras junt per a tractar lo negoçi de la proçessó del Corpus, un cavaller advertí al síndich propossàs lo contrafur que lo any passat y enguany avien fet en la eleixió y creació dels nomenats, exedint del número que dispon y ordena lo fur. Axí, per a exir contra dit contrafur, fer-ne sa enbaxada a sa magestad, etc., foren elets los nobles y cavallers següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Bernardo de Cathalà y Valleriola.	En March Antoni Bou òlim Penarroja.
Don Juan Vilarrassa, señor de Albalat.	En Maximiliano Çerdan.
Don Juan López.	En Eximén Pérez Joan.

[174] **Eleixió de la confraria de Nostra Señora de la Seu sobre la concòrdia de l'estat de Maça.** Dimats, a 23 de maig, 1600, terçera festa de Pascua de Sent Esperit, en lo ajust y capítol general que-s tingué en la confraria de Nostra Señora de la Seu se proposà, entre altres cosses, un conçert que lo marqués de Terranova tractà molts dies ha ab los officials de dita confraria açerca del pleit de l'estat de Maça y, per a que puga tenir effecte, deliberà lo capítol general que los prior, clavari y majorals, juntament ab sis confreres, ço és, dos canonges, dos cavallers y dos doctors en cascun dret, mirassen, tractassen y trastejassen y conferissen lo modo y forma de la concòrdia fahedora, y que allò que la major part de aquells deliberàs se possàs en execució, lloant-o ara per llavós la confraria eo tot lo capítol, com més llargament conté en lo acte rebut per Geroni Ferri, notari escrivà de la dita confraria. E per a memòria possaré así los noms de tots; eren officials los següents:

Lo doctor Christòfol de la Torre, canonge de la Seu de València, prior; mossén Gaspar Rius, clavari, majoral ecclesiàstich, beneficiat en la Seu; en Pere Gostans de Soler, generós, majoral llech; mossén Françés Eximeno, compañó de clavari, majoral ecclesiàstich, beneficiat en santa Catherina; Françés Miquel, ciutadà, majoral llech. E los nomenats per al dit effecte ensems ab los dits officials fórem los següents: mossén Honorat Vidal, prevere, canonge de la Seu; mossén Geroni Torres, prevere, canonge de la Seu; don Bernardo de Cathalà; don Pedro Vilarrassa; miçer Gaspar Tàrrega, doctor en drets; miçer Françés Bou, doctor en drets.

[175] Congregació del Sant Esperit y de Nostra Señora. Diumenge, a 28 de maig, 1600, dia de la Sanctíssima Trinitat, entrí en la congregació de l'Espirit Sant y de Nostra Señora que està fundada en la cassa professa de la Compañia de Jhessús²⁶⁰, essent pare de dita congregació lo pare Melchor Vallpedrosa, prepòsit de dita casa (y antes fonch provincial d'esta província), y prefecto de la congregació don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova, y consultors miçer Francisco Gerónimo Leó²⁶¹, assessor del governador en lo criminal, y Joseph Esparça, ciutadà, y secretari Viçent Oñate, notari, y monitor Luís de la Porta, apotecari, lo qual, ab Alonso Girón de Rebolledo y don Geroni Mercader, padrins meus, vingueren a acompanyar-me y entraren-me en la sala, a on tenen les juntes los de la congregació. Y rebent-me lo prefecto y los demás ab molts grans señals de contento per la mia entrada, en aver-los abraçat a tots, com és costum, entonà lo pare prepòsit lo *Te Deum laudamus* y tots lo proseguírem y axí restí com los demás congregants. Sia a servici de nostre Señor y de profit meu y de mos pròxims, amén.

[176] Testament de dona Costança de Perellós. Dijous, a 20 de juliol, 1600, ma muller, dona Costança de Perellós y de Cathalà féu testament, estant preñada. Escrigué'l Pau Vaziero, notari, tot de sa mà, y dona Costança lo intitulà y fermà de la sua mà. Y après, closa la plica, la acompanyà al dit notari dit dia en presència de mossén Francés Miñana, prevere, y de Simeón Joan Alegre, cavaller, y de Lluch Navarrete, fuster. Sia a glòria de Déu nostre señor.

[177] Majordom de Sant Jaume. Dimecres, a 26 de juliol, 1600, se juntà la confraria de nostre señor Déu Jeshucrist, de la gloriosa Verge Maria y del benaventurat sant Jaume,

²⁶⁰ La “casa professa” era el nom que els jesuïtes utilitzaven per tal de diferenciar-se d'altres ordres i els seus “monestirs” o “convents”. Aquesta antiga edificació, la construcció de la qual s'encetà el 1579 i s'acabà a mitjans segle XVII, formava part del complex que els jesuïtes tenien a la ciutat de València, i era el “modelo paradigmático del tipo de arquitectura jesuítica de la zona valenciana”. Enderrocada el 1868, va ser substituïda anys més tard per l'actual temple, que imita l'estil de l'antic i s'alça encara a la plaça de la Companyia, prop de la Llotja de la Seda (Gómez-Ferrer Lozano 2012: 356).

²⁶¹ El lletrat Francesc Jeroni de Lleó (1565-1632) fou un personatge rellevant dins de la judicatura valenciana del segle XVI. Verdet Martínez ha assegurat que la seua transcendència “se justifica, al menos, por dos razones. En primer lugar, su integración en la clase política y funcional valenciana que dio soporte a la burocracia desarrollada en paralelo a la expansión estatal de la época moderna. En concreto, el jurista desarrolló su cursus honorum –inaugurado con la asesoría de la Gobernación de Valencia– en el seno de la Real Audiencia y del Consejo Supremo de Aragón. En segundo lugar, el servicio regio, desplegado desde la judicatura de la más alta instancia, permitió al togado no sólo atender los pleitos judiciales y asesorar en los asuntos de gobierno en la práctica administrativa cotidiana, sino que le condujo, asimismo, a dejar constancia de su experiencia mediante la composición de una obra de jurisprudencia doctrinal (...), las *Decisiones Regiae Sacrae Audientiae Valentinae*” (Verdet Martínez 2010: 280).

per a fer eleixió de officiàls per a l'any següent, de güi en avant, y fiu yo elet en majordom ab conpañia de Lluch Juan Baldó, ciutadà, e prior lo doctor Ximénez de Arguedes, mestre en sacra theologia. Plàcia a nostre Señor, sia per a son servici, amén.

[178] **46 eleixió del bras militar.** Dilluns, a 31 de juliol, 1600, se juntà lo bras per a tractar del negoci que la vila de Morella me escrigué ab carta feta a 22 del present, que era que·s suplicàs a sa magestad la desmembraçió del bisbat de Tortosa y que·s fes nova ereixió en la vila de Morella. Y com ya en dies atràs –no trobant-me yo en lo estament per estar en la Quintà– se suplicà la mateixa desmenbraçió y la ereixió de la iglésia de Castelló de la Plana, paregué que, *rebus sic stantibus*, no·s podia afavorir a Morella per estar prendats per Castelló. Y, com desijaven alguns la ereixió de Morella, se determinà lo bras de fer eleixió de sis persones per a que confabulasen y vesen com se podria favorir a Morella sens decidir-se ni contradir-se al que ya alias se avia escrit a sa magestad, y que per a dites coses no se'n rebés acte sinó *verbo*. Lo síndich nomenà los elets següents:

Nobles

Don Antoni Bellvís, señor de Rafelbuñol.
Don Paulo Sanoguera.
Don Bernardo Cathalà.

Cavallers

En Pere Gostans de Soler.
En March Antoni Bou òlim Penarroja.
En Maximiliano Çerdan.

Los quals, aquell mateix dia, nos juntàrem a la vesprada y, fetes moltes rahons, se vingué a concordar la manera que·s podia escriure per Morella. Y après, dimecres a 2 de agost, férem la relació de que no·s podia dexar de favorir a Morella, ab la modificació que lo acte rebut per lo notari scrivà del bras rebé lo dit dia al que me refir, anpliant lo poder als elets alias fets per a l'altre negoci.

[179] **Nativitat y bateig de dona Anna Magdalena, ma filla.** Divendres, a 11 de agost, 1600, al punt de les deu hores, ans de mig jorn, naixqué en la casa de la València ma filla y de dona Costança de Perillós, ma muller. Tingué molt bon part, gràcies a nostre Señor, encara que parí sens comare y no podia llançar lo llit. Y avia mija hora que avia parit, vingué la comare y yo llavós me adoní de llevar-me la creu † del *lignum cruçis*, que porte ab mi, y doní-la-y a besar a dona Costança y la y posí damunt lo ventre ab gran fe y dient-li a dona Costança que la tingués, y en lo mateix punt llançà lo llit y restà sens perill

gràcies a Déu. Est *lignum cruçis* és lo antiquísim del llinatge dels Cathalans²⁶², que yo-l tinch en mon poder, y yo-l porte tos temps ab mi, glòria a Déu.

Lo mateix dia, entre quatre y cinch de la vesprada, fonch batetjada en Sant Llorens –ans de mamar com tinch de costum–. Posí-li los noms següents: Anna, Madalena, Phelippa, Margarita, Lorença, Bernarda, Beneta. Batejà-la mossén Juan Mingues, rector de dita parròquia. Foren padrins mossén Francés Pahoner y dona Madalena Cathalà, donçella.

[180] 47 eleixió del bras militar. Dilluns, a 23 de octubre, 1600, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació y proposà lo síndich que sa magestad avia promogut al regent de València en regent del Consell Supremo de Aragó y que, per consegüent, avia de vacar la plaça de regent [de] la Cancelleria de aquest regne, y que per quan los furs y privilegis del present regne disponen que lo dit offici de regent aya de ser provehit en persona natural del regne, que per a suplicar a sa magestad fos servit de nomenar y elegir regent natural, pues es conforme furs, se fes eleixió de persones del present ajust, ço és, tres nobles y tres cavallers per a que, ab los elets fahedors per los altres estaments e sens ells, per via de embaixada o com los pareixerà, supliquen a sa magestad lo que està dit desús. Y, per al dit efecte, lo síndich, aconsellat de don Carlos Milà de Aragó y de Geroni Çarçola, fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Paulo Çanoguera.

Don Bernardo Cathalà.

Don Jordi Castellví, señor de Carlet.

Cavallers

En March Antoni Bou òlim Penarroja.

En Eximén Pérez Joan.

En Francísc de Vallebrera.

[181] 48 eleixió del bras militar. Disapte, a 18 de nohembre, 1600, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu per ocasió que avien vengut unes lletres requisitòries dels alcaldes de la casa y cort del rey nostre señor en les quals demanaven se'ls remetés la persona de Pedro de Ribas, que està pres en les presons reals d'esta çitutat per una mort que ha perpetrat en Madrid, a on està la cort del rey nostre señor. E per ser açò contra·ls furs,

²⁶² El *lignum crucis*, literalment “fusta de la creu” –de Jesucrist– és una preuada relíquia cristiana, venerada en els diversos temples que asseguren tindre’n una de debò. En aquest cas, l’amulet de Valleriola torna a posar en evidència la seua preocupació no només religiosa sinó també nobiliària, en fer referència “lo antiquísim del llinatge dels Cathalans”.

privilegis, usos y bons costums del present Regne, fonch deliberat per lo estament fos feta eleixió de tres nobles y tres cavallers del present ajust per a impedir lo entrego o remisió del dit Pedro Ribes, suplicant-o a sa magestad, ab lo poder ordinari, etc. E per al dit effecte fórem nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Don Henrrich de Íxar.	En Jaume Sapena.
Don Françisco Soler de Marrades.	En Gaspar Beneyto.
Don Bernardo Cathalà.	En Pere Gostans de Soler.

[182] **49 eleixió del bras militar.** Dimecres a 22 de nohembre, 1600, don Joseph Pelliçer, síndich del bras militar, féu que Jaume Peris, en lo dia de ayr, convocàs per al dia de güi, en l'estudi daurat de la Diputació, a tots los cavallers que-s trobàrem en lo ajust de l'estament militar a 13 de octubre, 1598, los quals avíem donat poder per a que los elets en dit acte mencionats se carregasen o prenguesen a canvi o brestraguesen lo diner que fos menester per a que, en companyia del bras eclesiàstich, enviassen u o molts enbajadors a donar lo pésame al rey nostre señor de la mort del rey don Felip, son pare, y la norabona y perabé de la sucçesió de sos regnes, com més llargament és contengut en lo acte rebut per lo escrivà del bras militar en lo dit dia.

E, com après, per execució del dit acte se carregaren dos mília lliures a çensal y les persones que-l donaren lo diner vullguen cobrar, y han donat manament executori als príncipals obligats de tot açò. Com dich, ne ha donat güi rahó lo dit don Joseph, als que-ns trobàrem presents, encarregant-nos prenguéssem lo acort que convenia per a pagar dita cantitat y interés de aquella. Oÿda la qual proposició, deliberaren los presents concordantment *et nemine discrepante* que fos feta eleixió de dos nobles y dos cavallers del present ajust per a que fesen lo conte del que seria menester per a quitar dits censals y que tachasen lo que vindria a cascú dels que tunch nos obligàrem y dels que-ns donaren lo poder per a obligar-nos. Y que, tachada y señalada la cantitat que a cascú li pertany, la cobrasen en esta forma, ço és, que la depositen en la Taula de Cambis de la present ciutat en nom y a solta dels dits elets fahedors, y que los que de bé a bé no pagarien, tinguesen poder per a executar-los, y molts altres poders que estan contenguts en lo acte rebut per lo dit scrivà del bras, March Antoni Ortí, en lo dia de güi, per al qual effecte fórem nomenats los següents per lo dit síndich, de voluntad y parer dels presents, los dos nobles y dos cavallers següents:

Nobles

Don Loís Castellar de Vilanova,
señor de Bicorp.

Don Bernardo Cathalà.

Cavallers

En Françés Casalduch, señor de Borriol.
En Pere Gostans de Soler.

[183] **Pigota de don Benito.** Pose en memòria que los primers dies del mes de dehembre, 1600, li ixqué pigota a mon fill don Benito en casa de la ama, y disapte a 9 de dit lo fiu portar a casa, que fonch en saber-o yo, a on estigué y curà gràcies a nostre Señor.

[184] **Conseller de Nostra Señora de la Seu, 5 vegada.** Dijous, a 28 de dehembre, 1601²⁶³, fonch lo capítol general ordinari per a fer eleixió de ofiçials en la loable confraria de Nostra Señora de la Seu. Me eligueren conseller de dita confraria y esta és la quinta vegada que·n só estat. Sia a servici de nostre señor Déu, amén.

[185] **50 eleixió del bras militar.** Dimats, a 2 de janer, 1601, estant junt lo bras militar per a fer eleixió de obrer de murs y valls, com és de costum tal dia, fonch proposat per alguns cavallers que, attés que les embajades que·s feren quant lo morí lo rey nostre señor per a donar lo pésame al rey nostre señor, que güi viu y Déu guarde, y lo parebé y norabona de la sucçesió en los seus regnes, anaren dites enbajades generalment en nom de tots y no en lo dels particulars, etc., y per al qual effecte se prengueren a çensal dos mília lliures per los elets dels braços ecclesiàstich y militar, com més llargament se veurà en la 44 eleixió a la qual me refer²⁶⁴. Per ço, concordantment *et nemine discrepante*, deliberaren que per los mateixos elets, fets per los obligats a 22 de nohembre, 1600, se fes taja general per tots los militars del regne, llevada la part que ya lo bras ecclesiàstich se ha negat de pagar, concordant-se ab los dits elets, ab acte rebut per lo dit March Antoni Ortí, notari, a [...] de dehembre proppassat, donant en effecte als dits elets lo mateix poder de la altra vegada y encara ampliant-lo ab poder de substituhir, que no·l tenien en lo dit poder de 22 de novembre proppassat, al qual en tot lo demás me refer. Los quals elets fórem los següents:

Nobles

Cavallers

²⁶³ Deu referir-se a 1600, com també indica, en nota al peu de pàgina, l'edició de 1929.

²⁶⁴ Vegeu l'annotació 172 de Valleriola.

Don Loís Castellar de Vilanova,
señor de Bicorp.

En Pere Gostans de Soler.
En Nicolau Casalduch òlim d'Assió.

Don Bernardo Cathalà y Valleriola.

[186] **51 eleixió del bras militar.** Lo dit dia de dimats, a 2 de janer de l'any 1601, estant junt lo bras militar, *ut supra*, tornàrem a nomenar a Juan Méndez en cavallerís del regne, etc. No m'allargue més pues se pot veure lo demés en la eleixió 40, folio 57²⁶⁵. Fonch porrogat lo tems de l'exerçici de son offici per altre any, y lo demés consta en dit acte. Los elets que avem de fer la obligació, etc., nomenats per lo síndich, don Joseph Pelliçer, y per don Paulo Çanoguera y per Serafí Miquel, sos consellers, fórem los següents:

Nobles

Don Bernardo Cathalà y de Valleriola.
Don Nofre Muñoz.
Don Jaume de Vilanova.

Cavallers

En Melchior Sisternes.
Mossén Françés Pau Alreus.
En Geroni Aliaga.

[187] **Obrer de murs y valls.** Dit dia de dimats, a 2 de janer, 1601, se juntà, com és de costum, lo bras militar per a fer eleixió de obrer de murs y valls per a l'any que comença a córrer de 7 de mars en avant. Y fet lo acte de que's tragués dit obrer esta nit, trent los electors, ixqué lo primer don Christòfol Despuig, y m nomenà a mi en examinador de les persones que se avien de abilitar per a poder concórrer a obrer²⁶⁶. Y fet lo dit examen y aprobaçió, com se acostuma, per curiositat volguí yo contar los que concorriem y eren trenta y güit, dels quals, en la forma acostumada, fonch tret un albaranet en lo qual trobaren que stava escrit lo nom de don Bernardo Cathalà y de Valleriola, y axí fui yo nomenat en obrer. Gràcies sien fetes a nostre Señor, lo qual me done gràcia per a que faça bé mon offici y lo que toca a mi ab descàrrech de ma conçiència y profit de la cosa pública, que tot sia a servici de Déu y lo mateix en los demés officiis y càrrechs que tinga, amén.

[188] **Obrer major de Sant Lorens.** Disapte, a 6 de janer, 1601, dia de la Epifania en lo ajust de la parròquia de Sant Llorens, açceptí voluntàriament la obreria major de la

²⁶⁵ Vegeu l'anotació 161 de Valleriola.

²⁶⁶ En l'edició de 1929 s'indica una nota al costat del sempre metòdic Valleriola: "5ª vegada examinador del bras militar per a eleixió d'obrer".

parròquia. Sia a servici de nostre Señor. És per a l'any 1602, plàcia de Déu que faça bé aquest ministeri, amén.

[189] † **Mort de mon fill don Benito.** Dimats, a 6 d febrer, 1601, morí mon fill don Benito après de aver tingut pigota y pallola y cambres des dels primers de dehembre proppassat. Morí a les 8 del matí y portaren-lo a soterrar a les quatre de la vesprada al monastir de la Çaydia en la mia capella, sots invocació de sant Bernat y sant Benet. Acompanyaren lo cos 12 capellans de Sant Joan del Mercat, 12 de Santa Catherina màrtir y 20 de Sant Llorens, que és general, ab les creus grans, y per ser fora València costà el doble lo soterrar. Anaren darrere lo cos més de 25 persones, axí criats com officiàls y altres amichs de casa. Morí en la casa de València, en la cambra gran, allí on naixqué a 20 de abril, 1599, de manera que sols ha vixcut un any, nou mesos y dèset dies poch més o menys. Déu nostre sia servit de tot y me done paciència que la he molt menester, que era don Benito lo fill que yo més volia. Plàcia a nostre Señor guardar-me los que me resten si l'han de servir ells y yo, y sinó a mi y a ells nos ne enporte quant sa divina magestad sia servit y tota hora sia bona, amén.

[190] **51 eleixió del bras militar.**²⁶⁷ Dimats, a 20 de febrer, 1601, se juntà lo bras militar en la Diputació y determinà que fos ampliat lo poder als quatre elets per al negoci de les dos mília lliures que carregaren los braços ecclesiàstich y militar (vide 49 y 50 eleixió)²⁶⁸ per a que tractasen ab lo señor compte de Benavent, virrey, y ab los jurats y ab los diputats y ab los demás que paregués convenient per a çercar medis y traçes perquè los particulars dels estaments no pagasen dita cantitat. Y si per cas se concertava que de la casa de la Generalitat se agués de pagar, fos feta eleixió de altres dos persones del present ajust per a que, ab los dits quatre, que per tots són tres nobles y tres cavallers, acudixquen a la Diputació y façen los actes neçesaris y oportuns a tota seguretat de aquella. Y per a dit efecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Loís Castellar de Vilanova,
señor de Bicorp.

Cavallers

En Nicolau Casalduch òlim d'Assió.

²⁶⁷ L'edició de 1929 apunta que "En el ms. original está repetido el número de esta elección". Vegeu l'anotació núm. 185 de Valleriola.

²⁶⁸ Vegeu les anotacions núm.182 i 185 de Valleriola.

Don Bernardo Cathalà y Valleriola.

En Pere Gostans de Soler.

Don Paulo Sanoguera.

En Eximén Peres Joan.

[191] † † **Auxiliador de l'any 1601.** Disapte, a 24 de febrer, 1601, dia del gloriós sant Maçia apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Andreu apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu.

[192] **Consultor en la congregació.** Dilluns, segona festa de Pascua del Sant Esperit, y dia de sant Bernabeu apòstol, a 11 de juny, 1601, nos juntàrem los de la congregació y, com se sol, férem eleixió de ofiçials per a l'any sigüent y elegírem a fray Eximén Peres Fachs, cavaller de l'àbit de sant Joan, en prefecto de la congregació, y a mi en consultor o consiliari primer. Tinguí 15 vots, y lo consultor segon, fray Christòfol Monterde, cavaller de l'àbit de Montesa y doctor de la Real Audiència civil, tingué güit vots. Plàcia a nostre Señor sia per a son sant servici, amén.

[193] **52 eleixió del bras militar.** Dimecres, a 4 de juliol, 1601, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu de València per a tractar de que per quant ya alias a 6 de maig, 1597, se avia fet eleixió de tres nobles y tres cavallers (vide folio 29 en la 23 eleixió)²⁶⁹ per a suplicar a sa magestad y a sa santedad que·s guardàs lo fur fet en les Corts de Monçó lo any 1585 açerca de les 3000 lliures per a la dotació de les rectories de moriscos, lo qual negoci era molt apretat en Roma, y y à neçessitat de tenir señalat un cardenal per a protector de aquest regne, així per a est negoci com per a qualsevol altre que se ofereixca. Axí tots concordantment deliberaren que a dits elets los fos ampliat lo poder per a dit efecte, y per quant vacaven dos llochs entre·ls dits elets, lo u per mort de don Diego Milà de Aragó y lo altre per lo inpediment de Barnat Guillem Cathalà y de Valleriola per ésser com és noble, tots concordantment *et nemine discrepante* nomenaren a boca cada hu per a son lloch los següents, ço és, a mi en lloch de don Diego y a Pena-rroja en lloch del cavaller, y tots junts som los següents:

Nobles

Don Nofre Scrivà Çabata, señor de Argelita.

Don Bernat de Vilarig, señor de Cirat.

Cavallers

En Nicolau Casalduch.

En Françés Viçent Artés.

²⁶⁹ Vegeu les anotacions núm. 107 i 116 de Valleriola.

Don Bernardo Cathalà.

En March Antoni Bou

òlim Penarroja.

[194] 53 eleixió del bras militar. Diumenge, a 15 de juliol, 1601, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació y don Joseph Pelliçer proposà dient que lo verguer de l'estament avia convocat mal, dient que era la convocaçió en son nom com ha síndich del dit bras, però que no·l féu convocar sinó en son nom propi per a donar-nos rahó com en lo dia de ayr avia renunciat al sindicat de l'estament perquè se li oferia aver de fer un camí que quiçà no tornaria en anys a esta çiutat, y axí que·l perdonasen que ell se n'avia de anar. Diguérem-li que no se n'anàs y ell que sí. Açò fonch per tres o quatre vegades. A la fi se n'anà, y lo bras féu rebre un acte de protesta a l'escrivà del bras, contradient hi dissentint de la sua anada, y incontinenti se acordà de elegir un coadjunt de síndich per a que, ab los elets que après se elegiren, contradiguesen e inpugnassen dita renunciació y la eleixió de síndich se fes ab electors y examinadors. Y yo yxquí lo primer elector²⁷⁰ y nomení en examinador al señor de Maçalavés, don Pedro del Milà. Y fetes les diligències ordinàries, se tragué per redolí a en Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.

En après, incontinenti per a dites cosses y per a si convé que lo dit don Joseph no torne a ser síndich, se determinà que fos feta eleixió de tres nobles y tres cavallers, los quals tinguen per ley bastant poder per a fer deliberar y determinar tot ço e quant los pareixerà convenient per a la bona direcció de dit negoci, axí anant en enbajada al señor conte de Benavent, virrey, com a sa magestad, etc.; los quals elets són los següents:

Nobles

Don Paulo Çanoguera.

Don Bernardo Cathalà.

Don Pedro del Milà, señor de Maçalavés.

En Pere Loís Almúnia.

Cavallers

En Nicolau Casalduch

òlim Françés d'Assió.

En Sçipió Roca.

[195] Embaxada al rey nostre señor a Valladolid per lo regne. Dilluns, a 16 de juliol, 1601, se juntaren tots los officiàls de la casa de la Diputació y los elets dels tres estaments del regne en lo negoci de la dotació de les rectories (vide folio 65, eleixió 52 y folio 29, eleixió 23)²⁷¹, y tots junts, en la sala de la Diputació, feren eleixió de ma persona per a

²⁷⁰ En l'edició de 1929 s'indica una nota al costat: "Elector del Bras, 1 vegada".

²⁷¹ Vegeu les anotacions 10, 116 i 193 de Valleriola.

embaxador a sa magestad del rey nostre señor a Valladolid, segons les instruccions que après me donaran los elets, y econtinent se feren los demás actes que solen fer, ço és, primo, dos-çents ducats de ajuda de costa y quatre ducats cada dia tot lo temps que estaré en esta embaixada²⁷². Plàcia a nostre señor que yo faça bé mon ministeri com ho confie tenint-me nostre señor de sa divina mà, amén.

[196] 54 eleixió del bras militar. Dijous, a 23 de agost, 1601, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació a ocasió de que [...] Font vingué a suplicar al bras li férem merçed de escriure a sa magestad una carta de recomençació per a que sa magestad lo afavorís y honràs nomenant-lo síndich de la céquia que·s desitga fer en lo Pla de Quart²⁷³, axí per a construció de aquella com per a veure y cercar traçes, per a traure diners, etc. Com és nego[ci] que ha molt que pensar, paregué a l'estament militar que·s prorogàs lo present ajust per al darrer del present y que·s fes eleixió de dos nobles y dos cavallers per a conferir y tractar ab les persones que·ls paregués sobre dites coses y les contengudes en un memorial *ad referendum*. E així fórem elets los següents:

Nobles

Don Pedro de Moncada.

Don Bernardo Cathalà.

Cavallers

En Maximiliano Çerdan.

En Sçipió Roca.

²⁷² El conflicte per les dotacions de rectories venia de lluny (vegeu notes anteriors), i aquesta ambaixada en representava un nou capítol que finalment, però, no es materialitzaria. Valleriola seria indemnitzat amb 100 lliures en les posteriors Corts de 1604 per les despeses de les gestions realitzades fins al moment en els preparatius d'aquesta frustrada anada a visitar el monarca: "Per quant don Bernardo Cathalà y Valleriola fonch elet y nomenat per embaxador del present Regne per a accedir a la cort de sa magestat per lo negoci de la dotació de les rectories de nou convertits, y havent-se-li despachat y entregat los albarans dels tres sagells de la ajuda de costa y bestreta que en semblants casos se acostuma donar, y après que féu la prevenció y gasto necessari per la partida, y volent ja partir de la present ciutat per a la executió de la dita sua ambaixada, arribà nou orde de sa magestat ab que mana que si no y havia nomenat embaxador per a dit negoci no·s nomenàs, y si hi havia feta nominació que no partís, per la qual rahó lo dit don Bernardo dexà de posar en executió la dita embaixada, y axí no se li ha donat ni pagat lo gasto que tenia prevengut y havia realment fer per a la executió de la dita sua ambaixada. Y essent axí, és just que sia satisfet de tots los gastos que ab bon acte féu en dit negoci de dita ambaixada. Per ço, los dits braços suppliquen a vostra magestat si servit provehir y manar que lo dit don Bernardo Cathalà sia satisfet i pagat de tot lo que ab dita bona fe gastà que per lo menys importava cent lliures, les quals cent lliures li sien pagades de pecúnia de dita Generalitat" (ARV, Reial Cancelleria, CiE, Processos de Corts, 516 bis, f.183v), també publicat posteriorment en *Furs* (1607: 42r).

²⁷³ El Pla de Quart és una de les anomenades comarques històriques del País Valencià, que engloba els municipis d'Alaquàs, Aldaia, Manises, Quart de Poblet, Riba-roja de Túria, Torrent i Vilamarxant. En les propostes de comarcalització més actuals queda dividida entre el Camp de Túria i l'Horta Oest. Emili Beüt sí que la va incloure en la seua proposta de 1934, posteriorment defensada en Beüt (1969).

[197] **Marmesoria de dona Francisca de Borja y de Cathalà.** A 15 del mes de febrer, 1601, dona Francisca de Borja y de Cathalà, muller del señor Francés Joan Cathalà, mon oncle, féu testament en poder de Aloy Andreu Real, notari, y deixà per marmessors de la sua ànima a son marit y a mi y a don Fernando Vives de Sent Joan, òlim señor de Benimàmet, y a mossén Francés Merçé, beneficiat en Santa Creu²⁷⁴. La qual señora morí dimats, a 27 de setembre, 1601, entre dotse y una de mig jorn. Fonch soterrada en la Seu en la capella dels Cathalans sots invocació de sant Antoni abbad, y les demés cosses que ordenà en lo dit testament se van fent.

[198] **Diffinició de dita marmesoria.** Dimats, a 15 de janer, 1602, doní compte a l'oïdor de causes pies de la marmesoria de la dita dona Francisca de Borja y de Cathalà y, ab acte rebut per Joan Baptiste Vilanova, notari scrivà de dit oïdor, fórem diffinits los marmessors lo dit dia. Està registrada la difinició en lo libre de diffinicions de la cort de causes pies sots dit calenadri.

[199] **Nativitat de la sereníssima señora dona Ana Maurício, infanta d'España**²⁷⁵. A 22 de setembre, 1601, disapte, a la una hora y un quart de la nit, en la çiudad de Valladolid, a on de present està la cort del rey nostre señor²⁷⁶, entre la una y les dos hores de la matinada, naixqué la sereníssima señora dona Anna Maurícia de Àustria, filla primogènita del rey don Felip nostre señor y de la reyna dona Margarita. Bateichà en lo convent de Sant Pau de Pricadors²⁷⁷, dumenge a 7 de octubre; foren padrins Ramnúçio Farnés, duch de Parma²⁷⁸, potentat de Itàlia, y dona Cathalina de la Çerda, muller del señor don Francés de Sandoval y de Rojas, duch de Lerma, marqués de Dénia y de Çea,

²⁷⁴ Es refereix a l'església de la Santa Creu de la ciutat de València, enderrocada a principis del segle XIX, que se situava en l'actual plaça de la Santa Creu, prop de la plaça del Carme on hi ha l'església del Carme, a la qual passà la condició de parròquia que tenia la Santa Creu quan fou assolada.

²⁷⁵ Valleriola es refereix a la infanta Ana María Mauricia d'Àustria, posteriorment coneguda com a Ana María Mauricia d'Àustria i Àustria-Estíria (Valladolid, 1601–Paris, 1666), que arribaria a ser reina consort de la França de Lluís XVIII. D'ella es conserven nombroses pintures infantils, fins i tot com a bebé –la de Juan Pantoja de la Cruz de 1602–, fruit del costum, estés en a la cort de Felip III, de retratar als infants de la casa real (Cobo Delgado 2014).

²⁷⁶ La cort fou traslladada a Valladolid el 1601 des de Madrid, on tornaria el 1606. Darrere del canvi hi havia l'interés del marqués de Dénia, Francisco de Sandoval y Rojas, llavors *favorito* del rei. Mostra del seu poder i proximitat al monarca és la presència de la seua dona, com bé relata Valleriola, com a madrina en el bateig de la infanta Ana María d'Àustria. Sobre la importància política i simbòlica dels batejos als regnats dels Àustries, vegeu Rodríguez Moya (2018).

²⁷⁷ De l'actualment desaparegut convent de San Pablo de Valladolid, després de la Guerra del Francés i de la desamortització de 1835, va quedar l'església com a únic record de tot el conjunt arquitectònic (Palomares Ibáñez 2013).

²⁷⁸ Es tracta de Ranuccio I Farnese (1569–1622), IV duc de Parma.

compte de la Ampúdia, sumiller de corps, cavalleriso major del rey nostre señor y lo gran privat y del Consell de Estat, comanador major de la orde de sant Yago de la Espada, etc., y batejà-la don Bernardo de Sandoval²⁷⁹, arquebisbe de Toledo y cardenal de la iglesia romana, títol [...], y cosí del señor duch de Lerma, que la portà al bras a la iglesia y la tornà a palàcio après de christiana, etc.

Y avent lo rey nostre señor donat rahó a esta ciutat de València de dita nativitat ab una lletra del tenor següent:

A los amados y fieles nuestros los jurados de la nuestra ciudad de Valencia.

El rey.

Amados y fieles nuestros, esta noche passada, entre la una hora y las dos, fue Dios servido de alumbrar a la serenísima reyna, mi muy cara y muy amada muger, con una hija de que le he dado y doy infinitas gracias y quedo con particular contentamiento, y ansí mismo de que se hallen al presente buenas entrambas (como lo están), de lo qual hos he querido avisar porque, siendo tan fieles vasallos míos, fío que os avéis de alegrar de entenderlo. Encargoos mucho que en demostración y testimonio de que lo hazéis ansí, deys orden como en essa ciudad se hagan en esta ocasion las demostraciones públicas de regocijo que el successo pide y los d'ella tienen bien acostumbrado en otras semejantes, que d'ello me terné por muy servido de vosotros. Data en Valladolid, a 22 de setiembre MDCL.

Yo, el rey.

Vidit Covarrubias, vicecancellarius. Vidit Clavero, regens. Vidit Montserrat de Guardiola, regens. Vidit Núñez, regens. Ortiz, secretario.

Vista la qual, en la jornada següent tinguérem sitiada de murs y valls y·s del·liberà que y agués quatre nits de lluminàries y dos dies de bous, y lo u ab joch de cañes, y primer una proressó general. Y tot se féu ab molt de compliment y ha paregut molt bé gràcies a

²⁷⁹ En realitat, Bernardo de Sandoval y Rojas (Aranda de Duero 1546–Toledo 1618) era tio del duc de Lerma, *valido* del rei. En ser familiar directe d'aquest, obtingué promoció dins la monarquia: fou bisbe de Ciudad Rodrigo (1586-1588), de Pamplona (1588-1596), de Jaén (1596-1599) i cardenal i arquebisbe de Toledo (1599-1618), conseller d'Estat i Inquisidor General. Lligat a la Universitat d'Alcalà, fou protector d'escriptors de l'època, com Lope de Vega o Cervantes, qui l'elogia en el pròleg a la segona part d'*El Quijote*: “vívame la suma caridad del ilustrísimo de Toledo, don Bernardo de Sandoval y Rojas” (García García 1998: 317).

nostre señor²⁸⁰. He bolgut fer tan llarga memòria per ser estat en lo any que yo só obrer de murs y valls.

[200] Diffiniçió de don Juan Vives de Cañamàs. Diumenge, a 28 de octubre, 1601, mon cosí, don Joan Vives de Cañamàs, del consell del rey nostre señor y son embaxadaor en la república de Gènova, avent pasat compte ab mi de la procura general que m'avia fet a 4 de maig, 1599, ab acte rebut per Jaume Torrosella, quòndam notari, anant-se'n a ser vehedor general dels estats de Milà y Lombardia (*vide* fòlio 49)²⁸¹, ara, per aver-me'n yo de anar a la cort als negocis de la mia embaxada del regne (*vide* fòlio 66. 6)²⁸², agué de fer procura a March Antoni Gamir, cavaller. Y, axí, me féu diffiniçió llarga y molt complida, ab acte rebut per Pau Vaziero, notari, en lo dia de güi, ab la qual reste descarregat de tots los contes que entre nosaltres y ha agut sobre la sua procura, gràcies a Déu.

[201] Cura dels fills de Miquel Beneyto. Dit dia fas memòria com a [...] de [...], 1601, Joan Baptiste Beneyto, cavaller, en lo testament rebut per Júlio Real, notari, me féu curador de sos néts, fills de son fill lo quòndam Miquel Beneyto. Yo no he pogut açceptar dita cura per les moltes ocupacions que tinch y també per aver-me'n de anar a la cort de sa magestad. Y, axí, no diu acte ningú de açceptació de dita cura sinó que de paraula ne m'escusí ab la mare dels chichs, dona Maria Perpiñà, y ab sa àvia, dona Rafela Jofré.

[202] Cura dels fills del señor de Parcent. Dimecres, a 28 de novembre, 1601, vingué a ma casa Jaume Martí Vaziero, notari, y me dix que Serafí Joseph Cathalà, generós, señor del castell y vall de Polp²⁸³ y de la baronia de Parçent, en los codiçilis que avia fet a 18 del present, me avia nomenat curador de sos fills, juntament ab los altres que en lo testament rebut per dit notari, sots çert calendari, avia nomenat y dexat, y que venia a publicar dits testaments y codiçils per a que yo açceptàs o repudiàs dita cura, e yo li responguí que per més ocupacions, pleyts y anada pròxima a la cort de sa magestad, no

²⁸⁰ Les festes de celebració comportaren una inversió de vora 3.000 lliures; a banda de les lluminàries, bous i jocs de canyes, hi hagué processó a la Verge de Gràcia, el 18 d'octubre (ARV, Manual de Consells, 128 A)

²⁸¹ Vegeu l'anotació núm. 144 de Valleriola.

²⁸² Vegeu l'anotació núm. 195 de Valleriola.

²⁸³ La vall de Pop, a la Marina Alta (País Valencià), formada històricament pels municipis de Parcent, Murla i Benigembla, fou un dels últims reductes de resistència morisca durant el procés d'expulsió de 1609.

podia acceptar dita cura, y també perquè tenia la cura de don Francisco Cathalà, mon nebot, requerint-li que m rebés acte de dita repudiació, e així l rebé dit dia.²⁸⁴

[203] Marmesoria de Françés Johan Cathalà. Divendres, a 30 de nohembre, 1601, pose en memòria com lo señor Françés Joan Cathalà, generós, mon oncle, ab testament rebut per Aloy Andreu Real, notari, a 22 del mes de abril de l'any 1599, juntament ab mon germà e altres, me deixà marmesor de la sua ànima. Lo qual señor, mon oncle, morí disapte a 10 de nohembre, 1601, entre les güit y les nou hores de la nit. Fonch soterrat en la Seu, en la capella dels Cathalans, sots invocació de sant Antoni abbad, dilluns a 12 de dit. Y les demás coses se van fent.

[204] Diffiniçió de dita marmesoria. A 20 de març, 1602, doní conte a l'oïdor de causes pies de dita marmesoria, lo qual me diffiní. Rebé lo acte Joan Baptiste Vilanova, notari scrivà del dit tribunal. Està registrada dita diffiniçió en lo libre de diffiniçions de la cort de causes pies sots dit calendari.

[205] Cura de don Francisco Cathalà, mon nebot. Fas memòria com lo señor Françés Joan Cathalà, quòndam generós, ab son últim y darrer testament rebut per Aloy Andreu Real, notari, a 22 de abril de l'any 1599, dispongué de tots sos béns en la persona de don Francisco Cathalà, fill de dona Graïda Cathalà, sa filla, y del quòndam don Joan López de Mendoza, vinclant tots sos béns de manera que, faltant fills del dit don Francisco y de son jermà don Viçent, vinguen a mi o a mos hereus a fer de aquells a mes planes y libres voluntats. En lo qual testament deixava curador al dit don Juan López de Mendoza, e com ya és mort, féu lo dit mon oncle uns codiçils rebuts per lo dit notari a 10 de nohembre, 1601, y publicats a 12 dels dits mes e any. Me nomenà a mi, don Bernardo Cathalà, en tudor y curador del dit don Francisco Cathalà, son nét. Yo acceptí dita cura ab protestacions en dit acte mencionades, sia a servici de Déu. No poguí escusar-me de acceptar-la per lo que desús està dit y perquè no té pleits ninguns que sien de consideració y també perquè lo dit mon oncle era estat mon curador.

²⁸⁴ En l'edició de 1929 figura una nota de Valeriola a un costat: "Volent per justícia fer que yo acceptàs esta cura, provehí lo justícia civil, en cadira oïda ma disculpa, que m'exemia de dita cura. Rebé la provisió lo escrivà de la cort civil güi, a 5 de dehembre, 1601, està continuada".

[206] Insaculació en la Diputació per los nobles. A lloor y glòria de nostre Señor fas memòria com avent arribat a la cort eo al Sacre Suprem Reial Consell de sa magestad, lo porter major de la Diputació, ab la lletra dels diputats y dels examinadors de la abilitació que·s féu dijous a 9 de setembre, 1599 (vide folio 54 a)²⁸⁵, en la qual anaven les llistes dels nobles y cavallers examinats y abilitats per a que sa magestat ne triàs la mitad per a escriure'ls en lo libre de la matrícula dels insaculats per a diputats y altres offiçis de la cassa de la Generalitat del present regne. Sa magestad, ab vot y parer del dit Supremo Consell, féu la elexió y trialla dels que li paregué, y envià despachat al porter major ab una lletra del tenor següent:

A los venerables, nobles y amados nuestros los diputados de la Generalidad de nuestra ciudad y reyno de València.

El rey.

Diputados, recibiosse la carta de los electos de essa Diputación de 28 de junio con las listas de los nobles cavalleros y generosos que en lugar de los muertos y impedidos, que estaban insaculados para los offiçios d'essa Diputación, han sido tenidos por suffiçientes, y me supplican sea servido, conforme al acto de corte que trata d'esto, de nombrar la mitad de los que vienen en las dichas listas, que de los nobles son deziséys, y han de quedar en ocho, y de cavalleros y generosos treynta y ocho y han de quedar en dezinueve. Y assí, en conformidad de esto, he nombrado las personas siguientes:

Nobles

Don Joan de Vilaragut, cuyo se dise ser Olocau.

Don Antonio de Cardona.

Don Felipe Boyl de la Escala.

Don Ramon de Rocafull, cuyo se dise ser Albatera.

Don Bernardo Cathalà.

Don Nofre Escrivà.

Don Pedro de Moncada.

Don Pedro Vich.

Cavalleros y generosos

²⁸⁵ Vegeu l' anotació núm. 153 de Valleriola.

Gaspar de Monsoriu, cuyo se dise ser Estivella.

Serafí Cathalà.

Ximén Péres Sangerman.

Doctor Miguel Gerónimo Navarro.

Francisco de Laserna.

Melchor Cruilles.

Marco Antonio Gamir.

Gaspar Ferrandis de Mesa.

Jaume Sapena.

Chrisòstomo Ciurana.

Loís de Sant Feliu.

Miquel Joan Loqui.

Doctor Jayme Margarit.

Carlos Vendrell.

Miguel Gerónimo Núñez.

Joan Aguiló, cuyo dise ser Petrés.

Gaspar Febrer.

Balthazar Vidal de Blanes.

Andrés Martí, menor.

Las quales personas aquí nombradas insacularéis en lugar de los muertos y impedidos para los officios de essa Diputación en la forma que se acostumbra y no de otra manera, que esta es mi precisa voluntad. Dat en Valladolid, a X de nobiembre 1601.

Yo, el rey.

Vidit Covarrubias, vicedancellarius. Vidit Joannes Sabater, regens. Vidit Montserratus Guardiola, regens. Vidit Núñez, regens. Ortiz, secretarius.

Legida la qual lletra, los diputats, a 4 de dehembre, dit any 1601, feren provissió de que·s treslladàs y que los noms dels dessús dits nobles, cavallers y generosos fosen escrits y continuats en los libres de la matrícula y insaculació, a on güi estan. Sia tot a llor y glòria de nostre señor y plàcia a sa divina magestad que los dies de la extracció ixquen los que sa mivina magestad sab que convé, amén.

[207] Colector de la fàbrica de Sant Llorenz y Sant Gil. Dimats, a 5 de janer, dia de la circumcisió de nostre señor Déu Jhesuchrist, de l'any 1602, estant junts los parroquians de Sant Llorens, se proposà que, per mort de don Joan Lopes de Mendoça vacava lo càrrech de col·lector de la fàbrica de dita parròquia y que, per consegüent, se avia de fer eleixió de altra persona per a dit efecte y per a demanar conte a sos hereus y al clero de Sant Llorens de tot lo que en son poder respective avia entrat en son poder. Y per a dit efecte, tots unànimes y concordés et *nemine discrepante*, me nomenaren a mi, don Bernardo Cathalà, ab acte rebut per Aloy Andreu Real, notari síndich de dita parròquia, en lo dia de güi. Sia a glòria y servici de nostre señor y dels banaventurats sant Llorenz y sant Gil.

[208] Auxiliador de l'any 1602. Diumenge, a 24 de febrer, 1602, dia del gloriós sant Maçia apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Bertomeu apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén.

[209] Cura de don Joan Vives de Cañamàs, mon nebot. Disapte, a 9 de març, 1602, lo justícia civil me decretà en curador *ad lites* de la persona de don Joan Vives de Cañamàs, de l'àbit de sant Jaume, fill de mon cossí germà don Joan Vives de Cañamàs, de l'àbit de Calatrava y embajador per sa magestad en la república de Gènova. Y per a demanar eo per a enmiscuir-me en dit nom en la demanda del servici dels vassalls de Benifayró, que per çerts obs avia venut estos anys passats mon cosí als mateixos vassalls y ara vol cobrar dit servici per justícia. Sia a servici de Déu.

[210] Acompanyar en proçessó, 2.ª vegada. Dilluns, a 15 de abril, 1602, dia de sant Vinçent Ferrer, estant yo en la capella major de la Seu de València, al temps que exia la profesó que ordinàriament se sol fer, per anar cinch jurats només, perquè no anàs a soles lo jurat Christòfol de Aguirre, com és costum, lo racional y lo síndich Geroni Núñez, cavaller, convidaren a don Christòfol Mercader señor de Chest, y a mi, y axí-l portàrem enmig tota la proçessó. Y al entrar en la Seu, los subsíndichs nos donaren a tots antorjes blanques y ab elles dexàrem la relíquia del sant en la sua capella y·ns despedírem dels jurats i·ns ne anaren.

[211] Estandart de la fe en la Inquisició. Posse per memòria com lo any 1601 los inquisidors feren convocar a tots los familiars cavallers y ciutadans y no als demás, y

estant junts en lo secret, nos féu lo inquisidor més antich un llarch raonament dient que en totes les Inquisicions d'España se celebra, ab molta solemnitat per lo tribunal, la festa del gloriós sant Pere Màrtir, inquisidor, y axí que volien introduhir en la present ciutat, y que per a dit effecte avien de anar los inquisidors ab lo estandart de la fe y acompanyats de tots los familiars y officiàls del tribunal, seglars, y que lo estandart de la fe y los cordons los avien de portar los familiars més graves, etc. Oÿda la dita proposició, y agué diversos parers entre los nobles, cavallers y ls ciutadans, y la major part resolgué que los señors inquisidors se entrassen en lo archiu de dit secret y que, conforme los parers que avien oÿt, determinassen los que·s paregués. Y, entrats dins, de allí a un rato ixqueren y digueren que·ls avia paregut que lo estandart de la fe lo portàs un noble y lo cordó de la mà dreta un cavaller o generós y lo de la mà esquerra un ciutadà. Y per a dit any 1601 nomenaren per los nobles a don Pedro Vilarrasa y per los cavallers a Melchior Figuerola, señor de Nàquera, y per los ciutadans a Pere Joan Antoni Mateu y que estos lo avien de portar, axí la vespra de sant Pere màrtir a vespres com lo dia, a l'offici que·s celebrà en Predicadors, y axí·s féu.

En après, divendres a 26 de abril, 1602, los señors inquisidors me enviaren a dir que a hora de secret fos en la Inquisició. Arribat allà, me feren entrar en lo secret y me donaren cadira a la mà esquerra del doçel, a on los dits inquisidors tenen ses cadires, y me digué lo inquisidor més antich dels quatre que ara y à com per a la festa de sant Pere màrtir del present mes y any avien nomenat per los nobles a mi, don Bernardo Cathalà y de Valleriola per a que portàs lo estandart de la fe, y per al cordó de la dreta a Pere Gostans de Soler, generós, y per al cordó de la esquerre a Joan Baptiste Matheu, ciutadà síndich de València. Yo u acceptí y los demés també.

Y axí, diumenge, a 28 de abril a les dos tocases, après mig jorn, anàrem a la Inquisició y des de allí yo portí lo estandart de la fe a Pricadors, y acabades vespres lo torní. Y lo endemà, dia del gloriós sant Pere màrtir, de la mateixa manera anàrem a Predicadors a l'offici y sermó y·ns retornàrem ab molt gran acompanyament. Sia a glòria de nostre Señor y del sant, que qui tant defensa la fe y morí per ella confessant-la públicament y escrivint lo credo ab la sanch de les nafres que li feren los eretjes, bé és que lo tribunal del Sant Offici a son rey festeje.

[212] *Justes Poètiques impreses.* Estos anys arrere, per devoció, fiu unes justes poètiques, ço és, en Sant Llorens per ser obrera de Nostra Señora de Agost dona Costança de Perillós, ma muller, y en la Zaÿdia per tenir yo allí la meua sepultura, en la capella de

sant Bernat y sant Benet, y la tercera en ma casa, la de València, exint de la malaltia (fòlio 8a)²⁸⁶. Paragué'm triar les millors obres y fer-les imprimir en un tomo y, aguda llicència del virrey ab son privilegi, registrat *in diversorum*, 13, fòlio 245²⁸⁷, y de l'ordinari, los darrers dies de maig se acabà de imprimir. Sia a glòria de nostre señor Déu y de la sacratíssima Verge Maria y dels sants en llaor de qui se han fet les justes poètiques, amén.

[213] Anada a Santa Madalena y a Muçeros. Disapte, a I de juny, 1602, estant mon germà en Sant Onofre, frare Loís Martí, prior de dit convent, me envià una mula per a que anàs allà. Axí aní, y lo diumenge, dia de la Santíssima Trinitat, en aver dinat, anàrem los tres al monestir de frares capuchinos que stà en terme de Maçamagrell²⁸⁸, sots invocació de santa Maria Madalena. Y lo dilluns anàrem a Muçeros, y esta és la segona vegada que y so stat. Sopàrem en casa don Pedro Sans de Benimexix, y lo dimats tornàrem a Santa Madalena y dinàrem allà, y lo dimecres nos ne vinguérem tots a València.

Fas memòria com los señors inquisidors donaren títol de calificador del Sant Offiçi de la Inquisició a mon germà, lo pare mestre frare Pau Viçent Català de Valleriola, a 29 de agost de l'any 1601²⁸⁹, y's tornaren de nou a fer les proves de tots mos quartós, y me n'he folgat señaladament per lo quartó de Valleriola²⁹⁰, sia a glòria de Déu. Y lo any següent, diumenge, a 30 de juny, 1602, y agué acte de la fe en la plaça de la Seu y sermonà allí on germà, sia a glòria de Déu. Fiu registrar en la cort civil los títols de la califiaçió de mon germà y-l de la mia familiatura en la 67 mà de manaments y enpares, fòlio 36, de l'any 1602; traguí dos còpies, la una en castellà y la altra en valencià.²⁹¹

[214] Rector del Col·legi de Tortosa, en mon germà. En nom de nostre señor, mon germà fonch elet en rector del Col·legi de Sant Jordi y Sant Domingo lo Real de la çitutat de Tortosa²⁹², a [...] ²⁹³ de juny, 1602, per tots los col·legials de dit col·legi que podien votar, *nemine discrepante*, sia a glòria de Déu. En après, lo primer de juliol, fonch confermat en dita dignitat per lo pare frare Bernardo de Sarrià, prior provincial de la

²⁸⁶ Vegeu l'anotació núm. 45 de Valleriola.

²⁸⁷ ARV, Real Cancillería, 1527, f.245.

²⁸⁸ El convent de la Magdalena de Massamagrell (Horta Nord, País Valencià), encara en peu, fou fundat pel patriarca Joan de Ribera (Barrón Abad 2003: 57-63).

²⁸⁹ Al marge en l'edició de 1929 figura: "Calificador del Sant Offiçi, mon germà".

²⁹⁰ Vegeu l'anotació al peu de pàgina núm. 44 en l'anotació núm. 26 de Valleriola.

²⁹¹ ARV, Manaments i Empares, 1602, llibre 7, mà 67, f. 36r-39v.

²⁹² El germà feia anys que estava a Tortosa, almenys des de 1592 (vegeu l'anotació núm. 46 de Valleriola).

²⁹³ El decret de nomenament és amb data del 15 de juny (AGFDV, e.1.5/5).

província de Aragó y mestre en sacra theologia. Plàçia a nostre Señor sia *ad salutem animae* y per a majors càrrechs en la orde y fora d'ella.

[215] 55 eleixió del bras militar. Dijous, a 3 de juliol, 1602, se juntà lo bras militar per ocasió que han vengut un cavaller y un freyle de la orde y milícia de Calatrava a visitar la religió de Montessa y cavallers de aquella, en la qual comissió y à contrafur. Per ço fonch deliberat que s'hixqués contra ells y axí feren los elets següents, donant-los lo poder acostumat y per a fer embaxada:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Paulo Sanoguera.	En Pere Gostans de Soler.
Don Bernardo Català de Valleriola.	En Nicolau Casalduch, señor de Benicàsim.
Don Henrich de Íxar.	En Eximén Pérez Joan.

[216] 56 eleixió del bras militar. Lo dit dia, estant junt lo bras, se proposaren los abusos que·s fan en lo almodí per los flaquers que tenen privilegi de pendre sach de forment, com són lo del virrey, de la Inquisició, de les repenedides, etc., lo qual negoci cometeren als mateixos y sobre dits elets.

[217] 57 eleixió del bras militar. Lo dit dia de dijous, a 3 de juliol, 1602, estant junt lo bras, *ut supra*, tornaren a nomenar a Juan Méndez en cavalleriz del regne, etc., per tems de dos anys comptadors del dia que acaba en avant. No me allargue més, puix se pot veure en la eleixió 40, folio 57 y en la eleixió 51, folio 64²⁹⁴. Los elets que avem de fer la obligació al General en nom del bras són los damunt dits que fórem nomenats per lo síndich don Joseph Pellixer, aconsellat de don Joan Vil·larrassa, señor de Albalat, y per Geroni de Mena.

[218] Nativitat de la señora infanta dona Isabel. Per memòria pose que la señora infanta dona Isabel Eugenia Claria²⁹⁵, filla del rey don Felip y la reyna dona Isabel²⁹⁶, la

²⁹⁴ Vegeu les anotacions núm. 162, 186 i 190 de Valleriola.

²⁹⁵ Sobre la infanta Isabel Eugenia Clara, vegeu nota al peu de pàgina núm. 232 de la present transcripció.

²⁹⁶ Isabel de Valois i de Mèdici (Fontainebleau, 1545–Aranjuez, 1568) reina consort de Castella i Aragó (1559-1568).

françessa, naixqué en lo bosch de Segòvia, en Valzaín, a 11 de agost, 1566. Ara és condesa de Flandes, casada ab lo archiduch Alberto de Àustria, que avia sido cardenal.

[219] Compra de les 7 parts del comú de la marquesa de Aytona. A glòria de nostre señor, pose en memòria com dilluns, a 5 de agost, 1602, dia de Nostra Señora de les Neus, dona Catalina de Moncada, marquesa de Aytona, me vené les set parts que tenia entre los señors del comú, les quals, juntes ab les güit que tinch per la administració de Arnau Valleriola, són quinze. Doní per elles 22 mília sous a raó de franc, rebé lo acte dit dia Joan Baptiste Moñoz, notari. Sia a servici de Déu. Tinch lo acte y la aprovació del preu en sa pública forma.

[220] Procures de dona Costança. Pose en memòria que ab acte rebut per Pau Vaziero, notari, a 10 de agost, 1600, dona Costança de Perellós me féu procura per a cobrar y traure diners de la Taula y banchs, molt llarga.

En après, perquè amb més façilitat y costa se traguessen tresllats per a deixar en la Taula y no fos tan llarga, a 14 de nohembre, 1602, me féu procura tan solament per a traure diners de la Taula; rebé-la Francés Bonanat, notari; fiu-la registrar en la cort civil en la 28 mà de manaments y emparees del dit any 1602, fòlio 4, pàgina prima²⁹⁷.

[221] Administrador de la herència de Na Bertrana. A 17 de nohembre, 1602, Betriu Castillo, muller que fonch de Bertran Viñes, féu testament rebut dit dia per Pau Vaziero, notari, en lo qual me deixà a mi en marmessor y administrador de sos béns, y vol que no se puga demanar conte, etc. Ya tinch per memòria les coses que vol que·s facen per la sua ànima en lo meu escriptori, en lo calaix de les coses pies.

[222] Administrador de la herència de Maria Pérez. A 19 de dehembre, 1602, Maria Pérez de Madariaga féu testament rebut per Pau Vaziero, notari, en lo qual me deixà marmessor y administrador de sos béns, y vol que no se me puga demanar conte, etc., com en lo de son fillastre don Madariaga, *vide* fòlio 48²⁹⁸. Ya tinch per memòria les coses que vol que·s façen per la sua ànima en lo scriptori, en lo calaix de les coses pies.

²⁹⁷ Efectivament, la procura especeficava que Bernat Guillem, home de “Constancia Perellos” i “civitatis valentiae habitorem”, poguera traure solament “pecunias” de la “tabula cambiis” (ARV, Manaments i Empares, 1602, llibre 3, mà 28, f. 4).

²⁹⁸ Vegeu l’annotació núm. 138 de Valleriola.

[223] **Subdelegacions de elet del bras militar.** I. Pose per memòria com en dies passats en una enbaxada que se agué de fer per part del stament militar, sobre los llochs de la proçessó del Corpus, al compte de Benavent, tunch virrey y capità general, foren elets per los nobles don Nofre Scrivà y don Lloís Sllava Castellar de Vilanova, señor de Bicornb. Los cavallers no us recorde qui eren. Diferint-se dita embajada, no pogué anar lo señor de Bicornb; me subdelegà a mi, don Bernardo Cathalà. Anàrem al Real y l'explicàrem dita embaxada y après la referírem al stament militar. Fonch en lo any 1600.

2. En la vila de Alçira se avia publicat una crida de orde del compte de Benavent, virrey y capità general, per a que no poguesen portar escopetes²⁹⁹. Y com los officiàls reals volguesen executar als cavallers de aquella vila, acudiren al bras militar y nomenà elets al señor de Bicornb y a don Paulo Çanoguera, y los cavallers no us recorde qui eren. Per çerta ocasió, no y pogué anar lo señor de Bicornb y yo aní en son lloch y expliquí la embaixada y obtinguérem lo que avíem demanat, que fonch manar despachar un mandato ab lo qual nomenaven als cavallers habitants de Alçira exeptant-los de la dita crida, etc. Fonch, crech yo, lo any 1601.

3. Don Nofre Scrivà, señor de Argelita, és administrador de la çitutat de Sogorb per sa majestat durant lo sacrest de aquell stat, y des de allà ens subdelegà a don Pedro Milà, señor de Maçalavés, y a mi, don Bernardo Català, per al negoci de les encomandes de sant Joan.

4. A dos de janer, 1603, estant junt lo bras per a tractar de la elexió de obrer de murs y valls, se representaren molts contrafurs fets en la publicació de la premàtica feta per lo señor don Joan de Ribera, patriarca de Antioquia y arquebisbe de València, virrey y capità general del present regne. Y per a dit efecte se feren elets don Miquel Vallterra, señor de Torres Torres, don Bernat Vilarig, señor de Çirat, don Viçent Bellvís, señor de Bèlgida, y los cavallers eren Nicolau Casalduch, señor de Borriol, March Antoni Penarroia y Çipió Roca. Y don Viçent Bellvís me subdelegà ab acte rebut per March Antoni Ortí, notari scrivà del bras militar.

²⁹⁹ Com ja hem tractat en l'anàlisi del context històric (vegeu l'estudi introductor del present treball), la violència als carrers era un dels més greus probemes que hagueren d'enfrontar els virreis de l'època, i les crides i edictes van succeir-se, sovint infructuosament, amb l'objectiu de reduir els nombre de morts violentes i la perillositat de viles i camins.

[224] **Confrare de la Minerva.** Divendres, a 17 de janer, 1603, dia del gloriós sant Antoni abbad, entrí confrare de la Minerva fundada en la iglésia parroquial de Sant Martí d'esta ciutat de València³⁰⁰. Sia a glòria de Déu, amén.

[225] **Auxiliador de l'any 1603.** Dilluns, a 24 de febrer, 1603, dia del gloriós sant Maçia apòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Thomàs apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén. Com per lo dich desús, folio 56 .6³⁰¹, al peu de l'auxiliador de l'any 1600, tinch determinat de que mos fills no traguen per sort altre apòstol del que a mi me exirà en sort, etc., dient yo en lo oratori lo mateix, dix dona Costança que no, sinó que puix mon fill don Otger siga prop de cinch anys –los quals farà si Déu és servit a 18 de abril que ve– que ell mateix se tragués lo apòstol. Porfidiecharen-me tant que yo·l feu tenir al dit mon fill y tragué el mateix sant Thomas, davant de mi señora y de les criades y dos criats, cosa notable, y axí diguí que de nou proposava lo mateix que l'any 1600, y que no n'importunasen més, que no·n faria altre, *laudetur Christus*.

[226] **Malaltia de febres de l'any 1603.** Dilluns, a 3 de març, me posí en lo llit malalt, que des del disapte a la vesprada començà una malaltia, y venint a ser més declarada me posí en lo llit. Començà ab gran rigor febra contínua y represensió y ab gravíssim dolor de cap. Sagnaren-me dos vegades y me donaren ventoses y feren altres remeys y vingueren-me a visitar sor Cabreriça, filla de confesió del pare frare Domingo Anadón, de 21 anys, y sor Agnés Pérez, mercenària, y·m prestaren una corretja de dit pare y digueren tres *gloria patri* y tres *pater noster* y 3 *ave Maria*, entre dotze y una de mig jorn. Y a la vesprada, entre 6 y 7 hores, lo doctor Geroni de Virués³⁰² me demanà si avia vacuat o suat y li diguí que no, però que·m sentia millor, sinse mal de cap, y ell me dix que també estava sense febra y axí de allí en avant cobrí perfecta salut y he pogut tornar a mengar viandes de quaresma. Sia a glòria de Déu. Y altres vegades me han curat de dolors les relíquies del dit pare Domingo, de bona memòria.

³⁰⁰ L'església de Sant Martí de València, al nuclear carrer de sant Vicent i originalment d'estil gòtic, va patir una important reforma a mitjans segle XVI, abans que altres de les parròquies de la ciutat, fet que li conferí el gust renaixentista que tenia en època de Valleriola i que encara conserva, raó per la qual ha rebut notable atenció per part dels estudiosos de l'art. N'hi ha un bon resum a Muñoz Cosme & Campos González (2007). D'aquesta parròquia era beneficiat el dietarista Pere Joan Porcar.

³⁰¹ Vegeu l'anotació núm. 159 de Valleriola.

³⁰² Es tracta del germà del famós poeta i dramaturg Cristòfol de Virués († 1611), i també membre de l'Academia de los Nocturnos. Jeroni, però, a banda de la seua afició poètica, fou metge, doctor en medicina com son pare, Alonso de Virués, que ho era del patriarca Ribera. Va traduir alguns tractats mèdics del llatí al castellà (Canet 1988: 30 i Ximeno 1747: 214).

[227] **Mort del pare fray Domingo Anadon, porter de Predicadors.** Disapte, a 28 de dehembre 1602, aní a Predicadors ha veure al pare porter fray Domingo Anadón, y agonitzava ya. Era entre 4 y cinch de la vesprada. Estiguí allí present fins a que espirà, que fonch entre güit y nou de la nit, edificant molt. Trobàrem-nos allí dèset cavallers entre lo governador y bal·le general y don Vicent Bellvís y Gaspar Beneyto, mes dos amichs. Y entre deu y onçe de la nit lo portàrem en ombros los dèset cavallers des de la sua çel·la, que estava en lo dormidor, fins a la iglésia en lo cor de baix. Y après, dilluns de matí, lo soterraren y yo m'í trobí y fiu u dels que portàrem lo ataüt fins a la sepultura. Estigué lo patriarca y virrey y los jurats y molta cavalleria y gent popular sinse número, perquè tot lo diumenge y de nit y lo dilluns de matí fonch moltíssim lo concurs de la gent que anava a besar-li la roba y a tallar-la. Y yo confie en Déu que·s veuran moltes maravelles que ya en mi se han començat a veure. Sia a glòria de Déu.³⁰³

[228] **58 elexió del bras militar.** Dijous, a 10 de abril, 1603, se juntà lo bras militar per rahó y causa de aver intimat Francés Pau Alreus, scrivà de manament, un mandato fet per lo patriarca virrey al síndich del bras militar y als elets en lo negoçi de la pretenció de que mentres sia virrey no pot tenir veu en lo bras ecclesiàstich. Y se'ls manava ab penes que no fesen enbaixador per a sa magestad, y si estava fet que no executàs sa enbaxada, etc. Y perquè semblants manaments són contra·ls furs, privilegis, usos, bons costums y libertats del present regne y particularitats de aquell, per a que se ixca contra dits mandato y contrafurs, fórem nomenats los elets següents per lo síndich Penarroja, aconsellat de don Paulo Sanoguera y de Maximiliano Cerdán:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Carlos Milà de Aragó.	En Eximén Péres Joan.
Don Pedro Roca.	En Francés Viçent Artés.
Don Bernardo Català y Valleriola.	En Juan Baptiste Català.

[229] **Nativitat y bateig de ma filla dona Philippa.** Jhesús, dijous a 1 de maig, 1603, a la una hora y un quart après de mig jorn, naixqué en la casa de València, en la 2ª cambra

³⁰³ El dietarista Porcar (2012 I: 117) també es féu ressó de la mort del frare del convent de Predicadors. Transcriu el cognom, però, com Anedó, i en una nota molt succinta apunta que “feren molt senyal les campanes del dit monestir”.

del quarto de Sant Llorens, ma filla y de dona Costança de Perellós, ma muller. Tingué fort lo part y li durà des de la una de la nit enans, y tragué primer lo bras y un peu. Aprés, nostre Señor fonch servit de que la comare lo tornàs a entrar y naixqué la criatura molt desmayada y la agueren de retornar ab caldo calent y altres remeis, y lo principal de tots fonch que tenia moltes relíquies y troços del *lignum cruçis*, axí de casa com de fora casa. Sia a glòria de Déu.

Lo mateix dia, entre çinch y sis de la vesprada, fonch batejada en Sant Llorens – ans de mamar, com tinch de costum–. Posí-li los noms següents: Philippa, Thomasa, Joana, Raymunda, Jauma, Josepha, Maura, Bernarda, Beneta. Batejà-la mossén Joan Mingues, rector de dita parròquia. Foren padrins mossén Francisco Abreo, prevere y racionero de la cathedral de Valladolid, y sor Joana Anna Marco, beata de la orde de Predicadors.

[230] **59 eleixió del bras militar.** Disapte, a 3 de maig, se juntà lo bras militar en lo capítol de la Seu per a llegir una carta de sa magestad, que fonch sobre lo negoci de la sentència del desterro als de Algemésí que han acollit als aproçessats³⁰⁴, etc. Y aprés, don Christòfol Vilarrassa proposà que lo patriarca, virrey, avia manat a don Ramon de Perellós que dins tres dies se n'ixqués del present regne y ell li respongué que no feya compte de obeir-lo, que si alguna cosa pretenia contra ell, que jutjes tenia sa magestad y furs lo present regne, que quant per térmens de justícia constàs de delictes algú, que ab sentència ell obeiria y no en altra manera. E com açò sia notabilíssim contrafur, feren elets, aconsellat lo síndich del dit don Christòfol, y foren nomenats los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Antoni de Cardona.	En Christòfol de Aguirre.
Don Bernardo Cathalà y de Valleriola.	En Pere Gostans de Soler.
Don Nofre Moñoz.	En Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.

[231] **Prefecto en la congregació.** Dilluns, segona festa de Pasqua de Sant Esperit, a 19 de maig, 1603, nos juntàrem los de la congregació y, com se sol, férem eleixió de offiçials

³⁰⁴ El bandolerisme continuava sent un dels problemes interns més importants de l'època. El 5 d'abril anterior a la nota de Valleriola, el virrei, el patriarca Ribera, havia donada "sentència de desterro a molta gent de Algemésí, Alginet, Albalat de Pardines y de altres llochs, perquè eren parents o acullien malfatans" (Porcar 2012, I: 122).

per a l'any següent y elegírem, ab 29 vots, a mi en prefecto de la congregació y en consultor o consiliari primer a don Lorens Sanç, ab 19 vots; y en consultor segon a don Christòfol de Castellví, ab 13 vots; en secretari a Jaume Andreu, notari, ab 16 vots; y en admonitor miçer Antoni Joan Tallada, doctor en drets. Plàcia a nostre Señor sia per a son sant servici.

[232] 3 anada a la cort y 1 a Valladolid. Dimecres, a 25 de juny, 1603, partí per a la ciutat de Valladolid, a on està al present la cort de sa magestad³⁰⁵, y, de camí, dilluns a 30 de dit arribí a Madrid. Y dimats al primer dia de juliol, 1603, viu tot lo palàçio de Madrid y me folguí en extrem per ser molt bona casa y ab moltes pintures. Y dimecres, dia de la Visitaçió de Nostra Señora, partí per a la cort, que y à 32 llegües de Madrid. Apleguí a Valladolid disapte, entre onze y dotse ans de mig jorn, a 5 de juliol. En lo que toca a mes pretensions, conforme serà lo succés axí en faré la memòria, sia a glòria de Déu.

Per aver-se publicat que sa magestat nos volia tenir Corts en Dénia³⁰⁶, me'n torní a València. Ixquí de Valladolid dijous, dia de santa Bàrbera, a 4 de dehembre, 1603. Dia de la Concepció estiguí en Madrid y diumenge a 14 de dit, avent-me tocat les sis hores de la nit entre·l portal de la Blanqueria y·l dels Serrans, arribí a ma casa ab salut, gràcies a nostre señor Déu, sia a glòria sua. Vingueren-me a veure moltíssims cavallers los tres primers dies que arribí a València, y dia de la Esperança ixquí a oyr missa a la Seu.

[233] Carta de convocaçió de Corts per a Dénia. Y en ser vengut a València, vingué a visitar-me lo señor Gaspar Beneyto³⁰⁷, generós, y·ns donà la carta³⁰⁸ de convocaçió de Corts per a mi que li avien deixat com a procurador meu que és. La data és de Madrid, a 4 de dehembre, 1603. Tinch-la entre les de mos passats.

³⁰⁵ Sobre la curta estada de la cort del rei Felip III de Castella a Valladolid, i les raons que van motivar el trasllat de seu des de Madrid, vegeu la nota al peu de pàgina núm. 13 de la present transcripció.

³⁰⁶ Vegeu ARV, Real Cancelleria, 516 bis, f. 11r. i ss.

³⁰⁷ Beneyto ja li havia enviat una interessant carta, el primer de juliol, en què s'interessava per la seua salut i li comentava alguns esdeveniments de València: "estoy con hambre de saber nuevas de cómo le a ido por el camino de calor y sol y de la llegada a essa corte y a llegado vuestra merced a tener la primera vista con el señor duque (...) las nuevas de aquí son a fuego y sangre, porque [...] en la plaza de los ajos se han quemado quatro casas, ayer enterramos a la señora doña Anna Asunción y a March Antonio Muçeti, y esta noche murió la señora doña Agustina Salcedo, nuera del regente..." (AGFDV, e.1.5/6, 34).

³⁰⁸ La carta, amb data del 4 de deembre de 1603, com diu Valleriola, li havia sigut tramesa a ell i a altres cent cinquanta integrants del braç militar (ARV, Real Cancelleria, 516 bis, f. 4v-7r); es conserva actualment a l'AGFDV (e.1.5/5, 32).

[234] **Venguda del rey Felip, 3.ª vegada.** Dimats, a 23 de dehembre, 1603, arribà lo rey nostre señor, don Felip terçer, a Sent Sabastià³⁰⁹ entre les sis y les set de la nit. Estàvem molts cavallers en la iglésia y acompanyàrem-lo fins a la çel·la a on lo ospedaren. Y après, lo duch de Lerma y marquès de Dénia ens parlà alguns cavallers que·ns avíem restat allí, y a mi em dix com ya sa magestad me avia fet merçed de ocupar-me en Castella, que prest se publicaria la merced.

[235] **Entrada del rey y dels prínceps de Saboya, sos nebots.** Dimecres, a 24 de dehembre, 1603, lo rey nostre señor entrà en la ciutat de València entre·ls jurats, y l'acompanyaren fins al Real³¹⁰. Vingueren també ab sa magestat los tres fills majors del duch de Saboya y de la infanta dona Catalina, sa germana. Diu-se lo major dels tres prínceps [...] ³¹¹.

[236] **60 eleixió del bras militar.** Divendres, a 2 de janer, 1604, se juntà lo bras militar en lo estudi daurat de la Diputació, y don Joseph Pelliçer, substituhit de síndich, proposà les incomoditats que y à en que se celebren les Corts en la vila de Dénia, y per les moltes pluges estan los camins molt guastats y los rius an fet grans exides³¹², etc., que per tant se suplicàs a sa magestad fos servit de manar-les prorogar per a la present çitutat, per ser

³⁰⁹ Es refereix al conent de Sant Sebastià de Rocafort (Horta Nord, País Valencià), fundat el 1434. Valleriola ja hi havia estat, prèviament (vegeu la seua anotació núm. 63).

³¹⁰ L'arribada del rei també quedà reflectida per Porcar, qui descriu la davallada “per lo portal del Quart a la Boseria”, i d'allà fins al Real, “a les 12 hores de migjorn”. Sempre més atent a les anècdotes que Valleriola, apunta com un dels cavalls dels jurats, era maldestre i “molt rom, que casi caygué en terra” (2012, I: 129-130).

³¹¹ L'edició del 1929 indica entre parèntesi: “en blanco”.

³¹² Les Corts havien estat prorogades perquè el rei, per “justes rahons, causes e ympediments”, no havia pogut arribar a la dita vila de Dénia, on tornava a convococar-les “per a set del present mes de giner” (ARV Reial Cancelleria, 516 bis, f.18r). L'elecció de la capital de la comarca de la Marina Alta com a seu de les Corts, motivada la influència del duc de Lerma i marquès de dita vila en les decisions del rei, no tingué massa èxit entre els estaments. Aquests pràcticament no acudiren a la primera convocatòria, la del dos de gener –hi anaren setze persones– i exposaren al rei ben prompte les *dificultats* del trasllat a la vila de la Marina. Així quedà registrat en els processos de Corts: “...representarunt difficultates et incommoda quae concurrerant celebrando dictas curias generales in dicta villa Deniae” (ARV Reial Cancelleria, 516 bis, f.18v). Aquestes *difficultates* ben podrien ser una mera excusa per a mostrar mensypreu al favorit del rei, el marquès de Dénia, com apunta Muñoz (2005: 51). Tot i aquesta possibilitat, també hi havia una raó més contrastable: les pluges d'aquelles setmanes, que haurien fet malbé camins i, per tant, més incòmode el viatge. Porcar, de fet, en parla clarament al seu dietari: “Y aquest dia [30 de desembre, 1603], al matí, se n'anà lo regent Banyatos ab procura del vicecanceller a Dénia, a porrogar les Corts per a deu del mes de janer, per ço que los nats no han vist yamay tantes aygües com an caygut, que de ans de sent Dionís [9 d'octubre] sempre à plogut, tant, que no se a fet en aquest any la processió de sent Dionís, per haver tants fanchs y aygües” (2012, I: 131). El *Libre de memòries*, en una breu anotació, refereix simplement que les Corts “foren convocades, per lletra de 4 de desembre presentada als Jurats el dia II i llegida en el consell del dia 27, per al dia 2 de gener següent a la vila de Dénia”; i obvia la prorrogació (Carreres Zacarés 1930-1935: 1049).

axí conforme furs y privilegis del present regne. Y per a dit effecte fórem nomenats los següents:

Nobles

Don Luís Castellar de Vilanova,
señor de Bicorp.
Don Bernardo Català y Valleriola.
Don Juan Cabanilles.

Cavallers

En Pere Luís Almúnia.
En Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.
En Juan Baptiste Català.

[237] **4 embaxada al rey.** Esta embaxada la férem de nit, anàrem en coches des de la Seu al Real, a on estava sa magestat, y entràrem ab les maçes de la Diputació y lo patriarca arquebisbe de València li explicà la embaxada, y sa magestad nos respongué que, per algunes causes tocants a son servici, avia elegit la vila de Dénia per a çelebrar les Corts, però que, per lo molt que desija fer-nos merçé, les mudaria a esta e present ciutat si los estaments del regne prefingien un temps moderat dins lo qual donasen los memorials de les coses que en dites Corts se han de tractar, y que lo endemà tenia determinat de partir-se'n per a Dénia i axí que li diguesen esta nit la resolució dels estaments, que sa magestad la esperaria.

Lo arquebisbe li respongué que auríem de consultar-o ab los estaments y que, per la llarga experiència que tenia de la fidelitat y amor que aquest regne té a sa magestad, creia que en açò y en tot lo demás donarien contento a sa magestad, lo qual respongué que confiava de nosaltres lo servírem en açò que demanava. En açò ens ne anàrem, fet nòstron acatament, sense besar-li la mà.

[238] **61 eleixió del bras militar.** En la mateixa hora, que serien les nou de la nit, nos retornàrem los elets a nostros estaments, y feta relació del que sa magestad nos avia dit, posposant totes les difficultats que poden seguir-se de prefingir tems en les Corts, confiant de la clemència de sa magestad que en tot tindrà conte del bé nostre, tenguts diversos col·loquis més de çent cavallers, tots concordantment nos ampliaren lo poder als dessús dits elets per a que férem altra embaxada a sa magestad, dient-li de part de l'estament, ab les paraules de major agràiment que·s puga, que dexàvem en mà y poder de sa magestad lo señalar lo tems que fos servit, y que per si per cas sa magestad volgués que totalment los estaments lo señalasen, que en tal cas nos donaven poder per a señalar quaranta dies útils o los que sa magestad fos servit, etc., com més llargament conte en lo acte al qual me refir.

[239] **5 embaxada al rey.** E fet lo mateix acte per los altres estaments, entre les dos y les tres de la matinada, des de la Seu, tornàrem a anar al Real, y don Françisco Crespí de Valladura per la veu de la religió de Montesa, per no ser-i lo patriarca per ser hora tan tarda, donà a sa magestad la resposta conforme la resolució dels estaments, y sa magestad respongué en estes paraules formals: “Yo os agradezco lo que me dezís de parte de los estamentos d’este mi reyno de que siempre estuve confiado y assí, pues lo dexáis en mis manos, señalo treinta días para las Cortes, y si huviere neçesidad de más, yo esperaré otros quatro o çinco días y más si fuere menester”. En avent acabat sa magestad de dir estes paraules de veu, li besàrem la mà y restàrem molts contents de veure lo contento que sa magestad avia mostrat de la nostra deliberació³¹³. Sia tot a servici y glòria de Déu.

[240] **Proposició de les Corts.** Divendres, a 9 de janer, 1604, de matí se féu pública una crida de part de sa magestad en la qual se manava y donava avís com en lo mateix dia, en la iglésia del monestir de Predicadors, a les tres hores après mig jorn³¹⁴, acudiren allí tots los cridats perquè sa magestad avia de proposar les Corts generals que ve a tenir y çelebrar en la present ciutat. Y axí, entre dos y tres hores aní allà y poc a poc se anaren congregant los tres estaments y estigueren lo eclesiàstich a la man dreta del rey, lo militar a la esquerra y lo real enfront del rey. Sa magestad estigué en un sòlio de deu grades; en les nou primeres estaven seyts lo regent, la cançelleria y los del consell çivil y criminal, y a la mà esquerra los governadors y batles generals dels regne y sos lloctinents y lo mestre racional y ls assessors del governador y batle general de la present ciutat. Estos oficials reals y ls del consell estigueren tos tems de peus mentres estigué lo rey en la iglésia. En venir sa magestad, se segué en la cadira que estava davall del doçel y damunt de un escaló més alt que lo cadafal de les nou grades.

Y en estar seyts lo rey, dix a don Diego de Urbina³¹⁵, rey de armes, digués als tres estaments que s seguessen y, axí acostant-se lo rey de armes a l’escaló més alt del cadafal,

³¹³ El rei publicà a “tres días del mes de enero” la prorrogació de les Corts a la ciutat de València “para nueve de este mismo [mes]”, com demanaven els estaments: “lo merecen tan leales y fieles vasallos” (ARV, Real Cancellaria, 516 bis, f. 20r). Valleriola va rebre l’habilitació per tal de poder formar part del dit braç en aquelles Corts i successives per carta amb data del 4 de gener d’aquell any (AGFDV, e.1.5/6, 35). El seu fill Otger la va rebre el dia 10 (AGFDV, e.1.5/6, 36).

³¹⁴ Efectivament, el rei cridava aquell dia “que tots aquells que són estats convocats comparegan huy a les tres hores après mig dia en la església del monestir de Predicadors de la dita present ciutat” (ARV, Real Cancellaria, 516 bis, fol. 26r). Valleriola, òbviament, es trobava entre ells, com també el seu fill Otger (ARV, Real Cancellaria, 516 bis, fol. 27v). Porcar (2012, I: 133-135) també reflecteix la convocatòria.

³¹⁵ Diego de Urbina (1555-1623) fou, efectivament, rei d’armes de Felip II i Felip III de Castella. Es diu que fou fill de Diego de Urbina (1516-ca1564), el famós pintor renaixentista de Felip II i Lope de Vega.

nos dix: “Su magestad manda que os sentéis”, y de allí a un poch li dix sa magestad que·ns cobrísem, y lo rey de armes dix fort: “Su magestad manda que os cubráis”, y axí ens cubrírem. De allí a un poch, lo rey de armes dix: “Suban los tres síndicos”, y pujaren a donar a sa magestad tres petijions, les ordinàries, y en aver-se’n baixat, lo secretari Domingo Ortiz, presehint manament de sa magestad, se posà a llegir la proposició en llengua valençiana: és molt honrosa y molts cavallers ne avem pres còpia.

Acabada la qual, pujaren lo patriarca-arquebisbe de València per lo bras eclesiàstich, don Carlos de Borja y Centelles, duch de Gandia y compte de Oliva, per lo bras militar, y Pere Miravet, jurat en cap dels ciutadans, per lo bras real, y tots tres ab los síndichs pujaren y lo patriarca respongué a sa magestad y los tres li besaren la mà y se’n bajaren a sos puestos. Y tantost lo dit secretari Ortiz dix: “Sa magestad acusa contumàcia a tots los cridats a estes Corts que estan ausents de la present proposició y per la afecçió y voluntat que té al present regne, més de gràcia que de dret, prorroga la present junta fins al dilluns primer vinent a la mateixa hora y en lo mateix lloch”. Y en açò se n’anà sa magestad y après nosaltres nos ne anàrem a on estava acordat que estigués lo nostre estament militar y porrogaren per a l’endemà de matí de güit a nou.

[241] Abilitadors³¹⁶ del bras militar per a les Corts de l’any 1604³¹⁷. Disapte, a 10 de janer, 1604, per la porrogaçió feta en lo dia de ayr, se juntà lo bras militar y féu del·liberació que per electors y examinadors fos feta elexió de tres nobles y tres cavallers, los quals, juntament ab lo síndich, abilitassen les persones del bras militar que serien àbils per a assistir en aquell en les presents Corts generals, etc., aconsellant-se en los casos que·ls paregués de l’advocat de l’estament o de qualsevol altre que·ls parega. Y fórem los següents:

<i>Nobles</i>	<i>Cavallers</i>
Don Bernardo Català y Valleriola.	En Esteve Ros.
Don Joachim Marco.	En Eximén Pérez Sangerman.
Don Pedro Vich.	Mossén Jaume Margarit.

³¹⁶ Els “habilitadors” eren els encarregats d’examinar els drets d’assistència de tots els convocats a les Corts (Muñoz 2005: 76).

³¹⁷ Vegeu ARV, Reial Cancelleria, 517, f.54 i 63.

Per curiositat, feu contar les persones que abilitaren en lo discurs de les Corts y eren set-cents sexanta y güit³¹⁸, ço és, nobles 359 y cavallers 409. Sia lloat nostre Señor que sien tants, sense-ls eclesiàstichs, ni de religions militars, ni officials, etc.

[242] 61 eleixió del bras militar. Dimecres, a 18 de janer, 1604, en les Corts celebrades en València, en lo monestir de Predicadors, avent acordat en lo bras militar de suplicar a sa magestad fes mercé a don Jordi de Castellví, señor de Carlet y Tous, de confermar-li les jurisdiccions y privilegis de dites baronies³¹⁹, també lo bras eclesiàstich avia fet dita deliberació y lo bras real no volia fer-la. Y axí demanà lo dit señor de Carlet al bras militar fes enbaxada a dit bras real per a dit effecte. Y de consentiment de tots los militars li fonch concedit y que lo dit señor de Carlet nomenàs lo noble y cavaller que volgués per a dit effecte. Y nomenà als següents:

Noble

Don Bernardo Català y Valleriola.

Cavaller

En Gaspar de Monsoriu, señor d'Estivella.

[243] Sòlio de les Corts de València. Divendres, a 20 de febrer, 1604, en la iglesia de Predicadors de la ciutat de València, tingué lo sòlio de les Corts celebrades en dit convent la magestad del rey don Felip terçer de Castella, segon de Aragó, señor nostre. Anàrem los tres estaments des del lloch a on nos aviem congregat, ço és, lo eclesiàstich en la capella de sent Viçent Ferrer; lo militar en lo refector ab tres grades alrededor; y lo bras real en lo capítol. Y de allí anàrem a la església a on estava lo cadafal y doçel per a sa magestad com lo dia de la proposició, y après vingué allí lo rey y, seyt en sa cadira, dix lo rey de armes: “Su magestad manda que os sentéys”, y de allí a un poch li dix sa magestad al dit rey de armes que-ns cobrísem y axí ens digué: “Su magestad manda que os cubráis”.

³¹⁸ Muñoz (2005: 77), apunta un llistat de huit-cents catorze assistents del braç militar a les Corts de 1604, entre els quals el mateix Valleriola i el seu fill Pelegrí destaquen pel seu alt nivell d'assistència. Si “només 58 persones, el 7,12% del total, assistiren entre 44 i 58 sessions, participació que s'hauria de considerar com a excel·lent, tenint en compte que suposa més del 75%”, Bernat Guillem arriba al 93.1% amb 54 assistències i el seu fill Pelegrí a 50, el 86,2% –Otger, per la seua banda, només n'assistí a una– (Muñoz 2005: 78 i 84).

³¹⁹ Vegeu ARV, Real Cancelleria, 516 bis, f.161-163. A Jordi de Castellví li fou atorgat el comtat de Carlet en recompensa pels serveis prestats per ell i els seus avantpassats a la corona en el setge de la Goleta, la revolta de Granada i l'auxili de a l'illa de Malta, tot en el context de nombroses promocions concedides per Felip III de Castella. D'aquesta concessió hi ha còpia digital i transcripció actual en l'Arxiu de Carlet, amb data del 21 de juliol de 1604 (CD 1-7 2.2 1604). L'original es troba a l'Arxiu Municipal de Barcelona, on hi ha els fons del comte de Carlet (AHCB4-236/C06, manuscrits C).

De allí a un poch, los tres síndichs pujaren al cadafal y lo del bras ecclesiàstich portava tots los furs y actes de cort que en dites Corts se han fet y otorgat per sa magestad, y li dix a sa magestat com aquells eren los furs y actes de cort que los tres braços avien fet y que per part de sa magestat se avien otorgat per son vicecanceller, y axí que de part dels dits tres estaments suplicaven a sa magestat fos servit de confermar-los en lo present sòlio, per a que tinguesen força de lley y com a tal servir-se sa magestat de jurar guardar-los ell y tots sos sucçessors y ministres.

Y dit açò, lo síndich ecclesiàstich pujà los tres escalonets que y avia fins a la cadira del rey y, agenollat, besà lo plech dels furs y·ls donà a sa magestat en les mans, lo qual los donà al viçecanceller, que estava agenollat a la man dreta del rey, y li dix: “Vuestra magestad confirma todos estos fueros y actos de corte y manda y es su real voluntad que tengan fuerça de ley”. Lo rey respongué que sí, y tantost donà los furs lo viçecanceller a l’escrivà de manament, y encontinent li portaren a sa magestat un sitial de vellut carmesí, a on y avia un misal ubert a la part del cànon de la misa y una creu daurada ab un cruçifiçi de argent daurat, y sa magestat se agenollà y, tenint les dos mans damunt la peaña de la creu, dix lo escrivà de manament, que·s diu Françes Pau Alreus: “Vuestra magestad jura a Dios nuestro señor y a sus quatro santos evangelios, de sus reales manos corporalmente tocados, de guardar y hazer guardar estos fueros y actos de corte con los demás hechos hasta oy y los privilegios, usos y buenas costumbres concedidos y usados en este reyno”. Lo rey respongué ab veu prou alta, que yo hoy: “Assí lo prometo y juro”.

Acabat lo jurament, li llevaren lo sitial y·l misal. Ans de besar-li nosaltres la mà a sa magestat, anaren cridant de u en u a nou hòmens, y sa magestat los armava cavallers en esta forma: que, agenollats davant lo rey, en lo estoch que tenia desenbainat los pegava tres esplaniçades en lo muscle esquerre y après los donava a besar lo pom daurat de l’estoch y ells li besaven la mà. Y après fon lo besar-li la mà los tres estaments en esta forma: que pujaren primers lo patriarca arquebisbe de València per lo bras ecclesiàstich, y don Carlos de Borja y Çentelles, duch de Gandia y compte de Oliva, per lo bras militar, y Pere Miravet, jurat en cap dels ciutadans, per lo bras real. Y après anàrem pujant sens orde los demás a besar-li la mà a sa magestat, y quant yo la y besí li diguí: “Viva vuestra magestad mil años como sus vasallos avemos menester”. Y lo rey me mirà molt y coneguí que·s folgà de lo que li diguí.

En aver acabat de besar-li la mà tots, se’n tornà a l’archiu de Predicadors, a on dormí aquella nit, y lo endemà disapte, de matí, se n’anà per la porteria de Pricadors a dinar al Mas del Bisbe y a dormir a Buñol per a tornar-se’n a Castella. Folguí’m de aver-

me trobat al tems de la sua partida. Déu lo dexe anar y venir ab molta salud y béns grandíssims a servici de Déu nostre señor y profit meu, amén.³²⁰

[244] Auxiliador de l'any 1604. Dimats, a 25 de febrer, 1604, dia del gloriós sant Maçia appòstol, me ixqué per sort en auxiliador lo señor sent Andreu appòstol, sia a glòria de Déu y profit meu. Per la determinació que tinch feta fòlio 56-6 y fòlio 73-6, al peu dels auxiliadors³²¹, volgués yo que lo meu sant fos també auxiliador de mon fill don Otger y dels altres. Sa mare dix que puix ya tenia prop de sis anys y sabia dir les oracions, que li fes plaer de que·l tragués. Yo per la rahó dita lo any pasat no volia, y vista la porfia de ma muller, li diguí que si ella em prometia de fer-li dir a don Otger cada dia la oració al sant, que yo lo y deixaria traure. Ella em prometé que sí y que quant lo gich no la pogués dir, ella la diria per ell, y axí yo fui content y tragué a sant Jaume lo menor, que era lo mateix que dona Costança avia tret. *Laudetur Christus.*

³²⁰ El resum que fa Valleriola de les Corts, llevat del privilegi de Jordi de Castellví, obvia la vessant política d'aquelles i se centra en l'aspecte estètic i de protocol, en consonància òbvia amb els seus interessos. La seua assistència és, com hem apuntat en la nota al peu de pàgina núm. 317 d'aquesta transcripció, de les més regulars del seu estament, amb presència en més del 90% de les sessions –86,% pel que fa al seu fill Pelegrí. Un *interés* així pot tindre relació amb la concessió, en aquelles Corts, d'una renda de per vida de 200 lliures a aquest darrer. Vegeu Muñoz (2005: 78, 84 i 103). D'una altra banda, aquelles Corts també serviren perquè Bernat Català de Valleriola rebera 100 lliures, petició referida en el capítol 219, en què els braços demanaven una restitució monetària a per una ambaixada frustrada, que fou concedida (vegeu la nota al peu de pàgina núm. 272 d'aquesta transcripció).

La visió del nostre noble, que no dedica ni una sola línia a les contribucions econòmiques a la corona que votaren aquelles Corts, contrasta amb la que se'n deriva d'altres autors, membres de capes socials menys satisfetes amb la realitat que vivia el regne sota els Habsburg, i molt més crítics, doncs. Pere Joan Porcar acusa els cavallers d'haver “venut a la matexa pàtria y trahit aquella”, haver-la “pechada” (carregada de tributs), donant a sa magestat “quatre-cents cinquanta mil ducats per haver-los tenguts les Corts”, que “no aprofitaren sinó per a bé del marqués de Dénya y per al secretari Franquesa”. Tot plegat, havien “pechat en tanta manera la terra que no·s pot dir, ni creure. Que per llevar lo nou impòsit ne han posat set més” (Porcar 2012, I: 139 i 140). L'obra satírica anònima anomenada *Xàvega dels notaris* també reflectia la dinàmica de concessions per diners: “En Preyçadors,/ les Corts formades/ fan grans jornades,/ los braços tres:/ ab interés/ particular/ és tot triar, no al bé comú./ No·y ha nengú/ que no pretenga/ ab llarga arenga/ ser conte o duch,/ y lo més ruch/ és més premiat./ Pareix mercat/ de dones ple;/ lo u va y ve,...” (Casanova 2015: 118 i ss.). Per la seua banda, el *Libre de antiqüitats* només refereix l'anada del rei a la Seu el dia 2 de febrer “a la benedictió de la cera” (Martí Mestre 1994, I: 261). El *Libre de memòries* es limita a fer constar que “en lo sobredit any 1603 hi hagué Corts en la present ciutat de València celebrades en Predicadors, y assistiren en elles Pere Miravet, Barcena, Francisco March, Miquel Juan Casanova y miser Geroni Valleriola” (Carreres Zacarés 1930-1935: 1049). El fet, però, és que la voracitat fiscal de la Corona anava en augment i les crítiques eren perfectament comprensibles; si els estaments oferien d'habitud 100.000 lliures del servei ordinari de Corts, ara calia afegir-hi un extraordinari de 300.000 amb altres quantitats suplementàries, i, a més a més, les quantitats obtingudes fora de Corts: 100.000 lliures foren concedides durant el virregnat del marqués de Dénya i 380.000 durant el del comte de Benavent, el 1602. I encara podem sumar les despeses de les bodes reials celebrades a la ciutat de València el 1599 (Císcar Pallarés 1973: 14-17). Porcar, de fet, afegeix alguna informació més de la tornada del rei cap a Castella, una vegada finalitzades les Corts, en la línia àcida mostrada anteriorment: “diuen que dormí en Bnyol; per ço que a senyora reyna li manava que·s donàs presa per a tornar. Tanta presa, que lo marqués de Dénya lo dexà malalt en València, cosa increyble. Y lo vicecanceller Covarrubias, àls mestre Sans, restà per acabar de aroynar les coses que·ls nostres cavallers havien començat” (Porcar 2012, I: 140).

³²¹ Vegeu les anotacions núm. 159 i 225 de Valleriola.

[245] **Hermandad de la orden del Cistel.** Lo il·lustrísimo y reverendísimo don Edmundo de Cruz, abbad de Cistel, doctor en theologia y de toda la orden cisterciense cabeça y superior general, con plenaria autoridad del capítulo general de la misma orden, me concedió hermandad a mi a y mi muger y a mis hijos don Othger, dona Anna y doña Filippa y a mi señora madre doña Francisca Vives de Cañamás, con su bulda dada en Valençia, en las casas de Valldigna, a 9 de março, 1604. Sea a gloria de Dios nuestro señor y provecho nuestro.

[246] **Confirmación de don Otger, dona Anna, dona Philippa.** Dimecres, a 7 de abril, 1604, en lo altar major de la iglésia parroquial de Sent Llorens, lo reverendísimo don Lorenço Galatina, bisbe Minerbino, frare de la orde de sent Françés, natural de Itàlia, donà lo sacrament de la confirmació a mos fills don Otger Català, doña Anna y dona Philippa. Foren padrins mossén Joan Alçamora, prevere, doctor en sacra theologia y cathedràtich de llengua hebrea en la Universitat de València, y doña Joana Blasco, persona de molt bon exemple y serva de nostre Señor. Sia per a sa sancta glòria, amén.

[247] **Malaltia de maig, 1604.** En lo mes de maig, tinguí una malaltia de febres y unflor en la galta; sagnaren-me güit vegades; durà fins als primers de juliol.

[248] **4 anada a la Cort y 2 a Valladolid.**³²² Miércoles, a 14 de julio, 1604, partí de Valencia para Valladolid, en coche. Víspera de santa Madalena llegué a Madrid, y a Valladolid lunes día de santa Anna. Apeé en la Rinconada y oy misa en Sant Benito el Real, y a la tarde tomé possada enfrente el çimiterio de Sant Miguel. Possé allí mesmo hasta domingo a 9 de henero, 1605, que partí para Valençia, donde llegué miércoles a 26 de henero, entre quatro y cinco de la tarde. Visitaronme muchísimos cavalleros los dos primeros días. Lo que me ha sucedido en la corte digno de memoria lo yré diziendo por sus capitulillos.

[249] **Diffinició de la cura de don Francisco Català.** A 7 de setiembre, 1604, con auto

³²² A partir d'aquesta nota, Valleriola canviarà al castellà i, llevat de dos breus anotacions, mantindrà aquesta llengua fins a quasi el final del seu dietari, en què retornarà al valencià fugaçment abans de deixar d'escriure'l. L'anada a la Cort de Valladolid i el posterior trasllat a Lleó per tal d'exercir com a corregidor semblen determinants en aquesta decisió.

reçibido por Aloy Andrés Real, notario, don Christoval de Castelví y Sans, curador que-s
agora, por yr yo ocupado en servicio del rey nuestro señor, de don Francisco Catalán,
nieta y heredero de Françés Joan Catalán, me definió de la cura que yo tuve, precediendo
sentencia de juezes contadores que está insertada en dicha definición, sea a gloria de Dios.

[250] † **Hàbit de Calatrava**³²³. Sábado, a 11 de septiembre, 1604, salió mi título del
Consejo de Órdenes³²⁴ y su magestad le firmó a 25 de setiembre³²⁵, mandando en él tomé
el hábito en el convento de Calatrava³²⁶. Yo, por esperar el suceso del corregimiento, no
tomé el hábito hasta la víspera de sant Sebastián, que es a 19 de henero, 1605, miércoles;
entre las ocho y las nueve de la mañana, comulgué con él. Armóme cavallero con mi

³²³ Sobre els orígens i el proces d'aristocratització de l'ordre de Calatrava vegeu Rodríguez-Picavea Mantilla (2007). Centrat en el segle XVI, l'assaig de Fernández Izquierdo (1992) és, però, més útil per tal de comprendre la concessió a Valleriola, en una societat en què no veu en les ordres “más que un medio de ostentación de honra, y una posibilidad de enriquecerse con sus beneficios para quienes los poseían, quedando muy atrás las gestas medievales contra el infiel” (1992: 14), ja que la possessió de l'estatus de cavaller militar “abrió todas las puertas para los puestos de prestigio en una sociedad que se cerraba en su propia contemplación, primando los valores nobiliarios de linaje más que los méritos personales de los individuos, despreciándose las actividades productivas y ‘mecánicas’, frente a la vida que no se mantenía con el trabajo de las manos, sino en las rentas agrarias, juros y censos, o en derechos señoriales” (1992: 102). Així, doncs, Valleriola va obtenir una clau per tal de continuar el seu ascens, després de superar el procés establert pels capítols de l'ordre. El més proper a la concessió de l'hàbit a Català de Valleriola és el capítol general de 1600, que subscriuria allò exposat al del 1576, i que vetava qui no complira les condicions o les haguera aconseguit per vies “ajenas a la recepció hereditaria”; també quedaren fora “los descendientes de procesaos por la Inquisición”, entre d'altres. En les proposicions a aquell capítol s'inclouïa una petició perquè l'hàbit fora concedit només als “de probada y notoria limpieça de sangre, y que los que no fueren tales, sean a lo menos de dichas partes de nobleza y limpieça, y señalados en la milícia de vuestra magestad, procurando hacer merced a lo demás por otro camino, pues éste no es razón que sea sino para pocos y escogidos” (1992: 99). La de Calatrava era, d'altra banda, una ordre fonamentalment castellana – només vora el 5% dels membres provenien del Regne de València al segle XVI (12% en el global de la Corona d'Aragó)– i la tipologia dels cavallers que hi ingressaren inclou titulats nobiliaris, *segundones* – sobretot–, *hidalgos* amb tradició en les ordres i un mínim percentatge d'oligarques locals; per mèrits, hi abunden els membres de la noblesa cortesana, tot i que també trobem ministres i lletrats en els consells, i militars. En tot cas, els percentatges varien segons l'època (1992: 251 i 344).

³²⁴ En l'època en què Valleriola rep l'hàbit, el Consejo de Órdenes (creat el 1495), un de tants en què estava dividit l'edifici de la monarquia, funcionava seguint la *Instrucción* de 1588 de Felip II, qui controlava el consell mitjançant el secretari, com més avant ho faria el seu fill, Felip III de Castella: “Los memoriales y cartas de los que me hubieren pedido hábitos de las dichas tres ordenes [sant Jaume, Calatrava i Alcántara], se remitirán a mi secretario de ellas, el qual, en fin de cada año, sacará una relación de ellos refiriendo particularmente lo que contienen, y la verán el presidente y los del dicho Consejo, para advertir de las calidades de los pretendores, y el dicho secretario, que la leerá, decretará en la margen lo que allí advirtiere, y ordenará de ello una consulta: y para que sea mas secreto pondrá, de su mano, el parecer del presidente y los del Consejo, en lo que toca a la calidad de cada uno, el qual parecer han de señalar todos los que se hallaren presentes, y así me la embiará en manos de Mateo Vázquez, para que me lo acuerde y avise a las partes de la merced que yo les hubiere hecho, y al secretario de la resolución que se tomare, para que haga las cédulas que se acordaren. Y si entre año yo mandare que particularmente se me consulten algunos hábitos, se guardará la misma orden” (Álvarez-Coca González 1993: 280-281).

³²⁵ L'expedient per a concessió del títol de cavaller de l'ordre es troba a AHN, om-expedientillos, núm. 9542.

³²⁶ L'anomenat Sacro Castillo-Convento de Calatrava la Nueva, al terme d'Aldea del Rey (Ciudad Real), fou seu de l'ordre a partir de 1218. Vegeu Rodríguez-Picavea Matilla (2000).

espada dorada don Fernando de Fuenmayor, governador del campo de Calatrava, y diome el hábito frey don Christóval Mexía, prior de Fuencaliente y administrador del sacro convento de Calatrava, en presencia de mi hermano, que vino allí desde Valladolid. Dios me dexé cumplir los buenos propósitos que aquel día propuse y sea para gloria de la santíssima trinidad y de la virgen santíssima y de mis patrones sant Benito y sant Bernardo y de toda la corte del çielo, amén.

[251] Nativitat de ma filla dona Joana. Viernes, a 24 días de setiembre, 1604, parió mi muger, estando yo en Valladolid, a mi hija doña Joana. Fue el parto entre las nueve y las dies de la noche. Bautizaronla viernes a 25. Pusieronle estos nombres: Joana, Guillema, Bernarda, Benita, Andreua, Madalena, Ofèmia, Bonaventura. Fueron padrinos Pedro Joan Botella y Isabel Anna Possada, grandes siervos de nuestro señor. Dios la haga buena, amén.

[252] Corregiment de Leó. Miércoles, a 15 de diziembre, 1604, cabo de octava de la Puríssima Concepción de Nuestra Señora, se publicó la merçed que el rey me ha hecho del officio de corregidor³²⁷ de la ciudad y reyno de León³²⁸. Firmó su magestad mi título a 29 de dicho mes y juré en el Consejo Real, como es costumbre, viernes a 7 de henero, 1605, otro día de los Reyes y día de sant Raymundo. Plegue a nuestro señor sirva bien mi offiçio a gloria suya y bien mío, amén. Besé la mano al rey por esta merced jueves, a 23 de deziembre, 1604, en Valladolid, en la cámara. *Vide infra* página siguiente a la fin.

³²⁷ La figura del corregidor, present a la corona de Castella però no a la d'Aragó, havia aparegut ja al segle XIV, en algunes ciutats, com a lligam entre el rei –el govern central– i els governs municipals. Amb les Corts de Toledo de 1480, aquest càrrec es generalitza, i, per a Elliott (1977 [1963]: 92), esdevé “incomparably the most effective measure taken by Ferdinand and Isabella to extend de Crown’s power over the Castilian municipalities”. El corregidor, entre d’altres, vetllava pel manteniment de l’ordre públic, l’avitallament de la vila i la supervisió general dels afers interns d’aquesta. Amb un salari d’entre 400 i 600 ducats a finals del segle XVI, quan Valleriola és nomenat, el seu càrrec també implicava sovint funcions judicials, per a dur a terme les quals era ajudat pels coneguts com *alcaldes mayores*, dos “trained lawyers”, i podien pronunciar sentència en causes civils “involving sums of up to 10.000 maravedís”. Així, doncs, el govern municipal, “consisted of a delicate balance of perpetual *regidores* and a temporary *corregidor*, while a vestige of the old municipal democracy lingered in the continuing right of the *vecinos* to elect to certain of the town’s other administrative offices” (Elliott 1977 [1963]: 95). Més succint, Braudel (1990 [1949], II: 394) apunta que “c’est par ces *corregidores*, maîtres des villes et puissants personnages, que l’État, alors, tenait ses sujets”. Els detalls pel que fa a la presa de possessió i obligacions del corregidor a la ciutat de Lleó estan continguts en el *Resumen de las políticas ceremonias con que se gobierna la noble, leal y antigua ciudad de León, cabeza de su reino*, publicat per primera vegada el 1694, amb edicions posteriors, obra del regidor perpetu de la ciutat, Francisco Cabeza de Vaca Quiñones y Guzmán (1889: 9 i ss.).

³²⁸ En el marge esquerre de l’edició de 1929 figura una nota de Valeriola: “La ida y la poessesión está, folio 84 hasta 87b” (vegeu l’anotació núm. 261 de Valleriola i següents).

[253] **En la fiesta de sant Raymundo.** Viernes, a 7 de henero, 1605, en la fiesta que el Consejo Supremo de Aragón haze en Sant Pablo de Valladolid del bienaventurado sant Raymundo de Peñafort, en la processión, llevó el estandarte don Ramon Doms, del hábito de Montesa, y yo y don Gaspar de Romaní llevamos los cordones. Vio el rey la proçesión desde palaçio y acompañóla el Consejo, y la misa la dixo mi hermano. Sea a gloria de Dios.

[254] **Confrare de Nuestra Señora de la Caridad de Illescas**³²⁹. Viernes, a 14 de henero, 1605, yendo de Valladolid al sacro convento de Calatrava a tomar el hábito, passé por Illescas, que está a 6 leguas de Madrid y Toledo, y en la iglesia de Nuestra Señora de la Caridad comulgué de mano de mi hermano y entré cofrade, y mi muger y don Oger aunque estaban ausentes. Esta invocación es muy devota y hace nuestro señor muchísimos milagros. Hay 33 lámparas de plata y muchos grandes cuadros pintados de milagros que haze. Tomé tres medidas para mis hijos, sea a gloria de Dios y su madre y para bien nuestro, amén.

[255] **Hablé al rey en Valladolid.** Jueves, a 23 de deziembre, 1604, en Valladolid, en Palacio Nuevo, besé la mano a su magestad a la una y media del día. Díxele estas palabras: “Yo he desseado siempre servir a vuestra magestad y lo he mostrado en todas las ocasiones que se han ofreçido en el reyno de Valencia, y assí estoy muy contento y beso a vuestra magestad sus reals pies por la merçed que me ha hecho vuestra magestad del hábito de Calatrava y del corregimiento de León. Plegue a Dios viva vuestra magestad largos y feliciçsimos años, como yo cada día se lo suplico, y a mi me de fuerças y valor para servir a vuestra magestad en lo que agora me manda para que pueda mereçer que vuestra magestad me emplee en cosas mayores”. Respongué’m sa magestad: “Yo os agradezco lo que me dezís y porque me han hecho de vos essa relación confío que me serviréis bien en esse officio”.

Diumenge, a 20 de febrer, 1605, oý lo offiçi en Sant Martí de València y acompañí la proffessó de la Minerva portant lo estandart davant de la custòdia del Sant Sagrament. Sia a gloria de Déu.

³²⁹ Començat a principis del segle XVI, gràcies a l’interés del cardenal Cisneros, quan Valleriola visita el convent, aquest ja ha experimentat la reforma renaixentista de Nicolàs de Vergara i del seu fill Juan. Felip II de Castella, molt devot d’aquesta Verge de la Caritat, acudí sovint al convent, per al qual, a l’inici del segle XVII, es troba treballant en diverses obres el famós pintor El Greco (Antigüedad del Castillo-Olivares 2016).

[256] **Auxiliador de l'any 1605.** Dijous, a 24 de febrer, 1605, dia del gloriós sant Macià apòstol me ixqué per sort en auxiliador lo señor sant Joan apòstol y evangeliste. Sia a glòria de Déu y profit meu.

[257] **Valleriola eo borrar los motivos de los de la calle de la Mar.** Estando yo en Valladolid por el mes de noviembre, 1604, tuve noticia de que en los privilegios de milícia y nobleza que su magestad ha mandado despachar en favor de la persona del doctor Gerónimo Valleriola, avía algunos motivos de que se podía inferir que él era de mis Valleriolas³³⁰, y para que se reparase di un memorial al rey y llevéle al viçecañiller de Aragón, y leydo en el Consejo Supremo le remitieron al regente, don Philippe Tallada³³¹, para que viesse los privilegios y hiziesse relación d'ellos.

Después de hecha la relación, acordó el Consejo que se quitassen ciertas palabras de una cláusula de los motivos del de la milícia, dezía antes: "*Praesertim cum ab antiqua honorata que progenie originem ducas ac civis nostrae civitatis Valentinae existas, pluribus que militibus quorum plerique nosotro regio incumbent servitio affinitatis et consanguinitatis vinculo in nostro regne Valentinae contineantur*". Y agora dize: "*Praesentim cum ab honesta honorata que progenie originem ducas ac civis nostrae civitatis Valentiae existas, pluribus que militibus quorum plerique nostro regio incumbent servitio tu et filii tui affinitatis vinculo attingatis*"³³². Constará d'esto por una carta mia para el regente don Felipe y su respuesta, en la margen, de fecha de 11 y 13 del dicho mes de noviembre, 1605, y del memorial que di yo para su magestad a 6 de dicho mes, remitido por el Sacro Supremo Real Consejo de Aragón al dicho regente, referendado por el secretario Domingo Ortiz con su rúbrica.

³³⁰ Sobre el llarg conflicte del nostre Valleriola amb els homònims del carrer de la Mar de València, vegeu la seua anotació núm. 26 i les notes al peu de pàgina que conté.

³³¹ Es tracta del xatí Felip Tallada i Ayala (†1616-17?), cavaller de l'ordre de Montesa el 1605 i comanador d'Ares, com també assessor general de l'ordre i regent del Consell d'Aragó des del 1604 (González de San Segundo 1997).

³³² Els dos –poc acurats– fragments llatins transcrits per Valleriola, tenen, però, una diferència substancial, motivada pel canvi que força el noble. El primer, poc més o menys, ve a dir: "Sobretot descendint d'antic i honorable llinatge i et presentes [com a] ciutadà de la nostra ciutat de València, i mantingues reunits molts soldats, la majoria dels quals s'uneixen per condició de parentesc i pel vincle de consanguinitat en el nostre regne de València". El segon, en canvi, diu: "Sobretot descendint d'antic i honorable llinatge i et presentes [com a] ciutadà de la nostra ciutat de València, i tu i els teus fills assoliu [o vos uniu] amb vincle de parentesc a molts soldats, la majoria dels quals s'uneixen per vincle regi [real, del rei]". Com veiem, la polèmica referència a la consanguinitat ha sigut esborrada.

Visto el atrevimiento que el dicho doctor Gerónimo Valleriola en aver procurado que los officiales del secretario pusiessen los motivos que dixen en la antecedente plana y porque como están ricos él y sus parientes van enparentando bien, me pareció y a muchísimos cavalleros y letrados de Valencia y los valencianos que hay en la corte que convenía *ad perpetuam rei memoriam* hazer una prueba con muchos testigos abonados fidedignos y principales en que quede provado claramente la diferencia de los Valleriolas buenos y antiguos de mi familia, de quien yo deziendo por línea femenina, con los Valleriolas de la calle de la Mar nuevamente armados cavalleros este año 1604 y consta por sus privilegios, cuya data fue a 26 de octubre d'este año 1604, cuya copia y traslado mandaron los señores del Consejo Supremo de Aragón que me diessen quando los registravan en Chancillería, están registrados el de Milícia .

[258] La confirmación con decreto del Supremo de Aragón está folio 92.6 y el privilegio del rey. La prueba se hizo con 28 testigos; puse la primera escritura a 16 de henero, 1605, y la declaración o sentencia se publicó en la corte del gobernador de Valencia a 14 de março, 1605. Está registrada en la primera mano de pleytos de dicha gobernación del año 1605 a cartas diez, y luego me fui al corregimiento de León. Y por dexarlo acabado esto no di más testigos y porque me dixeran que bastavan para esto cosa de diez u doze y yo quise que fuesen 28, y porque no se pierda algún libro de la gobernación, donde está este processo o parte d'él, hize que se traduxesse la sentençia del lenguaje valenciano en castellano y está registrado como digo arriba, que el valenciano está en la dicha gobernación (también en el mismo folio). Mi hermano, el padre maestro fray Joan Catalán y Valleriola, quedó encargado de hazerla registrar en otras partes la dicha sentencia y declaración, y con carta de 15 de mayo, 1605, recebida por mí a 22 de junio en la ciudad de León d'España, me avisa está registrada en las partes siguientes:

Registrata in prima manu litium curiae gubernationis Valentiae de anno 1605, fòlio 10.

*Registrata in 46 manu mandatorum et empararum curiae civilis Valentiae de anno 1605, fòlio 35, página primera*³³³.

Registrata in libro collantionum curiae vicariatus generalis Valentiae de anno 1605 (esto no va por folios sino que ponen título Don Bernardo Catalán).

³³³ En aquesta es certifica “que aquells [Vallerioles] són estats y són diferents y de diferent profeció” que els seus, dels quals descendia ell “per linea femenina” (ARV, Manaments i Empares, 1605, llibre 1, mà 7, f. 13v-14r i Llibre 5, mà 46, f. 35r-40v).

Registrata in libro ordinationum et certificationum archivi regii palatii Valentiae,
fòlio 237.

[259] **Anada al regne de Lleó.** Domingo, a 20 de março, 1605, al punto de las once del día, partí para León con mi casa³³⁴ –este domingo era el quarto de quaresma y el evangelio del milagro de los cinco panes y dos pescados–. Comulgué en Sant Lorenzo, en el altar de sant Gil. Salieronnos a acompañar en coches don Baltasar Escrivà de Romaní y dona Joana, su hermana, mis tios; don Bernabé Valterra, mi primo hermano y su muger y el doctor Francisco Joan Burgos, cavallero assessor del governador don Christóval de Caltelví; y Francisco d’Esplugues, señor de la Puebla Larga; don Juan Valterra, tío de don Bernabé; y mi hermano, el padre maestro fray Joan Català. Más vinieran si quisiéramos. Quedaron con mi madre, en casa, doña Beatriz de Arellano, doña Ana Roca, doña Rafaela Gallach, don Francisco Valterra, mi tío; sor Anna Marco, don Francisco Fenollet, el doctor Joan Alçamora, nuestro confessor; el doctor Gerónimo Garcia, médico, y su muger y otros conocidos de casa. No quise que passassen muy adelante los que nos acompañavan y assí, antes de llegar a Mislata, se bolvieron y nosotros fuimos a dormir a Buñol.

Lunes, a 21 día de señor sant Benito abbad, comí en Requena y dormí en Utiel, en casa de Vicente Varea, valenciano.

Martes, a 22, comí en la Venta de Pajazo y dormí en La Pesquera.

Miércoles, a 23, comimos en el Campillo de Altabuei y pasamos por Gavaldón y a dormir en Barchín del Hoyo. Aquí nos hurtaron un verdugado, etc.

Jueves, a 24 de março, passé por Buenache y por la puente³³⁵ de Talayuelas y comí en el Almarche, passé por el Colmenarejo y dormí en Villar de Cañas.

Viernes, día de la Encarnación de Dios, oýda misa en la iglesia (que es harto buena y dedicada a Nuestra Señora), passamos por El Hito, El Castillo y comí en Sahelizes, passé por Villarubia y dormí en Tarancón.

Sábado, a 26, passé por Vilinchón, Fuentidueña y comí en el Villarejo de Salvanes, passé por Perales y dormí en Arganda.

³³⁴ Es refereix a les seues pertinences i servei.

³³⁵ Aquesta és la primera referència del dietari al mot “puente” en femení, fet que repetirà sistemàticament durant la seua estada a Lleó. Le Men (2003) no l’inclou al seu primer repertori de lèxic lleonés però sí al posterior (2009 V: 561), (*ponte*), com a masculina o femenina, tot i que indica que l’ús del gènere més generalitzat és aquest darrer.

Domingo, a 27 de março, *dominica in passione*, oý misa en la iglesia, passé Vaciamadrid y Vallecas, y comí en Madrid y después fui al convento de los carmelitas descalços y visité el sepulcro del hermano Francisco de Alcalá y oý sermón.

Lunes, a 28 de março, 1605, passamos por Aravaca y Las Roças y dormí en la Torreodones y allí vi al padre Melchor de Valpedrosa, provincial de la corona de Aragón en la Compañía de Jhesús, y al hermano Salvatierra y al padre Benavides y a don Pedro de Sandoval, del hábito de Calatrava y corregidor de unas villas en el Andalucía.

Martes, a 29, comí en Guadarrama, y a cosa de las doce del día subimos el puerto y le passamos nevando con mucho viento y granizo, que nos pensamos perder, sin saber unos de otros, y yo pensé aver perdido a mi hijo³³⁶, que fue el último que llegó a la venta, donde nos reparamos a la lumbre, y fuimos a dormir a Espinar.

Miércoles, a 30 de março, fui a comer a Villacastín y passé por Aldea Nueva del Río y a dormir a Martín Muñoz.

Jueves, a 31, comí en Almenara, passé por la cerca de Olmedo y por Hornillos y dormí en Valdestillas.

Viernes, a primero de abril, 1605, passé por la Puente del Duero y llegué a Valladolid, donde está agora la corte de su magestad, posé en Sant Quirce³³⁷ hasta el domingo de Ramos, a 3 de abril, que fui a dormir a la possada de mi primo hermano, don Juan Vivas de Cañamás, de mi hábito y señor de Benifayró, etc., en Valencia y embaxador en Génova por el rey nuestro señor. Possava en casa de don Diego de las Marinas³³⁸, a las espaldas del Palacio Viejo, en la parroquia de Sant Nicolás, y en ella estuve hasta que salí para León.

Vinieron a visitar a doña Costança el vicecanceller del Consejo Supremo de Aragón, que se llama el licenciado don Diego de Covarrubias, del hábito de Montesa, y los regentes valencianos don Joseph Pérez de Bañatos³³⁹ y don Phelippe Tallada y

³³⁶ “Don Oger” figura en nota a un costat en l’edició de 1929.

³³⁷ El monestir de San Quirce de Valladolid tingué especial relació amb els reis de Castella i sobretot amb la reina Margarita, dona de Felip III. Tingué un passadís que el connectava el Palau Reial de la ciutat amb l’església del convent. Afectat per la riuada del Pisuerga de 1636 i renovada l’església al segle XVIII, el seu aspecte actual contrasta notablement amb el que veuria Valleriola (Martín González 2001)

³³⁸ Diego Parragués de las Mariñas (El Caramiñal, A Coruña, m.s.XVI–pps.s.XVII) fou patge de Felip II de Castella i féu carrera militar: va servir a La Goleta, Tunísia i Flandes. Enllaçà càrrecs amb Felip III, qui va nomenar-lo escrivà de racions de Nàpols i més tard, el 1606, governador-capità general de Galícia de manera interina. Morí a les costes de Grècia, de servei (Fernández Vega 1982: 157-158 i 371-374).

³³⁹ Josep Pérez Bañatos, diu Esquerdo (2001, I: 379), “sirvió a las majestades de Felipe II y III en las plazas de la Real Audiencia de Valencia, abogado fiscal en las salas de criminal y civil y después pasó a ser regente en el Consejo Supremo de Aragón, en donde mostró bien el gran talento que tenía, siendo muy estimado de todos su voto y parecer, así en lo político como en lo militar”.

Ayala³⁴⁰, del hàbit de Montesa, y sus mugeres, doña María Días del Vicecanciller, doña Serafina Esteve de Bañatos y doña Rafaela Vallebrera de don Filipe y doña Margarita Castellblanch, muger de don Francisco Milán, successor del estado de Albayda; doña Antonia de Calatayú, muger de don Diego de Benavides y Villalobos, hermana del señor de Catarroja; Juan Ruiz de Velasco, del hàbit de Santyago, secretario del rey en el Consejo de Cámara y Estado de Castilla³⁴¹; y don Pero Maça Ladrón, marqués de Terranova y duque de de Mandas en Çerdeña³⁴²; don Nofre Escrivà Çapata, conde de la Fera.

Y todos los cavalleros valencianos que entonces estavan en la corte (pondré los que me acordaré): don Luis de Rocafull y d'Íxer, señor de Alfarrasí; don Henrique March, del hàbit de Sant Joan; don Gaspar de Romaní, don Bernardo de Soto, don Vicente Milán, don Francisco Milán; el capitán Leonardo Gamir y el alférez Ascanio Torrella y el doctor Pedro Adell y el doctor Miquel Àngel Dalp y el presentado fray Pedro Paredes, dominico, y el padre Joseph de Villegas, prepósito de la casa professa de la Compañía de Jhesús, y otras personas.

[260] Nacimiento del príncipe nuestro señor don Phelippe. Viernes Santo, a 8 de abril, año 1605, entre las 9 y las 10 horas de la noche, nació el príncipe don Phelippe nuestro señor, hijo del rey don Phelippe terçero de Castilla y León y segundo de Valencia y de la sereníssima reyna doña Margarita de Austria, hija del archiduque. Dios le haga un santo rey. Bautizaronle en Sant Pablo de Valladolid, convento de frayles predicadores, bautiçóle el arçobispo de Toledo y cardenal de la santa iglesia de Roma, so título de [...], llámase don Bernardo de Rojas y Sandoval, primo del señor Duque de Lerma³⁴³. Fueron padrinos el sereníssimo señor don [...] Manuel, príncipe de Saboya³⁴⁴, primo hermano

³⁴⁰ Com veiem, Valleriola arriba a Valladolid i contacta de seguida amb el nucli valencià al voltant de la cort, com de fet aclarirà tot seguit en la seua nota, després d'introduir els personatges de màxima importància amb més detall. Comptat i debatut, amb el nomenament de corregidor a Lleó, a poca distància de Valladolid –on llavors hi havia el rei–, la seua posició política millorava considerablement i, a més a més, ho feia amb perspectives de progrés futur.

³⁴¹ Sobre Juan Ruiz de Velasco, mà dreta de Felip II i també personatge de màxima confiança de Felip III, vegeu la nota al peu de pàgina núm. 56 d'aquesta transcripció.

³⁴² Vegeu la nota al peu de pàgina núm. 39 d'aquesta transcripció.

³⁴³ En realitat, Bernardo de Sandoval i Rojas era tio del duc de Lerma, *valido* del rei.

³⁴⁴ Per la datació de la nota de Valleriola i pel fet de parlar de “cosí germà” del príncep Felip, el Manuel a qui es refereix ha de ser per força Manuel Filiberto (1588-1624), nomenat virrei de Sicília el 1621, ja que el seu germà, Felipe Manuel (1586-1605), havia mort pocs mesos abans del bateig de Felip IV de Castella. El pare de tots dos Manuels, el duc de Saboia Carlos Manuel I, (Rívoli 1562–Savigliano 1630), fou una figura rellevant a l'època. Casat finalment amb la infanta d'Espanya i filla de Felip II de Castella, Catalina Micaela, el 1585, la seua política d'aliances havia sigut canviant, en buscar-ne alternativament

del príncipe nuestro señor, y la sereníssima infanta d'España, su hermana, doña Anna Maurícia. Holguéme en extremo de hallarme en Valladolid al nacimiento de su alteza. Plegué a Dios que prosiga en hacerme las mercedes que su padre ha comenzado y a mi hijo también.

[261] Entré en León. Viernes, a 15 de abril, 1605, partí de Valladolid para la ciudad de León; passé por Villanueva, 2 leguas, y a dormir a Medina de Rioseco, 5 leguas. Sábado, a 16 pasé por Berruzes, a 1 ½; Zehínos, 1 ½; Vezilla, 1 ½; y comí en Mayorga y dormí en Elvires, 2 leguas. Domingo, oy misa en una ermita de Elvires, passé por Mattallana, 1 ½; Santas Martas, ½ legua; y comí en Mansilla, 3 leguas; passé por Villamoros, 1 legua, y la Puente de Villarente, ½ legua, que hay un lugarejo y es donde comienza mi jurisdicción; y por Acabueja, ½ legua; Vall de la Fuente, ½ legua; y llegué a León, ½ legua, entre las seis y las siete de la noche. Apeé en el Palacio Real³⁴⁵.

[262] Entré en León. Domingo de Casimodo o *in albis*³⁴⁶, a 18 de abril, 1605, entre las seys y las siete de la tarde, entré en la ciudad de León, y con yr secreto me salieron a recibir don Antonio de Obregón³⁴⁷ y don Juan de Velasco, hermanos, regidores d'esta ciudad, cerca la Puente del Castro, y Francisco de Terán³⁴⁸, escrivano, salió antes, y mucho más antes de la dicha puente dime priessa porque no saliessen otros. Entré por por la puerta de Sant Françisco y apeéme en el Palácio Real, donde he possado hasta [...]. Aquella mesma noche vino doña Anna de Ocuaña, muger del dicho don Antonio, a ver a

amb França i amb la monarquia hispànica. Quan escriu Valleriola, els seus fills, hereus al tro si Felip III no tenia descendència, s'educaven a la cort de Valladolid (Cano de Gardoqui 1966).

³⁴⁵ El desaparegut Palau Reial de Lleó (finals del segle XIV), amb tocs mudèjars, fou demolit a mitjans del segle XX, quan el seu estat era de deteriorament avançat. En no ser Lleó capital del regne, el palau era utilitzat per a hostatjar visites il·lustres però esporàdiques. És per això que Carles I, el 1528, decideix que siga la llar del corregidor (Campos Sánchez-Bordona & Pérez Gil 2006).

³⁴⁶ El segon diumenge de Pasqua.

³⁴⁷ El cas d'Antonio d'Obregón ha dut a molts estudiosos a debat durant el segle vint (Beltran de Heredia 1970, II: 438), en existir tres obres atribuïdes a un mateix nom: els *Triunfos* de Petrarca, traduïts i publicats el 1512, per un "capellán del rey"; un volum imprès el 1528 que incloïa, entre d'altres, traduccions de Sant Vicent Ferrer juntament amb una obra original, la *Corona de nuestra Señora*, de "Antonio de Obregón, canónigo de León"; i, finalment, els *Discursos sobre la filosofia moral de Aristóteles*, impresos el 1603, dedicats a Felip III de Castella i signats per "un Antonio de Obregón y Cerceda, también canónigo de la catedral de León y capellán del rey" (Rabaey 2010: 252). Aquesta coincidència atorgava a la mateixa persona la paternitat de les tres obres i, de retop, una longevitat increïble i finalment resolta: l'Antonio Obregón que coneix Valleriola és Antonio Obregón i Cerceda, nebot-nét del primer Antonio d'Obregón, també traductor i canonge (Rabaey 2010: 255).

³⁴⁸ L'escrivà Francisco de Terán serà qui signe l'últim testament de Valleriola, el 4 de setembre de 1607. Vegeu l'apèndix documental en l'estudi introductor del present treball.

doña Costança; y a mi don Manuel de Quiñones Pimentel³⁴⁹, regidor, al que hallé en Almagro quando fui a tomar el hábito a Calatrava, y sus primos don Juan y Diego de Quiñones, y por ser tarde me puse luego a cenar y nos fuimos a acostar; y el alcalde mayor licenciado, Pedro Vasques de Aldrete, me envió a visitar con Ulistuarte, alguazil mayor, y a dezirme que por la mañana me vendría a ver, antes de juntar el consistorio, para que me diessen la possessión del officio.

[263] Possessión del officio de corregidor de León³⁵⁰. Lunes de la Flor, que assí le llaman en León, a 19 de abril, 1605, por la mañana vino a visitarme el licenciado Pedro Vasques Aldrete, alcalde mayor, y de aquí se fue al consistorio, de donde embiaron quatro regidores para que me acompañassen, y fueron Joan de Mieres Lorençana, don Manuel de Quiñones Pimentel, don Juan de Velasco y Çerezeda y don Antonio de Obregón. Con ellos y licenciado Juan Calvo de Valcarce, que llevé por mi teniente, fui a las casas de consistorio, y a la puerta me salieron a reçebir dos regidores ancianos y los demás, con el dicho alcalde mayor, me esperaron en pie y sentéme al lado hizquierdo d'él.

Y luego dio un paje mío, Juan Estevan Claret, el título mío al secretario Vázquez y, leydo por él, fue traído al alcalde Aldrete y le besó y puso sobre su cabeza, y luego don Luis Suero de Quiñones, alférez mayor del reyno, hizo lo mesmo y todos dixeron que la obedecían, y encontinente el dicho secretario publicó mi juramento y yo juré y, en acabando de jurar, el alféres mayor tomó la vara al alcalde mayor y me la dio a mí, estando para esto todos en pie, y dixéronme passase a la mano derecha del que avía sido alcalde mayor y sentéme y tomé possessión. De allí nos fuimos hazia la casa de los Guzmanes³⁵¹,

³⁴⁹ Manuel de Quiñones Pedrosa y Pimentel, senyor de las viles de Castellanos i Las Cuevas, regidor perpetu de Lleó. Els Quiñones eren una de les dues famílies aristocràtiques amb més poder a la ciutat; l'altra eren els Guzmán, i estigueren sovint enfrontades (vegeu tot seguit la nota al peu de pàgina núm. 351).

³⁵⁰ Sobre el protocol al voltant de la presa de possessió del corregidor, hi ha una detallada descripció a l'obra ja citada anteriorment de Cabeza de Vaca Quiñones y Guzmán (1889: 9 i ss.): "Luego que su magestad hace merced de este corregimiento, el caballero electo escribe á la ciudad dándola cuenta; y la ciudad entonces, y no antes, le responde dándole la enhorabuena, y significándole el gusto con que ha recibido la noticia de que tal caballero venga á ejercer su gobierno, con que se le promete muy feliz, ofreciéndose á servirle en cuanto fuere de su agrado. Luego que llega á esta ciudad, el caballero primiciero, si no está ya hecho antes, con la noticia de que viene, junta la ciudad y se nombran dos caballeros comisarios, que vayan en su nombre á darle la bien venida, y saber cuando gusta tomar ia posesión; y con la noticia que traen del día y la hora, se dá llamamiento, y junta la ciudad, se eligen quatro caballeros regidores que vayan i su casa y le vengán acompañando, los cuales lo ejecutan; y llegados, quando entra en la sala se ponen todos en pie y descubiertos, entra haciendo su cortesía y se sienta al lado derecho del caballero corregidor, que ha de dejar la vara; y los quatro caballeros regidores del acompañamiento toman sus lugares, y los caballeros de la ciudad que vienen se sientan interpolados con los cegidores, porque este día es consistorio abierto y entran los que quieren..."

³⁵¹ Els Guzmanes –amb el seu palau renaixentista de mitans segle XVI com a *bastió*, que encara s'alça al centre de Lleó– nodrien, juntament amb els Quiñones, del llinatge dels Luna –alguns dels quals Valleriola ja ha conegut–, les fileres de l'oligarquia de la ciutat a l'època. Els enfrontaments entre les dues famílies

donde possava el licenciado Aldrete, y en comenzando a llegar çerca de la puerta los primeros del acompañamiento, me quedé y despedí d'él, y luego todos los demás se vinieron acompañándome hasta la segunda sala del Palacio Real, donde yo posso, y yo me fui entrando para dentro despidiéndome a dos choros de los regidores y los demás que me acompañaron.

Olvidéme dezir arriba que, tomada posesión, le di al licenciado Calvo la vara de alcalde mayor, y el secretario llamó a los alguaziles y todos me dieron las varas y yo les fui dando la de alguazil mayor de la çuidad a Joan de Silva, a Jayme Cervera la de alguazil mayor del campo³⁵² y a Domingo Mallorques la de alguazil de vagabundos, y todos juraron.

[264] Primer Consistorio en León. Nota. Martes, a 20 de abril³⁵³, fue la primera vez que me junté en el consistorio de León y lo primero que se trató fue leer la carta del rey nuestro señor, en que da cuenta a la çuidad del felice nacimiento del príncipe nuestro señor don Phelippe³⁵⁴, y luego se hizo elexión de dos regidores para yr a dar el parabién a sus magestades, y votando salieron con yguales votos Joan de Mieres y don Manuel de Quiñones, y yo nombré a don Manuel, que es pariente del señor conde de Benavente³⁵⁵, y el segundo que salió por más votos fue don Antonio de Obregón y estos dos fueron. Olguéme en extremo que la primer cosa en que me ocupé fuese en una de tanto contento como tener suçessor su magestad, que Dios guarde, y dure, plegue a Dios, la suçesión hasta el fin del mundo.

aristocràtiques més importants de la vila s'endinsaven en l'anomenada Edat Mitjana i tingueren un punt àlgid durant la revolta comunera, en què alguns destacats Guzmanes, contràriament al posicionament dels Quiñones, s'alinearen amb els rebels comuns contra l'emperador Carles I i, després de la derrota, hagueren de fugir a Portugal (Diago Hernando 2008).

³⁵² Cervera havia sigut recomanat per al càrrec, via missiva, per fra Luis Piquer, mestre de novicis del convent de Sant Francesc de Lleó, com a "hombre honrado, entendido y diligente" (AGFDV, e.1.5/ 6, 31).

³⁵³ Es refereix probablement al dilluns dia 19 d'abril, dia del qual sí que es conserva acta a l'Arxiu Històric Municipal de Lleó (AHML Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 20/ 45, f.488r-489r)

³⁵⁴ En aquesta primera sessió de Valleriola al capdavant del govern de la ciutat, efectivament, es féu la lectura de la carta del rei, en què aquest manava "se hagan muestras de fiestas, alegrías y regozijos" pel naixement del príncep Felip IV de Castella (AHML Gobierno. Actas Municipales. Libros originales de acuerdos, núm. 20/ 45, f.488r). Així seria fet, ja que consta, amb data del 24 d'abril, un *Poder a favor de Francisco Díaz de Quiñones, regidor, y de Juan de Castro Villafañe para que concierten con un autor de comedias tres representaciones en las fiestas a celebrar con motivo del nacimiento del príncipe* (AHML caja 21, document 919-3).

³⁵⁵ Es refereix a Juan Alonso Pimentel de Herrera y Quiñones, comte de Benavent i virrei del regne de València (1598-1602). Vegeu la nota al peu de pàgina núm. 192 de la present transcripció.

[265] **Mort de ma filla dona Joana.** Domingo, a 21 de agosto, 1605, murió en Valencia mi hija doña Joana. Escrívenme la enterraron en la capilla de sant Antonio Abbad, de nuestro linage, en la Seo. Súpelo yo en León muchos días después porque no quise leer las cartas que me venían de Valencia porque si trahían malas nuevas y no me hiziessen daño, por estar yo muy enfermo de tercianas dobles, como lo diré luego. Sea Dios loado que para este angelito fue muy bueno irse al çielo y más aviendo alcançado el sacramento de la confirmación que le será aumento de gloria. Dios nos consuele y nos lleve a ella quando más fuere servido y nos convenga, amén.

[266] **Malaltia de terçianes en Leó.** Sábado, a 20 de março, 1605, día del glorioso padre y patrón mío sant Bernardo, a la tarde, me sentí con un descahezimiento. Díxome el doctor me acostasse temprano, y el domingo me levanté a oyr missa y luego en comiendo me puse en la cama. Declaróse la enfermedad ser de tercianas dobles con grande frío y grande calentura. Estuve treinta y seis días sin poder comer ningún género de carne y assí me davan unas yemas de güevos a comer y cenar. A ocho días que estuve enfermo, cayó enfermo de la misma enfermedad mi hijo Otger, y de allí a poco más fueron cayendo enfermos de tercianas tres pajes y un dispensero, una doncella y dos lacayos, uno más otro, de manera que, si no se me hubiera ido el un lacayo, fuéramos nueve enfermos, pero fuimos ocho enfermos juntos de un mismo mal a un tiempo en mi casa, que después de quatro meses de enfermedades diferentes que tuvo doña Costança de Perellós, mi muger, en León, este trabajo de tantos enfermos fue grande, sin que otros criados de mi casa yvan vestidos aunque con algunos achaques, pero como no eran tan fuertes como las tercianas no se hazía caso d'ellas.

Yo me comencé a levantar de la cama día del señor sant Françisco y avía comenzado a comer víspera de sant Miguel arcángel. Después bolví a recaer de la misma enfermedad, cosa de quinze días, después de averme levantado cosa de diez u doce días hasta treinta de octubre que salí por ser dia de sant Marcelo a visitar su santo cuerpo³⁵⁶, y a las tres de la tarde me bolvió el frío y la calentura y tuve otros siete u ocho tercianas y purgándome, que fue la tercera purga d'esta enfermedad, y sangrías fueron cinco sin dos lancetadas que me dio el barbero en el braço hizquierdo, sin acertar. Después, día del señor sant Martín obispo, me levanté y hize sin consulta de médicos levantar de la cama a mi hijo, aunque no estava libre de calenturas. Yo, gracias a Dios, voy mejorando mucho

³⁵⁶ Sant Marcel és el patró de la ciutat de Lleó, del qual existeix una reliquia que, diuen, sana en ser besada.

y negocio y he salido tres vezes de casa y los demás comiençan a levantarse. Plegue a Dios sea para bien la mejoría.

[267] Viage de la 3 ida a la corte y para Valladolid. Nota folio 75.6³⁵⁷. Pongo por memoria el viaje que hize a Valladolid la primera vez, que está folio 75.6, para saber las jornadas.

Partí de Valencia miércoles a 25 de junio, 1603, llegué a Madrid a 30 de junio y vimos el Palacio Real, y miércoles día de la Visitación de Nuestra Señora partimos para Valladolid. Passamos por Aravaca, que está una legua de Madrid, y a Las Roças, 2, y a la Torre de Lodones, aquí dormimos.

Jueves, de la Torre de Lodones fui a comer a Guadarrama, 4 leguas, comimos y, en comiendo, passamos el puerto Guadarrama. A la baxada hay una venta, cuentan dos leguas; y luego al Espinar, 1 legua; y a Las Navas de la Çarçuela, 1 legua; y a Villacastín, otra lengua, donde dormimos. Este lugar es de más de mil vezinos.

Viernes, 4 de julio, por Lavajos, 2 leguas; Almarça, ½ legua; Sant Hedrián, ½; Adanero, 1 legua; Martín Muñoz, 1 legua, aquí comimos, es buen lugarço, está enterrado en la iglesia el cardenal don Diego d'Espinosa, tiene famosas casas, oýmos misa.

Y después fuimos por Muntiel, 1 legua; Navalperal, ½; Rapariegos, 1, hay un convento de monjas; Montejo de la Vega, 1 legua; Almenara, 1 legua ½; y a Olmedo, 1 legua ½, aquí dormimos.

Sábado, a 5 de julio, partimos de Olmedo, que es una buena villa, passamos por Alcazaren, 2 leguas, y otro lugar, 2 leguas; Boneçillos, 2 leguas; la Barca del Duero, ½ legua, y hay un convento de frayles descalços françiscos en un pinar con una famosa cerca, llámase El Abrojo³⁵⁸; y 1 legua y ½ a Valladolid. Entré en Valladolid sábado, a 5, entre las onze y las doce de mediodía.

Buelta a Valencia.

Jueves, día de santa Bárbara, 4 de deziembre, 1603, salí de Valladolid; a Laguna, 1 legua, dormimos allí.

³⁵⁷ Vegeu l'anotació núm. 232 de Valleriola.

³⁵⁸ El monestir d'El Abrojo o de Scala Coeli havia sigut fundat el 1415. Ja al segle XVI, al seu costat, l'emperador Carles V havia establert un gran palau envoltat de bosc i delimitat, com diu Valleriola, per una gran tanca de pedra. L'incendi del 9 d'abril de 1624 destruí bona part del complex, que només recobrà el monestir. Malgrat això, inundacions posteriors causades pel riu Duero, sobretot la de 1788 i l'exclaustració final, al segle XIX, han deixat en unes poques ruïnes les úniques restes que en queden (Martín González 2009: 48).

Viernes por una venta, 2 leguas, y a comer a la venta de Olmedo, 2 leguas; passamos por Coca, 2 leguas; La Nava de Coca, 1 legua, donde dormimos.

Sábado, por Nieva, Santa María de Nieva. Hay aquí un muy buen convento de frayles predicadores. Pasamos por Aragoneses, Villanevada, Marcolegas, la Venta del Alcalde y vimos a Segovia, a la mano hizquierda, en un alto, desde Villanevada a Marcolegas. Comimos en dicha venta y de allí por San Pedro de Dueñas, conventillo de Predicadores, hay unas casillas cerca dos lugarejos que se llaman Las Veguillas y la iglesia dedicada a santo Tomás apóstol. A media legua hay una hermita de Nuestra Señora de Losa, y a dormir al Espinar, hay una iglesia dedicada a Sant Eutropio. Es a 30 de abril.

Domingo, a 7 de deziembre, oýda misa en una capillica que hay antes de llegar a la iglesia que es dedicada a los Reyes Magos, passamos el puente y comí en Guadarrama y passamos por la Torre de Lodones y domí en Las Roças.

Lunes, día de la Inmaculada Concepción de la Virgen María, llegamos a Madrid, oý misa, y después de comer fuimos a dormir a Arganda.

Martes, a 10, comer en Fuentidueña y dormir en Tarancón.

Miércoles, a 11, por Villaruvia, Sahelizes y, por estar rompida la puente para ir al Villarejo de Salvanes, fuimos por Montalvo, 2 leguas; el Congosto, 1 legua; y dormir en Villar de Saz.

Jueves, a 12 de deziembre, passamos por Cervera, 1 legua; Olivares, 1 legua; y la barca del río Júcar, que corresponde a la puente de Talayuelas, y comimos en Valverde, 2 leguas, y fuimos ha dormir a Barchín.

Viernes, a comer al Campillo, dormir a Pajaço.

Sábado, comer en Requena y dormir en Siete Aguas.

Domingo, a 14 de deziembre, oýmos misa en el castillo de Buñol y comí en la venta, y entré el portal de la Blanquería y el de los Serranos dio el Migalete de Valencia las seis de la noche, y llegué a mi casa con salud, gracias a Dios.

[268] Viaje de la 4 yda de la corte y 2ª de Valladolid, está folio 81a³⁵⁹. Fui en coche y partí miércoles a 14 de julio, 1604, dormí en la venta de Buñol.

Jueves, comí en Requena y dormí en Utiel, es villa de cosa de 700 vezinos, posé en casa de Vicente Varea, valençiano. Hay una iglesia muy alta y grande dedicada al Salvador. Oý misa el día siguiente.

³⁵⁹ Vegeu l' anotació núm. 248 de Valleriola.

Viernes, a comer a la venta de Molduengo, 2 leguas, y, por estar la puente de Pajaço rompida, passé por la de Vadocañas³⁶⁰, 2 leguas, hay dos cuestas como en la de Pajaço, y dormí en Cadozo, aldea de Iniesta, 2 leguas. Posé en casa de Antonio Iváñez, familiar de Sancto Officio.

Sábado, passé por Iniesta, comí en la Motilla, 3 leguas, son dos villas buenas. Pasé por Gabaldón, 1 legua, y dormí en Barchín, 2 leguas.

Domingo, a 18 de julio, oýda misa en Barchín, pasé por Buenache, 1 legua, y la puente de Talayuelas, 1 legua, y a comer al Almarche, 2 leguas; después, passé por Montalvanejo, 1 legua, y dormí en Villar de Cañas, 2 leguas.

Lunes, pasé por El Hito, 2 leguas, y la Venta, 1 legua, y comí en Sahelizes, 1 legua; después por Villaruvia, 1 legua, y dormir en Tarancón, 2 leguas.

Martes, a 20, passé por Chinchón, 1 legua, y Fuentidueña, 2 leguas, y a comer al Villarejo, 2 leguas; después pasé por Perales, 1 legua; dormí en Arganda, 2 leguas.

Miércoles, passé por Vaziamadrid, 1 legua, y Vallecas, 2 leguas; llegué a cenar a Madrid.

Jueves, día de sancta Madalena, partí para la Torre de Lodones, 5 leguas, donde dormí.

Viernes, a 23 de julio, 1604, passé por cerca de Guadarrama, 4 leguas, y hasia la mano derecha, por unos molinillos, a la venta de Sancta Catalina Mártir, 1 legua, aquí comí. Subí el puerto de la Fuenfrida, donde, a cosa de 2 leguas, tiene el rey una casilla y una hermita dedicada a Nuestra Señora, y un poco más abajo otra venta, 1 legua, y a dormir a Segovia, 1 legua.

Sábado, a 24, oý misa en la iglesia mayor de la ciudad de Segovia, es muy buena y tiene un buen claustro y vi la Casa de la Moneda, donde se bate todo con agua. Vi la puente, una encima de otra, es grande obra; por esta puente viene el agua a la ciudad³⁶¹. De lejos, vi el Alcáçar y la Casa de la Comedia, que está en el ospital de la Misericordia, es muy buena. Después de comer, salí d'esta ciudad por Nuestra Señora de la Fuencisla y a dormir a Nuestra Señora de Nieva, 5 leguas.

Día de sant Yago, domingo, a 25 de julio, oý misa en el convento de Nuestra Señora María de Nieva, es de frayles dominicos, el hombre a quien se apareció Nuestra

³⁶⁰ L'imponent pont de Valdocañas havia sigut construït en pedra en època de Felip II de Castella, probablement al voltant de 1575, i substituïa l'anterior de fusta. El camí principal de l'època entre la Meseta i el regne de València travessava el pont de Pajazo, llavors inhàbil, com apunta Valleriola (López Montonya 1997).

³⁶¹ Es refereix a l'aqüeducte.

Señora está sepultado a la mano derecha del altar, tiene dos claustros buenos y buena sacristía, hay 30 frayles. Pasé por Nieva y por Sanct Justo, 3 leguas, y por Sanchón y Pero Gonçalo y Cerezo, tres lugaricos ruines, uno cerca de otro. Fui a comer a Olmedo, 3 leguas; passé después por Hornillos, 2 leguas, y a dormir en Vadetetillas, 2 leguas.

Lunes, a 26 de julio, día de Santa Anna, passé por la Puente de Duero, 2 leguas, y llegué a Valladolid, 2 leguas. Apeéme en la Rinconada, más cerca de Sant Benito el Real, donde oý misa, y después de comer tomé posada enfrente de Sant Miguel.

Buelta a Valencia, y de camino a Calatrava a tomar el hábito.

Domingo, a 9 de henero, 1605, partí de Valladolid por la Puente de Duero, a dormir a Valdetetillas, 4 leguas.

Lunes, pasé por Bohecillos, comí en Almenara, 5 leguas, y a dormir a Martín Muñoz.

Martes, a comer a Villacastín, 5 leguas, pasé por Las Navas, 2 leguas, y dormí en El Espinar.

Miércoles, a 12 de henero, 1605, pasé el puerto y comí en Guadarrama, 3 leguas, después dormí en la Torre de Lodones.

Jueves, passé por Maxalahonda, 1 legua, a un lado Móstoles y comer en Alcorcón, 2 leguas, y a dormir a Griñón, 4 leguas.

Viernes, a 14 de henero, a comer a Illescas, 3 leguas. Comulgóme mi hermano en el altar de Nuestra Señora de la Charidad; hay muchíssimas presentallas y 33 lámparas de plata; entré cofrade y hize poner los nombres de doña Costança de Perellós, mi muger, y don Otger, nuestro hijo. Después de comer, fui a dormir a la barca del río Tajo, llamada del Castillo de la Çeca, es bueno y del rey, la venta es malíssima, está 4 leguas de Illescas.

Sábado, a 15, pasada la barca de la Çeca del río Tajo, que está tres leguas de Toledo, fui a comer a Orgaz, 7 leguas; del camino vi la ciudad de Toledo, el Alcáçar y el ospital general y la torre de la iglesia mayor. Comí en Orgaz y después fui a dormir a Yévenes, 1 legua. Poco antes está el puer[to] de Chaclo, que es una montañilla que divide el reyno de Toledo de la Mancha; es corto pero malo. Esta villa es la mitad del rey y la otra del prior de Sant Juan. En Orgaz hay una buena yglesia dedicada a sancto Thomás appóstol.

Domingo, a 16, oý misa en Yévenes, en la iglesia dedicada a Nuestra Señora de la Assumpción, y vi la de Sant Juan Baptista. Pasé por la venta de Arazutasa, 3 leguas, y a dormir a Malagón, hay tres leguas.

Lunes, día de sanct Antonio Abbad, oý misa en casa doña Leonor de Guzmán, suegra de Francisco Gonçález de Heredia³⁶², y passé el río Guadiana y a Carrión, 3 leguas, y a dormir a Almagro, 3 leguas. Vi el convento de los Predicadores, fundado por don [...] de Córdoba³⁶³, clauero de Calatrava.

Martes, día de la Cáthedra de sant Pedro, oý misa en la iglesia de Almagro, dedicada a Sant Bartolomé. Tiene una custodia fixa a la mano derecha del altar mayor, donde está el Sancto Sacramento reservado. Y, en aviendo almorçado, fuimos al convento de Calatrava. Llegué quando cenavan. Fui a la iglesia y a ver al administrador.

Miércoles, a 17 de henero, 1605, confesé con el doctor fray Sebastián Garcia, y entre las ocho y las nueve de la mañana me dieron el hábito (como yo lo digo folio 81.b³⁶⁴), oý misa y comulgué, di lo que se acostumbra y almorçamos y bolvimos ha Almagro con el governador.

Jueves, día de sant Sebastián, oýda misa en la iglesia mayor de Almagro, fui a comer a Mançanares, 5 leguas, y a dormir a Lugar Nuevo, 4 leguas; es del prior de Sant Juan. Posé en el mesón de don Rodrigo Pachecho, que casó con doña Laudòmia Artés, valençiana. El padre de don Rodrigo se llamó mossén Juan Pachecho.

Viernes, a comer a Socuéllamos, 5 [leguas], y a dormir a Villarobledo, 2 leguas.

Sábado, día de sant Viçente mártir, comí en Minaya, 3 leguas; es solar de los Pachecos. Passé por la Puente de don Juan, que es también del señor de Minaya, en el río Júcar, y a dormir a Villargordo, 3 leguas, un muy ruín lugarejo.

Domingo, a 23, oýda misa en hermita de Santa Madalena, comí en el Quintanar, 2 leguas. Pasamos por Gil Garçía, 1 legua, y por Ledaña, y dormí en el Arrumblar.

Lunes, a 24, por Vadocañas, 1 legua ½, y la venta de las Atalayas de Molduengo, 2 ½, comí, y a dormir en Caudete.

Martes, a 25, de Caudete a comer a Requena, 3 leguas, y a dormir a Buñol, 5 leguas.

³⁶² Francisco González de Heredia (Heredia 1542–Madrid 1614) fou un alt buròcrata de les administracions de Felip II i sobretot de Felip III de Castella: secretari del Consell d'Ordres i cavaller de l'hàbit d'Alcántara des del 1602, Heredia s'ocupava de tots els afers del Patronat Reial i estava en contacte directe amb bisbes i alts càrrecs eclesiàstics (Martínez Millán & Morales 1998: 389-390).

³⁶³ Es refereix a Fernando Fernández de Córdoba y Mendoza (†1550), també fundador de la Universitat d'Almagro, humanista i mecenes, personatge molt influent a l'època (Vizquete Mendoza 2010: 71-99).

³⁶⁴ Vegeu l'anotació núm 250 de Valleriola.

Miércoles, a 26 de henero, 1605, comí en la venta de Miralcamp y a dormir a Valencia. Entré en ella entre las 4 y las 5 de la tarde con salud, gracias a Dios. Hallé a mi madre con poca y a los demás con no mucha, sea Dios loado.

[269] **Licencia de vestir colores.** Sábado, a 14 de henero, 1606, firmó su magestad la cédula de licencia para poder yo vestir colores y joyas preciosas³⁶⁵. Enviómela mi agente³⁶⁶ a León, costó quatro reales no más.

[270] **Indulgencias del obispo de León.** Don fray Andrés de Caso, obispo de León, secretario de su magestad, me concedió quarenta días de perdón por cada vez que rezare las horas canónicas conforme ordena a los cavalleros de Calatrava, y assí mismo por cada vez que ayunare, confesare o comulgare, y a mi y a mi muger nos concedió dies días de indulgencia a cada uno por cada ves que reçáremos en alguna iglesia, capilla o oratorio la antiphona, verso y oración que yo compuse de sant Benito, sant Roberto y sant Bernardo, abbades y patronos de la orden de Calatrava, y en las fiestas de Nuestra Señora y días de los dichos santos concedió veinte días. Consta con cédula firmada de su mano, dada en León a 12 de febrero, 1606. Sea a gloria de Dios y provecho nuestro. La oración es esta que sigue:

Anna. Gratia et nomine Benedicte, dux monarchum eorum quan reformatur Roberte, et tu Bernarde ubere virgineo refecte deprecamini filium Dei ut vestris meritis et praecibus gratiam ejus et salutem assequamur.

x. Orate pro nobis beati Bened. Robert. et Bernarde.

x. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

Omnipotentis sempiternae Deus virtutum sanctorum auctor et decus qui beatos Benedictum, Robertum et Bernardum abbates, excellenti gloria decorasti, concede quaesumus ut quos patronos in terra colimus eosdem in coelo pro nostra temporali ac eterna salute, pace tranquillitate et remissione omnium peccatorum nostrorum

³⁶⁵ Aquesta lliència cal emmarcar-la en un context històric en què la roba tenia especial importància a l'hora de diferenciar els estaments i el prestigi de cadascú. Així, Lalinde Abadía (1983: 587) parla del "cénit de la indumentaria como simbolo estamental" precisament "en el paso del siglo XVI al XVII", ja que fins i tot "se aspira en 1600 a que el color y el tejido pueda identificar fácilmente al portador". Vegeu també Herrero García (2014).

³⁶⁶ La xarxa de contactes de Valleriola comptava, doncs, amb un agent a la cort de Valladolid.

intercessores habere mereamur, et famulos tuos ab omni adversitate custodi Per Dominum nostrum Jhesum Christum etc.

Soli Deo honor et gloria.

Otras indulgencias concedió a mi petición, y de todo tengo cédula de su mano firmada, como digo en la plana siguiente.

[271] Auxiliador de l'any 1606. Divendres, a 24 de febrer, 1606, día del gloriós sent Maçia apòstol, me ixqué per sorteu auxiliador lo señor sent Bertomeu apòstol. Sia a glòria de Déu y profit meu, amén. En lo Palàcio Real de la ciutat de Lleó de España.

[272] Indulgencias del obispo de León. Demás de las indulgencias que digo en la plana antes d'esta, me avía concedido otras el dicho obispo de León, y el secretario no entendió bien mi billete, y assí a 6 de março, 1606, bolvió a hazer nueva concessión, firmada de su mano, en que se comprehenden las del otro día, y pondrélo como es ahora en la última concessión.

Primero, todas las vezes que yo reçare las horas canónicas conforme se ordena a los comendadores y cavalleros de Calatrava, quarenta días de indulgencia.

Ítem, por cada ves que yo ayunare, confesare o comulgare, quarenta días de indulgencia.

Ítem, todas las vezes que me exerçitare en lo que las diffiniciones y constituciones de la orden de Calatrava disponen, conformándome y guardando las ceremonias y exerçios d'ellas, por cada cosa que assí hiciere y por cada diffinición que assí guardare como en ella se contiene, quarenta días de indulgencia.

Ítem, porque se muevan con más devoción a reçar los fieles christianos la antíphona, verso y oración que yo compuse de sant Benito, sant Roberto y sant Bernardo, abbades y patronos de la dicha orden de Calatrava, concedió 20 días de indulgencia a qualquiera que la reçare, por cada vez, y las pascuas y las fiestas de nuestra Señora y de los dichos santos se ganan los perdones doblados.

Y a qualquiera que reçare la salutación de la Magdalena hecha por un devoto suyo valenciano, por cada ves concede 20 días de perdón, y el día de su fiesta y el jueves de la *dominica in passione*, que se canta el evangelio de su conversión, se ganan doblados.

La salutación es la que sigue:

Ave Maria Magdalena gratia Christi plena, Dominus te dilexit multum, benedicta tu in paenitentibus et benedictus dilectus tuus Jhesus. Sancta Maria Magdalena ora pro nobis nunc et in hora mortis nostrae. Amen.

Soli Deo honor et gloria.

[273] **Decreto del Supremo de Aragón.** En Valladolid, a instancia mía, por mi procurador, miércoles, a 8 de março, 1606, se confirmó la prueba y sentencia del governador de Valencia por Miguel Bertran, escrivano de mandamiento, en la qual se declara la diferencia de mis Valleriolas a los del doctor don Gerónimo Valleriola, de que está hecha memoria en este libro, folio 83b, a que me remito³⁶⁷. En este decreto provehe el Consejo Supremo de Aragón que se despache privilegio en forma, el qual se despachó y firmó su magestad en Aranjuez a 2 de março, 1606, que es confirmando la sentencia del governador de Valencia y lo determinado por el dicho Supremo Consejo. Está registrado este privilegio en la Chancillería del Supremo *in diversorum Valentiae, septimo*, folio 247³⁶⁸, hízele registrar.

[274] **Ida a la visita de Los Argüellos y Babias³⁶⁹ y Torrestío.** Miércoles, a 26 de abril, 1606, partí de León entre las doce y la una del mediodía para yr a la visita y residencia de los Argüellos y Babias. Pasé por Açadinos, 1 legua, es granja del convento de Sant

³⁶⁷ Vegeu l'anotació núm. 257 de Valleriola.

³⁶⁸ Les cancelleries –cal no confondre amb les “chancillerías” com a tribunals de justícia– eren les unitats encarregades d'expedir i fer registrar els documents vistos pel rei a través dels seus consellers o secretaris. En aquest cas, el privilegi a què fa referència Valleriola fou registrat a la Real Cancelleria de l'Arxiu del Regne de València, i s'hi torna a destacar que no hi ha “consanguinitatis” ni “affinitatis” en l'origen familiar entre la branca dels Vallerioles a què pertanyia nostre noble i els de Jeroni Valleriola (ARV, Real Cancelleria, 378, f.247r-249v).

³⁶⁹ Aquestes visites del corregidor a les poblacions de la seua jurisdicció eren obligades com a procediment administratiu, reflectit en les ja esmentades *Políticas ceremonias* de Cabeza de Vaca Quiñones: “Los señores corregidores visitan una vez en su trienio los lugares de esta jurisdicción, y quando quieren ejecutarlo dan cuenta a la ciudad, quien nombra por turno un caballero regidor que le vaya acompañando, como lo hace, ejecútase en esta forma: en todos los autos y sentencias, se pone, el señor d. n. corregidor y justicia mayor de la ciudad de León &c. lo mandó en compañía del señor don n. regidor de dicha ciudad. Hácese la primera audiencia en Ardón, y allí se convocan los lugares de aquella hermandad. Óyense las quejas, examínanse los testigos y danse las sentencias, y dejan capítulos de buen gobierno, y uno y otro lo firman el caballero corregidor y regidor, y testifica el escribano de ayunamiento a quien ha tocado. De allí se pasa a Nuestra Señora del Camino, o a otro lugar de los de la Valdocina, el que elige el señor corregidor, adonde se convocan todos los de aquella hermandad, y se ejecuta lo mismo que en Ardón. Vase de allí a Cuadros, y vienen allí los lugares del Concejo de Alva y Bernesga, con quien se hace la misma diligencia arriba dicha. La otra audiencia se hace de la otra parte del río Torío, en el lugar que se elige, y de allí viene la Sobrarriba, teniéndose en su expedición la misma forma con que se da fin a la visita” (Cabeza de Vaca Quiñones y Guzmán 1889: 62-64).

Marcos, y a la otra parte del río Vernesga está Caravajal, donde estuvieron los canónigos reglares de sant Isidoro y después las monjas benitas de Caravajal. Pasé por Nuestra Señora de Campo Sagrado, 2 leguas $\frac{1}{4}$ –aquí murieron muchos christianos en la batalla–³⁷⁰. Fui a dormir a Nuestra Señora de Otero de Las Dueñas, 1 legua; es convento de monjas bernardas, dizen se labró en vida de sant Bernardo.

Jueves, a 27, después de misa y tercia solenemente cantada con muy buenas voces por me hazer merced la señora abadesa, que es llamada doña Leonor de Quiñones Gavilanes, passé por los Barrios de Luna, estado del conde de Luna, y vi el castillo donde dizen estuvo preso Bernardo del Carpio³⁷¹. Pássase al pie por una buena puente el río Órbigo, 1 legua, y después la puente de Sant Lorenço, $\frac{1}{2}$ legua, hay una hermita d'este santo; la puente es muy buena. Pasé por Casasola y Sant Pedro de Luna, alias de Borricos, $\frac{1}{2}$ legua –aquí se toma el camino para Argüellos a la buelta de Bavias–. Pasé por Campo, 14 leguas, y por Cáncara³⁷², 14 leguas –hay una ruín puente de piedra– y por Pobladura, 14 leguas –y este lugar es de Suero de Quiñones, hijo de la señora Felipa Bravo de Acuña–, y por Sena –aquí tiene su casa don Suero con horcas altas–, y por Nuestra Señora de Pruneda, hermita –hay una linda fuente que en su nacimiento muelen dos molinos de harina y un batán, es muy de ver, parece en algo los peñas de Navarrés³⁷³–, y por Villafeliz, 14 leguas –hasta aquí es de don Suero–, y a media legua, en ir a el concejo de Babia de Yuso, y el primer edificio que hay es una hermita de Nuestra Señora del Rosario y el primer lugar es Villaçejino, $\frac{1}{2}$ legua, y fui a dormir a Río de Lago, $\frac{1}{2}$ legua.

Viernes, a 28 de abril, 1606, vinieron a mi possada Fernán Florez de Baldés y Diego Juárez de Torre, juez de Vabia de Yuso. Llegué al lugar de Torre, 1 legua, posé en casa del dicho Fernán Flores de Baldés, fui a la iglesia, es buena, dedicada a sant Vicente

³⁷⁰ Aquestes dues referències de Valleriola, l'específica del monestir de Carbajal i la poc precisa nota sobre una presumible batalla en temps dels moros, fan pensar en la possibilitat que el dietarista les extraguera d'alguna obra historiogràfica contemporània. Santa Maria de Carbajal, antic cenobi ubicat a Carbajal de la Legua, va ser ocupat, efectivament, per frares de sant Isidor, pimer, i, a partir de 1148 i fins 1600, per monges benedictines. D'una altra banda, la batalla a què fa referència tingué lloc, segons la tradició popular, a principis del segle VIII i fou la causa de l'erecció de l'ermita de Campo Sagrado (Ordás 1899). L'obra en què Valleriola podria basar les seues afirmacions ben podria ser la del clergue cistercenc Athanasio de Lobera († Valladolid 1605), *Historia de las grandezas de la muy antigua y insigne ciudad, y Iglesia de León*, on es narra com el rei Alonso VI, “fundó junto a la yglesia a donde estava y está su santo cuerpo [de sant Isidor, que havia intercedit en una batalla contra els moros] un monasterio. Y a instancia de la infanta doña Sancha su hermana puso en él unos canónigos reglares que estaban en Caravajal, y pasó a Caravajal las monjas Benitas, que estaban en sant Pelayo de León” (Lobera 1596: 320).

³⁷¹ Bernardo del Carpio fou un personatge llegendari que, segons la tradició, hauria derrotat Carlomagno en la segona batalla de Roncesvalles, l'any 808.

³⁷² Es refereix a Láncara de Luna, a hores d'ara desaparegut sota les aigües després de la construcció de l'embassament de Barrios de Luna el 1956.

³⁷³ Potser Valleriola parla d'alguns dels paratges naturals que envolten el poble de Navarrés (Canal de Navarrés, País Valencià), de conegut valor paisatgístic.

mártir en Valencia³⁷⁴. En esta tierra siembran por este tiempo y aun dicen que muchas veces han segado los panes a sesenta días después que los sembraron.

[275] **Órreos.** En esta tierra y en las Asturias se usan unos que llaman órreos, que para que no entren en ellos están sobre quatro o seys columnas, como mojones, quatro losas grandes y sobrellas 4 bigas y rodeado todo de tablas y la cubierta o techo como la de las casas. Súbese a él por una escalera de piedra de quatro escalones y del último, que es como los cavalgadores de Valencia³⁷⁵, hay una distancia, cosa de palmo y medio, hasta una tabla o coster que está encima de las dos losas con que se haze quinto escalón, y lo gordo de la biga haze sexto escalón, y por una puertecilla se entra, y con esto no pueden entrar ratones ni savandijas. Guardan en ellos trigo, pan cocido, tocino y otras muchas cosas de comer y vestir, etc. Dizen que en Asturias los hay de ocho y diez columnas y también en Valdeburón y Saldaña. El órreo que tienen los pies o pirámides de madera son como muebles y se venden a parte sin las casas, pero los que tienen dichas columnas de piedra o cal y canto son bienes raíces o sitios.

[276] **Publiqué la residencia y visita de las Babias.** Sábado, a 29 de abril, 1606, día de sant Pedro mártir y santa Caterina de Sena y de sant Roberto abbad, fui al término de Robledo, a una montaña que dizen el Salto de la Peña, jurisdicción del concejo de Babia de Yuso. Publiqué la visita y residencia, y los juezes y regidores que se hallaron presentes me admitieron y dixerón que obedecerían mis mandatos. Conforme a sus privilegios, en esta peña, el primer día de março cada año las dos Babias elixen un mesmo fiscal para entrambos concejos y ha de ser hidalgo.

[277] **Nota.** Nota que para el officio de corregidor de León juré en el Consejo Real, en Valladolid, día de sant Raymundo de Peñafort y tomé la posesión y juré en la ciudad de León día de sant Vicente Ferrer, y día d'estos santos, los dos de la misma orden de Predicadores, començé a exerçer esta jurisdicción [...], de la otra plegue a Dios que agora y siempre sean mis advogados santo Domingo y todos los santos de su orden.

³⁷⁴ Valleriola es refereix al fet que l'església està dedicada al màrtir sant Vicent, mort a València a principis del segle IV d. C.

³⁷⁵ Un cavalcador era un pedrís, una pedra més elevada que el terra, que servia per a pujar més fàcilment al cavall.

[278] **Buelta a León.** Miércoles, a 10 de mayo, 1606, después de aver nevado y comido, salí de Torre de Vabia de Suso. Pasé a vista de Cospedal, 1 legua, y de Torre de Barrio, 1 legua, y, bolviendo por la hermita de Nuestra Señora del Rosario, passé por la Villafeliz, ½ legua, y un lugar de don Suero de Quiñones, y a dormir a Ravanal, ½ legua, también suyo. Todos los vasallos de don Suero son hidalgos sino uno que es dudoso.

Jueves, a 11, salí de Ravanal, pasé por Arébale, también de don Suero, y por Láncara, ½ legua (aquí comiençan los lugares del conde de Luna), y por Campo y Sant Pedro de Borricos o de Luna, ½ legua, y por Aralla y una collada, muy mala de pasar, de más de 1 legua, y por casi toda una muy linda fuente, que dura casi una legua, y passava en algunas partes por bajo de la nieve helada que parecía como puentes. De la cumbre se parece un muy lindo valle cuyo primer lugar es Cobillas, que es del abbad de Nuestra Señora de Arvas, donde hay seys canónigos; está de allí poco más de una legua, no vi esta casa. Pasé por Casares y Viadango, que son lugares de dicha abbadía, 1 legua, y luego entré en la jurisdicción de Los Argüellos, cuyo primer lugar por allí es Pobladura.

Antes de llegar al lugar, aunque nevava más avía de quatro horas, me salieron a recibir los juezes d'esta tercia que se llama del Camino, por ser el de Oviedo, y con los juezes salieron otros hidalgos. Pasé por Sant Martín y Rodiermo, 1 legua. En un otero alto cerca d'este lugar publicué la residencia de la tercia del Camino, y los juezes y regidores obedecieron, etc. Fui a comer a Ventosilla, que está a la orilla del río de Arvas, por este lugar se pasa yendo de Oviedo a León. Es costumbre d'estas tierras que se dexen pocas misas quando mueren y que dan de comer a todos los seglares que van al entierro, a cada uno una libra de pan y más tres o quatro vezes vino puro y en algunos lugares queso.³⁷⁶

Sábado, a 13 de mayo, víspera de Pascua del Espíritu Santo, partí de Ventosilla para la Mediana de Argüellos, pasé por Fortún y Belilla y llegué a Cármenes, donde tomé la residencia. En iglesia está un arca de tres llaves, las quales tiene una cada concejo d'estas tres tercias, donde tienen todos sus privilegios; entre otros hay uno del qual cuelga una piedra cubierta con pergamino³⁷⁷, con la qual pueden tirar a qualquier juezes que no sea corregidor de León y fuese a tomarles residencia, aunque sea tiniente de corregidor o alcalde mayor, porque en effeto han de ser visitados sólo por la persona del corregidor de León, y si envía otro, dizen que dize el privilegio que el hombre más forçajudo e tonto le

³⁷⁶ “Entierros d'estas montañas de León” figura en nota a un costat en l'edició de 1929.

³⁷⁷ “Privilegio de la piedra” figura en nota a un costat en l'edició de 1929.

dé con aquella piedra al tal jueves entre çeja y çeja e después los demás le puedan hechar a pedradas si porfiare a haserles molestia, y que no cayan en pena alguna.

Día de Pascua de Spiritu Santo, 14 de mayo, en la iglesia de Cármenes dedicada a sant Martín obispo, aviéndome confessado con el cura, que se llama Joan de Castro, natural de León, comulgué con el manto conforme la orden de Calatrava.

Martes, a 16 de mayo, 1606, partí de Cármenes, pasé por Villanueva de Pontedo y por Pontedo, donde hay un solar de los López de Canyeso. Passé por los Barrios de Canseco, que son tres lugares: el uno se llama Canseco, donde está el solar de los Cansecos de Quiñones, el segundo lugar se llama Cansequillo y el terçero Palombera. Y la collada de Canseco es muy mala, aunque sin piedras, pero mucha nieve, y aún la avía donde nos atascávamos hasta la rodilla. Ésta divide la Mediana de Valdelugeros, cuyo primer lugar es Rodilluera y el segundo Llamaçares, donde publiqué la residencia a esta tertia, que está a una legua de Asturias –desd’esta collada de Canseco las aguas de los ríos y fuentes van hazia León a la Puente de Villarente, y nuestro camino es seguir la corriente y hasta allí siempre fuimos arriba–.

Jueves, a 18 de mayo, acabadas ya las visitas, salí de Llamaçares, pasé por Lugeros y por Tolíbia de Abajo, 1 legua, y por las Foçes de Valdelugeros, 2 leguas. Estas foçes son como sendas de piedra de mal camino entre monte y río. Llegué a comer a la Puente de Pardavé, 2 leguas, después de comer, por la ribera del río, a vista el valle de Torío y de los lugares d’él. Llegué a León a las 8 y un quarto de la noche con salud, gloria a Dios. Hallé buenos a todos los de mi casa y a mi hermano, el qual estuvo conmigo en León desde lunes santo a [...] de [...] hasta lunes a 12 de junio, 1606, que se fue a Madrid, donde está agora la corte de su magestad, que Dios guarde.

[279] Prorrogaçión del officio de corregidor de León. A 21 días del mes de junio, 1606, el Real y Supremo Consejo de Justiçia del rey nuestro señor de los reynos de la corona de Castilla y León, despachó una provisión real sellada y firmada del señor conde de Miranda, presidente del dicho consejo y de quatro oydores d’él, en que manda a esta ciudad me tenga por corregidor hasta que su magestad enbie jueves que me tome residencia, etc. Está referendada por el secretario de cámara del rey nuestro señor, Christóval Núñez de León, por el secretario Juan Gallo de Andrada. Notificóse al consistorio de la ciudad de León viernes a 30 de dicho mes de junio. Está registrada la provisión y notificación en

el libro de consistorio que rige Simón de la Ossa, secretario del ayuntamiento de la dicha ciudad, el qual signó con la dicha notificación al pie de la provisión³⁷⁸.

[280] Ida a Nuestra Señora del Camino. Lunes, a 23 de octubre, 1606, día de sant Servando y sant Germano, hijos de sant Marçelo centurión, naturales d'esta ciudad de León, passé por Trovajo del Camino, media legua de León, y fui a Nuestra Señora del Camino de la Legua. Está a una legua de León, es un lugarejo de pocas casas, la iglesia es de buen tamaño, muy buena, y el altar mayor antiguo pero de muy buena mano. La imagen de Nuestra Señora es de muger ançiana con Christo nuestro señor en el regaço, boca abajo, de manera que las espaldas mira a la Virgen, muy devoto todo.

Esta imagen fue hallada por milagro que la Virgen apareció a un pastorcillo. Es casa muy frequentada, hay quatro lámparas de plata. Llevamos allá alguna cera que doña Costança avía prometido por la salud de Otger, y en presencia nuestra ardieron dos achas y muchos círios en el altar mayor y señaladamente dos en tres altares que hay allí y la cera de Valencia. Libros y buxías blancas las colgaron en el altar mayor a los lados de la santa imagen; iranse gastando en las misas que allí se diran y en los maytines de Natividad, que assí me lo offreció el arcipreste.

Hay un humilladero a cosa de 300 pasos y en él un Christo que tiene desclavado el braço derecho y puesta la mano sobre la llaga del costado, y entre este humilladero y la iglesia de Nuestra Señora del Camino hay cinco cruces de madera, a trechos, que parecen muy bien y está todo aquello muy devoto. La torre d'esta iglesia tiene un chapitel de unas tejas como ladrillos vidriados de azul y blanco, la mejor que yo he visto en este reyno. Parécese de León y señaladamente de los corredores d'estos palacios reales de dónde se le puede hazer oración cada día.

[281] Sclavo de la Virgen.³⁷⁹

[282] Auxiliador de l'any 1607. Disapte, a 24 de febrer, 1607, dia del gloriós sant Macià apòstol, me ixqué per sorteu auxiliador lo señor sant Matheo apòstol y evangelista, sia a glòria de Déu y profit meu, amén. En lo Palacio Real de la ciutat de Lleó d'Espanya.

³⁷⁸ La prorrogació quedà registrada en les actes municipals en la sessió del dia 30 de juny: "Este día se presentó en ayuntamiento la prorrogación de corregidor del señor don Bernardo Catalán y Baleriola" (AHML, Actas Municipales, núm. 19/ 44, f. 387r).

³⁷⁹ En l'edició de 1929 aquesta nota destacada a un costat apareix a soles sense cap concreció posterior.

[283] **Nativitat y bateig de mon fill don Pedro.** Dijous, a 28 de juny de l'any 1607, a les dos hores y mija, poch més, après migjorn, en lo Palacio Real de la ciutat de Lleó de España, sent yo corregidor d'ella, en una alcova de les que yo fiu obrar quant vinguí a est offici, al cuarto de la rua, naixqué mon fill y de dona Constança de Perellós, ma muller.

En après, divendres, a 29 de juny, 1607, dia dels gloriosos prínceps de la iglesia de sant Pere y sant Pau appòstols, a les dos hores tocases après migjorn, fonch batejat en la iglesia parroquial de Sant Marcelo Màrtir Centurió –que tingué dotse fills hòmens màrtirs y sa muller santa, nora y una filla elles santes però no màrtirs– que perquè ara estan obrant la sua església està lo sant sacrament en la església de l'espital de Sant Antoni Abbad y per ara es diu vulgarment Sant Marçal. Y li posí los noms següents: Pedro, Guillem, Paulo, Bernardo, Benito, Matheo, León, Joseph, Marçelo. Batechà'l el licenciado Alonso Fernández de Robles, rector de Sant Marçal y capellà de la ciutat eo consistori de Lleó. Foren padrins don Otger Cathalà y Valeriola y dona Philippa Cathalà, mos fills y germans del dit infantet, sia a glòria de nostre señor Déu y·ls faça a tots uns sants y mi me perdone mos peccats, amén.

Al tornar del bateig nos acompanyà lo rector y per lo camí me dix: “Vuestra merced ha enseñado dos cosas nuevas a los d'esta ciudad que querría quedasen en uso para siempre, la una es bautizar los hijos luego de recién nacidos y no como se usa en estas tierras que esperan muchos días para bautizarles, a lo menos lo más presto ocho días, y la otra es venir autorizando el acto con su presencia, que aquí no dexan ir a los padres a los bautizos sino que se quedan a hazer compañía a las paridas”.

VI. ÍNDEX DE NOMS I LLOCS³⁸⁰

A

- Abat (*Abbad*) i de Català (*Cathalà*), Anna: 76
- Abellà, Francesc (*Françés*) Joan (*Juan*): 67
- Abellà, Jeroni (*Geroni*) Honorat, ciutadà: 88
- Abreo, Francesc (*Françisco*), prevere: 229
- Abrojo, El, monestir (Valladolid): 267
- Acabueja: 261
- Adanero: 267
- Adell, Pere (*Pedro*): 259
- Ademús (*Ademuz*): 110
- Adrià VI, papa: 54
- Agost: 112
- Aguilar, Jeroni (*Geroni*), mossén: 92, 152
- Aguilera, Francesc (*Françés*) Llorenç (*Lorens*): 99
- Aguiló, Joan (*Juan*): 95, 206
- Aguiló, torre de (La Vila Joiosa): 112
- Aguirre, Cristòfol (*Christòfol*, *Christóval*): 124, 210, 230
- Agulló, Margarita: 115
- Aigua Amarga, torre de l' (Santa Pola): 112
- Aigües, torre de (El Campello): 112
- Aitona (*Aytona*), comte de → Montcada i Cardona, Francesc de
- Alacant (*Alicante*): 112, 124, 129
- Alacant, castell d': 124
- Albaida (*Albayda*): 112, 259
- Albalat dels Sorells (*Albalat de mossén Sorell*): 149, 151
- Albert VII d'Àustria, arxiduc: 136, 141, 218
- Albir, l': 112
- Albiztar, Lluís (*Luís*): 124
- Albufera, L': 112, 129
- Alcalà, Francisco: 259
- Alcalà de Xivert (*Gibert*): 104
- Alcanar: 104
- Alcázar (*Alcáçar*) de Segòvia: 268
- Alcázar (*Alcáçar*) de Toledo: 268
- Alcazaren: 267
- Alçamora, Joan (*Juan*), prevere: 142, 246, 259
- Alcoi (*Alcoy*): 112, 124
- Alcorcón: 268
- Aldea Nueva del Río: 259

³⁸⁰ Pel que fa a la toponímia menor, si no ho indiquem altrament entre parèntesi, fa referència a la ciutat de València. Respecte a les diverses variants antroponímiques que apareixen al text, les indiquem entre parèntesi.

- Alegre, Simeó (*Simeón*) Joan, cavaller: 176
- Alfagar: 112, 124
- Alfons III d'Aragó: 122
- Algemesí: 112, 124, 230
- Aliaga, Francesc (*Françés*): 147, 154, 156, 172, 186
- Almagro: 262, 268
- Almarche: 259, 268
- Almardà, torre de l' (Canet d'en Berenguer): 104
- Almarza (*Almarça*): 267
- Almenara: 104
- Almenara (Castella): 259, 267, 268
- Almenara, Lluís (*Loís*): 66
- Almenara, torre de: 104
- Almodum, torre de l' (Serra d'Irta-Peníscola): 104
- Almúnia, Pere Lluís (*Luís, Loís*): 103, 194, 236
- Almussafes (*Almuçafes*): 112, 124
- Alpont, Àngela: 12
- Alreus, Francesc (*Françés*) Pau, escrivà: 38, 116, 186, 228, 243
- Altea: 112, 124
- Álvarez, doctor: 91
- Alzamora (*Alçamora*), Joan (*Juan*), mossén (*mosén*): 115
- Alzira (*Alçira*): 112, 124, 223
- Amigó, Joaquim (*Joachim*), prior del monestir de Valldecris (Altura): 68
- Anadón, Domènec (*Domingo*), frare: 226, 227
- Anna Maria Maurícia d'Àustria, infanta: 199, 260
- Andalusia (*Andaluçia*): 94, 259
- Andrés, Pere (*Pedro*), prevere: 115
- Andreu, Jaume, notari: 231
- Andreu, Pere Joan (*Perandreu*), canonge: 116
- Anglaterra (*Inglaterra*): 94
- Antonelli (*Artoreli*), Cristòfol (*Christóval*), enginyer militar: 124
- Aragó, Corona d': 259
- Aragó, província eclesiàstica d': 214
- Aragó, regne d': 123
- Aragó i de Portugal, Alfons d', duc de Sogorb i virrei del regne de València: 94
- Aragoneses: 267
- Aralla (de Luna): 278
- Aranjuez: 26
- Aravaca: 259
- Arazutasa: 268
- Arbas (*Arvas*), riu: 278
- Arellano, Beatriu (*Beatriz*): 259
- Arenal, torre de l' (Dènia): 112
- Arévalo (*Arébale*): 278
- Arganda: 259, 267, 268
- Argenteria: 86
- Arguedes, Ximénez, mestre en sacra teologia: 177
- Arrumblar: 268
- Artés, Francesc (*Françés*) Vicent (*Viçent*): 107, 133, 193, 228
- Artés, Laudòmia: 268

Assió (*d'Esio*), Francesc (*Françés*) de →
Casalduc, Nicolau, senyor de Borriol
Assió, Pere d': 100
Asturies (*Asturias*): 275, 278
Atalayas del Molduengo: 268
Azadinos (*Açadinos*): 274

B

Babia de Yuso: 274, 276
Babias: 274, 276
Balançat, Antoni, notari: 81
Baldó, Lluc (*Lluch*) Joan (*Juan*), ciutadà:
177
Ballester, Gaspar, notari: 140, 158
Barberà, Rodolf (*Rodolfo*): 32, 97
Barca del Duero, La: 267
Barcelona (*Barcelona*): 10, 146, 150
Barchín del Hoyo: 259, 267, 268
Barranc (*Barranch*), torre del (Orpesa):
104
Beccaria de Mont-real, Hipòlit
(*Hipólito*), general de l'ordre de
Predicadors: 117
Belilla: 278
Belinchón (*Vilinchón*): 259
Bellot, Joan (*Juan*), prior del monestir de
Valdecris (Altura): 69
Bellví, Antoni (*Antonio*), senyor de
Rafelbunyol: 168, 178
Bellví, Francisco, senyor de Bèlgida: 32
Bellví, Vicent, senyor de Bèlgida: 103,
223, 227
Bellví (*Belví*) d'Esplugues, Lluís
(*Loís*), senyor de Terrateig: 97
Beltran, Lluís (*Loís*): 3
Benaguasil (*Benaguaçil*): 148
Benavides i Villalobos, Diego: 259
Benavites (*Benivites*): 152
Beneito (*Beneyto*), Gaspar: 181, 227,
233
Beneito (*Beneyto*), Jeroni (*Geroni*): 67
Beneito (*Beneyto*), Miquel Mateu
(*Matheu*): 133, 201
Benet (Benedicto) XIII, "papa Luna":
104
Benicarló: 104, 160
Benicàssim: 104
Benidorm: 124
Benidorm, torre del castell de: 112
Beniesma, torre de (Moncofa): 104
Benifairó (*Benifayró*): 12, 145, 152, 209
Bernesga (*Vernesga*), riu: 274
Berrueces (*Berruzes*): 261
Bertran, Jaume, ciutadà racional: 160
Bertran, Miquel (*Miguel*): 273
Blanc (*Blanch*), Carles, notari: 138
Blanes, Joan (*Juan*), senyor de Cotes:
102
Blanqueria, portal de: 232, (*Buñol*)
Blasco, Joana: 246
Boecillo (*Boneçillos, Bohecillos*): 267,
268
Boil (*Boïll*), Felip, senyor de Manises:
38, 206
Boil (*Boyl*), Juana: 48
Bombarda, torre de la (L'Alfàs del Pi):
112

Bonanat, Francesc (*Françés*), notari: 220
 Borja i Centelles, Carles (*Carlos*), duc de Gandia i comte d'Oliva: 112, 124, 240, 243
 Borja i Català (*Cathalà*), Francisca de: 64, 197, 198
 Borriana: 104
 Borriol: 104
 Botí, Marc (*March*) Antoni, notari: 172
 Bou, Bernat Joan (*Juan*): 100
 Bou, Francesc (*Françés*), misser (*miçer*), doctor en drets: 174
 Bou de Penarroja (*Penarroia*), Marc (*March*) Antoni, marquès de Terranova: 28, 78, 94, 102, 121, 122, 133, 134, 136, 161, 162, 172, 173, 178, 180, 193, 223
 Bravo de Acuña, Felipa: 274
 Brizuela, Marcos: 65, 67
 Buenache: 259, 268
 Buidad (*Buydad*), llaurador: 113
 Bunyol (*Buñol*): 243, 259, 268
 Bunyol (*Buñol*), castell de: 267
 Burgos, Francesc (*Francisco*) Joan: 259

C

Cabanes: 104
 Cabanilles, Joan (*Juan*): 236
 Cabdet (*Caudete*): 268
 Cabeça, Andreu, prevere: 86
 Cabrerica, sor: 226
 Cadis (*Càliz*): 94, 99
 Cadozo: 268

Caetano, Camilo, arquebisbe d'Alexandria: 141
 Cala Bravea, torre de la (Xàbia): 112
 Calatayud (*Calatayú*), Antònia: 259
 Calatayud (*Calatayú*), Lluís (*Loís*), senyor de Real (*Raal*): 38, 94
 Calatayud i de Lloris, Leonor, senyora de la Torre: 16
 Calatrava, castell-convent (Aldea del Rey): 250, 254, 268
 Caletes, torre de les (Elx): 112
 Càlig: 104
 Calp (*Calpe*): 112, 124
 Calvo de Valcarce, Juan: 263
 Campo: 274, 278
 Campillo de Altabuey: 259, 267
 Canet (d'en Berenguer): 104
 Canseco: 278
 Cansequillo: 278
 Canet, torre del riu de (Canet d'en Berenguer): 104
 Cap de l'Alcodrà, torre del (Benimagrell): 112
 Cap de Cullera, torre del (Cullera): 112
 Cap d'Irta (*Capdeirra*), torre nova de (Serra d'Irta): 104
 Cap Negret, torre del (Altea): 112
 Cap Prim, torre de (Xàbia): 112
 Cap Roig, torre de (Oriola): 122
 Cap Server, torre de (Guardamar): 112
 Capicorb (*Capicorb*), torre de (Alcalà de Xivert): 104

- Carabací (*Carabaçí*), torre de (Alacant-Santa Pola): 112
- Carcaixent (*Carcaxent, Carcagent*): 112, 124
- Cárdenas i Portugal, Bernardino de, duc de Maqueda: 22, 112
- Cardona, Antoni (*Antonio*) de: 103, 206, 230
- Cardona, Jeroni (*Geroni*), ciutadà: 68, 113
- Carles (*Carlos*) V, emperador: 118
- Cármenes: 278
- Carpio, Bernardo del: 274
- Carrión: 268
- Carròs (*Carroz*) de Vilaragut, Pere (*Pedro*), síndic del braç militar: 70, 78, 79
- Casa de la Comedia (Segòvia): 268
- Casa de la Moneda (Segòvia): 268
- Casalduc (*Casalduch*) Nicolau, senyor de Borriol: 38, 51, 94, 102, 107, 121, 133, 134, 137, 148, 182, 185, 190, 193, 194, 215, 223
- Casanova, Miquel Joan (*Juan*): 88
- Casares: 278
- Casasola: 274
- Cascant, Nicolau, cavaller: 161
- Caso, Andrés, bisbe de Lleó: 270
- Castella (*Castilla*), regne de: 29, 99, 135, 146, 149, 234, 243, 260, 279
- Castellà de Vilanova, Lluís (*Luís*), senyor de Bicorp: 122, 136, 137
- Castellblanc (Castellblanch), Margarida (*Margarita*): 259
- Castelló, Lluís (*Loís*), notari: 166
- Castelló de la Plana: 79, 104, 178
- Castelló de Xàtiva (Castelló de la Ribera): 76
- Castellví, Àlvar (*Álvaro*): 110
- Castellví, Carles (*Carlos*): 112
- Castellví (*Castelví*) i Sanç (*Sans*), Cristòfol (*Christòfol*): 231, 249, 259
- Castellví, Francesc (*Francisco*) de: 32, 70
- Castellví, Jordi de, senyor de Carlet: 38, 120, 180, 242
- Castillo, El: 259
- Castillo, Beatriu: 221
- Castillo, Maria del: 124
- Castillo de la Seca (*Çeca*): 268
- Castro, Joan, rector de Cármenes: 278
- Català (*Cathalà*), Francesc (*Françisco*), fill de Graïda Català: 202, 205, 249
- Català (*Cathalà*), Francesc (*Françés*, *Françés*) Joan (*Juan*): 19, 64, 77, 84, 197, 203, 205, 249
- Català, Graïda (*Graïda*), filla de Francesc Joan Català: 64, 205
- Català, Joan (*Juan*) Baptiste: 228, 236
- Català (*Cathalà*), Magdalena (*Madalena*), donzella: 179
- Català (*Cathalà*), Serafí (*Seraphí*) Josep (*Joseph*), senyor de Parcent: 75, 103, 202, 206
- Català, Vicent (*Viçent*): 205
- Català de Valleriola, Pau Vicent (*Viçent*): 213
- Català de Valleriola, Pelegrí: 70, 118
- Català de Valleriola i Perellós, Anna Magdalena: 179, 245, 246

- Català de Valleriola i Perellós, Benito: 142, 159, 183, 189
- Català de Valleriola i Perellós, Felipa (*Philippa, Filippa*): 229, 245, 246, 283
- Català de Valleriola i Perellós, Joana: 251, 265
- Català de Valleriola i Perellós, Otger: 115, 124, 132, 141, 143, 159, 225, 244, 245, 246, 254, 266, 268, 280, 283
- Català de Valleriola i Perellós, Pere (*Pedro*): 283
- Català (*Cathalà*) de Valleriola i Valleriola, Guillem Ramón: 5, 94
- Català (*Cathalà*) de Valleriola i Vives de Canyamars, Bernat (*Bernardo*) Guillem: 1, 22, 23, 25, 28, 31, 32, 33, 38, 39, 53, 70, 78, 79, 80, 88, 94, 95, 97, 99, 100, 102, 103, 107, 113, 121, 122, 131, 133, 134, 136, 137, 147, 148, 154, 156, 157, 158, 161, 162, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 182, 185, 187, 190, 193, 194, 196, 205, 206, 207, 211, 215, 223, 228, 230, 236, 241, 242
- Català de Valleriola i Vives de Canyamars, Joan (*Juan*) Guillem Honorat Benet → Català de Valleriola i Vives de Canyamars, Joan Vicent.
- Català (*Cathalan*) de Valleriola i Vives de Canyamars, Joan (*Juan*) Vicent: 2, 4, 18, 84, 91, 142, 152, 258, 259
- Caterina (*Catalina*) d'Àustria, infanta: 10, 235
- Catalunya (*Cathaluña*): 104
- Catarroja (*Catarroja*): 112, 124, 129
- Celma, Baltasar, patge de Bernat Guillem Català i Valleriola: 54
- Centelles (*Centellas*), Cristòfol (*Christóval*), senyor de Nules: 104
- Centelles (*Çentelles*), Miquel: 135
- Cerda, Catalina de la: 199
- Cerdà (*Çerdà, Cerdán*), Maximilià (*Maximiliano*): 108, 171, 173, 178, 196, 228
- Cerezo: 268
- Cervera: 104, 267
- Cervera, Jaume (*Jayme*), agutzil major del camp de Lleó: 263
- Cervera, Miquel, prior de la cartoixa de Portaceli (Montcada): 66
- Chaclo, port de: 268
- Chinchón: 268
- Chinchón, comte (*compte*) de → Fernández de Cabrera i Bobadilla, Diego
- Claret, Joan (*Juan*) Esteve (*Estevan*): 263
- Climent, Baptista (*Batiste*) Josep (*Joseph*), notari: 101
- Cobillas: 278
- Coca: 267
- Cocentaina (*Coentayna*): 112, 124
- Cofrents (*Cofrentes*), vall de: 100
- Cogullada (*Cugullada*): 124
- Colmenarejo: 259
- Colom, Joan (*Juan*) Baptiste (*Bautiste*), justícia civil: 67
- Coloma i Saa, Antoni: 22
- Colomer, torre del (Benicàssim): 104
- Companyia (*Compañia*) de Jesús (*Jhesús*), casa profesa: 88

Comte (*conte, compte*) de Benavent →
Pimentel de Herrera i Quiñones, Joan
Alfons

Conca (*Cuenca*): 107

Congosto: 267

Còrdova, Diego de: 7

Còrdova, Gaspar, mercader: 140, 166

Còrdova y Mendoza, Fernando
Fernández: 268

Cospedal: 278

Cotes: 112, 124

Cova Tallada (Dénia): 129

Covarrubias, Diego de, vicecanceller del
Consell d'Aragó: 149, 150, 199, 206,
259

Coves (de Vinromà), les: 104

Crespí de Valladolid, Francesc
(*Françisco*): 239

Cruïlles, Melcior → Eslava de Cruïlles,
Melcior

Cruïlles (*Crujilles*), Rambau de: 78

Cruz, Edmund (*Edmundo*) de, superior
de l'ordre del Cister: 245

Cucó, Joan Josep, mossén: 87, 88

Cullera: 112, 124,

D

Dalp, Miquel Àngel: 259

Dénia: 112, 124, 126, 127, 129, 146, 147,
149, 232, 233, 236, 237

Dénia, marquès de → Sandoval i de
Rojas, don Francisco de

Descobridor, torre del (Xàbia): 112

Despuig, Cristòfol (*Christòfol*): 187

Díaz del Vicecanciller, María: 259

Dites i Miedes, Beatriu: 81

Doms, Ramon: 253

Doria-Careto, Artemisa, duquessa de
Gandia: 124, 126

E

Elda, comte (*compte*) d' → Coloma i
Saa, Antoni

Elvires: 261

Elvire, ermita de: 261

Elx (*Èlig, Elche*): 112, 124

Escòcia: 94

Escolano, Gaspar: 84

Escorial, El (*Scurial*): 7, 118

Escrivà (*Scrivà*) de Romaní, Gaspar: 94,
148, 168, 171, 259

Escrivà de Romaní, Joana: 259

Escrivà i Llançol (*Lançol*), Laura, sor:
124

Escrivà (*Scrivà*) de Romaní, Onofre
(*Nofre*), senyor d'Argelita: 53, 107,
116, 206, 223

Escrivà (*Scrivà*) i Sabata (*Çapata*),
Onofre (*Nofre*), senyor d'Argelita:
147, 167, 193, 259

Eslava (*Sllava*) Castellar (*Castellà*) de
Vilanova, Lluís (*Loís*), senyor de
Bicorp: 133, 147, 172, 182, 185, 190,
223, 236

Eslava (*Eslava*) de Cruïlles, Melcior
(*Melchior*): 131, 154, 157, 206

Espanya (*España*): 94, 118, 141, 211,
258, 260, 271, 283

Esparça, Josep, ciutadà: 175

Espinar, El: 259, 267, 268

Espinosa, Diego: 267

Esplugues, Dionís (*Dionisio*), fra: 124

Esplugues, Francesc (*Françés, Francisco*) Joan (*Juan*) d', senyor de la Pobla Llarga: 112, 133, 259

Esplugues, Gaspar Andreu d', senyor de la Pobla Llarga: 94

Esteve de Bañatos, Serafina: 259

Eximeno, Francesc (*Françés*), beneficiat: 174

F

Fabro de Luca, Sixto, general de l'ordre de sant Domènec: 57

Fajardo, Alonso, senyor de Polop: 124

Fajardo, Jeroni (*Gerónimo*): 124

Farnese (*Farnés*), Rannuncio, duc de Parma: 199

Fax, Leonarda: 124

Febrer, Gaspar: 206

Felip, príncep → Felip II; Felip III; Felip IV

Felip II d'Àustria, II de Castella i I d'Aragó: 11, 118, 121, 141, 182, 218

Felip (Phelippe) III d'Àustria, III de Castella i II d'Aragó: 118, 119, 130, 133, 141, 146, 199, 234, 243

Felip (*Phelippe*) IV d'Àustria, IV de Castella i III d'Aragó: 260, 264

Fenollet, Joan (*Juan*) Lluís (*Lloís*): 157

Fernández de Cabrera i Bobadilla, Diego, comte de Chinchón: 7

Fernández de Robles, Alonso, rector de Sant Marcial de Lleó: 283

Fernández (Fernandes) de Sotomajor (*de Soto*), Joan (*Juan*): 70, 97, 98

Fernández de Velasco i Velasco, Pedro: 7

Ferrandis, Francesc (*Françés*): 124

Ferrandis de Mesa, Gaspar: 206

Ferrando, Baltasar: 2,

Ferrer, Enric (*Enrrich*): 94

Ferrer, Jaume, regent de la lloctinença i capitania general: 103

Ferrer, Pere, regent de la lloctinença i capitania general: 79

Ferri, Jeroni (*Geroni*), notari: 174

Ferruz, Jaume, mestre en teologia: 1

Figueroa, Feliciano (*Feliciano*), bisbe de Sogorb: 124

Figuerola, Francesc (*Francisco*), senyor de Nàquera: 59, 84

Figuerola, Melcior (*Melchior*), senyor de Nàquera: 59, 211

Figuerola, Miquel: 78

Flores (*Florez*) de Valdés (*Baldés*), Fernán: 274

Foces (*Foçes*) de Valdelugeros: 278

Foios (*Foyos*): 149

Font, Marc (*March*) Antoni: 70

Foradada, torre de la (Pilar de la Foradada): 112

Forés, Jaume, notari: 93

Fortún 278

Franquesa i Esteve, Pere (*Pedro*), comte de Vilallonga: 150

Frares, els: 152

Fraxa, Agostí: 16

Fuencaliente: 250
Fuenfrida: 268
Fuenmayor, Ferran (*Fernando*) de,
governador del camp de l'ordre de
Calatrava: 250
Fuensalida, comte (*conte*) de → López
de Ayala i Cárdenas, Pedro
Fuentidueña: 259, 267, 268

G

Galatina, Llorenç (*Lorenço*):
Galera, torre de (Calp-Altea): 112
Gallac (*Gallach*), Rafaela: 259
Gallo de Aranda, Juan: 279
Gamir, Leonardo: 259
Gamir, Marc (*Marco*) Antoni (*Antonio*):
206
Gandia: 62, 126
Garcia, Francesc (*Françés*), misser
(*miçer*): 89
Garcia (*Garçia*), Francesca (*Françisca*),
priora: 142
Garcia, Jeroni (*Gerónimo*), metge: 259
Garcia, Joan (*Juan*) Baptiste, lloctinent
del batlle: 94
Garcia de Frias, Jaume, notari: 69
Garcia d'Íxer, Dorotea (*Dorothea*): 89
Garrofera, la: 152
Gavaldón: 259
Gènova, república de: 55, 200, 209, 259
Genovés: 112
Genovés, racional de la confraria de
Nostra Senyora de la Seu de València:
74
Gil García (*Garçia*): 268
Gilet, senyor de: 49
Giralei (*Giratley*), torre de (La Vila
Joiosa): 112
Girón de Rebolledo, Alonso: 175
Godes, Pere, notari: 82
Gola de l'Albufera, torre de la: 112
Gola del riu Xúquer (*Júcar*), torre de la
(Cullera): 112, 124
González (*Gonçalez*) de Heredia,
Francisco: 268
Gostans Soler, Pere, majoral cavaller:
43, 88, 89, 103, 154, 158, 165, 174,
178, 181, 182, 185, 190, 211, 215,
230
Grau (*Guerau*), el: 80, 104
Grau (*Guerau*), torre del: 104
Grau (*Guerau*) de Castelló, torre del
(Castelló de la Plana): 104
Grau (*Guerau*) i d'Esplugues, Caterina
(*Catalina*), dona de Francesc
d'Esplugues, senyor de la Poble
Llarga: 112
Grau (*Guerau*) de Gandia, torre del
(Gandia): 112
Grau (*Guerau*) de Morvedre, torre del
(Sagunt): 104
Gregori XIII, papa: 20
Griñón: 268
Guadarrama: 259, 267, 268
Guardamar: 112, 124
Guadiana, riu: 268
Guineu (*guinneu*), presons de la casa de
la ciutat de València: 15
Guzmán, Leonor: 268

Guzmanes, casa de, palau (Lleó): 263

H

Herèdia, Llorenç (*Llorens*): 110

Herèdia, Rafaela: 110

Hito, El: 259, 268

Hornillos: 259, 268

Hospital de la Misericordia (Segòvia):
268

I

Ibáñez (*Iváñez*) de Santa Cruz, Íñigo:
110

Ibáñez (*Iváñez*), Antonio: 268

Ibi: 112

Idiáquez, Martí de: 151

Ifac (*Alifach*), penyal d' (*peña d'*): 112

Illescas: 254, 268

Illeta, torre de la (El Campello): 112

Índies, les: 141

Iniesta: 268

Isabel Eugenia Clara d'Àustria, infanta:
11, 129, 141

Isabel de Valois i de Mèdici: 218

Itàlia: 144, 246

Íxer, Antoni d': 89

Íxer (*Íxar*), Enric (*Anrrich, Henrrich*) de:
51, 181, 215

Íxer, Vicent (*Vicent*): 126, 129

J

Jana, la: 104

Jofré, Rafaela: 201

Jordan, Francesc (*Francisco, Françisco, Françés*), mossén: 1, 93

Juan, March Antoni: 25

Juárez de Torre, Diego, jutge de Babia de
Yuso: 274

Julià, Joan (*Juan*) Baptiste, mossén: 94

Julià de Vernegal, Pere: 133

L

Lagària, Pere, prevere: 86, 87

Laguna: 267

Nava de Coca, La: 267

Láncara (Cáncara) de Luna: 274, 278

Salzadella, la: 104

Laserna, Francesc (*Francisco*): 206

Lavajos: 267

Ledaña: 268

Llamazares (*Llamaçares*): 278

Llançol (*Lançol*) de Romaní, Francesc
(*Francisco*), senyor de Gilet: 28, 94,
121, 122, 154

Llançol de Romaní, Miquel: 70, 95, 99,
100, 102, 133

Llebeig, cala de (Xàbia): 112

Lleó (*León*): 252, 255, 258, 259, 261,
262, 263, 264, 265, 266, 269, 270,
271, 274, 277, 278, 279, 280, 282,
283

Lleó, bisbe de → Caso, Andrés de

Lleó (*Leó*), Francesc (*Françisco*) Jeroni
(*Gerónimo*), lletrat: 175

Lleó, regne de: 259, 260, 279

Llíria: 65

Llombardia (*Lombardia*): 200
Llopis, Pere, notari: 76
Llosa, la: 104
Llosa, Pura, sor: 112
Loçano, Diego: 118
López, Joan (*Juan*): 44, 173
López de Ayala i Cárdenas, Pedro, comte
(*conte*) de Fuensalida: 7
López de Canyeso: 278
López (*Lopez*) de Mendoza (Mendoça),
Joan: 205, 206
Loqui, Joan Miquel: 206
Los Argüellos: 274, 278
Los Barrios de Canseco: 278
Los Barrios de Luna: 274
Los Yébenes (*Yévenes*): 268
Lugar Nuevo: 268
Lugueros: 278
Luna, comte de: 274, 278

M

Maça Lladró (*Ladrón*), Pere (*Pedro*,
Pero), marqués de Terranova: 22, 39,
78, 80, 97, 98, 131, 133, 134, 135,
148, 174, 175, 259
Madariaga, Joan (*Juan*), frare: 138
Madrid: 6, 35, 36, 66, 108, 116, 118, 153,
171, 181, 232, 233, 248, 254, 267,
268, 278
Magdalena, convent (Massamagrell):
213
Magdalena (*Madalena*), Maria: 54
Maiques (*Mayques*) Ares, Francesc
(*Françés, Francisco*) Joan (*Juan*): 32,
163, 167
Major (*Mayor*), Miquel assessor del
governador: 82
Malagón: 268
Mallorques, Doménec (Domingo),
agutzil major de vagabunds de Lleó:
263
Manrique (*Manrriques*), Juan: 7
Manuel Filibert, príncep de Savoia: 260
Manxa (*Mancha*), regne de la: 268
Maqueda, duc (*duch*) de → Cárdenas i
Portugal, Bernardino de
Manuel: 124
Manzanares (*Mançanares*): 268
Mar, carrer de la: 157, 257
Mar, pont de: 55
Marc (*March*), Enric (*Henrrique*): 259
Marc (*March*), Francesc (Francisco): 67
Marco, Joana Anna, beata: 229, 259
Marco, Joaquim (*Joachim*): 241
Marcolesas: 267
Mare de Déu del Puig, monestir: 61, 64
Margarit, Jaume (*Jayme*), mossén: 206,
241
Margarida (*Margarita*) d'Àustria i de
Baviera, arxiduquessa d'Àustria,
dona de Felip III: 136, 141, 146, 199,
260
Mariñas (*Marinas*), Diego de las: 259
Marrades, Francesc → Soler de
Marrades, Francesc, senyor de
Sellent.
Marsella: 104

Martí, cap d'en (Dénia): 129
 Martí, Lluís (*Loís*), prior: 213
 Martín Muñoz (de las Posadas): 259, 267, 268
 Mas dels Estellers (Sant Jordi): 104
 Massamagrell: 213
 Mascarat, torre del (Calp): 124
 Massanassa (*Maçanaça*, *Masanasa*): 112, 124
 Matallana (*Mattallana*): 261
 Mateu, Joan Baptiste, síndic: 211
 Mateu, Pere Joan Antoni, ciutadà: 211
 Mayorga: 261
 Mediana de Argüellos: 278
 Medina de Rioseco: 261
 Mena, Jeroni (*Geroni*): 217
 Méndez, Joan (*Juan*), cavallerís del regne: 162, 186, 217
 Mercader, Baltasar: 164
 Mercader, Cristòfol (*Christòfor*), senyor de Xest: 51, 210
 Mercader, Jeroni (*Geroni*): 175
 Mercarder, Gaspar, senyor de Bunyol: 23, 31, 33, 38, 70, 78, 111
 Mercé (*Merçé*), Francesc (*Françés*), mossén: 197
 Mesquita (*Mezquita*), torre de (Xàbia): 112
 Mexía, Cristòfol (*Christóval*), prior: 250
 Micalet (València): 112, 26
 Micó, Gaspar Joan, notari: 91
 Miedes, Miquel, llaurador: 81
 Mieres Lorençana, Joan: 263, 264
 Milà: 144, 200
 Milà (*Milán*), Francesc (*Francisco*): 259
 Milà (*Milán*), Maria, esposa de Carles de Borja: 120
 Milà, Pere (*Pedro*) del, senyor de Massalavés: 194, 223
 Milà (*Milán*), Vicent (*Viçent*): 133, 259
 Milà d'Aragó, Carles (*Carlos*): 116, 133, 180, 228
 Milà d'Aragó, Diego: 39, 70, 71, 78, 79, 98, 99, 100, 107, 116, 128, 133, 134, 148, 154, 157, 161, 162, 193
 Millars (*Millàs*), torre del riu: 104
 Minaya: 268
 Minyana (*Miñana*), Francesc (*Françés*), mossén: 176
 Miquel, Francesc (*Françés*), ciutadà: 174
 Miquel, Serafí: 99, 167
 Miralcamp: 268
 Miranda, comte de: 279
 Miravet, Pere, jurat en cap: 240, 243
 Molduengo: 268
 Molló, Joan del, terratinent: 148
 Moncofa: 104
 Montalvanejo: 268
 Montalvo: 267
 Montaverner: 112, 124
 Montcada (*Moncada*): 63, 66, 67
 Montcada, Caterina (*Catalina*), marquesa d'Aitona: 219
 Montcada (*Moncada*), Pere (*Pedro*): 196, 206

Montcada i Cardona, Francesc de, comte d'Aitona, virrei del Regne de València: 11, 34, 79

Montejo de la Vega: 267

Monterde, Cristòfol (*Christòfol*), frare: 192

Montiel (*Muntiel*): 267

Montpalau (*Monpalau*), Gaspar de, senyor de Gestalgar i Sot: 28

Montserrat, monestir (Xàtiva): 124

Montsó (*Monçó*): 10, 71

Montsó (*Monçó*), Corts de: 193

Montsoriu (*Monsoriu*), Galceran (*Galçeran*): 126

Montsoriu (*Monsoriu*), Gaspar, senyor d'Estivella: 121, 194, 206, 230, 236, 242

Moraira, torre del port de: 112

Morella: 178

Morvedre: 12, 104

Móstoles: 268

Motilla: 268

Munyós (*Moñoz*), Joan Baptiste, notari: 219

Munyós (*Monyoz, Muñoz, Moñoz*), Onofre (*Nofre*): 133, 186, 230

Museros (*Muçeros*): 213

N

Navalperal: 267

Navarrés: 76, 274

Navarrés, llaurador: 113

Navarrete, Lluç (*Lluch*), fuster: 176

Navarro, Miquel (Miguel) Jeroni (*Geroni*), oïdor de la Reial Audiència: 25, 106, 161, 206

Navas de Zarzuela (*Çarçuela*), Las: 267, 268

Negro, Alonso: 124

Nostra Senyora, església (Santa Pola): 112

Nostra Senyora de la Caritat, església (Illescas): 254

Nostra Senyora del Carme, monestir: 118

Nostra Senyora de la Font de la Salut, monestir (Traiguera): 104

Nostra Senyora del Lledó (*Llidó*), basílica (Castelló de la Plana): 104

Nostra Senyora del Puig de Cebolla (*Çebolla*), monestir → Mare de Déu del Puig, monestir

Nuestra Señora de Arbas (*Arvas*), església (Arbas del Puerto): 278

Nuestra Señora de la Asunción, església (Los Yébenes): 268

Nuestra Señora del Camino de la Legua: 280

Nuestra Señora del Camino de la Legua, església: 280

Nuestra Señora de Campo Sagrado (Lleó): 274

Nuestra Señora de Fuencisla: 268

Nuestra Señora de Losa, ermita (Segòvia): 267

Nuestra Señora de Otero de Las Dueñas, convent (Otero de las Dueñas): 274

Nuestra Señora de Pruneda, ermita (Caldas de Luna): 274

Nuestra Señora del Rosario, ermita
(Babia de Yuso): 274, 278
Nules (*Nul·les*): 104
Nunyes (*Núñez*), Francesc (*Françés*),
notari: 77
Nunyes (*Núñez*), Jeroni (*Geroni*): 210
Nunyes (*Núñez*), Miquel (*Miguel*) Jeroni
(*Gerónimo*), notari: 206
Nunyes (*Núñez*) de León, Cristóbal
(*Christóval*): 279

O

Obregón i Cerceda, Antonio, regidor de
Lleó: 262, 263, 264
Ocaña (*Ocuaña*), Anna: 262
Oliva: 112, 124
Olivares: 267
Olmedo: 259, 267, 268
Onyate (*Oñate*), Vicent (*Viçent*), notari:
175
Órbigo, riu: 274
Orgaz: 268
Oriola (*Orihuela*): 124, 161
Oriola, bisbe d': 22, 124
Orpesa (*Oropesa*): 104
Ortí, Marc (*March*) Antoni, notari: 113,
149, 182, 185
Ortiz, Domènec (*Domingo*): 240, 257
Ortiz, Joan (*Juan*) Lluís (*Luís*): 124
Oviedo: 278

P

Pacheco, Juan: 268

Pacheco, Rodrigo: 268
Pajazo: 259, 267
Pajazo (*Pajaço*), pont de: 268
Palacio Nuevo (Valladolid): 255
Palacio Real (Lleó): 261, 262, 263, 271,
282, 283
Palacio Real (Madrid): 267
Palacio Viejo (Valladolid): 259
Pallàs, Jaume: 25
Pallàs, Maties (*Mathias*), canonge: 149
Palmar, torre del (Dénia): 112
Palombara: 278
Pardo, Dimes, mossén: 99
Pardo de Casta, Anna, senyora de
Nàquera: 59
Pardo de la Casta, Joan (*Juan*): 33
Paredes, Pere (*Pedro*), frare: 259
Carmelitas Descalzos, convent
(Madrid): 259
Pasqual, Jeroni (*Geroni*): 14, 99
Pasqual, Marc (*March*) Antoni: 147, 157
Pastor, canonge: 62
Pau Pellicer (*Pelliçer*), Vicent, majoral:
89
Pedro, Paulo, ciutadà: 72
Pellicer (*Pelliçer*), Castellana, donzella
(donçella): 1, 2
Pellicer (*Pelliçer*), Josep (*Joseph*),
subdelegat de síndic: 22, 28, 70, 79,
94, 108, 133, 148, 156, 167, 182, 186,
194, 217, 236
Penaroja (o Penyaraja), Bernat: 23

Penaraja (o Penyaraja), Marc (*March*)
 Antoni → Bou, Marc (*March*) Antoni

Penasco, Pere (*Pedro*): 76

Peníscola (*Paníscola*): 104, 112

Peoner (*Pehoner*), Francesc (*Françés*):
 179

Perales: 259, 268

Perellós (*Perillós*) i Català (*Cathalà*),
 Constança de: 14, 16, 48, 54, 81, 92,
 114, 115, 132, 142, 143, 146, 159,
 176, 179, 212, 220, 225, 229, 244,
 259, 262, 266, 268, 280, 283

Perellós, Gener (*Giner*) de: 14, 16

Perellós, Ramon: 230

Pérez, Agnès: 226

Pérez (*Peres*), Simó Tadeu: 109

Pérez Almúnia, Eximén: 38

Pérez de Bañatos, Josep (*Joseph*): 259

Pérez Fax (*Fachs*), Eximén: 126, 129,
 192

Pérez d'Istella, Jaume: 95

Pérez (Peres) Joan (*Juan*), Eximén: 22,
 23, 39, 70, 80, 94, 98, 121, 122, 161,
 162, 173, 180, 190, 215, 228

Pérez de Madariaga, Maria: 222

Pérez Roís (*Roíz*) de Liori, Eximén: 162

Pérez Sangerman, Eximén (*Ximén*): 133,
 206, 241

Peris, Andreu, llaurador: 81

Peris, Jaume: 182

Pero Gonzalo (*Gonçalo*): 268

Perpinyà (*Perpiñà*), Maria: 201

Pesquera, La: 259

Petrel, Hernando: 124

Piles: 124

Piles, torre de (Piles): 112, 124

Pimentel de Herrera y Quiñones, Juan
 Alonso, comte de Benavent, virrei del
 regne de València i de Nàpols: 118,
 119, 121, 124, 135, 160, 168, 171,
 172, 190, 194, 223, 264

Pinet, torre de (Elx): 112

Pla de Quart: 196

Pobladura: 274, 278

Pobla Llarga (*Puebla Larga*), la: 112,
 124

Pobleta, la: 104.

Ponce, Antonino, fra: 124

Pons, Gaspar: 48

Porta, Lluís (*Luis*) de la, apotecari: 175

Portaceli, cartoixa (Serra): 65, 66, 67

Predicadors (*Pricadors*), convent de: 3,
 9, 42, 89, 117, 140, 165, 211, 227,
 230, 240, 242, 243

Predicadors, convent de (Almagro): 268

Predicadors, convent de (Almenara): 104

Predicadors, convent de (Sant Mateu):
 84, 104

Predicadors, convent (Xàtiva): 124

Prunyonosa (*Pruñonosa*), Isabel Juan:
 54

Puente del Castro: 262

Puente de Don Juan (Puente de Valencia
 de Don Juan): 268

Puente del Duero: 259, 268

Puente de Pardavé: 278

Puente de Villarente: 261, 278

Puig, el: 61, 64

Puig, torre del: 104

Q

Quartell: 152

Quintanar: 268

Quiñones, Diego: 262

Quiñones, Juan: 262

Quiñones Gavilanes, Leonor, abadessa de Nuestra Señora de Otero de Las Dueñas: 274

Quiñones i Pimentel, Manuel, regidor de Lleó: 262, 263, 264

R

Rapariegos: 267

Ravanal: 278

Reial (*Real*) el (palau): 13, 118, 121, 135, 137, 146, 168, 169, 172, 223, 235, 237, 239

Real, Aloi (*Aloy*) Andreu, notari: 113, 197, 203, 205, 207, 249

Real, Juli (*Julio*), notari: 76, 201

Real, pont del: 119

Requena: 259, 267, 268

Ribera, don Joan de, arquebisbe de València, virrei del Regne de València, patriarca d'Antioquia: 16, 74, 135, 141, 169, 223, 237

Ribes (*Ribas*), Pere (*Pedro*): 181

Rinconada, plaça de (Valladolid): 248, 268

Río de Lago: 274

Rius, Gaspar: 174

Rivas (*Ribas*), Pere (*Pedro*), senyor de Massalavés: 121

Robledo: 276

Roca, Anna (*Ana*): 259

Roca, Baltasar, prior: 104

Roca, Benet (*Benito*), fra: 160

Roca, Escipió (*Scipió*): 133, 168, 194, 196, 223

Roca, Jaume: 53

Roca, Pere (*Pedro*): 133, 228

Rocafort: 63

Rocafull, Cristòfol (*Christòfol*), notari: 140

Rocafull, Ramon, senyor d'Albatera: 206

Rocafull i d'Íxer, Lluís (*Luis*), senyor d'Alfarrasí: 94, 140, 259

Rodiermo: 278

Rodilluera: 278

Roís (*Roiz*), cavaller: 161

Roma: 193, 260

Romaní, Gaspar de: 32, 33, 69, 97, 253, 259

Romaní, Jeroni (*Geroni*): 69

Ros, Esteve: 241

Rostrojo, Mateu (*Matheu*), notari: 76

Rozas (*Roças*), Las: 259, 267

Ruiz de Bàrcena, Marc (*Marco*), ciutadà: 73

Ruiz de Velasco, Joan (*Juan*): 36, 259

S

Saboia, prínceps de: 235

- Saelices (*Sahelizes*): 259, 267, 268
- Saïdia (*Çaydia*), Miquel, mossén: 33
- Saïdia, partida: 81
- Saïdia (*Zaydia*), monestir: 45, 81, 114, 115, 143, 189, 212
- Sal, torre de la (Cabanes): 104
- Saldaña: 275
- Salines, torre de les: 112, 124
- Salto de la Peña, muntanya (Robledo): 276
- Salvador, Pere Lluís (*Luis*), senyor d'Antella: 136
- Salvatierra, germà: 259
- San Adrián (*Sant Hedrián*): 267
- San Antonio Abad, església (Lleó): 283
- San Benito el Real, església (Valladolid): 248, 268
- San Francisco, porta de (Lleó): 262
- San Juan Bautista, església (Los Yébenes): 268
- San (*Sanct*) Justo: 268
- San (*Sant*) Lorenzo, pont de: 274
- San (*Sant*) Marcelo Mártir Centurión, església (Lleó): 283
- San (*Sant*) Marcos, convent (Azadinos): 274
- San Miguel, cementeri (Valladolid): 248, 268
- San Nicolás, església (Valladolid): 259
- San Pedro de Dueñas, convent (Lleó): 267
- San (*Sant*) Martín: 278
- San (*Sant*) Pedro de Luna: 274, 278
- San Quirce, monestir (Valladolid): 259
- Sánchez, Ferran (*Ferrando*), calceter: 140, 166
- Sanç (*Sans*), frare de Nostra Senyora del Carme de València: 118
- Sanç, Llorenç (*Lorens*)
- Sanç (*Sans*), Pere (*Pedro*): 169
- Sanç (*Sans*), Ramon: 99
- Sanç (*Sans*) de Benimexix, Pere (*Pedro*): 213
- Sanç (*Sans*) Cotanda, Jaume, notari: 74, 86
- Sanç (*Sans*) de Vilaragut, Joan, senyor d'Olocau: 38, 95, 98, 99, 116, 131, 206
- Sanchón: 268
- Sandoval, Bernat (*Bernardo*), arquebisbe de Toledo: 199, 260
- Sandoval, Pedro: 259
- Sandoval i de Rojas, Francisco, marquès de Dénia, duc de Lerma: 7, 94, 96, 97, 110, 111, 126, 135, 149, 151, 169, 199, 215, 234, 260
- Sanoguera (*Çanoguera*), Cristòfol (*Christòfol*), senyor d'Alcàsser: 126
- Sanoguera (*Zanoguera*, *Çanoguera*), Pau (*Pablo*, *Paulo*), senyor d'Alcàsser: 23, 95, 102, 103, 108, 121, 122, 133, 137, 161, 178, 180, 186, 190, 194, 225
- Sant (*Sent*) Antoni, ermita (Gandia): 62
- Sant (*Sent*) Antoni, torre de (Xàbia): 112
- Sant (*Sent*) Antoni de Pàdua, monestir (Dénia): 112, 124
- Sant Feliu, Lluís (*Loís*): 133, 206
- Sant Joan (*Sent Juan*), ermita (Gandia): 62

- Sant Joan del Mercat, església: 189
- Sant Joan Baptista (*Juan Baptiste*) i Sant Vicent Ferrer, convent (Sant Mateu): 58
- Sant Jordi i Sant Domènec (*Domingo*), convent (Tortosa): 46, 214
- Sant (*Sent*) Jaume major, església (Guardamar): 112
- Sant (*Sent*) Julià, torre de (Benicàssim): 104
- Sant (*Sent*) Llorenç, església de: 1, 18, 44, 48, 49, 92, 93, 96, 113, 115, 142, 188, 189, 207, 212, 229, 246, 259
- Sant (*Sent*) Martí, castell (Xàbia): 112
- Sant (*Sent*) Martí, església: 104, 224, 255
- Sant Mateu (*Sent Matheu*): 58, 84, 91, 104
- Sant (*Sent*) Miquel, parròquia: 84
- Sant (*Sent*) Miquel, ermita (Llíria): 65
- Sant Miquel dels Reis (*de los Reyes*): 11, 129
- Sant (*Sent*) Nicolau, església (Alacant): 112
- Sant (*Sent*) Onofre, convent (Montcada): 63, 213
- Sant Pablo, convent (Valladolid): 199, 252, 260
- Sant (*Sent*) Sebastià, convent (Rocafort): 63
- Sant (*Sent*) Sebastià, església: 234
- Santa Anna, monestir (Albaida): 124
- Santa Coloma: 152
- Santa (*Sancta*) Catalina Màrtir: 268
- Santa Caterina (*Catherina*) màrtir, parròquia: 189
- Santa (*Senta*) Llúcia (*Lúcia*), monestir (Elx): 112, 124
- Santa (*Senta*) Maria, església (Alacant): 11
- Santa María de Carbajal (*Caravajal*), convent (Carbajal de la Legua): 274
- Santa Maria de Nieva (*Nuestra Señora de Nieva*): 267, 268
- Santa (*Senta*) Pola, castell de: 112, 124
- Santa Verònica, monestir (Santa Faç, Alacant): 112, 124
- Sapena, Jaume: 181, 206
- Saragossa (*Çaragoça*): 10
- Sarasola (*Çarçola*), Jeroni (*Geroni, Hyeroni*): 133, 161, 162, 180
- Sardenya (*Çerdeña*): 259
- Sargoto, Martines: 124
- Sarrià, Bernat (*Bernat*), prior: 214
- Savoia (*Saboya*), duc de: 10, 235
- Segòvia: 218, 267, 268
- Sena: 274
- Sènia, riu: 104
- Sentís, Vicent (*Viçent*): 53
- Serra, Joan (*Juan*) Crisòstom (*Chrisòstomo*), ciutadà: 113
- Serra Alta, torre de la (Serra d'Irta): 104
- Serrans, portal de: 232, 267
- Set Aigües (*Siete Aguas*): 267
- Sicília (*Siçília*): 52
- Silla: 112, 124, 129
- Silva, Joan, agutzil major de Lleó: 263
- Sisternes, Melcior (*Melchior*): 186

Siurana (*Çiurana, Ciurana*), Crisòstom (*Chrisòstomo*): 157, 206

Socuéllamos: 268

Sogorb (*Sogorp*), bisbe de: 116, 223

Sol del Riu, torre del (Vinaròs): 104

Soler, Jaume (*Jayme*): 124

Soler de Marrades, Francesc (*Françisco*), senyor de Sellent: 136, 181

Sollana: 112

Soto, Bernat (*Bernardo*) de: 259

Sueca: 112

Suero de Quiñones, Luis: 263, 274, 278

T

Tajo, riu: 268

Talaiola (*Talayola*), torre de la (Santa Pola): 112

Talayuelas, puente de (Talayuelas): 259, 268

Tallada, Antoni Joan, doctor en drets: 231

Tallada i Ayala, Felip (*Filippe, Phelippe*): 138, 257, 259

Tallada, Miquel Joan (*Juan*), senyor de Barxeta: 25

Tarancón: 259, 267, 268

Tarragona, canonge de: 16

Tàrrega, Francesc (*Françés*) Agustí (*Agostí*), canonge 118

Tàrrega, Gaspar, doctor en drets: 174

Temple, casa de (València): 150

Terán, Francisco, notari: 262

Terrones Aguilar del Caño, Francisco, predicador de Felip III: 137

Teulada: 124

Tibaut, Caterina (*Catharina*): 86

Tibi: 112

Toledo: 254, 268

Toledo, bisbe de: 260

Toledo, Joan de, senyor de Galves: 133, 136

Toledo, regne de: 268

Tolíbia de Abajo: 278

Torío, vall de (Lleó): 278

Torre: 274

Torre, Cristòfol (*Christòfol*), canonge: 174

Torre de Babia (*Vabia*) de Yuso: 278

Torre de Barrio: 278

Torrella, Ascani (*Ascanio*): 259

Torrelodones (*La Torre de Lodones*): 259, 267, 268

Torres, Jeroni (*Geroni*), canonge: 174

Torrestió: 274

Torrevella, torre de (Torrevella): 112

Torrosella, Jaume, notari: 144, 152, 200

Tortosa: 46, 214

Tortosa, bisbat de: 178

Traiguera: 104

Trinitat, monestir: 160

Trobajo (*Trovajo*) del Camino: 280

U

Ulldecona: 104

Urbina, Diego de, rei d'armes de Felip II i Felip III: 240

Utiel: 259, 268

V

Vaciamadrid (*Vaziamadrid*): 259, 268

Valdeburón: 275

Valdelugeros: 278

Valdestillas (*Valdetetillas*): 259, 268

Valdocañas: 268

Valdonañas, pont de: 268

València, almodí de: 215

València, arquebisbe de: 168, 169

València (*València*), ciutat de: 6, 11, 23, 29, 35, 36, 39, 52, 55, 62, 69, 84, 88, 96, 100, 104, 112, 116, 118, 124, 126, 129, 130, 135, 141, 142, 148, 160, 164, 179, 189, 212, 213, 224, 229, 232, 235, 242, 243, 245, 248, 265, 267, 268, 274

València, governador de: 273

València, marina de: 124

València, regne de: 46, 58, 60, 67, 78, 79, 96, 101, 104, 108, 110, 111, 112, 116, 118, 119, 120, 122, 135, 136, 142, 147, 181, 255, 259, 260, 275, 280

València, Seu de: 2, 5, 76, 87, 92, 93, 101, 112, 114, 118, 133, 135, 141, 148, 149, 161, 174, 181, 193, 197, 203, 210, 230, 233, 237, 239, 265

València, Universitat de: 246

Valladolid: 195, 206, 232, 248, 250, 251, 252, 255, 257, 259, 260, 261, 267, 268, 273

Valladolid, catedral de: 229

Valdecrist, monestir (Altura): 68, 69

Valldigna, cases de: 245

Valldigna, torre de la (Tavernes de la Valldigna): 112

Valle de la Fuente: 261

Valleriola, Arnau: 19, 219

Valleriola, Jeroni (*Gerónimo*): 257, 273

Vallebrera, Francesc (*Francisco*), senyor d'Agost: 168, 180

Vallebrera, Lluís: 80, 167

Vallebrera de don Felipe (*Filipe*), Rafaela: 259

Vallecas: 259, 268

Vallés, Josep: 25

Vallpedrosa (*Valpedrosa*), Melcior (*Melchor*), jesuïta: 175, 259

Vallterra (*Valterra*), Bernabé: 259

Vallterra (*Valterra*), Francesc (*Francisco*): 259

Vallterra, Joan (*Juan*): 259

Vallterra, Miquel, senyor de Torres Torres: 25, 78, 99, 137, 223

Valsaín (*Valzaín*): 218

Varea, Vicent (*Vicente*): 259, 268

Vaziero, Jaume Martí, notari: 202

Vaziero (*Vasiero*), Lluís (*Lloís*) Nicolau, misser (*micer*): 21, 152, 176

Vaziero, Pau, notari: 200, 220, 221, 222

Vázquez (*Vasques*) de Aldrete, Pedro, alcalde major de Lleó: 262, 263

Vecilla (*Vezilla*), La: 261
 Veguillas, Las: 267
 Velasco y Cereceda (*Çerezeda*), Juan, regidor de Lleó: 262, 263
 Velasco, Pedro → Fernández de Velasco y Velasco, Pedro
 Vendrell, Carles (*Carlos*): 206
 Venta del Alcalde: 267
 Ventosilla: 278
 Viadango (Viadangos de Arbas): 278
 Vic (*Vich*), Pere (*Pedro*): 206, 241
 Vicent (*Viçent*), Joan, prior: 58
 Vidal, Gaspar, cavaller: 104
 Vidal, Honorat, canonge: 73, 87, 174
 Vidal de Blanes, Baltasar (*Balthazar*): 131, 133, 206
 Vigué, Joan (*Juan*), batlle d'Alacant: 124
 Vila, Joan (*Juan*) Baptiste (*Babtiste*), notari: 77
 Vila Joiosa (*Villajoyosa*), la: 112, 124
 Vilanova, Jaume, capità: 104, 133, 186
 Vilanova, Joan Baptiste, notari: 198, 204
 Vilanova, Lluís (*Luis*), senyor de Bicorp: 99, 121, 134
 Vilaragut, Joan (*Juan*), senyor d'Olocou → Sanç de Vilaragut, Joan
 Vila-rasa (*Vila-rrassa*): 230
 Vilarasa (*Vilarrasa, Vil-larrassa*), Joan (*Juan*), senyor d'Albalat: 172, 173, 217
 Vilarasa (*Vil-larasa*), Pere (*Pedro*): 94, 131, 133, 174, 211
 Vila-real: 104
 Vilarig i Carròs (*Carroz*), Bernat, senyor de Cirat: 80, 94, 107, 121, 193, 223
 Villacastín: 259, 267, 268
 Villafeliz: 274, 278
 Villamoros: 261
 Villanevada: 267
 Villanueva: 261
 Villanueva de Pontedo: 278
 Villar de Cañas: 259, 268
 Villar de Saz: 267
 Villarejo de Salvanes: 259, 267, 268
 Villargordo: 268
 Villarrobledo (*Villarobledo*): 268
 Villarrubia (*Villarubia*): 259, 267, 268
 Villasecino (*Villaçecino*): 274
 Villegas, Josep (*Joseph*): 259
 Vinaròs (*Binaroz, Vinaroz*): 100, 104, 145
 Vinyes (*Viñes*), Bertran, criat: 91, 221
 Virués, Jeroni (*Geroni*), metge: 226
 Vitòria, convent de: 54
 Vives, sor: 112
 Vives, Jeroni (*Geroni*): 126
 Vives de Canyamars, Francisco: 12
 Vives de Canyamars (*Cañamàs*), Joan, fill de Joan Vives de Canyamars i Alpont: 209
 Vives (*Vivas*) de Canyamars (*Cañamàs*) i Alpont, Joan (*Juan*), senyor de Benifairó: 12, 96, 101, 118, 124, 126, 142, 144, 145, 200, 209, 259

Vives de Canyamars (Canemàs) i de
Català (*Cathalà*), Francisca: 54, 91,
245

Vives de Sant Joan, Ferran (*Ferrando*),
senyor de Benimàmet: 197

Viziedo, Francesc (*Françés*), notari: 82

X

Xàbia (*Xàbea*): 112, 124

Xàtiva: 28, 112, 124, 160

Xilxes (*Chilches*): 104

Xixona (*Sexona*): 124

Xúquer (*Júcar*): 268

Z

Zahínos (*Zehínos*): 261

Zapata i Cisneros, Francisco: 7

